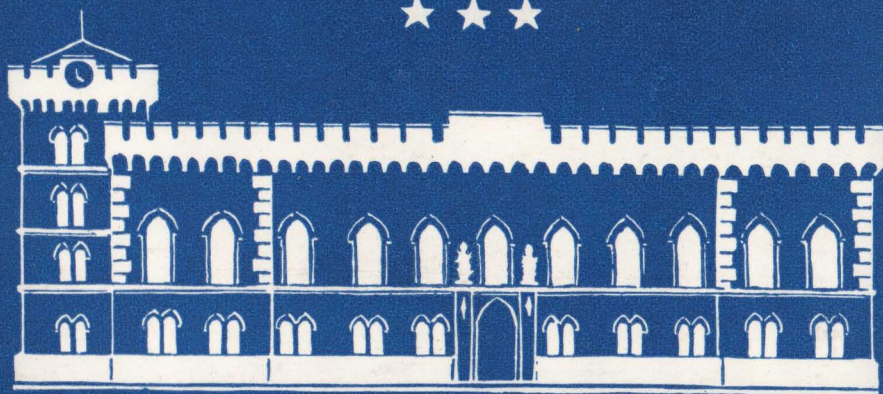

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

TIBISCUS

1974

TIBISCUS

Istorie — arheologie

COMITETUL DE REDACȚIE :

**MARIUS MOGA
ORTANSA RADU
ADRIAN BEJAN**

Secretar de redacție :

FLORIN MEDELEȚ

„TIBISCUS“

Orice corespondență se va adresa : Muzeul Banatului, Timișoara, Piața
Huniade No. 1, Tel. 34172, 34818

„TIBISCUS“

Toute correspondance sera envoyé à l'adresse :
Muzeul Banatului, Timișoara, Piața Huniade No. 1.
(ROMANIA)

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI TIMIȘ
MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

TIBISCUS

* * *

ISTORIE - ARHEOLOGIE

TIMIȘOARA
1974

M U Z E U L
B A N A T U L U I
1 8 7 2 – 1 9 7 2

**VOLUM DEDICAT ANIVERSĂRII UNUI SECOL
DE ACTIVITATE MUZEALĂ LA TIMIȘOARA**

CUPRINS
SOMMAIRE
INHALT
CONTENTS

**MANIFESTĂRILE CONSACRATE SĂRBĂTORII
A 100 DE ANI DE ACTIVITATE MUZEALĂ LA TIMIȘOARA
13—14 IANUARIE 1973**

Programul manifestărilor consacrate sărbătorii a 100 de ani de activitate muzeală la Timișoara	13
---	----

Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973

Cuvîntul de salut al <i>Acad. prof. Constantin Daicoviciu,</i> directorul Muzeului de Istorie al Transilvaniei	15
Cuvîntul de salut al tovarășului <i>Mihai Telescu</i> membru supleant al Comitetul Executiv al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean Timiș al P.C.R.	17
Cuvîntul de salut al <i>prof. univ. Ștefan Ștefănescu</i> , președintele Sec- ției de Istorie și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Poli- tice a R. S. România	23
Cuvîntul de salut al <i>prof. dr. Florian Georgescu</i> , directorul Muzeu- lui de Istorie al R. S. România	25
Cuvîntul de salut al <i>prof. Ion Arhip</i> , directorul Complexului Mu- zeistic din Iași	27
Cuvîntul de salut al <i>dr. doc. Aurelian Popescu-Gorj</i> , șeful Secției de Entomologie a Muzeului Grigore Antipa	29
Cuvîntarea <i>prof. Marius Moga</i> , directorul Muzeului Banatului	31
Textul telegrammei adresate Comitetului Central al Partidului Co- munist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu	37
Programul de desfășurare al sesiunii de comunicări științifice — secția de Istorie	39

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

GHEORGHE LAZAROVICI, Cu privire la neoliticul din Banat	45
<i>Zum Neolithicum des Banats</i>	63
ORTANSA RADU — EUGEN RESCH — CAROL GERMANN, Plas- tica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-Vinča de la Parța (com. Șag, jud. Timiș)	65

	<i>La plastique antropomorphe et zoomorphe de civilisation Turdaş-Vinča à Parţa (com. Şag, dép. Timiş)</i>	69
ION STRATAN,	Un mormint cu ocru la Bodo (com. Balinţ, jud. Timiş)	71
	<i>Ein Hügelgrab mit Ocker aus Bodo (Gemeinde Balinţ, Kr. Timiş)</i>	74
ŞTEFAN CĂDARIU,	Două aşezări Coţofeni în hotarul oraşului Bocşa (Jud. Caraş-Severin)	75
	<i>Zwei Coţofeni — Siedlungen in der Umgebung der Stadt Bocşa (Kr. Caraş-Severin)</i>	79
FLORIN MEDELEŢ — ION BUGILAN,	Cîteva puncte arheologice în judeţul Timiş	81
	<i>Quelques points archéologiques de la contrée de Timiş</i>	92
ADRIAN BEJAN,	Bogăţiile Daciei preromane	93
	<i>Die Reichtümer Daziens vor der römischen Eroberung</i>	99
HADRIAN DAICOVICIU,	Numele Ulpiei Traiane	101
	<i>Le nom de Ulpia Traiana</i>	104
LIVIU MARGHITAN,	Consideraţii referitoare la sistemul vamal din cadrul Banatului în epoca romană	105
	<i>Bemerkungen das Zollsystem über betreffend im Banat in der Römerzeit</i>	109
ISTVÁN FERENCZI,	Opinii vechi şi noi în legătură cu drumurile între Dacia, Pannonia şi Moesia Superior prin „Barbaricum”	111
	<i>Alte und Neue Meinungen über die Wege zwischen Dazien, Pannonien und Moesia Superior durch das „Barbaricum”</i>	126
MARIUS MOGA,	Ştiri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum (sat Jupa, oraş Caransebeş, jud. Caraş-Severin)	129
	<i>Neue Kenntnisse über die römische Militär-Garnison von Tibiscum (Dorf Jupa, Stadt Caransebeş, Kr. Caraş-Severin)</i>	131
FLORIN MEDELEŢ — RICHARD PETROVSKY,	Cercetări arheologice în castrul roman de la Berzovia (jud. Caraş-Severin)	133
	<i>Archäologische Untersuchungen im römischen Castrum von Berzovia (Kr. Caraş-Severin)</i>	136
CONSTANTIN POP,	O statueta Dionysiacă în Muzeul Banatului	137
	<i>Une statuette Dionysiaque au Musée du Banat</i>	139
NICOLAE GUDEA,	O contribuţie la toponimia limesului bănăţean al Dunării	141
	<i>Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde des Banater Donau-Limes</i>	146
EUGEN IAROSLAVSCHI — RICHARD PETROVSKY,	Cuptoarele de redus minereul de fier de la Fizeş (Jud. Caraş-Severin)	147
	<i>Die Eisenerschmerzöfen von Fizeş (Kr. Caraş-Severin)</i>	155

ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE MEDIE

ILIE UZUM,	Două cimitire feudale timpurii la Gornea şi Pojejena (Jud. Caraş-Severin)	159
	<i>Zwei Frühmittelalterliche Friedhöfe aus Gornea und Pojejena (Kr. Caraş-Severin)</i>	164

NICOLAE SĂCARĂ, Mănăstirea Kemenche (Jud. Timiș)	165
<i>Der Stift von Kemenche (Kr. Timiș)</i>	170
AUREL DECEI, Încercările lui Sigismund Báthory de a elibera Banatul și Timișoara de turci	171
<i>Die Versuche Sigismund Báthorys, das Banat und Timișoara von den Türken zu befreien</i>	180
ALEXANDRU ZĂNESCU, Pagini din istoria alimentării cu apă a orașului Timișoara	181
<i>Ausschnitte aus der Wasserversorgung der Stadt Temeswar</i>	204

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

PĂTRU BUNTA — GEORGE PROTOPODESCU, Primul statut cunoscut al Asociației Generale a Muncitorilor din Timișoara — 1870	209
<i>Das erste bekannte Statut des General-Verbandes aus Timișoara — 1870</i>	214
GHEORGHE ȘORA, Din activitatea didactică și publicistică a lui Vasile Goldiș la Preparandia din Caransebeș	215
<i>Aus der didaktischen und publistischen Tätigkeit von Vasile Goldiș an der Lehrerbildungsanstalt zu Caransebeș</i>	221
ELENA BORUGA, Ziarul „Foaia de Duminecă”	223
<i>Die Zeitung „Foaia de Duminecă” (Sontagsblatt)</i>	229
VASILE ZABERCA, Aspecte ale luptei revoluționare desfășurată de muncitorii reșițeni în anul 1919	231
<i>Aspects of the Reșița workers' revolutionary struggles in 1919</i>	234
IOAN MUNTEANU, Aspecte privind radicalizarea politică a țărănimii din Banat în anii crizei economice, 1929—1933	235
<i>Betrachtungen über die politische Radikalisierung der Banater Bauernschaft in den Jahren der Wirtschaftskrise, 1929—1933</i>	244
GHEORGHE RADULOVICI, Participarea tineretului timișan la înfăptuirea sarcinilor revoluției populare din România, (23 Aug. 1944—30 Dec. 1947)	245
<i>Die Teilnahme der Jugend an die Erfüllung der Aufgaben der Volksrevolution in Rumänien</i>	255
OVIDIU BOZU, Dezvoltarea și contribuția uzinelor reșițene la procesul de industrializare socialistă a țării	257
<i>Die Entwicklung und der Beitrag der Resizaer Werke beim Prozess der Sozialistischen Industrialisierung des Landes</i>	263

ISTORIA CULTURII — MUZEOGRAFIE

COSTIN FENEȘAN, Legăturile exploratorului african Emil Holub cu Muzeul Banatului	267
<i>Die Beziehungen des Afrikaforschers Emil Holub zum Banater Museum</i>	271

ARISTIDA TURCUȘ, Patru piese de teatru ale Sofiei Vlad Rădulescu în manuscris, la Muzeul Banatului	273
<i>Vier Theaterstück-Handschriften im Banater Museum</i> . .	278
AUREL TURCUȘ, Aspecte din activitatea muzeologică a lui Ioachim Miloia	279
<i>Rückblick auf die museologische Tätigkeit von Ioachim Miloia</i>	284
In memoriam Acad. Constantin Daicoviciu	285
Prescurtări bibliografice	289
Abréviations bibliographiques	289

*MANIFESTĂRILE
CONSACRATE
SĂRBĂTORIRII
A 100 DE ANI
DE ACTIVITATE
MUZEALĂ
LA TIMIȘOARA*

13–14 ianuarie 1973

PROGRAMUL MANIFESTĂRILOR CONSACRATE SĂRBĂTORIRII A 100 DE ANI DE ACTIVITATE MUZEALĂ LA TIMIȘOARA

— 13—14 ianuarie 1973 —

13 IANUARIE 1973

ORA 10

- Adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 100 de ani de activitate muzeală la Timișoara.

ORA 12.30

- Vernisajul expozițiilor de artă (Bulevardul Victoriei, nr. 46) și de artă populară (Bastionul Cetății, str. Popa Șapcă, nr. 4).
- Vizitarea expozițiilor de istorie, științele naturii și artă bănățeană (Piața Huniade, nr. 1).

ORA 16

- Sesiunea de comunicări științifice — secția de istorie.
- Sesiunea de comunicări științifice — secția de etnografie.
- Sesiunea de comunicări științifice — secția de artă.
- Sesiunea de comunicări științifice — secția de științele naturii.

14 IANUARIE 1973

ORA 8

- Sesiunea de comunicări științifice — secția de istorie.
- Sesiunea de comunicări științifice — secția de etnografie.
- Sesiunea de comunicări științifice — secția de artă.
- Sesiunea de comunicări științifice — secția de științele naturii.

ADUNAREA FESTIVĂ DIN 13 IANUARIE 1973

Cuvîntul de salut al **Acad. prof. Constantin Daicoviciu,** directorul Muzeului de Istorie al Transilvaniei.

*TOVARĂȘE PRIMSECRETAR,
Cinstit prezidiu, stimată asistență,
Iubiți tovarăși,*

LAURUM DATE LAURO DIGNIS !

Aduceți lauri celor vrednici !

Muzeul de istorie al Transilvaniei — și el încărcat cu peste o sută de ani — prin glasul celui care îl slujește de mai bine de o jumătate de veac, se învrednicește azi de inefabila bucurie de a aduce prinosul său de admirație fratelui său, venerabilul Muzeu al Banatului, pentru tot ce timp de un veac a realizat cu înaltă pricepere și exemplară strădanie creatoare. Aceștia sînt laurii care i se cuvin instituției și, în același timp, întregului colectiv de slujitori științifici și administrativi, în frunte cu vrednicul lor director, profesorul Marius Moga.

Îngăduiți-mi dragi tovarăși — să-i adresez și cu acest prilej solemn fostului meu elev, prieten și colaborator de totdeauna, o singură strigare : iubit și stimat confrate și tovarăș : fii fericit că ți-ai îndeplinit misiunea și această recunoaștere unanimă să-ți fie răsplata cea mai prețioasă care ți se poate da !

Dar gîndul și sentimentele noastre nu se pot desprinde nici în această clipă sărbătorească de amintirea pioasă a ctitorilor de acum 100 de ani, a echipelor conduse de atîția bărbați inimoși și competenți, printre care se numără amici ca prof. Ioachim Miloia și Aurel Ciupe. Lor tuturor le aducem și acum laurii neveștejiți ai recunoștinței pentru tot ce au gîndit și realizat în cursul deceniilor trecute.

Închei, cinstit prezidiu și iubiți tovarăși, achitîndu-mă de o plăcută și îndoită datorie, aceea de a mulțumi din toată inima Partidului și Guvernului, reprezentate aipi prin tovarășul prim-secretar Mihai Telescu, precum și tovarășei vicepreședinte Tamara Dobrin, pentru întreg sprijinul moral și material acordat Muzeului Banatului, permanent și

larg, ridicînd astfel așezămîntul străvechi al Banatului la o nouă și tot mai luminoasă treaptă de factor al culturii, științei și educației socialiste.

Și acum, o adînc simțită urare, izvorînd — cum zicem noi bănațenii — din baierile inimii : *Vivat, crescat, floreat !*

Trăiască, să crească și să înflorească Muzeul Banatului, spre cîntea patriei socialiste române și spre lauda Partidului Comunist Român — întruchipat de Secretarul General, tov. NICOLAE CEAUȘESCU !

Cuvîntul de salut al tovarăşului *Mihai Telescu*, prim-secretar al Comitetului Judeţean Timiş al P.C.R.

Stimaţi tovarăşi,

Timişoara, oraş multisecular al patriei noastre, sărbătoreşte astăzi o sută de ani de activitate muzeală.

Cu acest prilej, vă rog să-mi îngăduiţi ca, în numele Comitetului judeţean Timiş al P.C.R. şi al Consiliului popular judeţean să adresez un cald salut colectivului instituţiei centenare, oaspeţilor din multe oraşe ale ţării veniţi la această sărbătoare, dumneavoastră, tuturor celor prezenţi.

Aniversarea de astăzi, ca şi distincţiile acordate de Consiliul de Stat, reprezintă un act de preţuire din partea conducerii de partid şi de stat a muzeului timişorean, lăcaş de cultură de valoroasă tradiţie — chemat să aducă în anii ce vin o contribuţie din ce în ce mai mare la viaţa culturală a Banatului şi a întregii ţări, la îndeplinirea unora dintre cele mai înalte funcţii culturale şi educative menite să influenţeze gândirea şi sensibilitatea constructorilor societăţii socialiste.

În aceste clipe solemne, se cuvine să aducem un cald omagiu acelor care, cu un secol în urmă, au inaugurat la Timişoara o fecundă şi valoroasă activitate muzeală, ca şi reputaţilor oameni de cultură Sigmund Ormos, Dionisie Linţia, Ioachim Miloia, Aurel Ciupe şi altor, care au alcătuit, de-a lungul multor decenii, remarcabile colecţii de arheologie, istorie feudală şi modernă, artă, etnografie şi ştiinţele naturii — toate ilustrînd nu numai o îndelungată şi pasionată strădanie, ci şi frumuseţea unei gândiri menite să pună în valoare trecutul istoric al oamenilor de pe aceste locuri, lupta lor pentru emancipare socială şi naţională, ca şi comorile culturii noastre.

Este semnificativ faptul că pînă în anul 1945, deci timp de aproape trei sferturi de veac, Muzeul Banatului a fost pe aceste meleaguri printre puţinele instituţii permanente de cultură.

De la preocupările relativ răzleţe, desfăşurate atunci în condiţii cu totul improprii, în spaţii care nu puteau găzdui decît o mică parte a patrimoniului muzeal, adunat de cele mai multe ori cu sacrificii materiale personale din partea unor oameni de cultură ai Timişorii, Muzeul Banatului, a trecut în anii socialismului la o muncă organizată ştiinţifică, în localuri adecvate activităţii din acest domeniu. Lărgirea bazei materiale a permis extinderea şi profilarea tematică a

secțiilor, pentru aducerea la lumină a tezaurului de civilizație și cultură din această parte a țării.

De altfel, acest lucru este valabil pentru întregul front cultural. O simplă enumerare a instituțiilor de cultură și artă create în anii regimului popular, este suficientă pentru a ilustra saltul calitativ făcut în acești ani de veritabilă revoluție culturală, multiplicarea mijloacelor de ridicare a nivelului de cultură, a orizontului spiritual al oamenilor muncii din orașul și județul nostru.

Precum se știe, în acești ani, a luat ființă Universitatea Timișoreană, institutele de medicină și agronomie — care alături de Institutul Politehnic „Traian Vuia” ca și de instituțiile științifice și de cercetare ale Academiei și departamentale, au transformat Timișoara într-un puternic centru universitar și științific al țării. Teatrul Național, înființat în 1945, Opera și Filarmonica — instituții care cu două luni în urmă au sărbătorit un sfert de veac de existență, teatrele de stat german și maghiar, Teatrul de păpuși și Ansamblul folcloric „Banatul”, Asociația scriitorilor și filialele de artiști plastici și compozitori, alcătuiesc zestrea uneia dintre cele mai mari citadele ale culturii României Socialiste.

Stimați tovarăși,

În documentele Congresului al X-lea al Partidului se arată că : „pentru progresul spiritual al societății, o importanță deosebită are răspîndirea valorilor culturii naționale și universale în rîndul poporului, perfecționarea activității instituțiilor de artă și cultură”. În această perspectivă, instituțiile muzeale — unități de cercetare științifică și de culturalizare — sînt chemate să joace un rol activ în munca de educare socialistă a maselor, de răspîndire a cunoștințelor politice, științifice, și artistice.

La un veac de la înființarea Societății de Istorie și Arheologie care a pus și temelia Muzeului Banatului de astăzi, înfățișarea acestei instituții, diversitatea și amploarea activităților ce se desfășoară aici sînt incomparabile cu modestele începuturi de altă dată.

Prin grija organelor de partid și de stat, încă în anul 1950 clădirea cu valoare istorică a Castelului Huniazilor a devenit sediul activității muzeistice bănățene, cuprinzînd patru secții distincte. În ultimii ani noi localuri au îmbogățit zestrea Muzeului Banatului : clădirea de pe Bulevardul Victoriei, recent reamenajată, care adăpostește secția de artă și care va trebui mai bine valorificată pentru popularizarea colecțiilor muzeului prin organizarea unor expoziții de artă contemporană ca și a unor manifestări complexe — cu concursul altor instituții de artă și cultură — care să lărgească contactele muzeului cu publicul timișorean ; menționăm de asemeni, monumentul baroc — biserica Mizericordienilor — cu o expoziție de artă feudală și — mai recent — Bastionul Cetății, impozant monument istoric supus unei radicale restaurări

și pus în valoare prin organizarea în spațiile sale a secției de etnografie a muzeului, a expoziției realizărilor economice și social-culturale ale județului Timiș în cei 25 de ani de republică, a expoziției memoriale Traian Vuia, ca și a sălilor de expoziții temporare și a altor unități cu profil cultural și comercial.

O bună parte din spațiile Bastionului vor fi destinate în perspectivă organizării unui muzeu al tehnicii (respectiv — secție a Muzeului Banatului), care să ilustreze realizările tehnico-științifice ale oamenilor din Banat și din țară de-a lungul vremii și să contribuie totodată, la răspîndirea culturii tehnice, a noutăților tehnico-științifice în rândurile tineretului, ale tuturor categoriilor de cetățeni.

Apreciem că, în climatul de avînt economic și progres social pe care l-a cunoscut întreaga țară, în ansamblul frontului cultural și ideologic, Muzeul Banatului și-a îndeplinit în mod corespunzător sarcinile ce îi revin în activitatea de educare a maselor, a adus o contribuție substanțială la viața culturală a Timișorii și a județului.

Lucrătorii muzeului au desfășurat în ultimii ani activități de teren și de arhivă, în vederea sporirii valorice a patrimoniului și extinderii activității secțiilor. Strălucita moștenire etnografică din această parte a țării, bogăția creației populare a oamenilor muncii români, germani, maghiari, sirbi și de alte naționalități, începe să fie pusă în valoare, e adevărat, încă modest, și în secția în aer liber a muzeului, pe un teren de 10 Ha situat la marginea Timișorii, în cunoscuta Pădure Verde. Sîntem convinși că muzeul și Comitetul județean de Cultură și Educație Socialistă vor depune strădanii pentru a transforma acest spațiu într-un viitor apropiat într-un punct muzeistic de înaltă valoare științifică și de mare atractivitate.

O activitate meritorie a acestor ani o reprezintă crearea și dezvoltarea rețelei muzeale din județ, menită să valorifice moștenirea culturală din diferite localități ale acestor meleaguri străvechi.

În acest context, se înscrie, la loc de frunte, activitatea laborioasă pe planul cercetării și al acțiunilor educative, a Muzeului din Lugoj. Menționăm, de asemeni, înființarea Muzeului din Deta, a expozițiilor și caselor memoriale Traian Vuia, Bela Bartok, Nikolaus Lenau, Ștefan Jäger, a expoziției de artă populară șvăbească la Lenauheim ca și a punctelor muzeistice comunale de la Comloșul Mare, Tomești și altele. Comori ale artei populare din județul Timiș sînt cuprinse în colecția de la Buziaș datorată Iulianeii Folea-Troceanu, ca și în colecția familiei Clopoșel de la Margina.

O datorie de onoare a Muzeului Banatului va trebui să o constituie inițierea și organizarea unor noi puncte muzeale și case memoriale legate de numele unor personalități care au trăit și creat pe aceste locuri, ca Ion Vidu, Sabin Drăgoi, Tiberiu Brediceanu, Traian Grozăvescu, Victor Vlad Delamarina, Țichindeal și alții.

Stimați tovarăși,

Ultimii ani se asociază în conștiința noastră, a tuturor, cu câteva evenimente de excepțională importanță în viața partidului și a întregului popor : Congresul al X-lea, plenara din noiembrie 1971 și Conferința Națională a P.C.R.

Forța generatoare de energie a acestor momente memorabile se vădește în toate domeniile activității ideologice, ce-și propune ca primă sarcină educarea socialistă a oamenilor muncii.

În acest context, noi privim Muzeul Banatului ca o instituție cu înalte misiuni educative, capabil ca prin întreaga sa activitate să aducă o contribuție de seamă la educarea patriotică, științifică și estetică a maselor.

Comitetul județean de partid consideră că este de datoria colectivului instituției sărbătorite astăzi să acorde mai multă atenție îmbogățirii colecțiilor, organizării lor temeinice, punerii mai depline în valoare a fondurilor de documente, obiecte și opere de artă.

Această activitate trebuie să fie dublată de o susținută muncă de cercetare științifică, efectuată în toate secțiile, în colaborare cu alte instituții de cultură și artă, cu cadre didactice universitare (sociologi, folcloriști, artiști plastici), cu cercetători de la Baza Academiei, din alte sectoare de activitate, astfel încât să se afirme tot mai viguros prin activitatea de cercetare, pe plan național.

În practica muzeului, trebuie să se încetățenească organizarea sistematică a unor dezbateri științifice, sesiuni de comunicări cu o largă participare a unor cadre de specialitate, pe probleme de fond ale cercetării în domeniile de activitate ale muzeului, ca și pe probleme de muzeografie, pe linia perfecționării și modernizării activității generale a muzeului.

În acest context, vor trebui valorificate și lucrările sesiunii jubiliare care începe în această după amiază, cu participarea unor marcante personalități ale vieții culturale și științifice a țării.

O atenție deosebită va trebui să acorde muzeul, dezvoltării și îmbogățirii secției de istorie contemporană, care să illustreze mai larg bogatele tradiții ale mișcării muncitorești și democratice de pe aceste meleaguri, în contextul dezvoltării generale a mișcării revoluționare din țara noastră, a luptei conduse de P.C.R., pentru transformarea democratică a societății românești, pentru făurirea noii orânduiri sociale. În această activitate, muzeul va trebui să realizeze o fructuoasă colaborare cu forțele de cercetare existente în orașul și județul nostru, folosind totodată sprijinul instituțiilor specializate din țară. Reorganizarea pe baze științifice a acestei secții va trebui să constituie una din sarcinile de bază a muzeului, în împlinirea celei de-a XXX-a aniversări e eliberării patriei de sub jugul fascist.

Pentru a-și îndeplini sarcinile educative și a-și spori contribuția la lărgirea cunoștințelor omului contemporan, conducerea muzeului, organizația de partid, întregul colectiv de lucrători al muzeului, trebuie să

manifeste o preocupare constantă pentru continua modernizare și organizare pe baze științifice a tuturor secțiilor, la nivelul cerințelor muzeografiei moderne.

De asemenea, lucrătorii muzeului au datoriat de a organiza acțiuni de masă în rîndul celor mai diferite categorii de oameni ai muncii pentru popularizarea activității instituției, de a menține o permanentă colaborare cu școala, de a-și diversifica formele de activitate, de a edita lucrări consacrate teoriei și practicii muzeistice.

Așteptăm din partea colectivului Muzeului Banatului din Timișoara să facă din instituția pe care o slujește un focar de educație permanentă, care să contribuie la ridicarea spirituală, la desăvîrșirea omului nou, constructor al societății socialiste.

Cu prilejul intrării în al doilea secol de activitate, vă urăm, stimați tovarăși, o activitate dinamică, eficientă, realizări care să îmbogățească viața culturală a Timișorii, a patriei noastre socialiste.

ADUNAREA FESTIVĂ DIN 13 IANUARIE 1973

Cuvintul de salut al prof. univ. *Ștefan Ștefănescu*, Președintele Secției de Istorie și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. României.

STIMAȚI TOVARĂȘI,

Secția de Istoria și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România vă transmite cu prilejul importantului eveniment din viața instituției Dvs., — Jubileul a 100 de ani de activitate muzeală la Timișoara — un cordial salut.

Instituție științifico-culturală de mare însemnătate, Muzeul Banatului ilustrează trecutul și procesul înnoirilor epocii noastre în acest frumos colț de țară, creația materială și spirituală a harnicilor locuitori bănățeni, români, germani, maghiari, sârbi și de alte naționalități în tot ce a avut și are această creație mai caracteristic.

Muzeul oferă vizitatorilor acele elemente de conștiință ale trecutului și ale prezentului, care întăresc energiile creatoare și redau pe plan local opera grandioasă de edificare socialistă a țării în care este ferm angajat poporul român.

Animați de un puternic sentiment de mândrie patriotică și devotați instituției pe care au înțeles s-o înalțe, cei care au lucrat și lucrează în acest muzeu au căutat să împletească strădania de constituire și de îmbogățire a colecțiilor, grija de restaurare și conservare a vestigiilor istorice de pe meleagurile bănățene cu preocuparea constantă de popularizare în rîndurile locuitorilor a valorilor păstrate.

Creșterea an de an a numărului de vizitatori ai muzeului reflectă munca plină de dăruire a cercetătorilor și colaboratorilor Muzeului, marele interes al publicului pentru cunoașterea valorilor pe care muzeul le conservă și le comunică.

Omagiului de prețuire a muncii desfășurată de colectivul Muzeului Banatului, Secția de Istorie și Arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice îi asociază, cu prilejul acestui înălțător moment, urarea ca acest așezămînt să mențină aprinsă făclia dragostei de țară și a mîndriei pentru realizările României Socialiste.

ADUNAREA FESTIVĂ DIN 13 IANUARIE 1973

Cuvîntul de salut al prof. dr. *Florian Georgescu*, directorul Muzeului de istorie al R. S. România.

STIMATE TOVARĂȘE ȘI STIMAȚI TOVARĂȘI,

Cu prilejul centenarului activității muzeale din Timișoara, permiteți-mi să adresez, în numele Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România, al organelor de partid și de stat, aprecierea și stima noastră pentru rezultatele remarcabile obținute în acest important sector al culturii socialiste și totodată să adresez un călduros salut muzeografilor bănățeni.

Muzeul Banatului a devenit în anii Republicii o instituție de prestigiu, care desfășoară pe multiple planuri o acțiune muzeografică recunoscută. Colecțiile sale, îmbogățite printr-o sistematică și susținută cercetare științifică, prețioasele exponate trecute prin filtrul restaurării și conservării cu pricepere și pasiune sînt admirate de sute de mii de vizitatori. Formele variate ale activității cultural-educative, publicațiile muzeului, sînt cunoscute și apreciate unanim, ele adăugînd valențe sporite minunatului tezaur al muzeografiei românești. Succesele obținute sînt roadele unui entuziast colectiv, caracterizat prin pricepere și dăruire. Aducem pe această cale un sincer omagiu celor care au trudit pe ogorul fertil al muzeografiei românești în Banat și transmitem emoționante felicitări tuturor celor care astăzi compun colectivul Muzeului Banatului în frunte cu neobositul și talentatul său director, Marius Moga. Se cuvine, la această clipă de îngemănare a două secole de muzeografie, aici la Timișoara, să cinstim venerabila generație de muzeografi în frunte cu eminentul om de știință, acad. C. Daicoviciu, care ne-au transmis făclia cunoașterii muzeografice.

Așa după cum se cunoaște, unul din succesele de prestigiu ale muzeografiei românești a fost inaugurarea, la 8 mai 1972, în prezența tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român și a celorlalți conducători de partid și de stat a Muzeului Național pe care-l reprezintă aici. Aceasta s-a datorat inițiativei conducerii superioare de partid, promptitudinii cu care i-au răspuns toate instituțiile muzeale deținătoare ale valorosului patrimoniu național, precum și entuziasmului muzeologilor care au contribuit la organizarea acestui veritabil templu al istoriei României, așa după cum se exprimă înșiși vizitatorii muzeului. În această operă, pe loc de cînst s-a situat Muzeul Banatului căruia, în ceasul acesta de aniversare, îi transmitem binemeritate mulțumiri.

Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România a devenit în câteva luni de la inaugurare, un așezămint de știință și un factor activ de educație patriotică, o prezență spirituală necesară în acțiunea de formare a conștiinței socialiste a maselor. În cele opt luni de la inaugurarea sa, mai mult de un sfert de milion de vizitatori au pășit pragul muzeului nostru. În același timp, alte mii și mii de tineri și vîrstnici au luat parte la diverse simpozioane, lectorate, conferințe organizate cu regularitate. Aproape opt mii de grupuri de vizitatori au fost îndrumați cu pricepere și dăruire, au fost organizate numeroase cabinete de istorie în școli și facultăți, expoziții itinerante și temporare și, în mod deosebit, expoziția jubiliară națională închinată celei de a XXV-a aniversări a proclamării Republicii.

România socialistă are astăzi un muzeu național a căruia cea dintîi menire este să-și aducă contribuția la formarea și dezvoltarea conștiinței națiunii noastre socialiste. O asemenea nobilă misiune, implică strînsa colaborare cu toate muzeele țării. Un exemplu edificator în această direcție l-a constituit chiar Muzeul Banatului, pe care-l sărbătorim astăzi și care a contribuit cu exponate de primă importanță națională, admirate în muzeul țării, la București.

Se impune totuși lărgirea formelor de colaborare de pînă acum și inițierea unor acțiuni, care să sporească eficiența muncii noastre. Așa de pildă, organizarea în colaborare a unor expoziții de înaltă ținută științifică în țară și peste hotare, folosind cele mai reprezentative valori ale patrimoniului național, întîlniri științifice pe teme majore ale muzeologiei românești, editări în comun a unor rezultate valoroase ale cercetării noastre, iată doar cîteva sugestii menite să dea un nou impuls prezenței muzeelor în viața științifică și culturală a României Socialiste.

Sîntem siguri că sub conducerea organelor de partid și de stat, rezultatele pe care le admirăm astăzi, la împlinirea unui secol de activitate muzeografică la Timișoara, vor spori.

Îngăduiți-mi, stimate tovarășe și stimați tovarăși, să mulțumesc în numele specialiștilor Muzeului Național și al meu personal, pentru invitația de a participa la acest remarcabil centenar, să doresc încă o dată harnicului colectiv timișorean obținerea unor noi și remarcabile succese urîndu-le tradiționalul : „La mulți ani” !

ADUNAREA FESTIVĂ DIN 13 IANUARIE 1973

Cuvîntul de salut al prof. *Ion Arhip*, directorul Complexului muzeistic din Iași.

STIMAȚI COLEGI,
STIMAȚI TOVARĂȘI,

Împlinirea unui veac de existență a acestui important lăcaș de cultură românească constituie o legitimă mîndrie nu numai a Dvs., stimați colegi de la Muzeul Banatului, ci și a tuturor locuitorilor de pe acest pămînt, pe care bunii și străbunii noștri l-au apărat cu enorme sacrificii și au creat aici, de-a lungul veacurilor, valori nepieritoare, adevărate comori ce ne troienesc sufletele de frumuseți rare.

Nouă, muzeografilor, ne-a revenit nobila menire de a păstra, de a pune în adevărata lor lumină aceste valori. Astăzi cine vizitează Muzeul Banatului își dă cu ușurință seama că și această instituție de cultură este un frumos omagiu pe care îl aducem înaintașilor noștri, poporului din care ne-am născut și care ne-a învățat să ne iubim tradițiile și glia strămoșească.

Truditorilor care dintr-un început au zămislit acest muzeu le păstrăm și le vom păstra cu dragoste amintirea și, plecîndu-ne cu pietate în fața portretelor lor, le cinstim munca de pionierat, ducînd mai departe, la alte dimensiuni, visurile lor îndrăznețe, nobilul lor crez.

Iar vouă, bunii noștri colegi și frați de breaslă, care cu atîta pasiune ați adunat ca niște harnice albine atîtea valori, făcînd ca și în acest colț al dulciei României să strălucească peste veacuri geniul poporului nostru, vă rog ca să primiți cu acest prilej ca din Țara Moldovei, din capitala Iașilor să vă aducem acest buchet al stimei și recunoștinței noastre.

Obștea muzeografilor ieșeni a cules cu grijă, cu dragoste, acest buchet din parcul unde e statuia lui Ștefan cel Mare, din Copou, de la teiul lui Eminescu, din lunca Mirceștilor, din Țicău, unde a creat marele Creangă, din stratul din Piața Unirii unde e dăltuită pentru veșnicie în bronz statuia primului domn al Țărilor Române. Cînd s-a alcătuit acest buchet, simțeam, dragii noștri colegi, că sîntem cu toți un suflet, că inimile noastre băteau în același ritm și ne-am trezit unul în brațele celui alt fredonînd o frîntură dintr-o sublimă melodie :

„Amîndoi avem un nume
Amîndoi o soartă-n lume,
Eu ți-s frate, tu-mi ești frate
În noi doi un suflet bate”.

Stimați colegi și tovarăși,

V-am adus acest buchet din orașul cu amintiri, Iașul, din orașul care astăzi se mândrește cu cele 14 muzee ale sale. Prin grija Partidului și Statului nostru, astăzi acest cuvânt cu splendide rezonanțe — muzeu, este scris cu litere mari, căci menirea lui este, înainte de toate, de a face educație, de a înnobila omul, de a-l inspira spre noi fapte mărețe.

Anii vor curge unul după altul pe matca vremii, dar în cartea de istorie a poporului nostru vor rămâne veșnic scrise cu litere de aur măsurile luate de partidul nostru care în anii luminoși ai socialismului a ctitorit atâtea instituții de cultură.

În orașul cu amintiri, vă informăm, dragi tovarăși, că numai în acest an au intrat în circuit trei muzee de prestigiu, iar altele două sînt gata pregătite pentru a fi deschise în acest trimestru din acest an.

Cît imbold de încredere ne dau nouă cuvintele secretarului general al partidului nostru care cu grijă părintească ne îndeamnă „Să preluăm figurile luminoase, progresiste ale poporului nostru, eroismul maselor largi populare”! Cît e de nobilă, frumoasă și pasionantă meseria noastră!

În această frumoasă ambianță de realizări și avînt creator, Muzeul Banatului pune astăzi pe frontispiciul culturii acestui popor însemnul împlinirii unui veac de activitate exemplară.

Adresîndu-vă din tot sufletul cele mai calde felicitări pentru toată strădania depusă de Dvs., credincioși slujitori ai acestui lăcaș al frumosului, muzeografii ieșeni vă transmit totodată și tradiționala urare românească : Să trăiți, să înfloriți.

Fie ca la trecutul mare ce-l are Muzeul Banatului să i se deschidă mereu, peste ani, un mare viitor !

ADUNAREA FESTIVĂ DIN 13 IANUARIE 1973

Cuvîntul de salut al dr. doc. *Aurelian Popescu-Gorj*, Şeful Secţiei Entomologice a Muzeului „Grigore Antipa”.

ONORAT PREZIDIU, STIMATE TOVARĂŞE,
STIMAŢI TOVARĂŞI,

Ca reprezentant al Muzeului de istorie naturală „Gr. Antipa” din Bucureşti, în numele tov. director Mihai Băcescu — ce regretă că nu a putut participa personal la această sărbătorire, a 100 ani de activitate muzeală la Timişoara — şi în numele personalului nostru ştiinţific, la care mă alătur din tot sufletul, vă prezint cele mai calde salutări şi felicitări pentru frumoasele realizări, împreună cu sincere urări pentru o evoluţie ascendentă cît mai bună şi cu rezultate deosebit de importante, atît spre binele culturii locale cît şi a ştiinţei româneşti şi a culturii universale.

Între muzeul Dvs. şi muzeul „Gr. Antipa” a existat şi există o veche şi strînsă legătură în domeniul ştiinţelor naturale, legătură ce nădăjduim să dăinuiască şi pe viitor, mulţi dintre cercetătorii noştri consultînd în diverse împrejurări, importante colecţii ştiinţifice aflate în patrimoniul Dvs.

Faceţi parte din rîndul celor mai mari complexe muzeale ale R. S. România, fiind totodată unul din vechile muzee din ţară, fapt pentru care astăzi participăm la sărbătorirea unui secol de activitate muzeală la Timişoara.

Exponatele Dvs., în rîndul cărora se află multe piese de mare valoare artistică sau ştiinţifică, iar dintre cele de ştiinţe naturale marea colecţie ornitologică a prof. Dionisie Linţia, bogata colecţie de lepidoptere a lui Fr. König, colecţia ce reprezintă fauna Banatului, aceea de minerale precum şi herbarul Dvs., sau dioramele realizate, dintre care remarcabile sînt cele ce prezintă peisajul de baltă, cel de cîmpie cu dropii, zăganul sau cel cu vulturii, ca să nu mai vorbim de frumoasa realizare privind „Evoluţia lumii vegetale şi animale” împreună cu microdioramele ce arată evoluţia vieţii în diferitele perioade geologice, sau deosebit de interesanta şi valoroasa prezentare a „originei şi evoluţiei omului” unice în felul lor în ţară, arată în mod clar ce se poate realiza prin muncă perseverentă, prin concepţie şi prin pasiunea de a colecţiona cu hărnicie şi metodic, tot ceea ce poate oferi natura înconjurătoare şi în special flora şi fauna Banatului. De asemenea arată grija deosebită pe care o are colectivul Dvs., de a conserva în condiţiuni optime un valoros patrimoniu muzeal, ce trebuie transmis generaţiilor viitoare, nu numai în perfectă stare de conservare dar şi mereu sporit,

pentru că aceste generații să poată cunoaște etapele de evoluție ale culturii de pe aceste meleaguri, ale naturii acestui ținut și a bogățiilor faunistice și floristice ale țării.

Muzeul Dvs., în noua fază de evoluție în care se prezintă expoziția de bază, frumoasa realizare a harnicului colectiv al acestui muzeu, în frunte cu directorul său, eminentul profesor Marius Moga și cu sprijinul larg al organelor locale de partid și al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, a reușit să facă un adevărat salt calitativ, luînd o amplă dezvoltare, concretizată mai ales prin moderna și atrăgătoarea prezentare a pieselor expuse și prin sporirea considerabilă a materialului muzeal de care dispune.

În încheiere, vă rog să-mi permiteți ca în numele conducerii Muzeului „Gr. Antipa”, al meu personal și al cercetătorilor din acest muzeu, să vă urez spor la muncă, noi succese și cît mai multe realizări muzeale, care prin felul în care știu să prezinte materialele de care dispun, constituie o carte deschisă ce poate fi înțeleasă de toți oamenii, indiferent de vîrstă, de pregătire sau domeniu de activitate.

ADUNAREA FESTIVĂ DIN 13 IANUARIE 1973

Cuvîntarea prof. *Marius Moga*, directorul Muzeului Banatului.

STIMAȚI TOVARĂȘI,

Sărbătorim astăzi împlinirea unui secol de cînd o mină de oameni din Banat, români, germani, maghiari și de alte naționalități, animați de dorința de a colecta și scoate la lumină urmele culturilor materiale care s-au succedat de-a lungul veacurilor pe aceste meleaguri, au pus bazele colecției din care se va dezvolta mai apoi Muzeul Banatului.

Această inițiativă nu era întîmplătoare. Ea poate fi socotită ca încadrîndu-se în mișcarea muzeală internațională din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, concretizată prin reorganizarea unor muzee existente și prin înființarea altora.

Un imbold în această direcție îl vor fi dat, în mod indiscutabil și primele congrese internaționale de arheologie, ce s-au desfășurat în aceeași perioadă, care prilejuiau organizarea unor expoziții care au stîrnit interesul pentru vestigiile trecutului.

Mi se pare semnificativ să amintesc acum, un fapt căruia scurgerea timpului i-a conferit noi semnificații și anume acela că primele piese înscrise în anul 1872 în inventarul Muzeului Banatului erau materiale arheologice aparținînd civilizației daco-romane a Daciei pe care le-a donat, în acel an, un modest elev al unuia din gimnaziile timișorene, al cărui nume ne-a rămas necunoscut.

La scurtă vreme după declanșarea acțiunii de colectare a materialelor cu caracter istoric, în anul 1873, un grup de profesori de științele naturii din Timișoara, au inițiat alcătuirea unor colecții din acest vast domeniu.

Primele colecții care se înghebează, au fost păstrate vremelnic în diverse localuri pînă în anul 1880, cînd casa Welauer, situată în imediata vecinătate a fostei prefecturi, actuala clădire a Bibliotecii Bazei Academiei R.S.R., a fost destinată să adăpostească colecțiile de istorie și științe naturale.

Foarte curînd, această veche clădire s-a dovedit insuficientă pentru a adăposti toate aceste colecții. Cu sprijinul și din inițiativa lui Sigismund Ormos, care prin donațiile făcute a pus de altfel și bazele galeriei noastre de artă, în anul 1886 a început reamenajarea casei Wellauer unde, trei ani mai tîrziu, colecțiile au fost puse la dispoziția publicului.

În cursul anilor ce au urmat, patrimoniul muzeal a sporit mai cu seamă datorită donațiilor, grație cărora se pun și bazele unor noi colecții cum ar fi, de pildă, cea de etnografie.

Încă înainte de primul război mondial, muzeul a avut de înfruntat serioase dificultăți materiale. Acestea s-au accentuat în cursul războiului în așa măsură, încât, la sfârșitul acestuia, nu se mai putea face față nici celor mai elementare cheltuieli. Muzeul, fiind încă de pe atunci intrat în atenția publicului, trebuia găsită calea pentru păstrarea în continuare și valorificarea patrimoniului pe care îl deținea. Se ajunge astfel, ca în 1922, colecțiile de arheologie, istorie și artă, să treacă în proprietatea orașului Timișoara. Rămîne din păcate nesoluționată, problema colecțiilor de științe naturale, adăpostite, după cum am amintit în același local și care, în lipsă de spațiu, au fost depozitate în subsolul imobilului, unde, datorită umidității excesive, s-au degradat în cea mai mare parte.

O clarificare a acestui patrimoniu a fost făcută abia după 1928, cînd la conducerea Muzeului Bănățean a venit regretatul învățat Ioachim Miloia, de numele căruia a rămas legată orientarea științifică a muzeului în scopul cunoașterii trecutului și creației artistice pe care a făurit-o poporul de pe aceste meleaguri.

Animat de dorința de a completa colecția de arheologie, Ioachim Miloia a apelat la prietenul său, prof. C. Daicoviciu, împreună cu care a întreprins recunoașteri arheologice menite să stabilească liniile directoare ale viitoarelor cercetări arheologice în Banat. Dacă astăzi Muzeul Banatului dispune de materialul arheologic a cărui valoare și importanță este națională, o datorăm și activității lui Ioachim Miloia precum și celei a academiceanului C. Daicoviciu.

Încercările pe care Ioachim Miloia le-a făcut pentru a reorganiza pe baze științifice muzeul, au întâmpinat serioase dificultăți datorită spațiului insuficient. Strădaniile pe care el le-a depus în această direcție s-au soldat cu obținerea unui nou local pentru muzeu. Miloia se gîndise la Castelul Huniazilor, dar municipalitatea Timișorii a pus în 1937, la dispoziția muzeului, latura dinspre strada Alba Iulia a clădirii Operei și Teatrului Național de azi. Odată cu atribuirea acestui local, eminentul ornitolog Dionisie Lințea a oferit municipiului în mod gratuit colecțiile sale pe care le alcătuisese în 4 decenii de cercetări științifice.

Amenajarea noului local în scop muzeal a solicitat mari eforturi din partea lui Ioachim Miloia, iar atunci cînd lucrările au fost terminate, acest însuflețit animator nu și-a putut vedea întrupate toate gîndurile și ideile pentru că o boală nemiloasă l-a răpus în anul 1940. Năzuințele ilustrului cărturar au fost realizate mai tîrziu, în zilele noastre, avîndu-și temeiul în politica înțeleaptă a Partidului, la un nivel pe care nu numai Miloia dar nimeni din acea perioadă nu l-au bănuțit.

După moartea lui Ioachim Miloia sarcina desăvîrșirii operei începute, i-a revenit noului director, Aurel Ciupe. Datorită strădaniilor depuse, toate secțiile muzeului au fost deschise publicului începînd din anul 1943.

Noul local, deși marea substanțial spațiul de expunere al muzeului, nu corespundea necesităților și s-a dovedit insuficient pentru or-

ganizarea unor expoziții reprezentative a tuturor secțiilor. Amintim în această ordine de idei, doar faptul că cele opt săli destinate pe atunci colecțiilor de științele naturii, nu puteau adăposti în condiții onorabile nici măcar valorosul material ornitologic pe care îl donase profesorul D. Lințea. ')

Instaurarea guvernului democrat-popular și cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare, a deschis perspective noi vieții cultural-artistice și științifice și în Timișoara. Crearea instituțiilor de artă — teatrul și opera — viza, în mod firesc, spațiul pe care îl deținea muzeul și care era absolut indispensabil desfășurării activității acestora. În această situație, prin jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 768 din 1947, muzeului i se destinează Castelul Huniade.

Revoluția culturală din țara noastră, inițiată și condusă de Partid a chemat la o viață nouă și muzeele, trasându-le sarcini precise pentru a contribui la opera de culturalizare a maselor largi de oameni ai muncii, la răspindirea în rîndurile acestora a adevăratei concepții științifice despre lume și viață. Înfăptuirea acestor sarcini impunea reorganizarea completă a tuturor expozițiilor permanente pe care le avea muzeul. Sub îndrumarea organului județean de partid, reorganizarea a început odată cu mutarea muzeului în Castelul Huniade. Datorită amenajărilor pe care le necesita noul local, secțiile muzeului s-au mutat treptat pînă în anul 1951.

Pe măsură ce spațiile din noua clădire erau amenajate, au fost organizate și deschise noile expoziții permanente. Concomitent cu organizarea acestora au fost întocmite și numeroase expoziții volante a căror menire era să contribuie atît la culturalizarea maselor cit și la popularizarea politicii partidului.

Una din sarcinile pe care partidul o trasase muzeelor și care se cerea realizată, era aceea a formării cadrelor muzeografice. În această direcție, muzeului nostru i-a revenit sarcina de a instrui, la sfîrșitul anului 1951, cadrele existente în muzeele din Banat, Crișana, Maramureș și Oltenia.

Noua bază materială a Muzeului Banatului a permis desfășurarea unei activități muzeale de un nivel superior. Strădaniile colectivului muzeului în direcția prezentării concepției materialist-dialectice despre viață, s-a materializat în realizarea primei expoziții de Evoluționism, expoziție care a determinat forurile centrale de specialitate să organizeze în 1956, aici, la Timișoara, prima consfătuire pe țară a naturaliştilor care lucrau în muzee. Muzeului nostru i-a revenit, în același an, sarcina organizării unui curs de taxidermie și dermoplastie cu lucrătorii din toate muzeele de științele naturii existente atunci.

Reorganizarea secțiilor muzeului a întîmpinat serioase dificultăți datorită golurilor care persistau în colecții. În această privință aş vrea să amintesc doar faptul că secția de etnografie nu dispunea de nici o unealtă țărănească, iar naționalitățile conlocuitoare din Banat erau reprezentate doar printr-un singur costum bulgăresc de la Vinga. Secția de arheologie

avea material roman de la Aquincum, Apulum, Ulpia Traiana și aproape nimic din Banat. Epoca neolitică era reprezentată prin materialele descoperite pe Tisa, la Boriaș și la Čoka iar cea a bronzului numai prin cele de la Dubovăț și Vatina din R. S. F. Jugoslavia. În secția de științele naturii, mamiferele caracteristice faunei Banatului erau aproape inexistente iar micile biotopuri realizate cu atîta măiestrie de către ctitorul acestei secții, D. Lințea, nu putea suplini lipsa dioramelor.

Această situație a determinat direcțiile în care muzeul și-a desfășurat munca de cercetare a cărei menire a fost, în primul rînd suplînirea acestor goluri, sarcină care astăzi este realizată în cea mai mare parte. Cercetările viitoare vor trebui să fie axate, în continuare, în direcția completării colecțiilor necesare, în primul rînd expozițiilor de bază, pentru care eforturile și munca colectivului Muzeului Banatului vor trebui să fie sporite. Aceste noi eforturi sînt impuse atît de cerințele muzeografice amintite cît și de noua bază materială care i-a fost creată Muzeului Banatului de către organele județene de partid și de stat. Baza aceasta materială nou creată, face astăzi, la împlinirea unui secol de activitate muzeală în Banat, începuturilor modeste din 1872 să le stea în față, un adevărat complex muzeal, în cadrul căruia dispunem de un nevisat local pentru secția de etnografie în „Bastionul Cetății”, de un local pentru secția de artă și de noi spații la sediul central pentru secțiile de istorie și științele naturii.

În același timp, datorită grijii permanente acordată de organele de partid și de stat, în cadrul secției de etnografie a luat ființă, la Pădurea Verde, un nucleu al viitorului muzeu al satului bănățean, în scopul conservării celor mai reprezentative instalații tehnice populare și a unor monumente de arhitectură populară din Banat.

De asemenea în noile condiții create, a putut fi posibilă lărgirea rețelei muzeale în județul Timiș, prin organizarea unor case și expoziții memoriale. Casa memorială Nikolaus Lenau de la Lenauheim, expoziția Bela Bartok și expozițiile de istorie și artă populară de la Sînnicolaul Mare, expoziția memorială a pictorului Stefan Jäger, muzeul orașenesec de la Deta, precum și recenta organizare a expoziției permanente „Traian Vuia” în „Bastionul Cetății” sînt grăitoare în acest sens.

Cei 33 de ani care mă leagă de muzeul de aici, îmi dau dreptul să afirm că cei doi ctitori ai muzeului nostru cu care am avut cîntea să lucrez o vreme, n-au muncit și nu au plănuir în zadar. Sămînța aruncată de ei în glia culturii din acest colț de țară a rodit și dacă a rodit într-atîta de spornic o datorăm în totul griiei și înțelepciunii cu care destinele acestui muzeu au fost îndrumate de către Partidul Comunist Român.

La împlinirea unui veac de activitate muzeală în Banat, întreaga noastră recunoștință și grațitudine se îndreaptă către făuritorul lumii noi din România Socialistă, către Partidul Comunist Român, căruia îi datorăm salturile calitative și amploarea pe care activitatea muzeografică din orașul și din județul nostru ca din întreaga țară, a cunoscut-o în anii construcției socialiste.

Mult stimate tovarășe prim-secretar Mihai Telescu, vă mulțumim pentru tot ce ați făcut pentru Muzeul Banatului, vă mulțumim pentru grija permanentă pe care ați acordat-o dezvoltării continue a bazei noastre materiale, pentru îndrumarea de zi cu zi pe care Comitetul județean de partid și domnia voastră ne-o acordați.

Vă asigurăm că nu vom precupeți nici un efort pentru a fi vrednici de atenția ce ne este acordată, pentru a ridica la un nivel cât mai înalt realizările muzeografiei românești în această parte a țării.'

Țin să mulțumesc aici tuturor oaspeților care ne-au făcut cinstea de a ne onora cu prezența lor și care participă, alături de noi la bucuria acestei sărbători unice în istoria oricărui muzeu.

TELEGRAMĂ

**COMITETULUI CENTRAL AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN
TOVARĂŞULUI NICOLAE CEAUŞESCU
BUCUREŞTI**

Organizația de partid a Muzeului Banatului, conducerea, muzeografii, tehnicienii și funcționarii colectivului nostru, participanții la manifestările consacrate sărbătoririi unui veac de activitate muzeală la Timișoara, își exprimă sentimentele de dragoste și de recunoștință față de Partidul Comunist Român, adeziunea profundă la politica sa internă și externă, înalta apreciere a neobositei și laborioasei activități pe care dumneavoastră tovarășe Nicolae Ceaușescu, o desfășurați în slujba continuei înfloriri a patriei noastre socialiste, a ridicării pe trepte tot mai înalte a vieții materiale și spirituale a poporului.

Pentru întreg colectivul Muzeului Banatului această aniversare constituie un prilej de bilanț a activității pe care am desfășurat-o și sîntem mîndri să vă putem raporta că cele mai de seamă realizări ale Muzeului au fost obținute în acest sfert de veac pe care l-a împlinit Republica Socialistă România, că instituția noastră a crescut odată cu Republica, îmbogățindu-și în permanență colecțiile și expozițiile de arheologie, istorie, etnografie și științele naturii, lărgindu-și continuu sfera de activitate pe linia misiunii ideologico-educative, culturale și științifice ce-i revine în cadrul amplului proces revoluționar care se desfășoară în patria noastră.

Conștienți de însemnătatea majoră a directivelor elaborate de Congresul al X-lea și de Conferința Națională a P.C.R. din iulie 1972 pentru viitorul socialist și comunist al României, asigurăm Comitetul Central al Partidului și pe dumneavoastră personal, iubite și stimate tovarășe Nicolae Ceaușescu, că nu vom precupeți nici un efort, că ne vom dăruî întreaga noastră capacitate și putere de muncă pentru a transpune în viață în domeniul nostru de activitate, sarcinile ce ne-au fost trasate de către conducerea de partid și de stat, de către dumneavoastră personal, că vom lupta zi de zi, neabătut, sub îndrumarea Comi-

tetului județean P.C.R. Timiș pentru înfăptuirea politicii partidului, aducându-ne contribuția, alături de muncitorii, țărani și intelectuali din județul nostru fără deosebire de naționalitate, alături de întregul nostru popor, la înfăptuirea programului complex de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră.

**COLECTIVUL DE MUZEOGRAFI, MUNCITORI, TEHNICIENI
ȘI FUNCȚIONARI AL MUZEULUI BANATULUI — TIMIȘOARA.**

13 ianuarie 1973

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE SECȚIA DE ISTORIE
PROGRAMUL DE DESFĂȘURARE

Biroul :

Acad. Constantin Dalcoviciu — președinte.

Dr. Aurel Decei, Dr. Florian Georgescu, Dr. Traian Bunescu,
Marius Moga — membri.

Sîmbătă, 13 ianuarie 1973, ora 16.

1. Ortansa Radu, Eugen Resch, Carol Germann (Timișoara), *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-Vinča.*
2. Ioan Stratan, (Lugoj), *Mormîntul cu ocru descoperit la Bodo, județul Timiș.*
3. Gheorghe Lazarovici (Cluj), *Cu privire la neoliticul din Banat.*
4. Ștefan Cădariu (Reșița), *Două așezări Coțofeni în hotarul orașului Bocșa.*
5. Florin Medeleț (Timișoara), *Așezarea hallstattiană de la Herneacova — Cetate (jud. Timiș).*
6. Adrian Bejan (Timișoara), *Bogățiile Daciei preromane.*
7. Florin Medeleț, Ioan Bugilan (Timișoara), *Cîteva puncte arheologice din județul Timiș.*
8. Dr. Hadrian Daicoviciu (Cluj), *Numele Ulpiei Traiana.*
9. Marius Moga (Timișoara), *O nouă unitate militară la Tibiscum.*
10. Liviu Mărghitan (București), *Considerații referitoare la sistemul vamal din cadrul Banatului roman.*
11. Eugen Iaroslavski, Richard Petrovski (Reșița), *Cuptoarele pentru redus minereul de fier de la Fizeș (comuna Berzovia, jud. Caraș-Severin).*
12. Constantin Pop (Cluj), *O statueta dionysiacă în Muzeul Banatului.*
13. Constantin Petolescu (București), *O nouă divinitate palmiriană într-o inscripție de la Tibiscum.*
14. Dan Isac (Cluj), Ioan Stratan (Lugoj), *Monumente votive în Muzeul din Lugoj.*
15. Ștefan Ferenczi (Cluj), *Opinii vechi și noi privind limesul Daciei în Banat.*
16. Nicolae Gudea (Cluj), *O contribuție la toponimia limesului bănațean al Dunării în epoca romană tîrzie.*
17. Egon Dörner (Arad), *Cu privire la problema sarmaților din Banat.*

18. Doru Luminosu (Timișoara), *Un sondaj de opinie istorică: stratificarea socială în Banat, sec. X—XI.*

19. Ilie Uzum (Reșița), *Doă cimitire feudale timpurii din Valea Dunării (Gornea și Pojejena).*

20. Dr. Aurel Decei, *Încercările lui Sigismund Báthory de a recuceri Banatul și Timișoara de la turci.*

21. Livius Ștefănescu (București), *Banatul în sec. al XVIII-lea.*

Duminică, 14 ianuarie 1973, ora 8.

1. Ovidiu Olariu (Arad), *Un ziar românesc al revoluției de la 1848—1849, apărut la Pesta — „Democrația“.*

2. Dr. Petru Bunta, G. Protopopescu (Cluj), *Primul statut al Asociației lucrătorilor din Timișoara (1870).*

3. Corneliu Popeti (Timișoara), *Lupta poporului român pentru libertatea națională în preajma Memorandului.*

4. Ana Pop (Caransebeș), *Noi contribuții la mișcarea antimonarhică din Banat.*

5. Dumitru Florea și Gh. Oancea (Timișoara), *Aspecte ale dezvoltării industriei textile din județul Timiș, în perioada dintre cele două războaie mondiale, oglindite în fondurile de la Arhivele Statului.*

6. Vasile Zaberca (Reșița), *Aspecte din lupta maselor populare din județul Caraș-Severin în perioada premergătoare grevei generale din octombrie 1920.*

7. Ion Munteanu (Timișoara), *Radicalizarea politică a țăranimii din Banat în anii crizei economice.*

8. Dan Popescu (Lugoj), *Partidul Comunist Român, inițiatorul și organizatorul rezistenței antifasciste din Banat (1940—1944).*

9. Gavrilă Sarafoleanu (București), *Activitatea Regionalei P.C.R. Banat pentru organizarea mișcării de rezistență antifascistă (1940—1944).*

10. Dr. Traian Bunesu (Timișoara), *Independența și suveranitatea României între 23 august 1944 — 6 martie 1945.*

11. Gheorghe Radulovici (Timișoara), *Participarea tineretului timișean la îndeplinirea sarcinilor revoluției populare din țara noastră (23 august 1944 — 30 decembrie 1947).*

12. Ilie Istodorescu, (Timișoara), *Republica, deziderat al luptei sociale a maselor populare.*

13. Dumitru Anițoiu (Timișoara), *Ecoul produs de proclamarea Republicii asupra oamenilor muncii din Banat.*

14. Ovidiu Bozu (Reșița), *Dezvoltarea Uzinelor Reșița și participarea lor la industrializarea țării în perioada 1947—1970.*

15. Dr. Theodor Th. Trâpcea (Timișoara), *Informații din cronica de protocoale a lui Stoica de Hațeg.*

Planșa I. Aspect de la Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973
Cuvîntarea tovarășului Mihai Telescu

Planşa II. Aspect de la Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973.

Planșa III. Aspect de la Adunarea festivă în 13 ianuarie 1973.
Prezidiul adunării.

Planșa IV. Aspect de la Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973.

Cuvîntarea tovarășului Marius Moga.

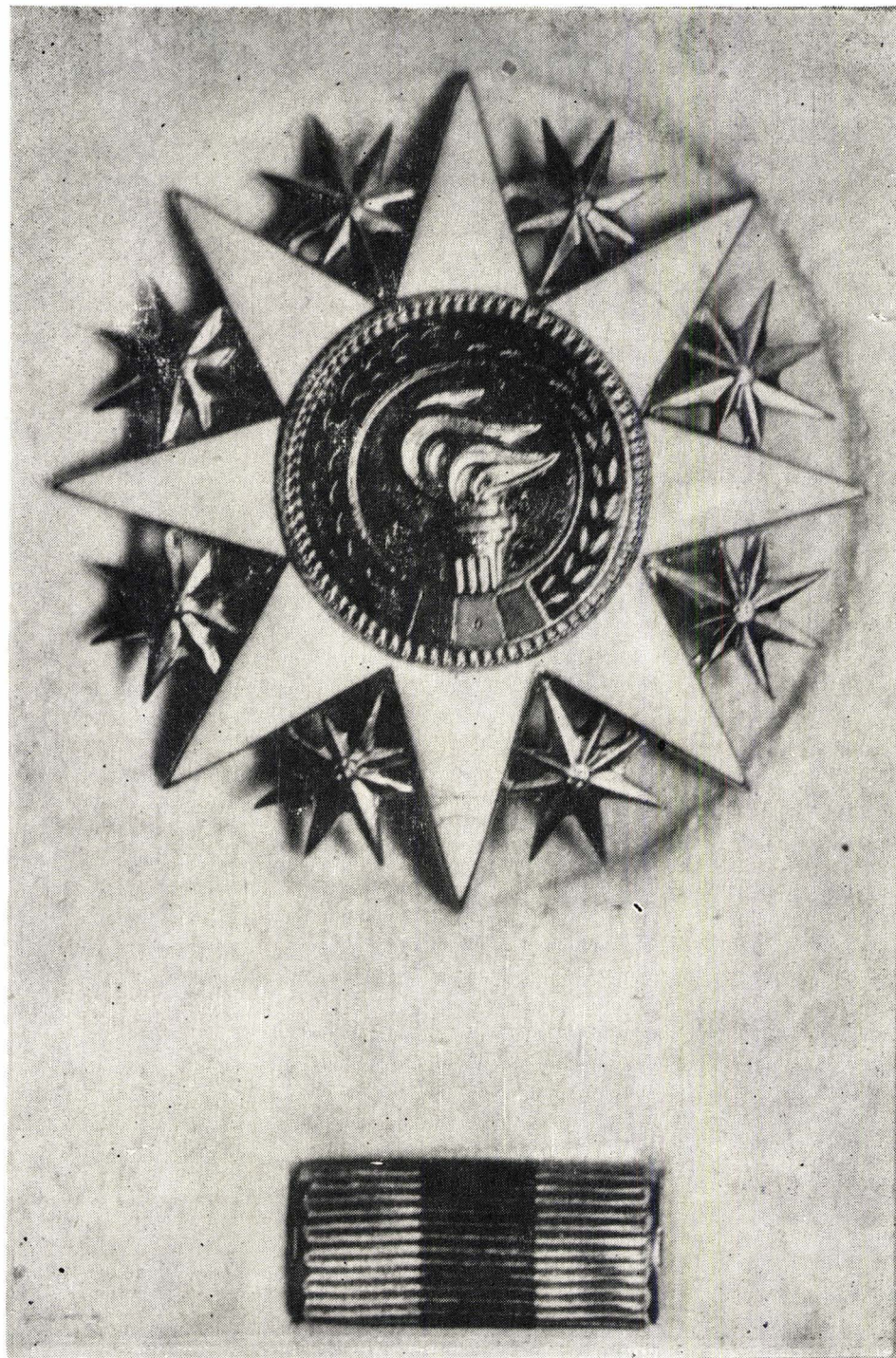
Planșa V. Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973.

Cuvîntul acad. Constantin Daicoviciu.

Planșa VI. Aspect de la Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973.

Cuvîntarea tov. Florian Georgescu

Planșa VII. Ordinul Meritul Cultural **Clasa I**, conferit Muzeului Banatului.

Republica Socialistă România

Brevet

Consiliul de Stat
prin Decretul nr. 718.1973

conferă

Ordinul „Meritul Cultural”

clasa I

MUZEULUI BANATULUI DIN TIMISOARA

pentru îndelungată și rodnică activitate în domeniul muzeografiei,
cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la înființare.

Președintele
Consiliului de Stat

Neculescu

Planșa IX. Adunarea festivă din 13 ianuarie 1973.
Inmînarea înaltei distincții acordate Muzeului Banatului.

Planșa X. Sesiunea festivă de comunicări științifice a secției de Istorie.

Vorbește Hadrian Daicoviciu

Planșa XI. Sesiunea festivă de comunicări științifice a secției de istorie.
Vorbește Marius Moga.

Planșa XII. Sesiunea festivă de comunicări științifice a secției de istorie.
Vorbește Ion Stratan.

16. Costin Feneșan (Cluj), *Emil Holub și Muzeul Banatului*.

17. Dr. I. D. Suciu, (București), *Vichentie Babeș, noi contribuții documentare*.

18. Gheorghe Șora (Timișoara), *Din activitatea didactică și publicistică a lui Vasile Goldiș la Caransebeș (1886—1889)*.

19. Elena Borugă (Timișoara), *Colecția ziarului „Foaia de duminică”*.

20. Solweig Lienert, Octavian Nicolau, Livius Ștefănescu (București), *Cercetarea interdisciplinară, parte componentă a cercetării muzeografice*.

22. Alexandru Zănescu (Timișoara), *Din istoria alimentării cu apă a orașului Timișoara*.

*ARHEOLOGIE
ȘI
ISTORIE
VECHE*

CU PRIVIRE LA NEOLITICUL DIN BANAT *

GHEORGHE LAZAROVICI

— Cluj —

Înmulțirea cercetărilor și săpăturilor arheologice din ultimul deceniu efectuate de muzeele din Cluj, Timișoara, Reșița, Turnu Severin precum și de cercetătorii Grupului de cercetări complexe Porțile de Fier, au dus la apariția unor articole¹ despre grupurile culturale neolitice din Banat, conturându-se unele ipoteze bazate pe noile descoperiri. Din păcate, unele lucrări nu analizează suficient bogatul material existent în vechile colecții ale muzeelor și nici descoperirile mai vechi din zonele învecinate, acordând prea mare importanță noilor descoperiri², chiar dacă acestea nu sînt de o prea mare amploare. Această „neglijență” duce la reluarea unor probleme cunoscute și acceptate, complicîndu-se — nejustificat după părerea noastră — terminologia cu numiri de grupuri și faze noi.

*

* *

Neoliticul vechi. Începuturile neoliticului vechi trebuie legate de fenomenele neoliticului sudic Protosesklo — Presesklo — Starčevo. Cel mai vechi orizont de cultură neolitic, cunoscut pînă în prezent în Banat, este cultura Starčevo-Criș. Credem că aceasta este denumirea cea mai potrivită, fiind justificată prin originea și evoluția fenomenelor culturale din Banat. Termenul de „Criș”, propus nu demult de V. Boroneanț, l-am analizat amănunțit într-o lucrare³ încît nu credeam că este necesar să mai revenim asupra lui. Recentele cercetări ale lui S. Karamanski⁴, N. Vlăsa și M. Nica⁵, din zonele învecinate Banatului, vin să revoluționeze cercetarea acestei perioade. *Faza I*, de început, a culturii

* Lucrarea este varianta românească a comunicării trimise pentru Congresul al VIII-lea de preistorie de la Belgrad — 1971.

¹ E. Comșa, în *MFME*, 2, 1969, p. 31—32; V. Boroneanț, *Comunicări*, ser. arh., VII, 1968, Craiova, p. 1 și urm.; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 3 și urm.; idem, în *Banatica*, I, 1971, p. 17—31.

² V. Boroneanț, *op. cit.*; E. Comșa, *Dacia*, N. S., XIII, 1969, p. 11 și urm.

³ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 18—20.

⁴ S. Karamanski, *Slikana keramika sa lokalitetu Donja Branjevina kod Deronja*, Odzaci, 1968.

⁵ N. Vlăsa, *ActaMN*, IX, 1972, p. 7 și urm.; M. Nica, Informare la seminarul neolitic, decembrie 1972, București.

Starčevo-Criș trebuie văzută acum într-o altă lumină. De altfel, caracteristicile primei faze — stabilite tipologic prin excludere — sînt mai bine precizate în fazele a II-a și a III-a cînd, împărțirilor tipologice, le corespund și dovezi stratigrafice. Îndoielile noastre privind datarea vreunei așezări din cele existente în această fază se confirmă⁶. Încadrarea — încă de pe atunci cu rezerve — a așezării de la Dubova-Sacoviștea Mare⁷ în faza I, o putem înlătura azi definitiv pentru că, între timp, la Moldova Veche, cu ocazia unui sondaj⁸, a apărut o ceramică asemănătoare într-o așezare al cărei material poate fi încadrat în faza a III-a (chiar la sfîrșitul acesteia). Analogiile cu Starčevo I pe care le-am folosit inițial, erau de ordin general, cu atît mai mult cu cît acestea nu erau clar precizate.

Fazei a II-a a culturii Starčevo-Criș îi aparțin descoperirile de la: Dubova — *Cuina Turcului* (nivelul I); Dubova — *Peștera lui Climente*; poate, începutul așezării de la Turnu Severin — *Schela Cladovei* și așezarea de la Gornea — *Căunița de Sus*⁹. Factura ceramicii în această perioadă este de bună calitate, pictura și lustruirea sînt îngrijite. Desigur că între aceste așezări există și anumite diferențieri determinate de evoluția lor și, poate, de anumite particularități locale care însă sînt greu de precizat din cauza materialului rămas inedit. Lipsa picturii albe în așezarea de la Gornea — *Căunița de Sus*, ne-a determinat să încadrăm această așezare în a doua jumătate a fazei a II-a¹⁰ iar lipsa motivelor spiralier, factura bună și alte elemente ale ceramicii de uz comun, ne-a împiedicat să o încadrăm mai tîrziu. De altfel, toate acestea sînt dovezi, credem noi, pentru a susține o legătură directă între aceste așezări și faza de început. În afară de ceramica *redware*, în aceste așezări există și o ceramică lucrată în tehnica *burnished*, tehnică care va dispărea treptat din conținutul fazelor următoare dar care indică originea sudică a acestei ceramici și, mai ales, descendența ei din ceramica de factură excelentă de genul celei descoperite de N. Vlassa și M. Nica la Gura Baciului și respectiv la Cîrcea¹¹.

Faza a III-a. Nu aducem noutăți esențiale în ceea ce privește datarea acestei faze. O așezare descoperită la Moldova Veche, sondată recent, îmbogățește datele cunoscute, în special pentru perioada de sfîrșit a fazei a III-a¹². În această fază trebuie încadrate, alături de descoperiri mai vechi, (Pl. XIII și fig. 1—4), fragmentele descoperite la Dubova — *Sacoviștea Mare* și, poate, unele descoperiri semnalate de

⁶ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 24, fig. 12.

⁷ *Ibidem*, p. 21—22.

⁸ Sondaj executat în colaborare cu Muzeul din Reșița.

⁹ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 21—22.

¹⁰ *Idem*, *Banatica*, I, 1971, p. 20.

¹¹ N. Vlassa, cf. supra nota 5.

¹² Fenomenul înlocuirii plevii cu nisip se poate constata la Gornea — Locurile lungi și la Gura Văii — Ostrovu Golu.

V. Boroneanț¹³. Așezările de la Dubova — *Sacoviștea Mare* și de la Moldova Veche își trăiesc existența în momentul sosirii purtătorilor fazei timpurii a culturii Vinča. Pentru aceasta ar pleda înmulțirea uneltelor de silex și os precum și amestecul pastei cu nisip și pietricele. Nu sîntem siguri dacă acest din urmă element trebuie pus neapărat în legătură cu prezența culturii Vinča, sau este rezultatul evoluției culturii Starčevo-Criș. Cum însă fenomenul indică un orizont cronologic, el trebuie reținut.

Faza a IV-a. Un studiu recent asupra acestei faze¹⁴, ne scutește de o analiză mai aprofundată. Reținem doar concluziile: evoluția în cadrul acestei etape, este diferențiată între nordul și sudul Banatului, fenomenul fiind cauzat de prezența, în regiunile Dunării, a fazei timpurii a culturii Vinča. În sudul Banatului, unele așezări ale culturii Starčevo-Criș vor viețui paralel cu așezări Vinča A (așezarea de la Gura Văii — *Ostrovu Golu* (Banului). La Gornea — *Căunița de Sus* (fig. 5), cele două civilizații conviețuiesc, semnalîndu-se bordeie Starčevo IV în așezarea Vinča A. În nordul Banatului, comunitățile Starčevo-Criș își continuă evoluția, constatîndu-se un fenomen de „înflorire”. Amintim aici prezența unor forme de vase, altare de cult, aplicații pe vase și alte elemente cu analogii în sud, considerate drept rezultatul influenței sau presiunii exercitate asupra acestor comunități de către fenomenul vincian.

Neoliticul mijlociu, după părerea noastră, începe în momentul sosirii în aceste zone a purtătorilor culturii Vinča, care vor generaliza ocupațiile legate de cultivarea primitivă a cerealelor. Așezările capătă un puternic caracter stabil, avînd de multe ori straturi de cultură impresionante. Această perioadă durează pînă în faza nouă a culturii Vinča (Vinča-Pločnik), cînd apar noi grupuri și fenomene culturale.

În analiza noastră asupra culturii Vinča, adoptăm sistemul cronologic al lui Vl. Milojević, pe care săpăturile noastre din Banat îl confirmă în linii mari și căruia îi aducem doar mici completări determinate de noul material descoperit.

Faza Vinča A este cea mai veche fază de dezvoltare a culturii Vinča în regiunea dunăreană. Descoperirea unei așezări la Gornea — *Căunița de Sus*¹⁵ ce aparține doar acestei faze (fig. 6—7 și Pl. XIV), ne-a dat posibilitatea unei analize mai adînci asupra primelor fenomene ale chalcoliticului balcano-anatolian în regiunea dunăreană¹⁶. Drumul pe care îl parcurge această civilizație îl vedem prin Serbia, Morava, Var-

¹³ V. Boroneanț, *op. cit.*

¹⁴ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 409—413.

¹⁵ Idem, *ActaMN*, VI, 1970, p. 473—488.

¹⁶ *Ibidem*, p. 473, notele 2—8.

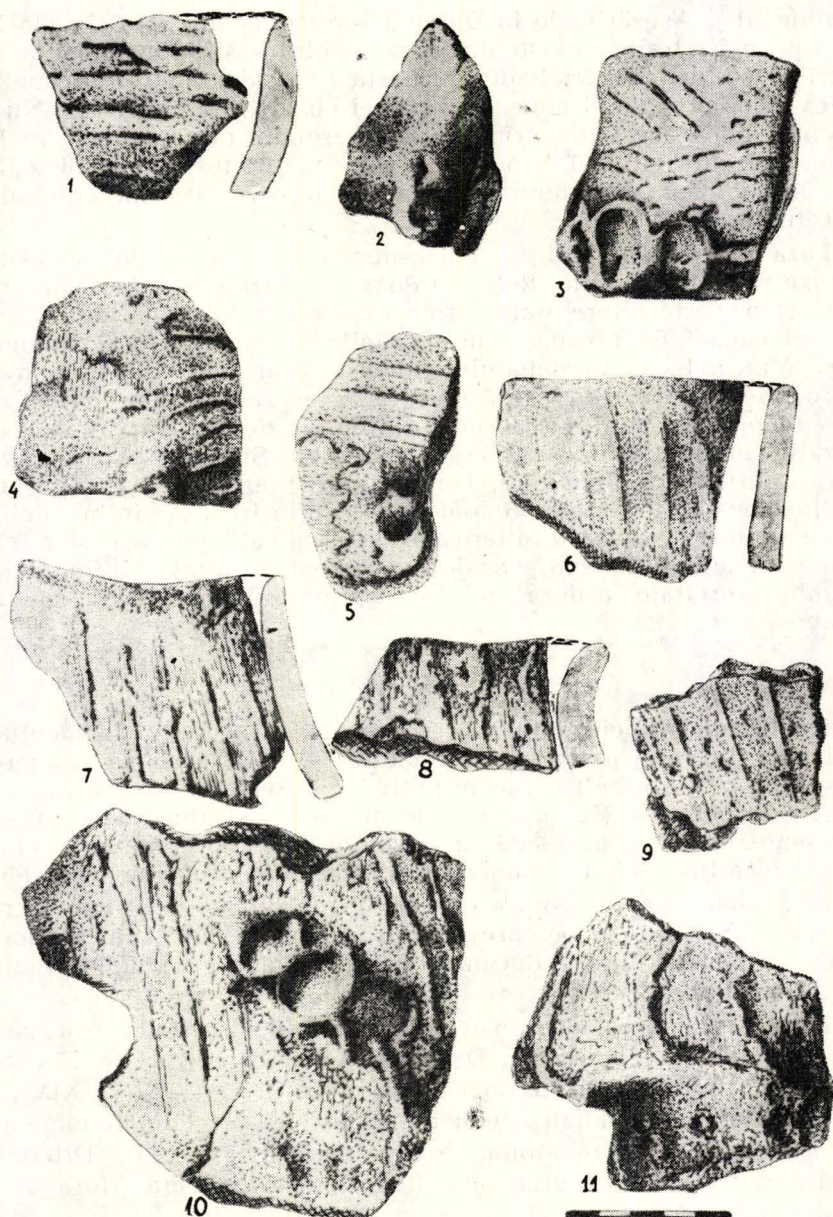

Fig. 1. Gornea — „locurile lungi”. (Ceramică din locuința 1). Ceramică ornamentată cu barbotină organizată. Faza Starčevo-Criș III.

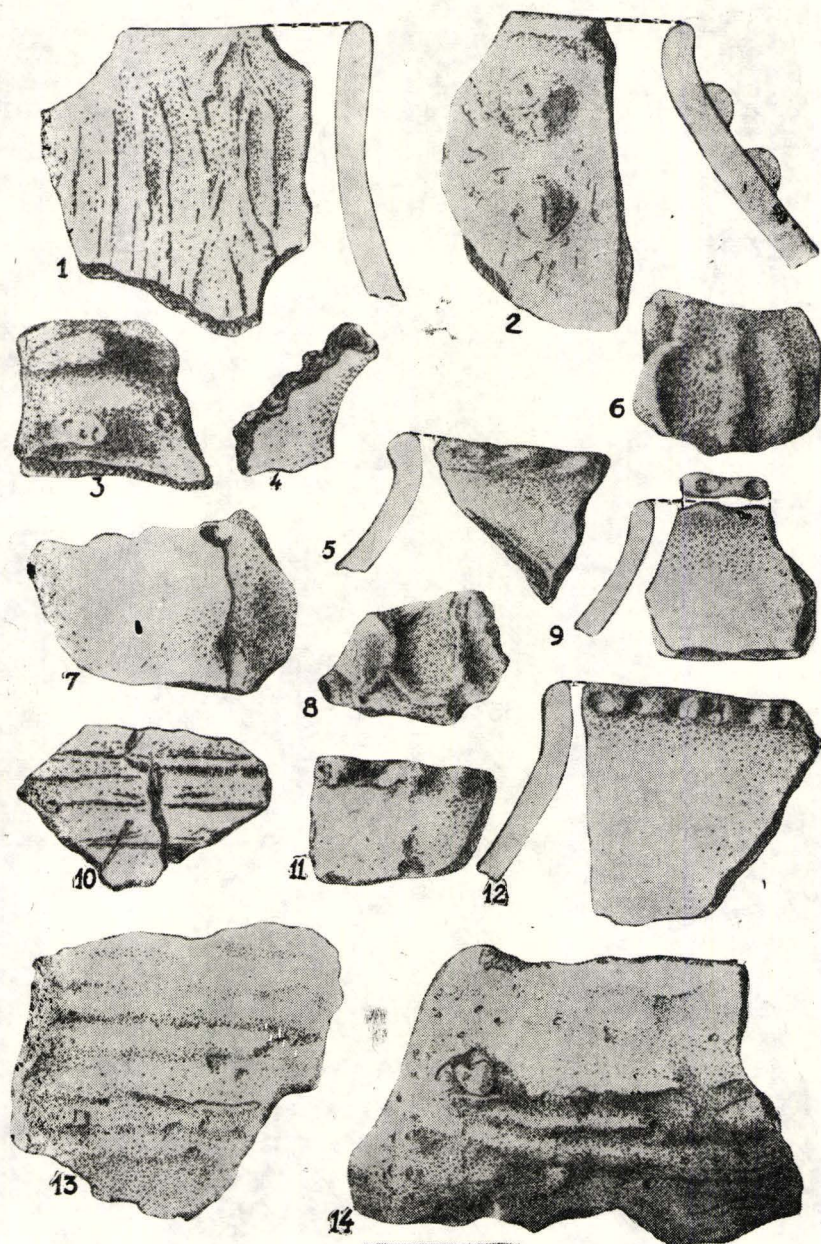

Fig. 2. Gornea — „locurile lungi”. (Ceramică din locuința 2). Ceramică cu barbotină organizată. Faza Starčevo-Criș III.

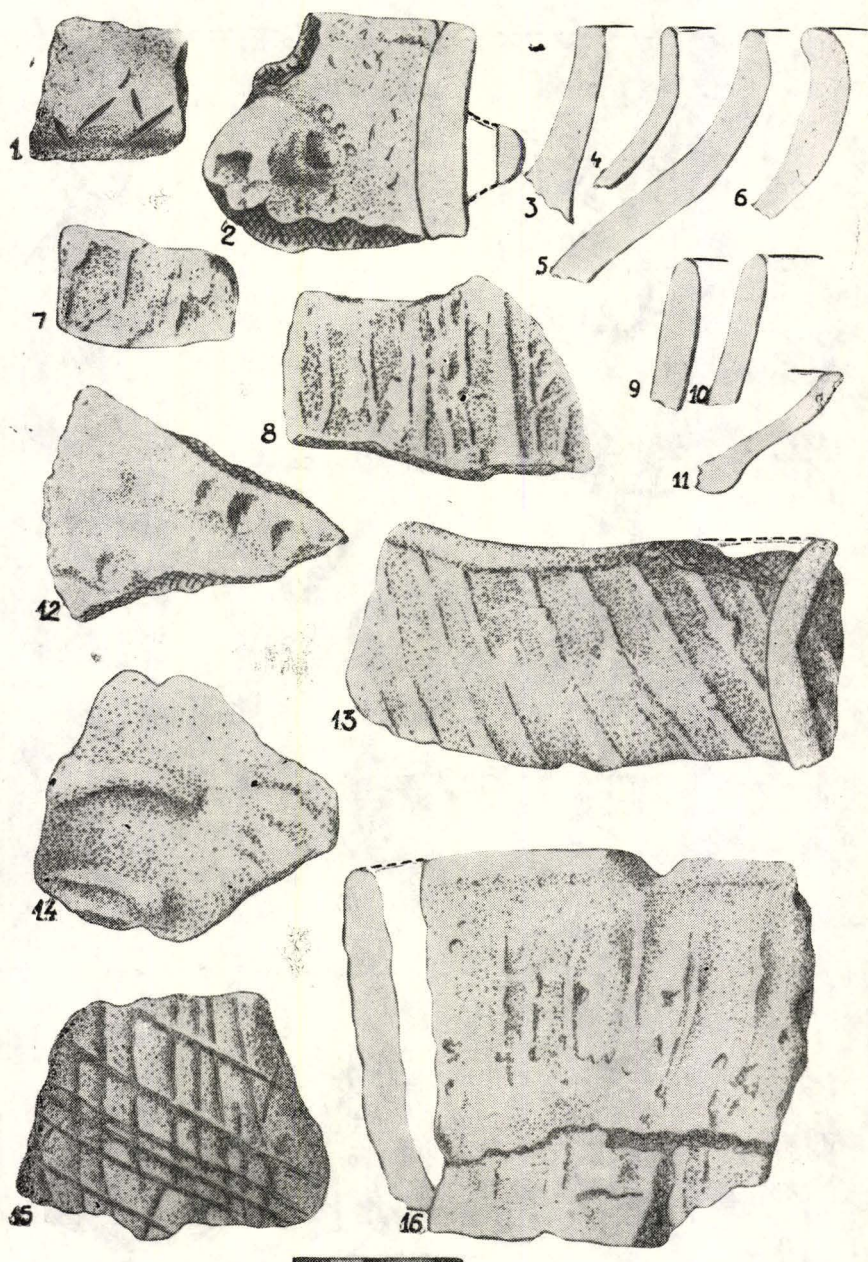

Fig. 3. Gornea — „locurile lungi”. (Ceramică din locuința 3). Ceramică ornamentată cu barbotină organizată și incizii. Faza Starčevo-Criș III.

dar și prin grupele Fafos I, Predionica I. Vrșnik III—IV, Rukbair și Amzabegovo. Calea de răsărit, prin Bulgaria — Oltenia — Banat, o exclu-dem deoarece se poate demonstra fenomenul pătrunderii culturii Vinča din regiunile Dunării mijlocii spre Dunărea inferioară. Elemente Vinča evolute sînt prezente în așezări Vinča — Dudești din Oltenia¹⁷. Descoperirea unei așezări la Gornea cu material caracteristic, impune analiza unor opinii, privind încadrarea în faza A a anumitor așezări. Cu alt prilej am luat poziție față de termenul de „fază Zorlențul Mare”, propus de E. Comșa, care consideră această fază contemporană cu fazele Vinča A—B1. Faza Vinča A poate fi azi bine definită cu următoarele

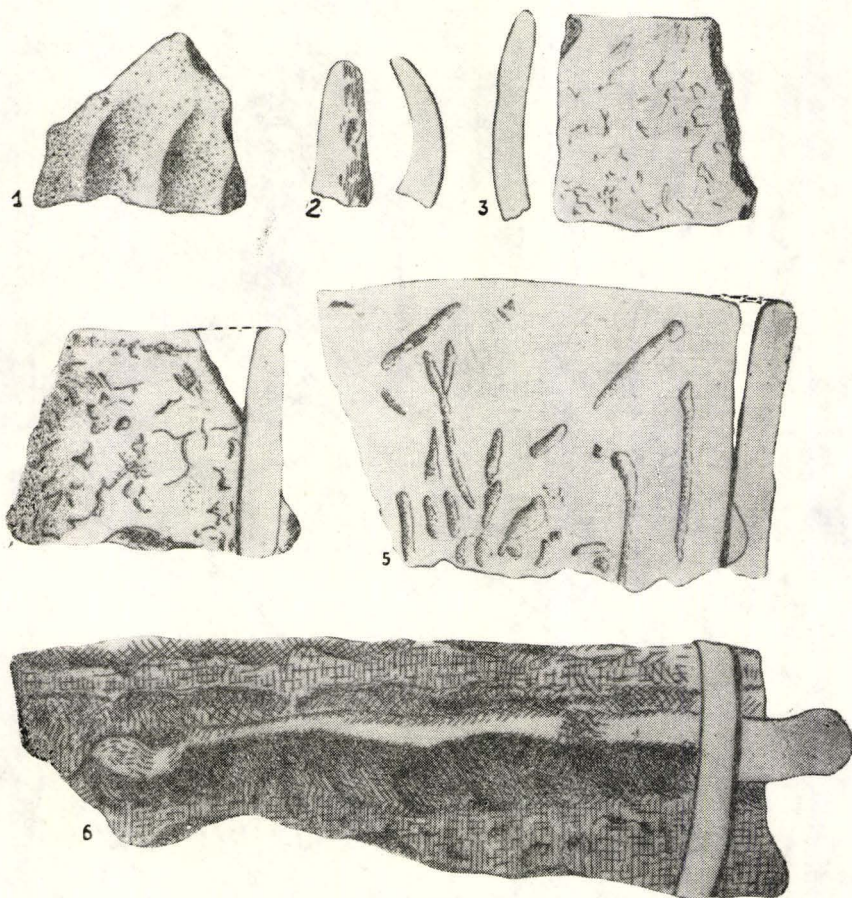

Fig. 4. Gornea — „locurile lungi. (Ceramică din bordeiul 1). Faza Starčeco-Criș III.

¹⁷ Ibidem, notele 9—14.

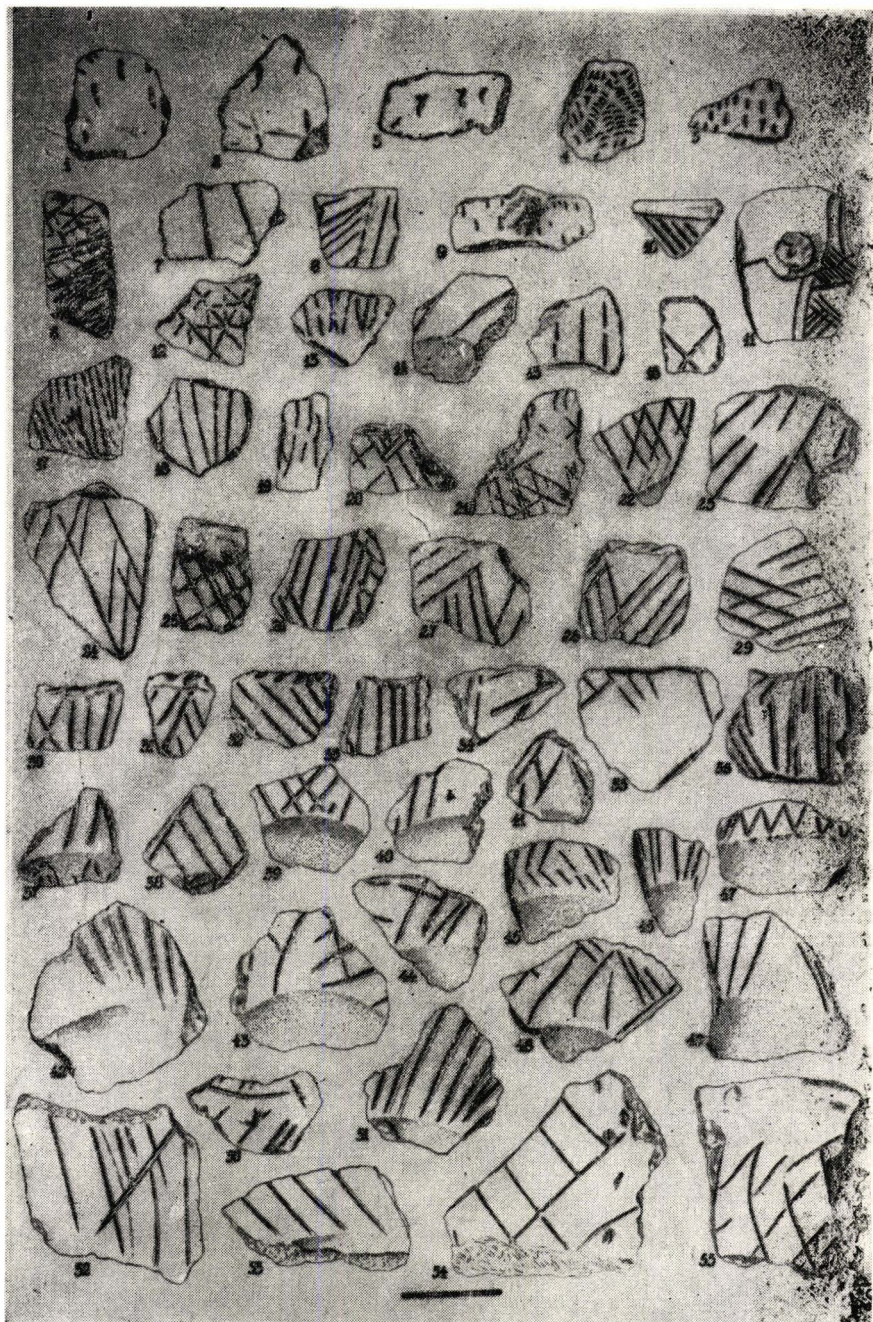

Fig. 5. Gornea — „Căunița de Sus“. (Ceramică din bordeiul 7—8). Faza Starčevo-Criș IV.

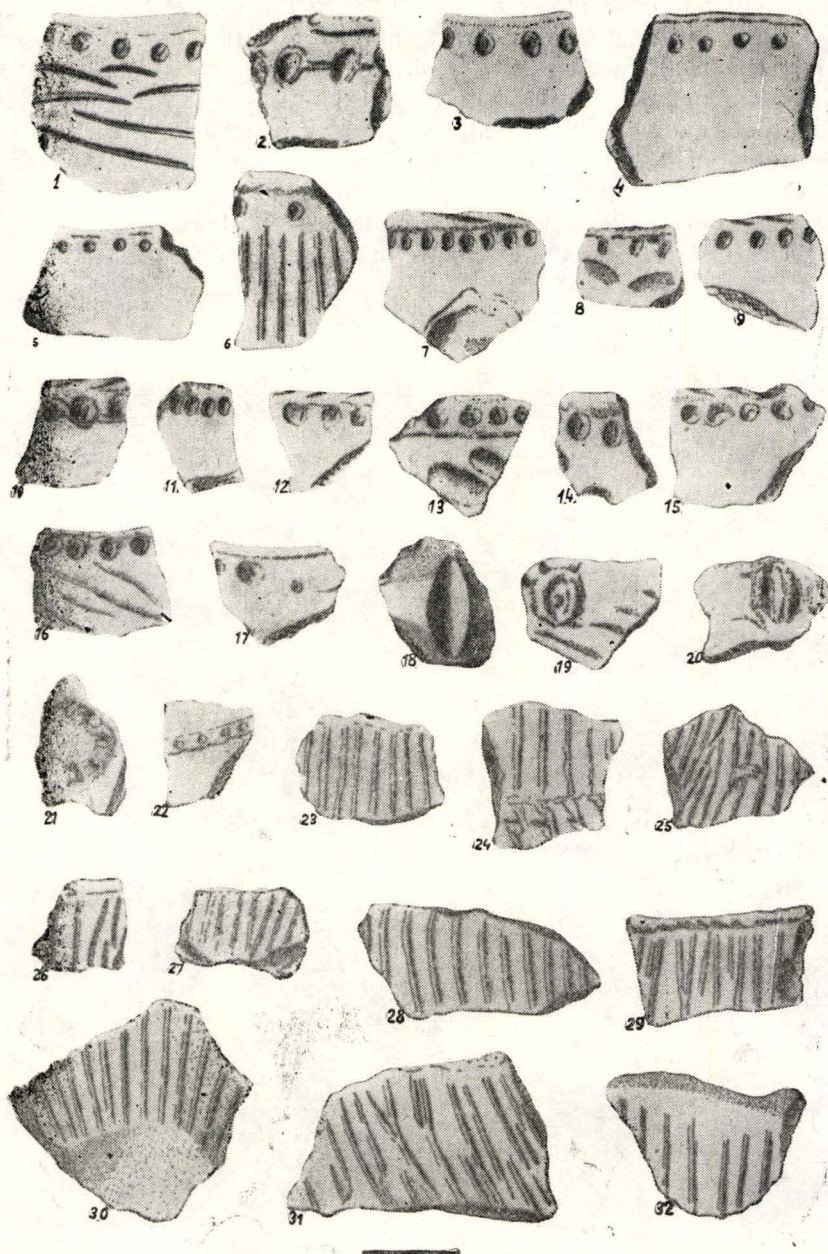

Fig. 6. Gornea — „Căunița de Sus”. (Ceramică din bordeiul 9). Faza Vinča A.

caracteristici: a) ceramica fină este bine arsă, amestecul pastei este uniform, netezirea este foarte bună iar lustruirea este puternică, dînd uneori aspectul de luciu metalic. Cupele și unele străchini au partea superioară neagră iar cea inferioară roșie, fenomen rezultat din ardere. Peste 80% din ceramică este de culoare neagră și neagră-cenușie. Ornamentele constau din pliseuri pe partea superioară a vaselor (pe umeri). Ornamentele incizate sau punctate sînt foarte rare. Dintre formele de vase cele mai caracteristice sînt vasele bitronconice cu umerii ascuțiți și gîtul scurt și cupele cu piciorul înalt, elegant și gol în inte-

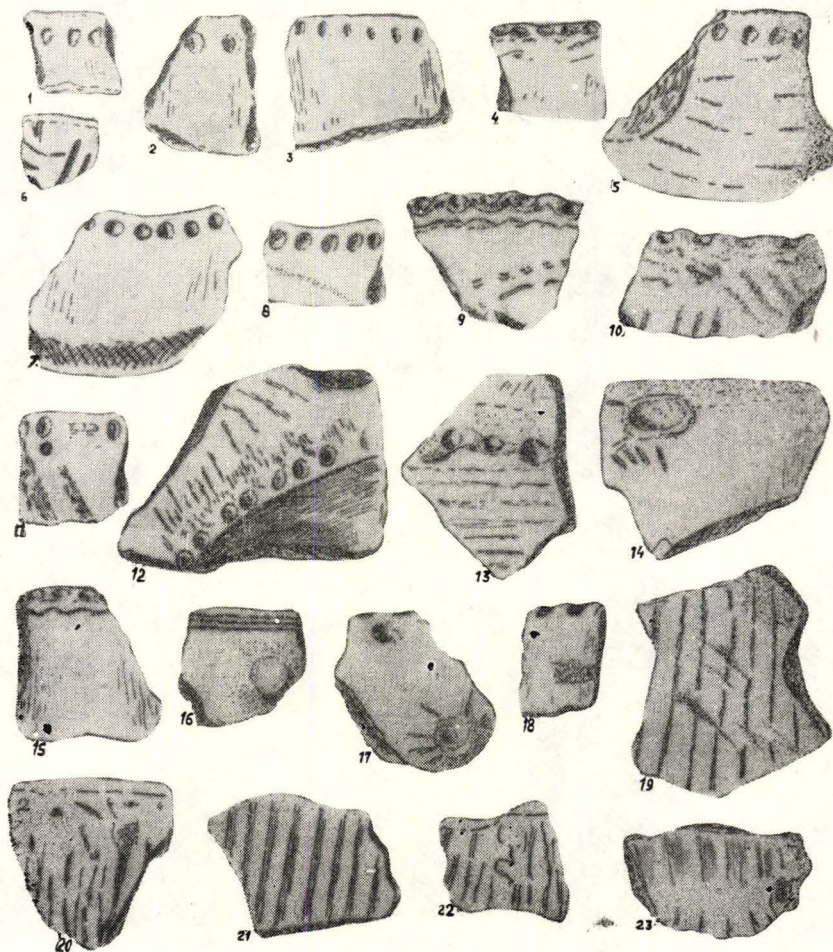

Fig. 7. Gornea — „Căunița de Sus”. (Ceramică de pe Platforma P₂).
Faza Vinča A/B₁.

rior; b) ceramica de uz comun este bine arsă, avînd în amestecul pastei nisip. Ornamentele constau în barbotină organizată, brîuri în relief și, mai rar, incizii. Formele sînt greu de precizat din cauza stării fragmentare a vaselor. Mai des întîlnite sînt vasele castron cu gura largă și „amorfle”. Tot la Gornea sînt prezente și elementele care fac trecerea de la faza A la faza B₁ (fig. 7 și Pl. XV).

Faza Vinča B₁ nu este doar o simplă împărțire tipologică ci o etapă în care are loc fenomenul de generalizare a culturii Vinča. Acest proces a fost bine precizat de către D. Srejović¹⁸. Acestei faze îi aparțin așezările de la Balta Sărată (nivelul I după Sever Dumitrașcu), Zorlențul Mare (nivelul I), Parța de la adîncimea de 1,50 m în jos (fig. 8—9, conform stratigrafiei lui M. Moga)¹⁹. Aceste afirmații se bazează pe observațiile stratigrafice și analogii tipologice cu materiale din zonele învecinate²⁰. În vremea acestei faze se mențin legăturile cu sudul, adăugîndu-se elemente noi cum sînt vasele de marmoră (fragmente de la Parța), idolii de alabastru și „tăblițele” de la Tărtăria, cupele de lut ale căror picioare imită forme din metal prețios (Aradac, Tărtăria). Fazele A și mai ales B₁ au un rol genetic pentru unele culturi ale neoliticului mijlociu din regiunea dunăreană (grupele: Alföld, Szakálhát, Sopoté-Lengyel I-A, Dudești). Caracteristic pentru această fază este: dispariția ornamentării cu barbotină și a inciziilor de pe ceramica de uz comun, creșterea proporției ceramicii de culoare roșu-gălbuie; înmulțirea ornamentelor incizate și punctate pe ceramica fină; lipsa benzii punctate cu motiv în spirală. Plastica acestei faze cunoaște evoluții diferite. În unele așezări, ea poate avea un caracter arhaizant, puțin variabil, din care cauză se pot naște erori la o privire superficială sau la o tratare izotală (cazul cu plastica de la Zorlențul Mare), de aceea nu este indicat ca aceste categorii să fie tratate separat de contextele în care apar.

Faza Vinča B₂ reprezintă maximul evoluției culturii Vinča. Acum începe o puternică fragmentare a complexului vinčan. Încadrăm în această fază parte din nivelele II și III de la Zorlenț, nivelele superioare de la Parța (fig. 10—11) precum și orizonturile superioare de la Balta Sărată și Ruginosu²¹. Alături de legăturile cu sudul egeic (semnalăm prezența ceramicii cenușii numită minoică și roșii sîngerii²²) apar și fragmente cenușii, uneori lustruite (cu aspect săpunos), altelei nelustruite (cu aspect făinos), fiind fie „importuri”, fie produse autohtone. Rețin atenția în mod deosebit unele motive ornamentale în forma literei „M” (fig. 10/1), considerate de I. Kutzián ca fiind caracteristice

¹⁸ D. Srejović, *Archlug*, IV, 1963, p. 7—8.

¹⁹ Pentru stratigrafia de aici, inf. amabilă a tov. director M. Moga de la Muzeul Banatului.

²⁰ O analiză amănunțită despre cultura Vinča în Banat am făcut-o într-un referat de doctorat la prof. K. Horedt; cf. și *Banatica* II, 1973.

²¹ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 26.

²² Vl. Milojević, *Chronologie der Jüngerer Steinzeit*, Berlin, 1949, p. 73.

pentru grupul Szakálhát²³, care apar atât la Zorlențul Mare cât și la Parța, alături de alte fragmente cu ornamente liniare și *tisoide*. Aceste motive ornamentale apar în ambele așezări bănățene amintite în nivelele cu materiale ce aparțin fazei Vinča B₂. Trebuie avut în vedere fap-

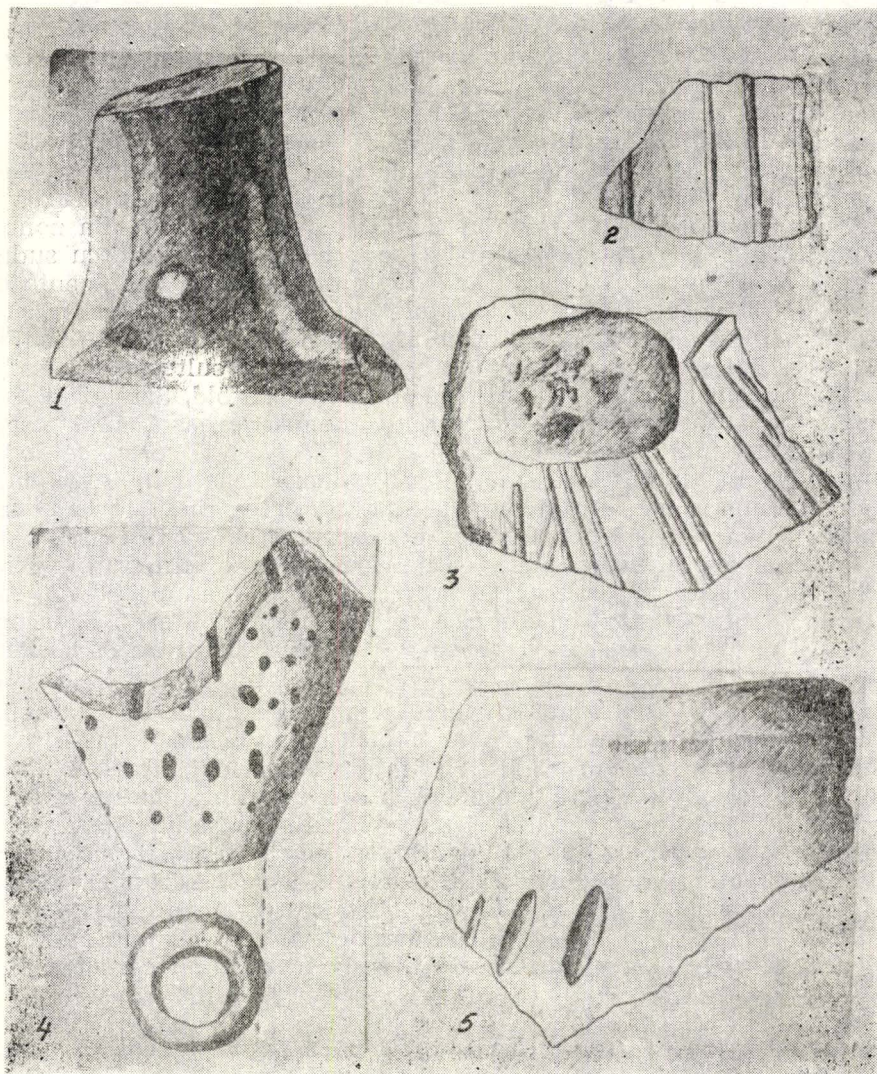

Fig. 8. Parța — 1945, adâncimea 1,45—1,85 m cf. stratigrafiei și desenelor lui Marius Moga. Nivel I — faza Vinča B₁ după Lazarovici.

²³ Supra nota 20, la notele 334—340.

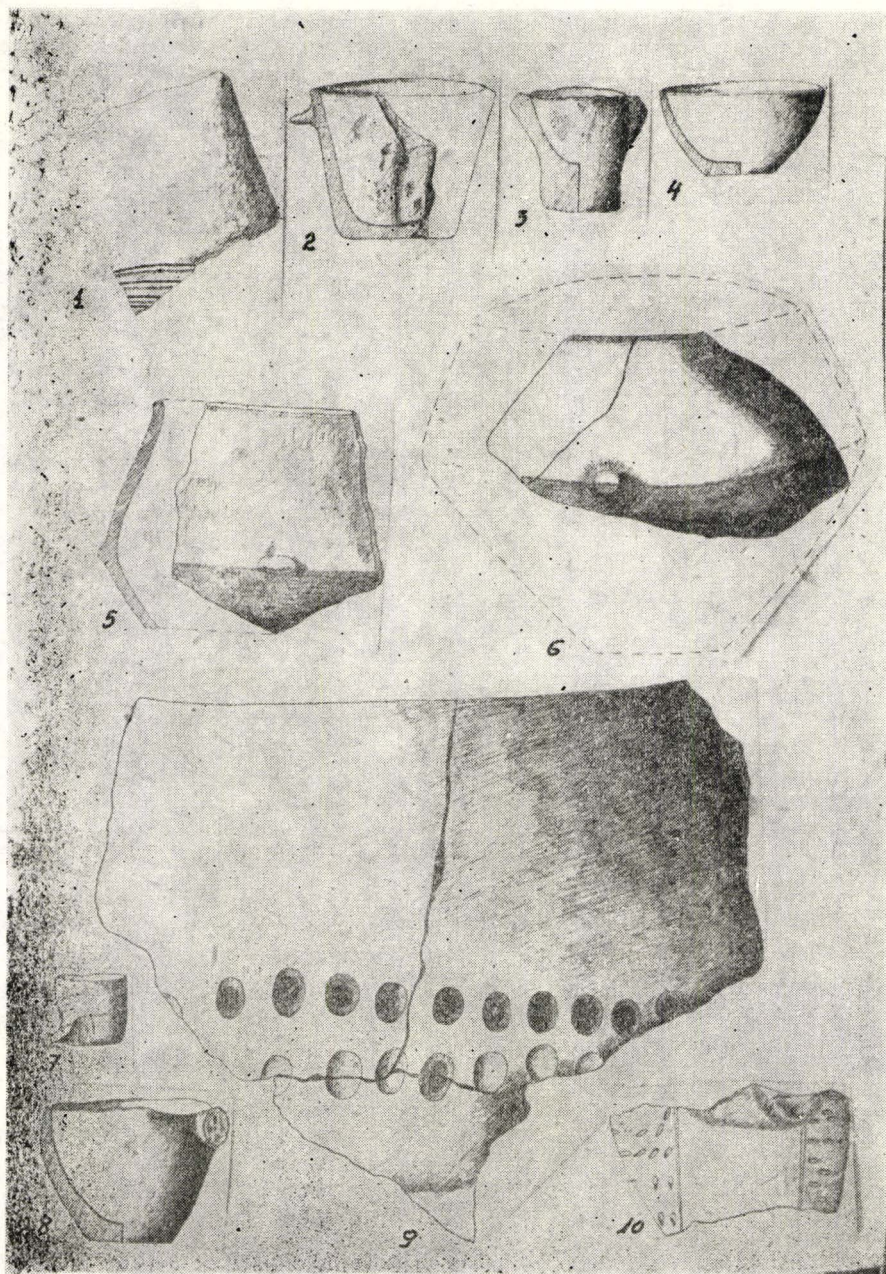

Fig. 9. Parța — 1945, adâncimea 1,45—1,65 m cf. stratigrafia și desenele lui Marius Moga. Nivel I — Faza Vinča B₁ după Lazarovici.

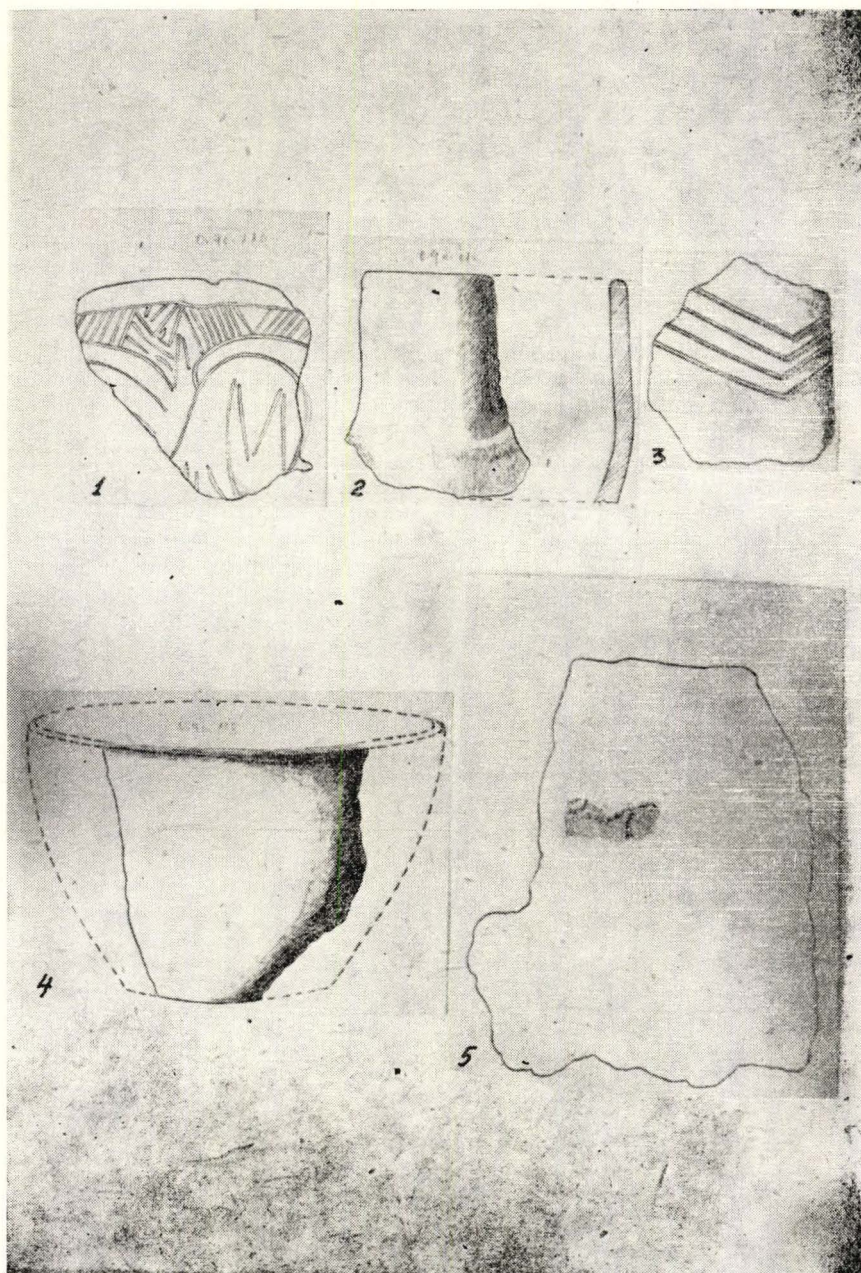

Fig. 10. Parța — 1945, adâncimea 0,90—10 m cf. stratigrafiei și desenelor lui Marius Moga. Nivel II — Faza Vința B₂ după Lazarovici.

tul că grupul Szakálhát, apare în multe așezări din Ungaria împreună cu grupurile Zselis, Bükk, Lengyel și Vinča evoluată²⁴. O cupă descoperită la Zorlenț (nivelul III) are unele ornamente de decor caracteristice pentru grupul Szakálhát, iar altele caracteristice pentru cultura Butmir²⁵. Aceste legături cu grupul Szakálhát pot să fie rezultatul unor influențe sau pur și simplu o „modă” pentru acest orizont cronologic. Lipsa ceramicii Tisa I ca import în fazele timpurii ale culturii Vinča este un fenomen care nu poate fi explicat decât în sensul că cultura Tisa I nu se închegase încă iar faza Vinča B₂ va juca, probabil, alături de alte elemente, un rol genetic.

Elementele caracteristice pentru această fază sînt : pasta ceramicii este de culoare neagră-cenușie, roșcată, roșu-sîngerie, brun-roșcată ; nisipul apare într-o proporție tot mai mare în amestecul pastei care este aspră la pipăit ; ornamentele din bandă punctată se înmulțesc, luînd locul celor hașurate sau incizate ; apare banda punctată cu motiv în spirală ; se înmulțesc idolii cu cap mobil (de tip *tesalian*), avînd forme evaluate (cu corp, brațe, sîni, față). Formele de vase continuă pe cele din faza precedentă, evoluînd spre forme „baroce”. Un nou impuls sudic va duce la fărîmîțarea complexului vinčan și la formarea unor noi culturi care aparțin neoliticului tîrziu.

*
* *
*

Neoliticul tîrziu. Cercetările privind această perioadă sînt lacunare. Din analiza materialului cronologic existent în muzeele din Banat și pe baza cercetărilor recente efectuate în zona Porților de Fier, se poate constata o mai mare fărîmîțare a civilizațiilor neolitice. În această perioadă întîlnim următoarele civilizații, grupuri și faze : fazele tîrzii ale culturii Vinča (C și D), cultura Tisa, Cultura Tszapolgár, cultura Bodroghkeresztúr, cultura Sălcuța IV și grupul numit provizoriu, Băile Herculane — Cheile Turzii.

Fazele C și D ale culturii Vinča, în accepțiunea noastră, cuprind materialul tîrziu al culturii Vinča de pe teritoriul Banatului. În sud se simte puternic influența grupului Polčnik, dar nu lipsesc nici elementele „nordice”. E. Comșa introduce pentru materialul orizontului Vinča C, termenul de *fază Ornița Vest*²⁶, denumire cu care nu sîntem de acord²⁷, deoarece caracteristicile materialului descoperit la Liubcova—Ornița cuprinde toate fenomenele ce se înțeleg sub termenul de Vinča C. În zonele centrale ale Banatului, cultura Vinča își continuă evoluția din faza Vinča B₂, generalizîndu-se unele elemente tîrzii (Zorlenț, nivelul III, Ruginosu). Nu se poate susține că ar exista așezări din fazele C—D, de-

²⁴ *Ibidem*, notele 343—344 ; Fr. Tompa, *ArhHung*, V—VI, 1929, Budapest, Pl. IX/12 ; J. Csalog, *FolArch*, VII, 1955, pl. VI/2.

²⁵ Al. Benac, *BerRGK*, 42, 1961, p. 47, pl. 11/4.

²⁶ E. Comșa, *Dacia*, N. S., XIII, 1969, p. 11—14.

²⁷ Supra nota 20.

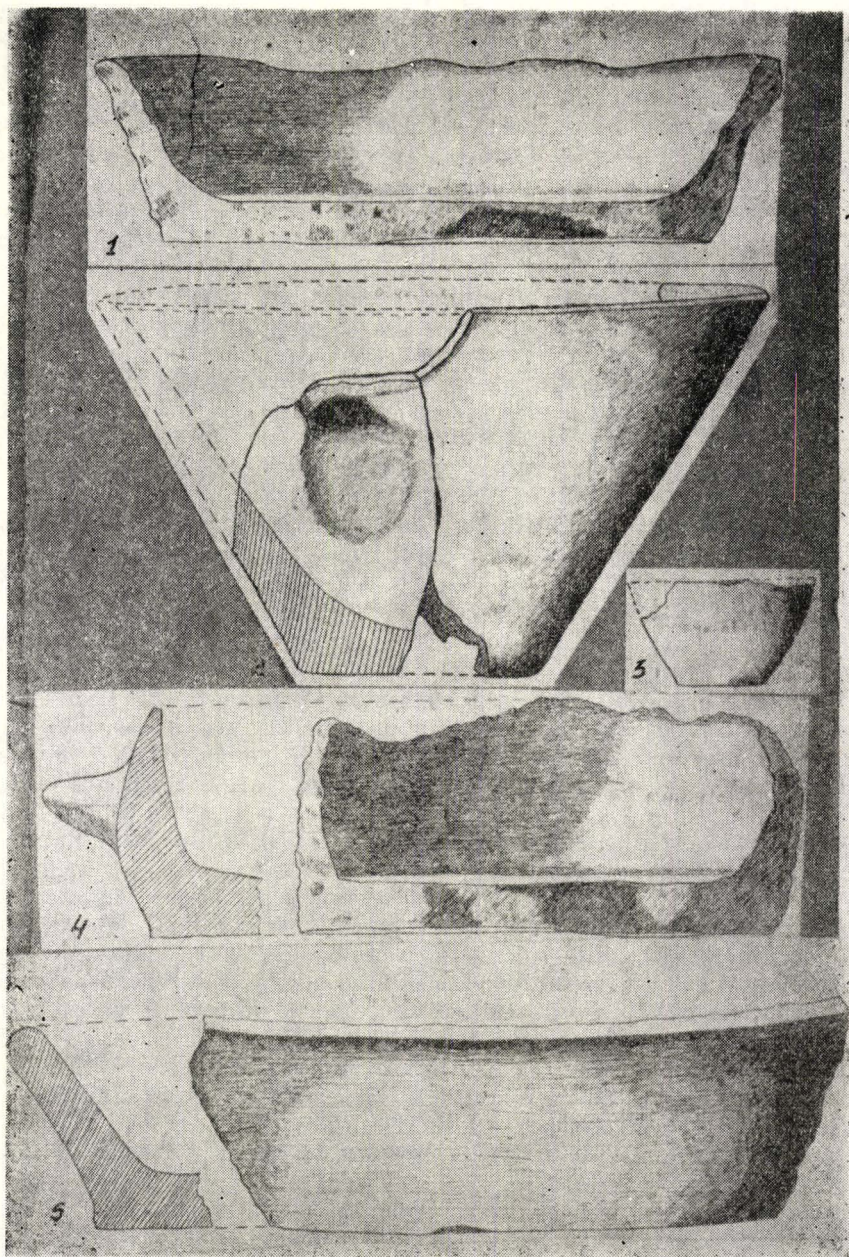

Fig. 11. Parța — 1945, adâncimea 0,40—0,60 m cf. stratigrafiei și desenele lui Marius Moga. Nivelul III — Faza Vința B₂—C după Lazarovici.

oarece descoperirile de la Temes—Kubin (Kovin — R.S.F.J.) (fig. 12) și Boriaș (lingă Novi Bečež — R.S.F.J.), aflate în Muzeul Banatului, sînt tipice pentru această fază. Ceramica din aceste așezări are culoarea cenușie, fiind frumos ornamentată cu pliseuri curboliniare și spiralieri. Pasta, formele de vase și ornamentele sînt tipice pentru fazele Vinča C—D. În nordul Banatului, lucrurile sînt mult mai greu de precizat, din lipsa observațiilor stratigrafice. Cu toate că există material ceramic descoperit în această zonă, o discuție științifică, în condițiile actuale este riscantă fără o analiză temeinică.

Cultura Tisa, după părerea noastră, ridică probleme serioase în ceea ce privește originea și momentul cronologic la care apare. Analiza amănunțită a importurilor reciproce ale acestei culturi cu cele din zonele învecinate, lipsa unor importuri în fazele timpurii și prezența lor în fazele târzii ale culturii Vinča credem că indică orizontul cronologic

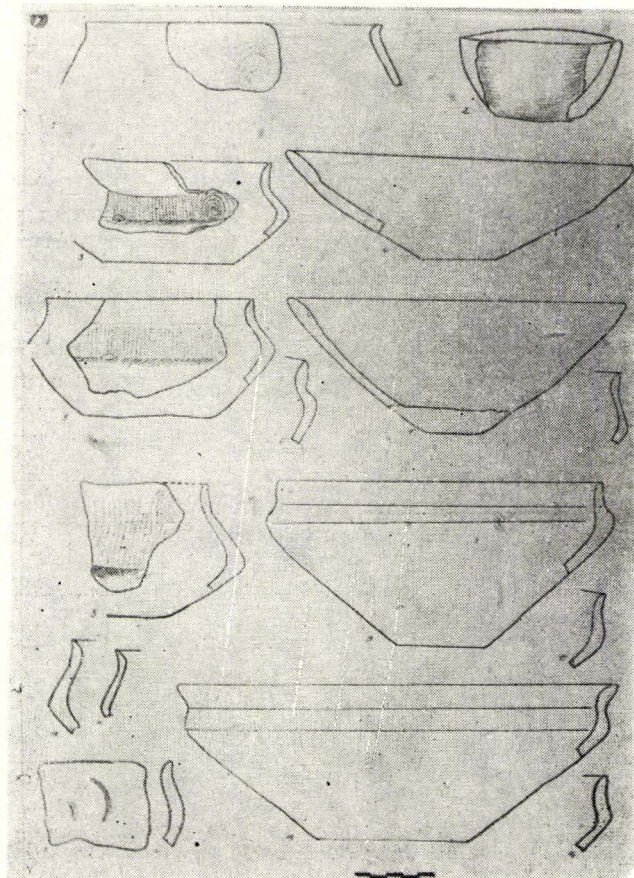

Fig. 12. Temes-Kubin (Kovin — R.S.F.Y.). Faza Vinča după Lazarovici.

la care această cultură apare. Trebuie subliniat că elementele culturii Tisa apar împreună cu elementele Szakálhát și Zselis, la Parța și Szakálhát și cu elemente „tisoide” la Zorlenț (niv. III)²⁸. Răspîndirea aces-

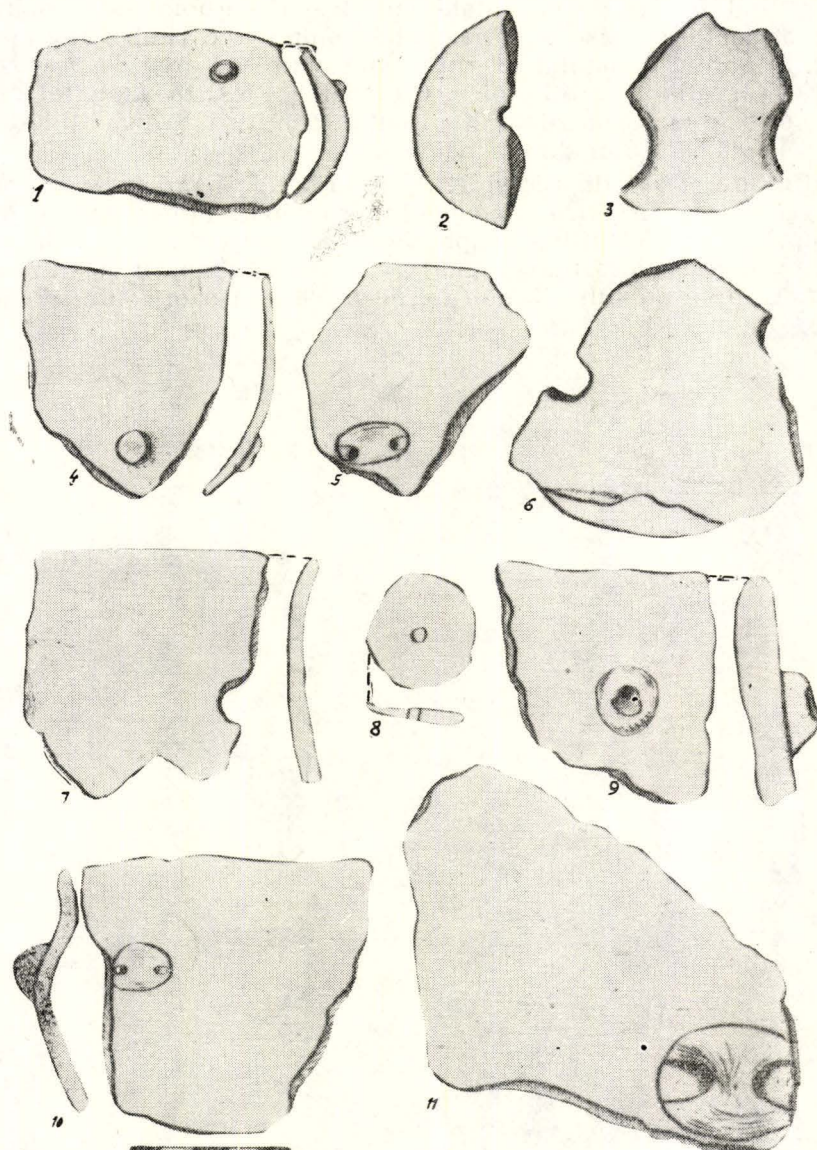

Fig. 13. Parța. Cultura Tiszapolgár.

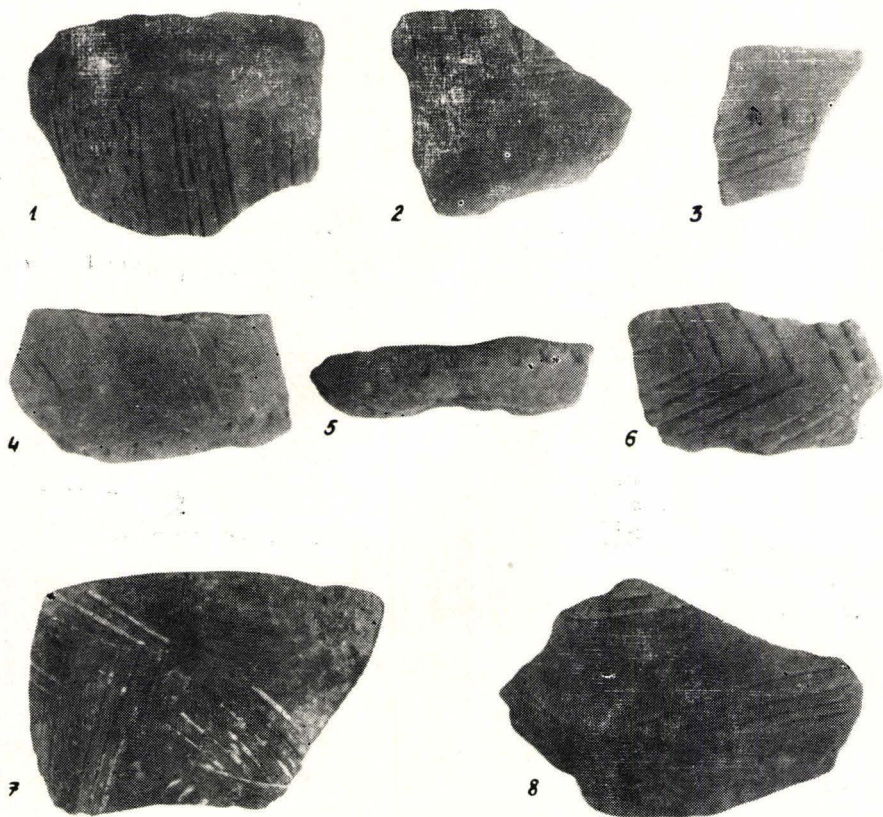
²⁸ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 27.

Planșa XIII. Gh. Lazarovici, Gornea — „locurile lungi“. *Ceramică pictată din faza a III-a a culturii Starčevo-Criș.*

Planșa XIV. Gh. Lazarovici, Gornea — „Căunița de Sus“. (din secțiunea 3). Faza Vinča A.

Planșa XV. Gh. Lazarovici, Gornea — „Căunița de Sus“. Faza Vinča A—A—B₁.

tei culturi cuprinde partea nordică a Banatului. Cunoaştem descoperiri ce-i aparţin la Hodoni, Lipova—„Odăi”, Parţa, Cenad şi Beşenova²⁹. În ultimele trei aşezări apare o pictură după ardere de culoare roşie sau galbenă cunoscută şi în culturile Vinča, Zselis şi Szakálhát³⁰. Lipsa unor studii analitice şi a unor observaţii stratigrafice impune prudenţă în formularea unor concluzii.

Sfîrşitul neoliticului este marcat în Banat de prezenţa culturilor Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr în nordul Banatului şi de aspectele Sălcuţa IV şi Băile Herculane — Cheile Turzii, în sud.

Cultura Tiszapolgár este cunoscută în mai multe localităţi : Dudeşti, Berzovia, Cenad, Dragomireşti, Parţa şi Româneşti³¹. Aceasta suprapune fazele timpurii ale culturii Vinča (la Parţa — fig. 13).

Cultura Bodrogkeresztúr este cunoscută din descoperiri mai vechi de la Beba Veche şi mai recent de la Pecica — Şanţul Mare şi Curtici³².

Aspectul Băile Herculane—Cheile Turzii şi Aspectul Sălcuţa IV sînt cunoscute deocamdată de la Băile Herculane şi Româneşti şi respectiv, de la Pecica — Şanţul Mare.³³

O privire de ansamblu asupra cercetărilor neolitice din Banat scoate în evidenţă necesitatea reluării săpăturilor neolitice din zonele nordice ale Banatului, în special de-a lungul Mureşului, Timişului şi Begăi.

ZUM NEOLITHIKUM DES BANATS

(Zusammenfassung)

Die Arbeit analysiert Meinungen über die Entwicklung des Neolithikums im Banat im Lichte der neuesten archäologischen Studien und Forschungen.

Das *Frühneolithikum* wird durch die Starčevo-Criş-Kultur repräsentiert. Der Verfasser lehnt die Bezeichnungen von V. Boroneanţ ab, die nur aufgrund der Forschungen in der Donauenge („Clisura“, „Dscherdap“) formuliert wurden. Die *I. Phase* dieser Kultur fehlt im Banat. Charakteristisch für diese Phase ist der von S. Karmanski, N. Vlassa und M. Nica entdeckte Fundstoff. Zur *II. Phase* gehören die Siedlungen von Dubova — Cuina Turcului, Dubova — Peştera lui Climente, Schela Cladovei, Gornea — Căuniţa de Sus. In die *III. Phase* werden in dieser Arbeit auch die Siedlungen von Dubova — Sacoviştea Mare und Mol-

²⁹ M. Rusu, *Banatica*, I, 1971, p. 77—83.

³⁰ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 27—29.

³¹ P. Roman, *Comunicări*, ser. arh., 1. 1967, Craiova, p. 1 şi urm.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

dova Veche eingereicht. Über andere Siedlungen dieser Periode sprachen wir schon früher. In der *IV. Phase* stellt man eine unterschiedliche Entwicklung für den Norden und den Süden des Banats fest. In Norden setzt sich die Entwicklung in Richtung der Körös-Gruppe fort, während im Südbanat, unter dem Einfluss der Vinča-Kultur eine Starčevo-IV-Gruppe (in Gornea und Gura Văii) entsteht.

Das *mittlere Neolithikum* beginnt nach Meinung des Verfassers im Banat mit der Ankunft der Vinčakulturträger noch in der Phase A, als die Landwirtschaft bereits allgemeiner betrieben wird und die Siedlungen einen deutlichen Charakter der Sesshaftigkeit erhalten. In die Phase A a kann man vorläufig nur den Fundstoff von Gornea—Căunița de Sus einreihen. Der Verfasser schliesst die von E. Comșa vertretene Möglichkeit aus, die Siedlung von Zorlențul Mare in die Phase A einzureihen und dafür den Fachausdruck *Zorlențul Mare Phase* zu gebrauchen. Zur Phase B₁ gehört das 1. Niveau von Balta Sărată, ein Teil des 1. Niveaus von Zorlențul Mare in Parța, zwischen 2,10—1,50 m. Die Phase B₂ umfasst das 2. und 3. Niveau von Zorlențul Mare, die oberen Schichten von Parța, Balta Sărată, den Beginn der Siedlung von Ruginosu. Nach Meinung des Verfassers spielen die Phasen B₁ und B₂ eine Rolle bei Entstehung einer Reihe von neolithischen Kulturen im Donauraum.

Das *Spätneolithikum*. Infolge Fehlens gründlicherer Untersuchungen für diesen Zeitraum können genauere Feststellungen nicht gemacht werden. Dieser Etappe gehören an: die Theiss-Kultur, die Vinča C — C-Phase die Tiszapolgár- und Bodrogkeresztúr-Kulturen, sowie die Gruppen Sălcuța IV und Băile Herculane — Cheile Turzii (Scheibenhenkel-horizont).

PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ DE CULTURĂ TURDAȘ — VINÇA DE LA PARȚA

(Com. Șag, jud. Timiș)

ORTANSA RADU, EUGEN RESCH, CAROL GERMANN
— Timișoara —

Așezarea neolitică de la Parța este situată pe malul drept al Timișului, în fața actualului sat, la cca. 20 km W. de Timișoara, în vecinătatea comunelor : Șag, Peciul Nou și Pădureni.

Săpăturile efectuate în ultimii ani la Parța ¹, Zorlențul Mare ², Liubcova ³, au elucidat în linii generale, problema plasticii antropomorfe și zoomorfe existente ⁴ în colecțiile muzeului nostru, facilitând încadrarea acestora în evoluția plasticii neolitice din sud-vestul României.

Plastica antropomorfă de la Parța, de care ne ocupăm în comunicarea de față, cuprinde : 7 statuete ⁵, 2 vase ⁶, 7 capace întregi și fragmentare, o parte din gîtul unui vas reprezentînd o mască umană și un fragment de vas cu o siluetă umană.

Toate statuetele de care ne ocupăm au un soclu circular sau oval, plan sau prevăzut cu umbo, o poziție verticală, lipsindu-le orice demarcare a membrilor inferioare ⁷. Trei din cele șapte exemplare sînt cu siguranță feminine, avînd pe bust cîte două proeminențe mici care

¹ Săpături de salvare efectuate de prof. M. Moga în 1945, săpături de salvare în 1960 — M. Moga și O. Radu. Materialele se află în depozitul M.B.T.

² Săpături efectuate de M.J.R. în colaborare cu M.B.T.

³ Eugen Comșa, *Date despre cultura Vinča în zona Porților de Fier*. Academia R.S.R., Grupul de cercetări complexe Porțile de Fier, *Comunicări*, ser. arh. III, Craiova, 1967.

⁴ Materialul a fost cercetat și încadrat cronologic în fazele culturii Vinča de către Gh. Lazarovici (Cluj).

⁵ Patru piese sînt rezultate din cele trei campanii de săpături arheologice. M.B.T., nr. inv. 2907 (săpătura lui I. Miloia din 1931), M.B.T., nr. inv. 2964 și 4713 (săpătura lui M. Moga din 1945), M.B.T., nr. inv. 6635 (săpătura lui M. Moga și O. Radu din 1961). Exemplarele din Pl. XVI, 2, 4, (periegheza din 1972 a lui C. Germann și E. Resch).

⁶ Exemplarul din Pl. XVII, 2-2 a, este donație făcută de colecționarii E. Resch și C. Germann către M.B.T.

⁷ Analogii în toate așezările aparținînd culturii Vinča din Banat și din R.S.F. Jugoslavia. Cf. M. Garašanin, *Cronologija vinčanske grupe*, Ljubljana, 1951.

indică sinii. (Pl. XVI, fig. 1, 4, 5). Celelalte trei au corpul de formă cilindrică (Pl. XVI, fig. 2, 5, 6), cu secțiunea circulară sau ovală, două fiind lipsite de orice indicare a sexului (Pl. XVI, fig. 2, 6). Unele dintre ele par a fi reprezentări de copii. Două dintre aceste exemplare nu mai păstrează capul. Locul rupturilor este patinat, lipsa capului putînd avea și o semnificație rituală. La una din piese, capul este de formă tronconică, așezat pe un gît energic, înalt și prezentînd o figură conturată, sub forma unui triunghi vertical. Brațele statuetei au forma unor proeminențe cu vîrf ascuțit îndreptate în sus. Statueta, care pare a fi îmbrăcată într-un vestmînt lung, se sprijină pe o bază patrulateră cu un umbo central. Deși de mici dimensiuni, ea prezintă totuși unele detalii. Nasul este prezentat sub forma unei proeminențe conice, iar ochii sînt realizați prin două linii adînc incizate (Pl. XVI, fig. 1). Alte trei piese par a reprezenta copii. (Pl. XVI, fig. 2, 3, 6). La două, fruntea este teșită oblic. Una dintre ele prezintă un motiv ornamental în portea superioară, alcătuit din linii duble, incizate plasate între membre și din linii simple incizate, amplasate pe creștetul capului și pe frunte (Pl. XVI, fig. 2).

Alte două dintre statuetele noastre sînt asemănătoare prin modalitatea de reprezentare a feței care are, la ficcare dintre ele, forma unei măști aproape orizontale cu o ușoară înclinare înainte. Detaliile feței la aceste două statuete sînt însă diferite. La prima, nasul are forma unei proeminențe verticale, iar la cea de a doua, nasul are o formă rotundă, puternic reliefată. Tot astfel, în vreme ce la prima, ochii sînt redați prin linii adînc incizate, dispuse oblic care ating marginea măștii, la cea de a doua, ochii sînt reprezentați printr-o linie adîncită amplasată dedesubtul frunții, iar linia gurii este întreruptă de nas. Cu toate că ambele au capul de formă tronconică, unghiul lor de așezare este opus. Prima dintre statuete (Pl. XVI, fig. 3) își sprijină capul pe baza mare a trunchiului de con, nu are indicați sinii, dar are în schimb redate membrele superioare prin două proeminențe. Cea de a doua își sprijină capul pe baza mică a trunchiului de con care formează corpul și are indicați sinii ⁸.

Recapitulînd detaliile celor șase statuete, observăm că doar în două cazuri este indicată gura, în trei cazuri, nasul și ochii și într-un caz doar, forma capului. La toate statuetele fruntea este foarte înaltă sau teșită oblic spre creștetul capului, pornind de la rădăcina proeminenței nazale, delimitînd astfel de multe ori, printr-o creastă transversală, dispusă pe direcția axului umerilor, partea posterioară de cea anterioară a capului. Toate statuetele sînt modelate dintr-o pastă în care s-a folosit ca degresant nisip fin, dar în vreme ce cele cinci statuete ce provin din colecția muzeului sînt acoperite cu un slip fin, cele două care provin din colecția Resch—Germann, au suprafața aspră la

⁸ Analogii la M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, III, Pl. CXXVIII, 593; SICV, XX, 1969, fig. 1—10.

pipăit și sînt lipsite în prezent de slip. Numai una din aceste șase statuete, prezintă motive ornamentale realizate cu ajutorul liniilor incizate⁹. Înălțimea pieselor variază între 4,2 și 7,6 cm. Statuetele de la Parța se apropie mai mult de cele de la Vința, Rast, Zorlențul Mare și Balta Sărată și mai puțin de cele de la Turdaș.

În problemele pe care le ridică plastica de la Parța a cărei destinație trebuie pusă în legătură cu credințele comunității neolitice din această așezare, un aport de fel neglijabil îl aduc cele două vase antropomorfe, descoperite unul în anul 1945, iar celălalt în anul 1971, care sînt foarte deosebite ca aspect. Cel rezultat din săpăturile arheologice ale anului 1945 conduse de profesorul Marius Moga, are forma unui ulcior¹⁰ cu două orificii, dintre care cel vertical, era de fapt gura unui cap omenesc a cărui bărbie era sprijinită de brațele perfect conturate și îndoite din cot și a cărui coafură este redată cu minuțiozitate printr-un șir de linii longitudinale incizate. Sub bărbie, la această piesă, este amplasat un decor incizat din linie dublă dispusă în zig-zag. (Pl. XVII, fig. 1 și 1.a). Cel deal doilea vas (Pl. XVII, fig. 2 și 2.a), a fost descoperit pe o vatră, în malul abrupt al Timișului. El se compune din două piese — vasul propriu-zis și capacul acestuia. Vasul are o formă bitronconică cu mijlocul bombat fiind prevăzut pe linia maximului diametru cu două proeminențe verticale. Gîtul său este cilindric, cu o mică perforație laterală și terminat într-o buză dreaptă. Capacul are forma tronconică, partea sa superioară fiind orizontală și patrulateră, cu două orificii în partea centrală¹¹. În două din colțurile patrulaterului se ridică două urechi duble care sînt amplasate pe verticală, fiind puțin înclinate pe diametrul transversal al capului și care par a reprezenta ovidee stilizate. Din mijlocul frunții, pornește în jos pe verticală o proeminență cu baza triunghiulară teșită care reprezintă nasul. Ochii sînt redați prin linii incizate profund care sînt limitate de linii incizate ușor oblice în stînga și în dreapta, dînd impresia unor pleoape închise și sînt situați la jumătatea înălțimii nasului. Decorul întregului capac și al vasului constă din meandru incizat, iar pe vas, sub proeminențele de pe linia maximului diametru se află dispus un cerc incizat care separă decorul meandric de decorul triunghiular amplasat în partea inferioară a vasului. Pasta vasului și a capacului este fină, de culoare roșie, cu slip lustruit în exterior. Fundul vasului lipsește. Înălțimea actuală a vasului este de 24 cm, înălțimea capacului — 15 cm. Descoperirea acestui vas cu capacul așezat pe gura sa, elucidează problema celor 6 exemplare de capace similare, descoperite în decursul anilor la Parța. Acestea din urmă sînt aproape identice ca formă, dar variază din punctul

⁹ Analogie la Vința. Cf. M. Vasič, *op. cit.*, III, Pl. V, 15.

¹⁰ Vasul a fost descoperit de prof. M. Moga și este menționat în *RevMuz*, 3 1964, p. 295.

¹¹ Analogie la E. Comșa, în *Dacia*, N. S., XIII, 1969, fig. 15 și VI. Milojevič, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin, 1949, pl. 326.

de vedere al dimensiunilor, al stilului de ornamentare, și al pastei. Capacele ar putea fi puse în legătură cu unele ritualuri magice, iar faptul că ele au fost descoperite numai în interiorul locuințelor ar putea indica o eventuală legătură a lor cu ritualurile destinate protejării casei și a familiei ce o locuia. În general au o formă tronconică, partea lor superioară, avînd contururi variabile, prevăzute cu ornamente sau cu orificii. Două dintre acestea au obrazul delimitat printr-o linie care separă fruntea și maxilarele (Pl. XVIII, fig. 1 și 2). Toate redau nasul printr-o proeminență scurtă verticală care pornește de la baza frunții, ochii sînt supradimensionați, fiind redați sub forma unor proeminențe tăiate orizontal de linii puternic incizate (Pl. XVIII, fig. 3, 4) într-un caz, sub forma unor linii reliefate ce se încrucișează peste nas, în alt caz (Pl. XVIII, fig. 1) și în alte două cazuri, ochii supradimensionați sînt bulbucăți ¹², încadrați de linii incizate (Pl. XVIII, 2, 4, 5, 6). Nici unul din exemplarele de capace care le prezentăm nu are redată gura, ceea ce ne determină să înclinăm spre părerea că toate aceste capace sînt reprezentări ornitoromfe sau zoomorfe. Aceste capace sînt lucrate din o pastă de culoare cenușie, de bună calitate, cu slip lustruit la exterior. Unul singur dintre capace are culoarea gălbuie și este ornamentat cu decor combinat din incizii și benzi de pictură crudă de culoare roșie și galbenă (Pl. XVII, fig. 1). La toate capacele predomină decorul format din linii incizate în benzi sau fascicule cu motive unghiulare, în unele cazuri întretîindu-se unele pe altele.

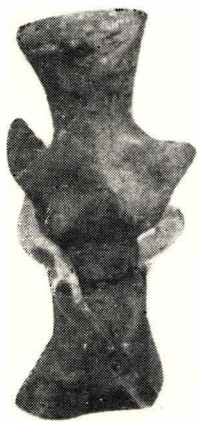
De asemenea, avem de a face cu o reprezentare antropomorfă (Pl. XVII, fig. 3) în cazul fragmentului de vas care a fost descoperit la Parța, în malul abrupt al Timișului ¹³. Din această piesă se păstrează integral ancadramentul obrazului, delimitat de un meandru alcătuit din trei linii late, incizate. Nasul este modelat realist, ochii sînt redați prin două linii orizontale incizate, din mijlocul lor pornind în jos, pe verticală, alte două linii cu o lungime de cca. 2 cm. ajungînd pînă la nivelul bazei nasului. Nările nasului sînt redade prin două linii în formă de V cu unghiul în jos, iar gura este redată printr-un motiv incizat unghiular format din 2 W suprapuși. Pasta este de bună calitate, de culoare cărămizie. Mai pot fi sesizate urme abia perceptibile de vopsea roșie sub nas, indicînd pictura, astăzi dispărută. Înălțimea — 12 cm, lățimea — 16 cm, grosimea — 0,6—0,7 cm.

Din așezarea de la Parța, mai provine și un fragment ceramic, avînd modelat pe suprafața sa, în relief, o siluetă umană stilizată ¹⁴. Grosimea vasului (Pl. XVII, fig. 4), ar putea indica o eventuală apartenență a fragmentului la un vas de provizii. Cu toate acestea, gestul ritual al brațelor ridicate în sus, indică cu certitudine caracterul de cult al acestei piese.

¹² E. Comșa, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 29—30.

¹³ Fragmentul a fost găsit de E. Resch și C. Germann, la 16 mai 1971, în malul abrupt al Timișului, la 1,75 m adîncime. (la Parța).

¹⁴ Astfel de fragmente s-au descoperit în cultura Criș la Dudeștii Vechi și în cultura Tisa I, la Hodoni.

1

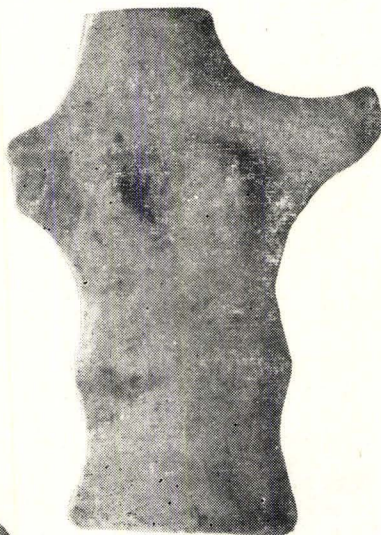
3

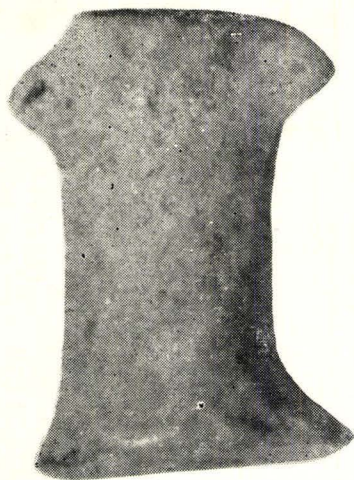
2

4

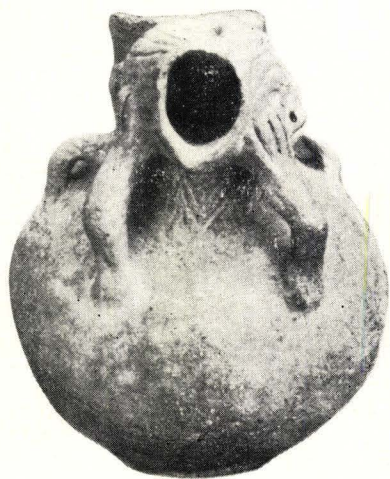

5

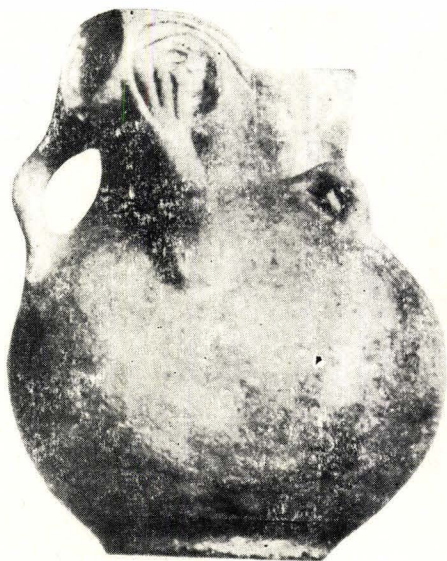

6

Planşa XVI. O. Radu, E. Resch, C. Germann, fig. 1 — Nr. inv. 2954 ; fig. 3. Nr. inv. 4714 ; fig. 5. — Nr. inv. 2907 ; fig. 6 — Nr. inv. 4713 ; fig. 2, 4 — Colecția Resch-Germann.

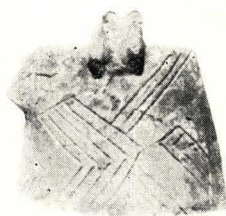
1.

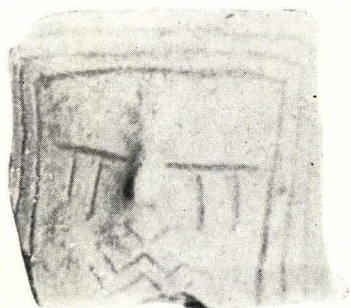
1a

2.

2.a

3.

4.

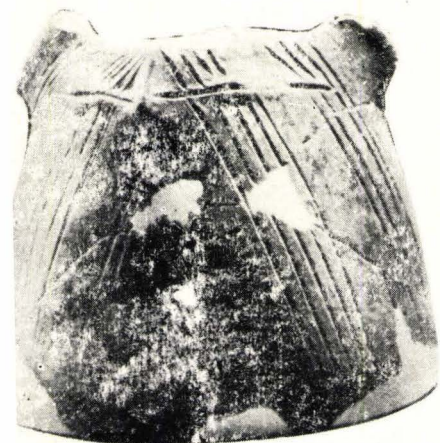
Planșa XVII. O. Radu, E. Resch, C. Germanu, fig. 1—1 a— Nr. inv. 477 ; fig. 2, 2 a, 2 b — Nr. inv. 7089 ; fig. 3 — Nr. inv. 7081 ; fig. 4 — Nr. inv. 450.

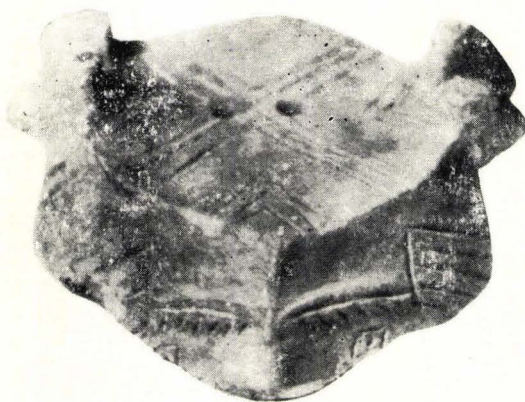
1.

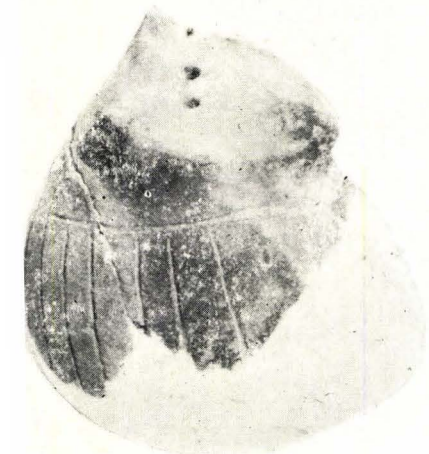
2.

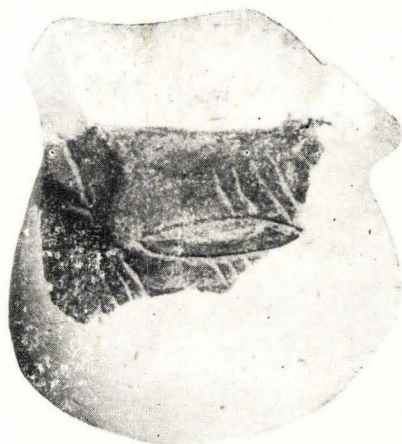
3.

4.

5.

6.

Planşa XVIII. fig. 1 — Nr. inv. 6681 ; fig. 2, 3, 5 — Nr. inv. 663 ;
fig 4, 6 — Nr. inv. 6669.

În concluzie, figurinele, vasele antropomorfe și capacele de vase pe care le-am prezentat în comunicarea de față, pot fi încadrate în faza B a culturii Vinča — Turdaș, unele dintre ele, marcând caracterul fazei Ornița din nord-vestul Banatului.

LA PLASTIQUE ANTROPOMORPHE ET ZOOMORPHE DE CIVILISATION TURDAȘ — VINČA À PARȚA (DÉP. TIMIȘ).

(résumé)

A l'occasion des déterrement des années 1931, 1945, 1960 et par la fouille de la superficie, on a découvert à Parța, six statuettes, deux vases, six couvercles de vaisselle, un masque et un fragment de vaisselle. Tous ces objets ont des attributs anthropomorphes ou ornithomorphes.

Trois des six statuettes, dont les dimensions varient entre 4, 2 et 7, 6 cm, sont féminines, le sexe étant indiqué par deux petites proéminences sur le buste. Le front est haut, aplati obliquement vers le sommet de la tête et une seule statuette présente des ornements réalisés par des lignes incisées.

En général prédomine un décor formé par des lignes incisées, distribuées en bandes ou en fascicules, avec des motifs angulaires, qui s'entrecoupent quelquefois. Une seule fois (Pl. XVIII, figure 3) l'espace entre les lignes incisées est coloré rouge et jaune cru.

On doit chercher une correspondance entre l'art plastique mentionné et les croyances magiques de la communauté de Parța. Ces objets s'encadrent chronologiquement dans la phase B de culture Vinča — Turdaș, quelques — uns marquent les caractères de la phase Ornița du nord-ouest du Banat.

UN MORMÎNT CU OCRU LA BODO (COM. BALINȚ, JUD. TIMIȘ)

ION STRATAN
Lugoj

În anul 1967, cu ocazia ținerii unor conferințe de popularizare a activității științifice a muzeului în satele din vecinătatea Lugojului, țărănul cooperator, Erdödi Alexandru din satul Bodo, ne-a semnalat că la lucrările agricole din terenul cooperativei, întâlnește de mai mulți ani, în diferite locuri, dar mai ales în lunca Begheiului, în jurul unei movile, fragmente ceramice, care nu se aseamănă cu cele actuale. Sînt groase, au culoare mai mult neagră, unele au și creștături cu linii și puncte în diferite forme.

În primăvara anului 1968, după o recunoaștere în teren, am identificat locurile în care se află fragmente ceramice și movila în cauză, hotărînd executarea unui sondaj.

Tumulul despre care este vorba, e amplasat pe marginea drumului județean Balinț—Bethausen—Făget, în terenul cooperativei agricole de producție Bodo.

Satul Bodo (com. Balinț, jud. Timiș), este amplasat în dreapta rîului Bega, la distanță de 25 km nord-vest de Lugoj.

Locul descoperirii, „movila lui Cardoș” se află la 1,5 km nord-vest de sat, în lunca fertilă a Begheiului, amplasată pe terasa joasă a versantului drept al rîului Bega, la numai 50 m nord de albia rîului.

Tumulul de formă circulară, are diametrul de 44 m iar înălțimea maximă de 3,50 m, pantele sale coborînd uniform în toate direcțiile. Lucrările agricole mecanizate din ultimii ani, au tendința de a desființa tumulul prin nivelare.

De la prima vedere se observă că movila este artificială, prin urmare nu poate fi vorba de un martor de croziune. Ea este ridicată prin acumulare de pămînt din jur inițial, iar mai apoi adus și din alte locuri mai depărtate.

Pentru verificarea structurii tumulului — movilei — am limitat sondajul la o secțiune de 22 m lungime și 1,50 m lățime orientată sud-nord, pornind de la marginea de sud spre centru.

Săpătura secțiunii ne-a oferit următoarea situație stratigrafică :

La adîncimea de 0—0,15 m, un strat vegetal, dezvoltat.

Între 0,15—3 m, un strat neuniform de culoare portocalie cu lentile de pămînt nisipos și negru de baltă. Se observă clar felul cum a fost formată mantaua, prin transportarea pămîntului din locuri diferite.

În pământul de umplură al mantalei tumulului am aflat fragmente ceramice tipice pentru diferite culturi, dar mai ales de tip „Coțofeni”. În stratul de la suprafața predomină ceramica de factură tipică hallstattiană. Sînt și straturi sterile sau cu fragmente ceramice sporadice, atipice.

Între adîncimea de 3—3,50 m, stratul este uniform lipsind fragmentele ceramice, iar culoarea pămîntului este verzuie de mlaștină, asemănător terenului înconjurător de la baza tumulului, ceea ce ne făcea să credem că acest strat a fost inițial, adunat din jur, la construcția tumulului.

Au fost identificate locurile de unde, eventual a fost adus pămîntul care a înlîțat tumulul. Este vorba de locul numit „Sub deal”, situat la cca 300 m de „movila lui Cardoș”, unde a existat o așezare din epoca bronzului. În o altă așezare, situată la nord-vest de tumul, identificată de noi, cercetările ne-au furnizat ceramică hallstattiană timpurie. În o a treia așezare situată la peste 800 m spre est, în marginea de vest a satului Cutina, într-un loc numit „Seliște”, se găsesc fragmente ceramice tipice din epoca de sfîrșit a bronzului și începutul hallstattului dar ea este prea departe de tumul.

Alte culturi mai vechi nu au fost înregistrate încă în apropiere. De asemenea, la punctul „Seliște” se află fragmente osteologice de bovine și porcine.

În centrul movilei, la adîncimea de 3,30 m a apărut (fig. 14), un mormînt de inhumăție. Scheletul, așezat în poziție chircită aplecat pe stînga,

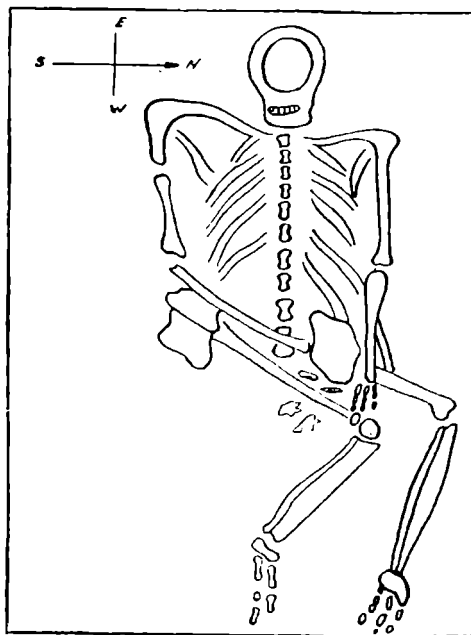

Fig. 14.

orientat vest-est, era așezat pe un pat de nisip presărat cu ocră. Deci avem de a face cu un mormint tumular cu ocră.

Inventarul mormintului este foarte sărac. Au fost găsite doar două așchii de cremene, dintre care una, prelucrată la un capăt, pare să indice un gratoar și două fragmente ceramice atipice. După poziția unde au fost găsite silexurile și fragmentele ceramice, ele par a fi fost așezate, la înhumare, în palmele mortului.

Scheletul, destul de bine păstrat, lipsindu-i doar partea occipitală a craniului, a fost ridicat cu grijă, împachetat și transportat la muzeul din Lugoj, de unde, în toamna anului 1972, a fost predat pentru studiere Institutului de antropologie al Academiei R.S. România din București, lui Dardu Nicolăescu Ploșor.

Din cauze obiective, cercetările în „Movila lui Cardoș” de la Bodo, n-au putut fi continuate, terenul rămânând necercetat integral, pînă în prezent.

Concluzii definitive în stadiul actul al cercetărilor, nu se pot emite. Putem face doar unele considerații generale.

Mormintul tumular cu ocră de la Bodo poate fi socotit, provizoriu, contemporan cu cultura Coțofeni, fără a putea preciza grupa mormintelor cu ocră căreia îi aparține.

În țara noastră, au fost descoperite morminte cu ocră în Moldova centrală și de nord : la Valea Lupului, Corlăteni, Glăvănești vechi, Hula-boca, Gîrceni, Iași, la Dunărea de jos : Stoicani, Cernavodă, Smeeni, Ploiești-Triaș, Gurbănești, iar în Oltenia de sud la Plenița, Cîrna, Verbița și Rast.¹

Se pare că descoperirea noastră ar avea similitudini cu unele descoperiri mai noi de acest fel, din Oltenia. Este vorba de descoperirea lui Mihai Butoi de la Slatina, încadrată în cultura Sălcuța III, ca și cea de la Corlățel jud. Mehedinți, făcută în 1972 de către Perian Viorica, de la Muzeul Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin, încadrată tot în cultura Sălcuța III, dar aici fiind vorba se pare nu de morminte tumulare cu ocră, ci de morminte în teluri, care au corespondențe în unele descoperiri din nordul Bulgariei² și care se întind în timp pînă în epoca fierului.

Cele mai apropiate analogii însă le prezintă mormintele tumulare cu scheletele chirchite presărate cu ocră din Ungaria³, unde au fost datate la începutul epocii bronzului.

¹ Seb. Morintz, P. Roman, *Perioada de trecere de la eneolitic la Bronz la Dunărea de jos*, în SCIV, 4, 1968, p. 561—562.

² Informație de la Viorica Perian (Muzeul Porților de Fier — Drobeta—Turnu Severin).

³ F. Kőszegi, în *ArchÉrt*, 1962, p. 15 sqq; Gy. Gazdapusztai, în *Móra Ferencz Múz. Evkőn.*, 1964—1965, p. 31 sqq.; *Ibidem*, 1966—1967, p. 91, sqq; N. Kálicz, *Die Frühbronzezeit in Nordostungarn*, Budapeșt, 1968, p. 35 sqq.; M. Gimbutas, *Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and a Third. Millenia B.C.*, în *Indo-European and Indo-Europeans*, Philadelphia, 1970, p. 174 sqq.

Probabil, tumulul de la Bodo nu a fost inițial prea înalt după cum o arată primul strat din mantaua sa, care este lipsit de urme ale culturii materiale.

Fragmentele ceramice de tip Coțofeni și hallstattiene sînt ulterioare mormîntului, ele putînd ajunge aici, în straturile superioare, de la locuiri sporadice mai tîrzii.

Ipoteza aceasta va putea fi confirmată sau infirmată de continuarea cercetărilor de săpare exhaustivă a „Movilei lui Cardoso” de la Bodo, care după cum se vede, ridică unele probleme noi.

Prin prezenta comunicare, am dorit să facem cunoscută apariția în zona noastră a unui mormînt tumular cu ocră, care este printre cele mai vestice din țara noastră.

În cercetările de viitor la acest obiectiv, ne va veni în ajutor și rezultatul la care se va ajunge prin studierea scheletului de către Institutul de antropologie din București.

EIN HÜGELGRAB MIT OCKER AUS BODO, GEMEINDE BALINȚ KR. TIMIȘ

(Zusammenfassung)

Im Frühling des Jahres 1968 nach einigen Forschungen im Kr. Timiș sondierte man die Stelle namens „Movila lui Cardoso”, 1,5 km nord-östlich des Dorfes Bodo, Gemeinde Balinț.

Im Mittelpunkt der Erhebung, 3,30 m tief fand man ein Inhumationsgrab, das zu den Hügelgräbern mit Ocker gehört und dessen Inhalt aus zwei Überresten Feurstein besteht.

Das Skelett in gebeugter Stellung war westöstlich orientiert und befand sich auf einem Sandbett das mit Ocker bestreut war, ohne dass man jedoch genaue Schlussfolgerungen ziehen konnte. Es scheint, dass dieses Grab in Oltenia und in der Ungarischen Volksrepublik Analogien findet. Das Grab aus Bodo ist eines der westlichsten Gräber mit Ocker unseres Landes.

DOUĂ AȘEZĂRI COTOFENI ÎN HOTARUL ORAȘULUI BOCȘA (JUD. CARAȘ SEVERIN)

ȘTEFAN CĂDARIU

— Reșița —

Cu ocazia unor periegeze în zona orașului Bocșa, efectuate de către Octavian Răuț și Gheorghe Lazarovici¹ în anii 1960—1961, au fost recoltate materiale ceramice din punctele „Gruniul Cetății” și „Cetățuica”, aparținând perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului². Materialul ceramic recoltat se păstrează la Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița.

Din păcate, materialul recoltat din ambele puncte este reprezentat printr-un număr redus de fragmente de buze de vas, funduri de vas precum și de fragmente ornamentate. Menționăm de asemenea că fragmentele ornamentate prin „bob de linte” (Linsenkeramik) lipsesc cu desăvîrșire.

Fragmentele ceramice provenite de la „Gruniul Cetății”, punct situat pe valea Smidei Vechi, pot fi împărțite după factură în două grupe: ceramică fină și ceramică semifină (fig. 15).

Ceramica fină se caracterizează prin utilizarea în compoziția pastei a unui degresant format din nisip cu granulație mărunță. La această categorie, arderea este bună și uniformă, la suprafață culoarea fragmentelor ceramice fiind cărămidie, brun-roșcată, cenușie și neagră-cenușie. În spărtură culoarea predominantă este cea neagră. Grosimea fragmentelor variază între 5—8 mm. Amintim de asemenea buza evazată a unui vas³, precum și fragmentul de fund al altui vas⁴. Menționăm de asemenea și o fusaiolă cu un diametru de 5,5 cm, lucrată dintr-o pastă cu conținut de nisip fin⁵. Ornamentarea s-a efectuat prin incizare, folosindu-se incizii sub forma unor nervuri⁶ sau alveole dispuse orizontal sau oblic⁷.

Ceramica semifină se deosebește de precedenta prin cantitatea mare de nisip grosier ce intră în compoziția pastei. Cu toate acestea,

¹ Mulțumim și pe această cale lui O. Răuț (Reșița) și Gh. Lazarovici (Cluj) pentru informațiile și sprijinul acordat.

² C. Müller, *Cercetări arheologice la Smida-Veche*, în *Apulum*, V, 1965, p. 535—540.

³ Fig. 17, 1, nr. inv. 576, M.J.R.

⁴ Fig. 17, 3, nr. inv. 576e M.J.R.

⁵ Fig. 17, 5, nr. inv. 328, M.J.R.

⁶ Fig. 17, 15, nr. inv. 578 M.J.R.

⁷ Fig. 17, 17, nr. inv. 575 M.J.R.

ceramica este lucrată îngrijit, arderea fiind și ea uniformă. O parte a fragmentelor prezintă în spătură o culoare cenușie-negricioasă, culoarea suprafețelor mergînd de la cărămiziu pînă la brun-roșcat și negru. Grosimea fragmentelor variază între 5—10 mm. În această categorie se încadrează o fusaolă cu un diametru de 6,5 cm cu un conținut de nisip grosier⁸. Motivele ornamentale folosite constau din incizii care prin intersecția lor formează figuri geometrice patrulatere de diferite dimensiuni⁹.

„Cetățuica”, situată la nord de Bocșa Română, pe valea Vernicului (fig. 16) constituie cea de a doua așezare Coțofeni, așezare ce pare a fi fost fortificată. Ceramica provenită din această așezare, poate fi grupată în : ceramică fină, semifină și grosolană (sau de uz comun).

Ceramica fină conține, ca degresant în pastă, nisip foarte fin, este lucrată îngrijit și bine arsă. În cadrul grupei avem de-a face de fapt cu două categorii. O ceramică complet neagră, avînd în pastă nisip fin și o ceramică brun-roșcată, acoperită cu un strat de slip, care, desprins în unele locuri, a dat la iveală o pastă în care nisipul are o granulație

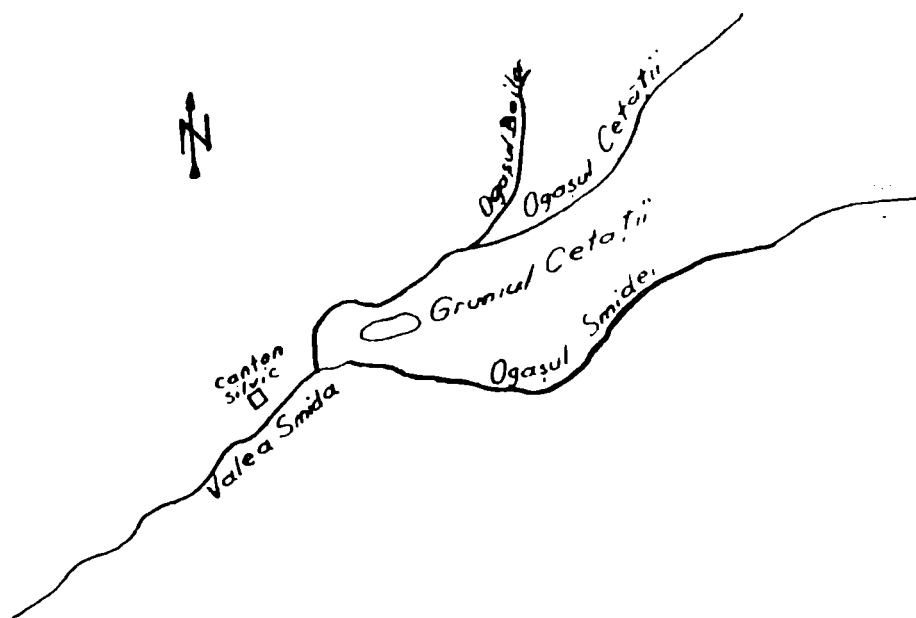

Fig. 15. Schiță de situație a punctului „Graniul Cetății”.

⁸ Fig. 17, 6, nr. inv., 329, M.J.R.

⁹ Fig. 17, 14 și 18, nr. inv., 568, M.J.R.

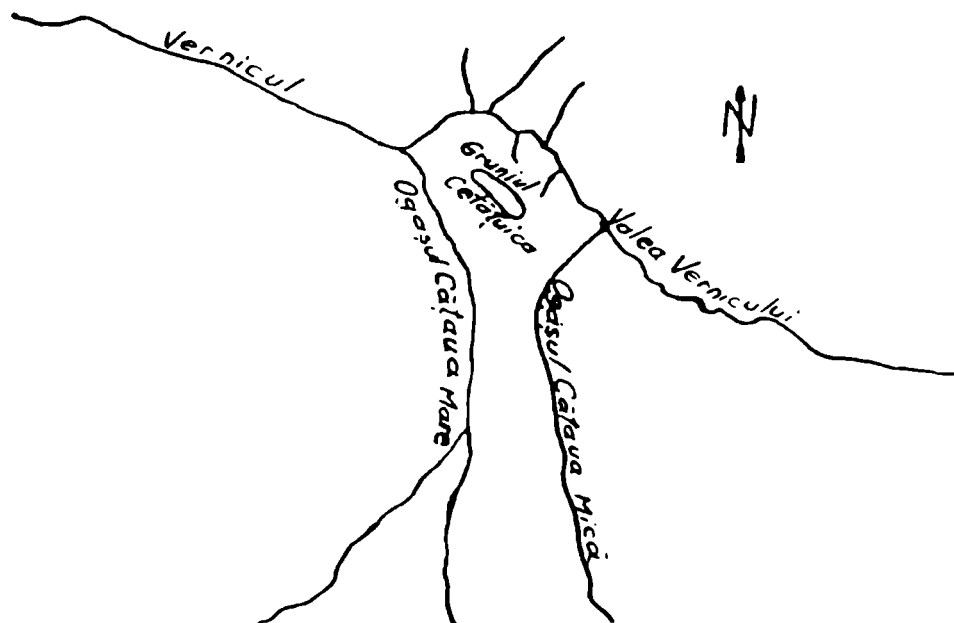

Fig. 16. Schiță de situație a punctului „Gruniul Cetățuica”.

mai mare decât la ceramica neagră. Culoarele întâlnite sînt negru, brun-roșcat și gălbui-roșcat. În spărtură, culoarea este neagră sau neagră-cenușie.

Grosimea ceramicii este între 3—6 mm. În această categorie se încadrează buzele evazate a două vase ¹⁰, precum și buza dreaptă a unui vâscior ¹¹. Motivele decorative folosite constau din împunsături succesive (Furchenstrich) ¹², linii incizate sub formă de brăduț ¹³ sau combinații între incizii și alveole ¹⁴.

Ceramica semifină, cu conținut de nisip a cărei granulație este mai mare decât la cea neagră, se deosebește de precedentă și printr-o ardere neuniformă. Gama culorilor merge de la galben-cărămiziu, pînă la negru-cenușiu. Ceramica de culoare închisă este mai bine arsă decât cea galbenă și gălbui-roșcată. Grosimea fragmentelor variază între 3—6 mm. Din această categorie menționăm un fund de vas ¹⁵, buza dreaptă a unui

¹⁰ Fig. 17 9 și 13, nr. inv., 630, M.J.R.

¹¹ Fig. 17, 19, nr. inv., 631, M.J.R.

¹² Fig. 17, 8, nr. inv., 630, M.J.R.

¹³ Fig. 17, 10, nr. inv., 630, M.J.R.

¹⁴ Fig. 17, 11, nr. inv. 630, M.J.R.

¹⁵ Fig. 17, 16, nr. inv., 631, M.J.R.

vas¹⁶, precum și o toartă semi-rotundă¹⁷. Ornamentele întrebuițate la decorarea ceramicii constau din creștături¹⁸ și alveole dispuse paralel¹⁹.

Ceramica grosieră (de uz comun) este lucrată neîngrijit, cu un conținut mare de nisip grosier în pastă cu o ardere insuficientă.

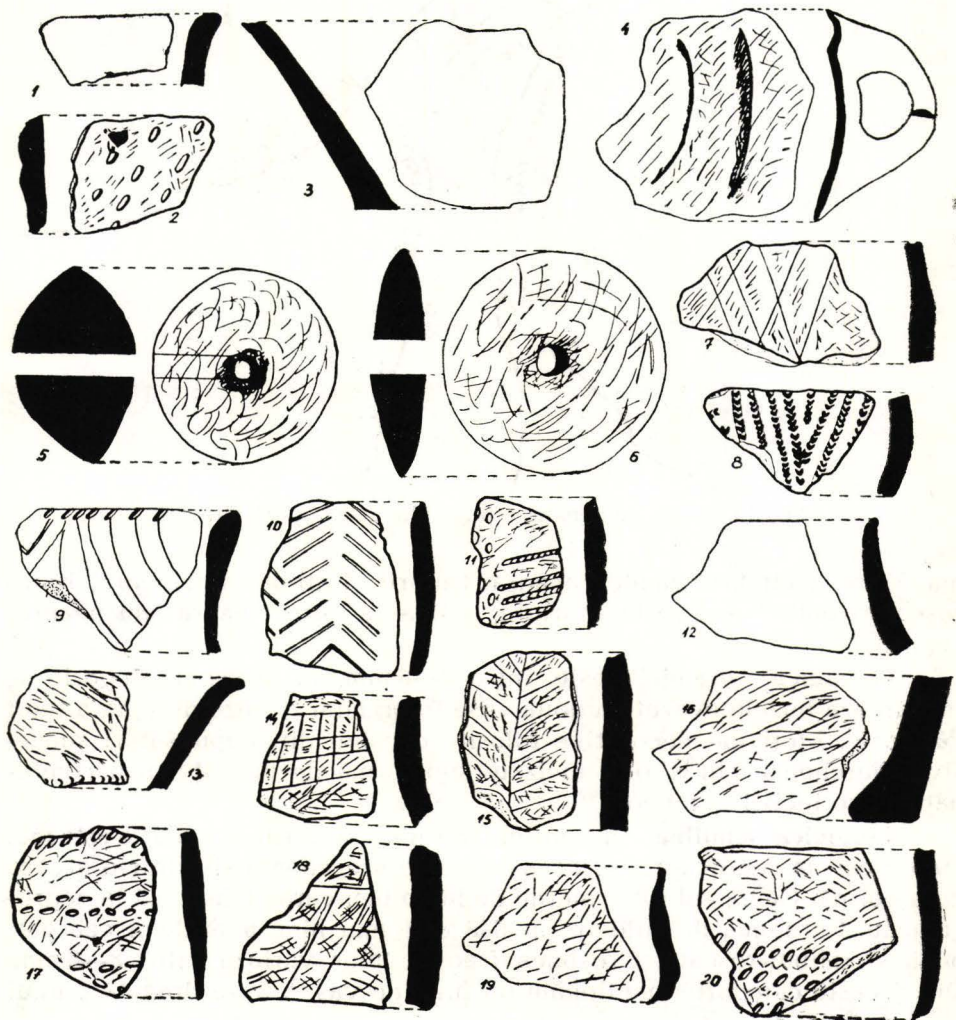

Fig. 17. Fragmente ceramice de la „Gruniul Cetății” (1, 3, 5, 6, 14, 15, 17, 18) și de la „Gruniul Cetățuica” (2, 4, 7—13, 16, 19, 20).

¹⁶ Fig. 17, 12, nr. inv., 631, M.J.R.

¹⁷ Fig. 17, 3, 4, nr. inv., 630, M.J.R.

¹⁸ Fig. 17, 7, nr. inv., 630, M.J.R.

¹⁹ Fig. 17, 20, nr. inv., 630, M.J.R.

Culoarea este cenușie-negricioasă sau brun-gălbuie. În spărtură apare culoarea cenușie sau gălbuie. Fragmentele au o grosime între cinci și nouă milimetri. Motivele decorative la această grupă lipsesc.

Comparații în privința pastei la fragmentele ce provin din cele două puncte se pot face doar pentru grupa ceramicii semifine, deoarece ceramica de culoare neagră lipsește la „Gruniul Cetății”, iar cea neagră-cenușie nu cunoaște finețea celei de la „Cetățuica”. În cadrul ornamentării, doar alveolele și inciziile sînt comune ambelor puncte.

Analogii în privința ornamentării se pot face cu fragmente ceramice descoperite la Băile Herculane²⁰, dar îndeosebi cu cele de la Colțani²¹, chiar dacă la Colțani există o varietate mai bogată și mai mare de decoruri.

Considerăm că materialul ceramic aparține aceluiași orizont cronologic, fără a putea face alte precizări.

ZWEI COTOFENI-SIEDLUNGEN IN DER UMGEBUNG DER STADT BOCSA

(KR. CARAȘ-SEVERIN)

(Zusammenfassung)

Mit der Gelegenheit einiger Oberflächenforschungen in der Bocșaer Umgebung während der Jahre 1960—1961 wurde, der Coțofeni-Kultur aus der Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit (1900—1700 v.u.Z.) angehörendes keramisches Material, aus zwei Fundstellen : „Gruniul Cetății” und „Cetățuica” gesammelt. Es wurde ins Kreismuseum von Reșița gebracht.

Vom Standpunkt der Formen und der Ornamentik aus gesehen ist das Material von einer kleinen Anzahl Bruchstücken vertreten. Doch die Paste ermöglicht es uns eine Einteilung zu unternehmen.

Die, bei „Gruniul Cetății” (18 km nördlich von Bocșa), vorkommen de Tonware, kann man zwei Gruppen zuteilen : der feinen und der halbfeinen Keramik

²⁰ P. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, in *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 47—76.

²¹ M. Moga, *Cercetări arheologice în două localități din Banat*, in *Studii*, I, 2, ian—mart., 1949, p. 95 ; C. Müller, *Sceptrul de piatră de la Colțani-Bocșă*, in *Apulum*, V, 1965, p. 541—547.

Das Material welches bei „Cetățuica“ erscheint, kennt neben diesen beiden Gruppen auch eine dritte: vertreten durch die gemeine Gebrauchsware (Ton vermischt mit groberem Sand, schwach oder unvollständig gebrannt).

Analogien für die Ornamentik der Tonware finden wir in den äneolithischen Siedlungen von Colțani-Bocșa und Băile Herculane (Räuberhöhle).

CÎTEVA PUNCTE ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL TIMIȘ

FLORIN MEDELEȚ, IOAN BUGILAN

—Timișoara —

Majoritatea perieghezelor arheologice care au fost efectuate în Banat, începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea și pînă în prezent, au avut ca impuls inițial, descoperiri fortuite anterioare sau prezența vizibilă a unor monumente antice și feudale care atrăgeau atenția de multă vreme, fiind pomenite în paginile a varii lucrări monografice, începînd cu cea a lui Grisellini¹. Totodată, rodul celor mai multe dintre aceste periegheze a rămas, de regulă, inedit și, ca o consecință firească a acestei stări de fapte, în majoritatea cazurilor, materialele arheologice rezultate din aceste cercetări de suprafață, s-au risipit. Este cazul, în primul rînd al materialelor culese de amatori pasionați și intrate în colecții particulare mai mult sau mai puțin modeste sau în muzee de mică anvergură. Și unele și altele și-au demonstrat, atît în Banat cît și în alte părți, fragilitatea în o perspectivă istorică de lungă durată, materialele adăpostite în aceste colecții sau mici muzee dispărînd odată cu dispariția, pricinuită de cauze obiective sau subiective, a acestora².

Dintre cercetările arheologice de această natură efectuate de-a lungul timpului pe teritoriul Banatului, vom aminti fructuoasa și îndelungata activitate a lui Felix Milleker³, periegheza arheologică efec-

¹ F. Grisellini, *Istoria Banatului timișan*, București. 1926, trad. N. Bolocan.

² Din păcate, se ține adesea prea puțin seama de această experiență istorică a muzeografiei mondiale. Această omisiune este cu atît mai periculoasă cu cît în crearea noilor unități muzeale de mică anvergură se face abstracție de normele uzuale elementare ale științei muzeografice (inventariere, fișare științifică, asigurarea securității exponatelor etc.). Cît privește perspectiva, este absolut necesară depozitarea în muzee mari (a căror perenitate este un fapt istoric constatat) a materialelor valoroase din muzeele mici (școlare, sătești, orașenești), în scopul conservării și păstrării lor nu atît pentru generația contemporană cît pentru generațiile viitoare. Amin-tim în acest sens faptul că o sumedenie de muzee și colecții mici existente în Banat în urmă cu cîteva decenii sînt azi dispărute și că pierderile suferite de știință în acest sens sînt irecuperabile, așa cum este cazul colecției arheologice a gimnaziului din Reșița, a unei însemnate părți a colecției Tr. Simu, a muzeului „General Cerna” de la Băile Herculane și a multor altora. Pentru piesele rămase în custodia acestor mici unități muzeale, ca și pentru cele intrate în patrimoniul unor noi unități muzeale, indiferent de amploarea lor se impune fișarea științifică integrală a tuturor pieselor existente, fotografierea și inventarierea lor, toată această documentație impunînd păstrarea ei (chiar și sub formă de duplicat) în muzeele mari care să devină astfel centre documentare interjudețene.

³ F. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, I—III, Timișoara, 1897—1906, și alte lucrări ale aceluiași de mai mică întindere.

tuată de acad. C. Daicoviciu și de I. Miloia în sudul Banatului ⁴, perieghază care și pînă azi poate fi considerată un model, mai cu seamă în ce privește prelucrarea și publicarea datelor culese pe teren, precum și perieghzele arheologice mai recente efectuate de M. Moga, M. Macrea, E. Dörner, Gh. Lazarovici, I. Uzum și mulți alții ⁵. Ar mai fi de amintit perieghzele din zona Porților de Fier care au fost sumar publicate în ultimii ani.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm rezultatele unora din perieghzele efectuate pe teritoriul județului Timiș în ultimii ani (Fig. 27). Ținem să subliniem că este vorba doar de o mică parte din așezările identificate în timpul din urmă și că scopul publicării lor este mai ales acela de a găsi o formulă sintetică și operativă de prezentare a unor astfel de recunoașteri, formulă pe care am dori-o utilă în elaborarea unui viitor repertoriu arheologic al Banatului.

Menționăm de asemenea, că majoritatea punctelor arheologice pe care le semnalăm, sînt amplasate în imediata vecinătate a orașului Timișoara, pe teritorii socotite de regulă, în varii lucrări, drept improprii locuirii datorită mlaștinilor ⁶. Punctele pe care le semnalăm, nu epuizează așezările preistorice sau feudale existente în perimetrul orașului Timișoara sau în vecinătatea imediată a acestuia, ele fiind mult mai numeroase, parte din ele fiind cunoscute din perieghze mai vechi ale lui M. Moga, O. Radu și F. Medeț. În afară de aceste puncte, mai consemnăm și cîteva noi puncte arheologice din perimetrul localităților Călacea, Cornești, Dumbrăvița și Săcălaz.

1) *Timișoara — Mehala* (Fig. 18). În imediata vecinătate a cantonului de cale ferată, pe linia Timișoara — Arad, pe un teren agricol relativ plan care prezintă o ușoară pantă înclinată nord-sud, au fost descoperite urmele unei locuiri omenești. Materialul ceramic pe care îl deținem din acest punct, în totalitate fragmentar, este de culoare cenușie sau cenușiu-maronie, din pastă fină și bine arsă, lucrat cu roata. Alături de această ceramică, mai menționăm ceramica de factură grosolană, lucrată cu mîna sau cu roata, folosind ca degresant în pastă nisipul, ceramică, care ca și cea din prima categorie semnalată, poate fi încadrată în secolele IV—V e.n. Izolat, din același punct provine și o mică răzuitoare de silex de culoare alb-gălbuie, aparținînd probabil, epocii neolitice.

⁴ C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în *AnB*, 4, III, 1930, pp. 1—9.

⁵ Rămase în cea mai mare parte inedite.

⁶ De altfel, o hartă arheologică a Banatului, elaborată de F. Medeț în urmă cu cîțiva ani și care poate suferi, prin completare continuă, numeroase modificări, cuprinzînd numai o parte din așezările arheologice atestate în Banat pînă în prezent, ne-a permis să demonstrăm încă atunci lipsa de substanță a ipotezei potrivit căreia zonele mlaștinoase din Banat au împiedicat apariția unui număr mare de așezări în zonele de cîmpie ale acestuia. Fără a mai reveni asupra argumentației pe care o foloseam altădată, amintim doar că materialul cuprins în comunicarea de față, pledează în sprijinul ipotezei de lucru formulate în 1969 de către F. Medeț.

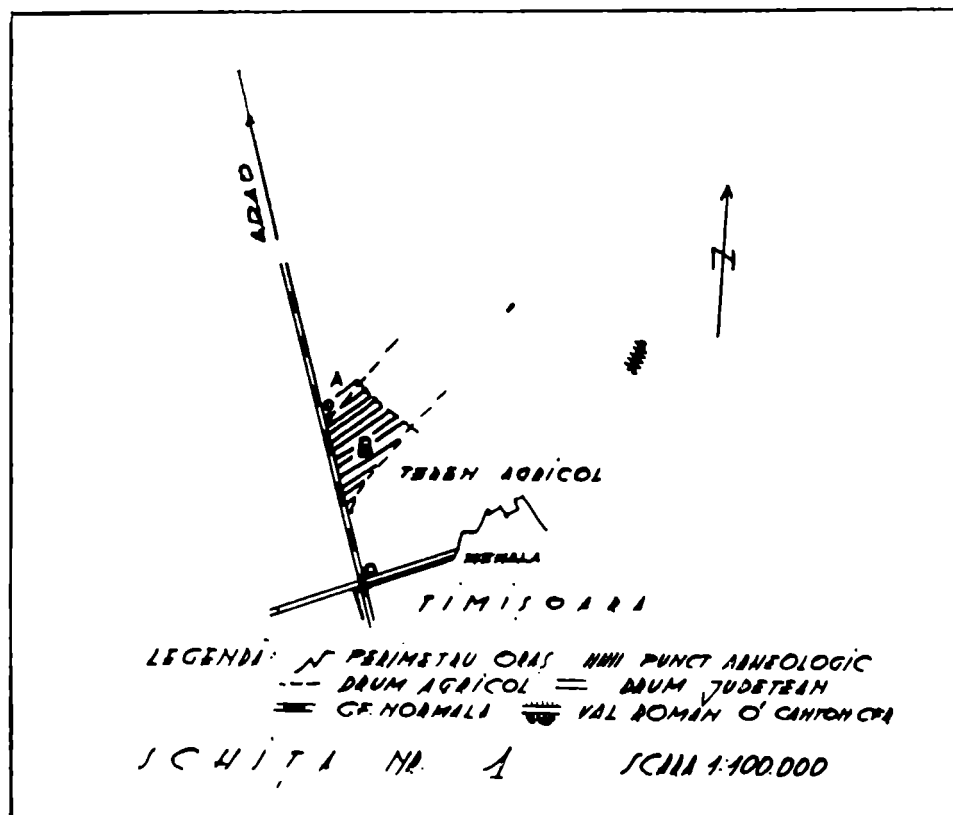

Fig. 18. Schița de situație a așezării 1), Timișoara—Mehala.

2) *Timișoara — Mehala* (Fig. 19). Într-un teren agricol aparținând C.A.P. Mehala, în spatele centrului gospodăresc al acestei Cooperative, la vest de perimetrul orașului la o distanță aproximativă de 100 m, se distinge în teren o ușoară denivelare. Din acest punct provine un bogat material arheologic, atestînd o locuire îndelungată începînd din preistorie și pînă în evul mediu. Între materialele recoltate de noi la suprafață, amintim fragmente ceramice lucrate cu mîna, de culoare neagră, ornamentate cu caneluri fine în arcadă sau cu butoni conici, fragmente ce pot fi atribuite sfîrșitului epocii bronzului și începutului primei vîrste a fierului. Din acest punct provin și mai multe fragmente ceramice lucrate cu roata, din pastă fină, de culoare cenușie sau cafenie ce pot fi încadrate în secolele I î.e.n — I e.n. O mare cantitate de fragmente ceramice provenind de aici, de culoare cenușie, lucrate cu roata, cu ornamente lustruite, prezintă profile caracteristice secolelor IV—V e.n.

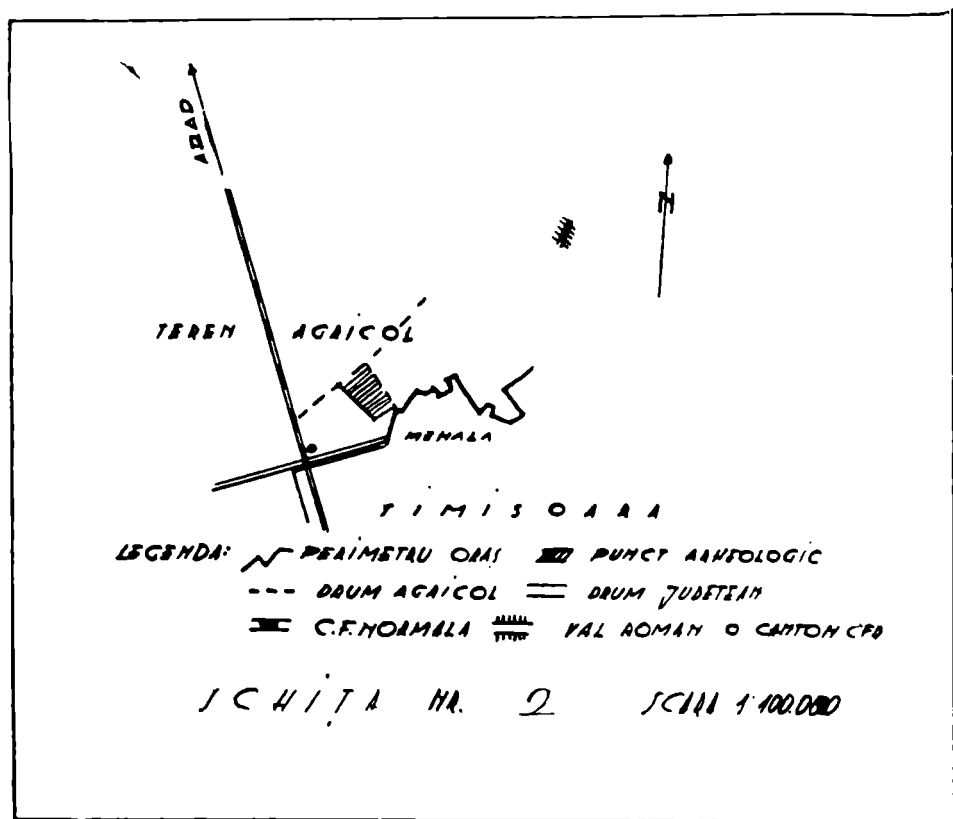

Fig. 19. Schița de situație a așezării 2), Timișoara—Mehala.

Amintim de asemenea materialul ceramic lucrat cu roata, din pastă care a folosit ca degresant nisipul, avînd culori care variază între negru și gălbui deschis, ornamentat cu un decor în valuri realizate cu ajutorul pieptenului amplasate de obicei sub baza evazată, pe umărul vasului, material ce poate fi încadrat pe parcursul feudalismului timpuriu. Tot de aici mai menționăm și o așezare rurală, aparținînd secolelor XVII XVIII, căreia îi pot fi atribuite fragmentele ceramice lucrate cu roata, de culoare albicioasă, pictate cu dungi de culoare brună, materiale pe care le cunoaștem de altfel și din alte puncte de pe teritoriul Banatului dintre care amintim Șoimoș, Deta, Timișoara⁷.

⁷ Cercetări de teren ale lui F. Medeleț.

3) *Timișoara — Mehala* (Fig.20). Dintr-un punct amplasat de asemenea în imediata vecinătate a perimetrului orașului, la vest de acesta, ca și de calea ferată Timișoara—Arad, provin mai multe fragmente ceramice. Tot materialul, fie că este vorba de ceramică lucrată cu roata sau cu mîna, fie că este vorba de ceramică grafitată, se încadrează în cea de a doua vîrstă a fierului, probabil în Lt. C—D. Din același punct provine și un călcîi de lance care-și are bune analogii în lumea celtică. Sondajul pe care urmează să-l efectuăm, ne va permite să stabilim dacă este vorba de o așezare sau de o necropolă.

4) *Timișoara* (Fig. 21). Nu departe de punctul 3 amintit mai sus, pe o suprafață agricolă întinsă se găsesc numeroase vestigii arheologice aparținînd unor epoci diferite. Așezările erau amplasate de-a lungul unor fire de apă astăzi secate, distribuindu-se pe teritoriul cuprins între perimetrul constituit al orașului și comuna Săcălaz. În linii mari și fără îndoială incomplete, dată fiind doar cercetarea de suprafață care

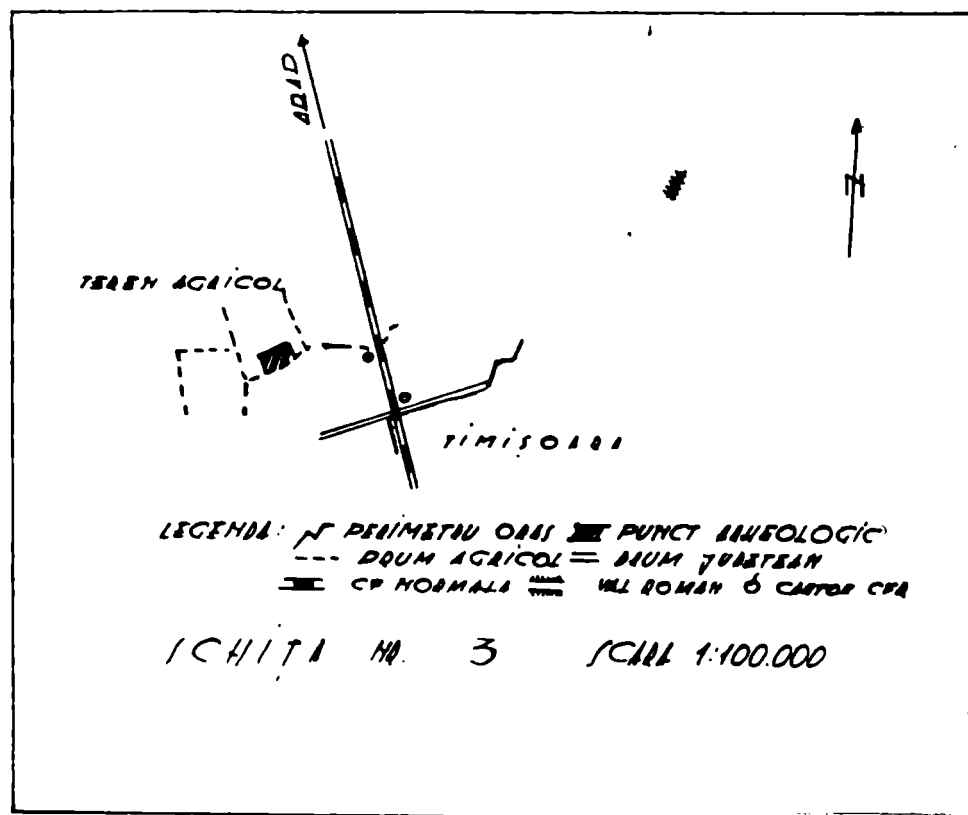

Fig. 20. Schița de situație a așezării 3), Timișoara—Mehala.

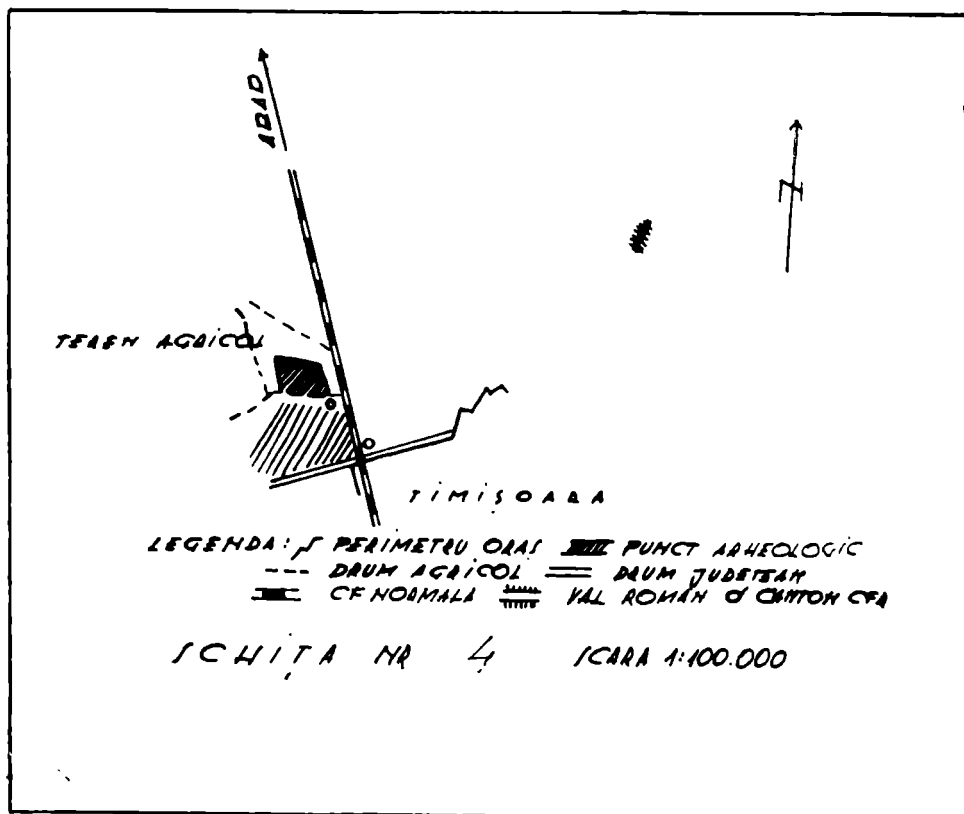

Fig. 21. Schița de situație a așezării 4), Timișoara.

a fost efectuată, au fost sesizate pe acest teren materiale litice sau ceramice aparținând următoarelor epoci sau culturi: epocii neolitice, foarte probabil culturii Tisa II, îi pot fi atribuite fragmentele de vase lucrate cu mîna dintre care unele prevăzute cu tortițe mici în forma unor butoni conici perforați orizontal ca și un mic nucleu de silex de culoare cafenie precum și o așchie desprinsă de pe suprafața acoperită cu depuneri calcaroase a unui nucleu de silex de culoare cenușiu-fumurie. Cultura Coțofeni, este reprezentată prin câteva fragmente caracteristice. Sfîrșitului primei vîrste a fierului sau începutului celei de a doua vîrste a fierului îi pot fi atribuite fragmente de vase ornamentate cu linii incizate dispuse oblic pe buza ușor îngroșată, care au numeroase analogii în cimitirul de la Ferigele⁸, precum și la Visag⁹, Herneacova,

⁸ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele*, București, 1967, Pl. XI/6; Pl. XII/2, 3; Pl. XIII/32.

⁹ I. Stratan, *Cercetări și săpături arheologice executate de Muzeul raional Lugoj în 1956 și 1958*, în *Materiale*, VII, 1961, pp. 163—170, fig. 1/5.

Unip și Remetea Mare¹⁰. Din epoca Latène, provin mai multe fragmente ceramice dacice caracteristice, lucrate cu mâna sau cu roata, dintre care unele au în pastă grafit. Amintim de asemenea prezența aici a ceramicii cenușii lucrate cu roata, care din punct de vedere cronologic, se încadrează în secolele IV—V e.n. Unele din fragmentele ceramice descoperite în această zonă pot fi încadrate probabil în secolele VIII—IX e.n. Tot de aici mai provin și numeroase fragmente ceramice ce pot fi datate pe întreg parcursul feudalismului timpuriu și dezvoltat, dintre care am aminti fragmente de cazane „pecenege”, ceramică ornamentată cu valuri incizate realizate cu ajutorul pieptenului etc. În sfârșit și în acest punct întâlnim ceramică albicioasă, pictată cu dungi brune, databilă în veacurile XVII—XVIII. Din aceeași zonă mai deținem și o greutate conică de plumb, folosită probabil la o balanță, a cărei încadrare cronologică este incertă.

5) *Dumbrăvița* (Fig. 22). La nord de Timișoara, în vecinătatea sud-vestică a comunei Dumbrăvița, suprapunînd traseul așa numitului val

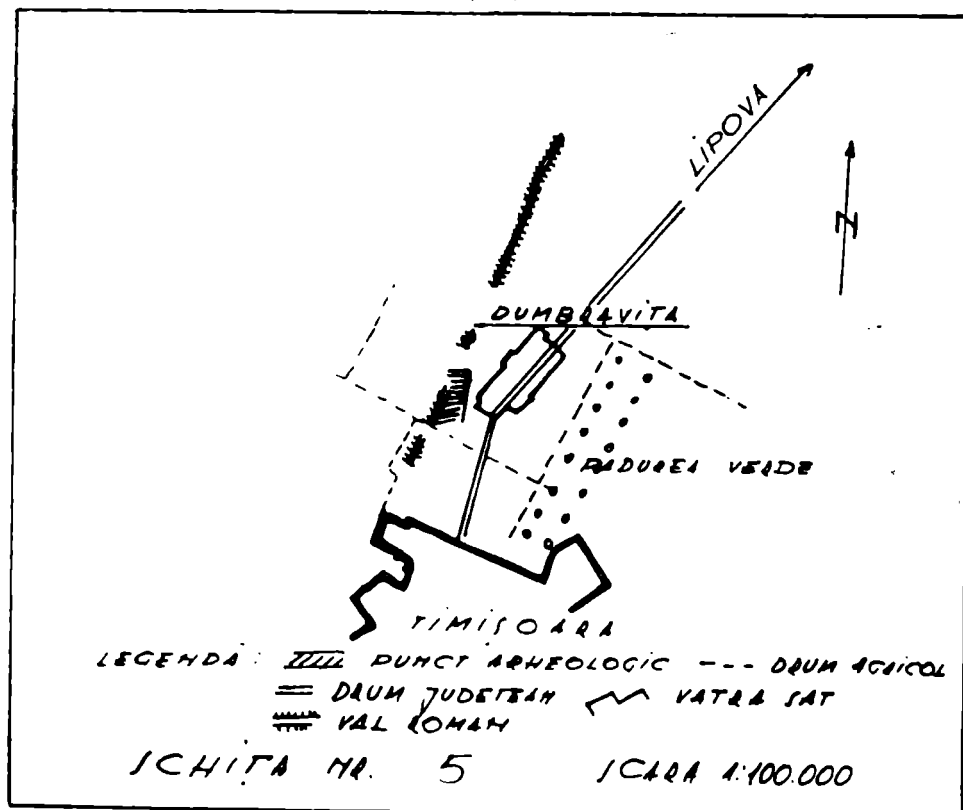

Fig. 22. Schița de situație a așezării 5), Dumbrăvița.

¹⁰ Pentru ultimele trei localități, cercetări de teren ale lui F. Medeleț.

roman, au fost descoperite fragmente ceramice neolitice, atipice, dacice (?), de asemenea atipice, precum și material aparținând secolelor VI—VIII e.n. Punctul prezintă o importanță deosebită dînd posibilitatea stabilirii unor raporturi stratigrafice și cronologice între așezare și „vaul roman”.

6) *Cornești* (Fig. 23). La nord de această localitate în imediata vecinătate a ringului în care au fost efectuate sondaje arheologice de către M. Moga în anii interbelici, au fost recoltate mai multe fragmente ceramice lucrate cu roata, din pastă fină, de culoare cenușie care pot fi datate în secolele IV—V e.n. Din același punct provin și cîteva fragmente ceramice din pastă fină, de culoare roșie, neornamentate, care sînt foarte probabil romane.

7) *Orțișoara* (Fig. 24). În imediata vecinătate a comunei și a căii ferate Timișoara—Arad, la sud de drumul Orțișoara—Călacea, se află o așezare preistorică. Materialele recoltate la suprafață din acest punct

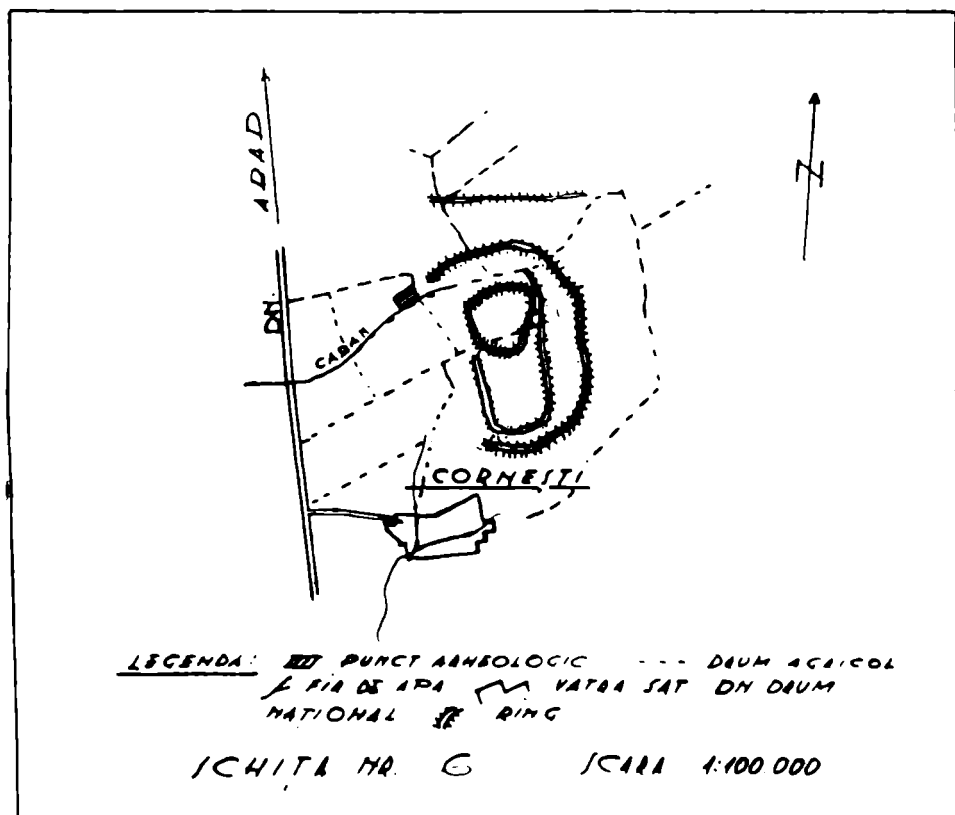

Fig. 23. Schița de situație a așezării 6), Cornești.

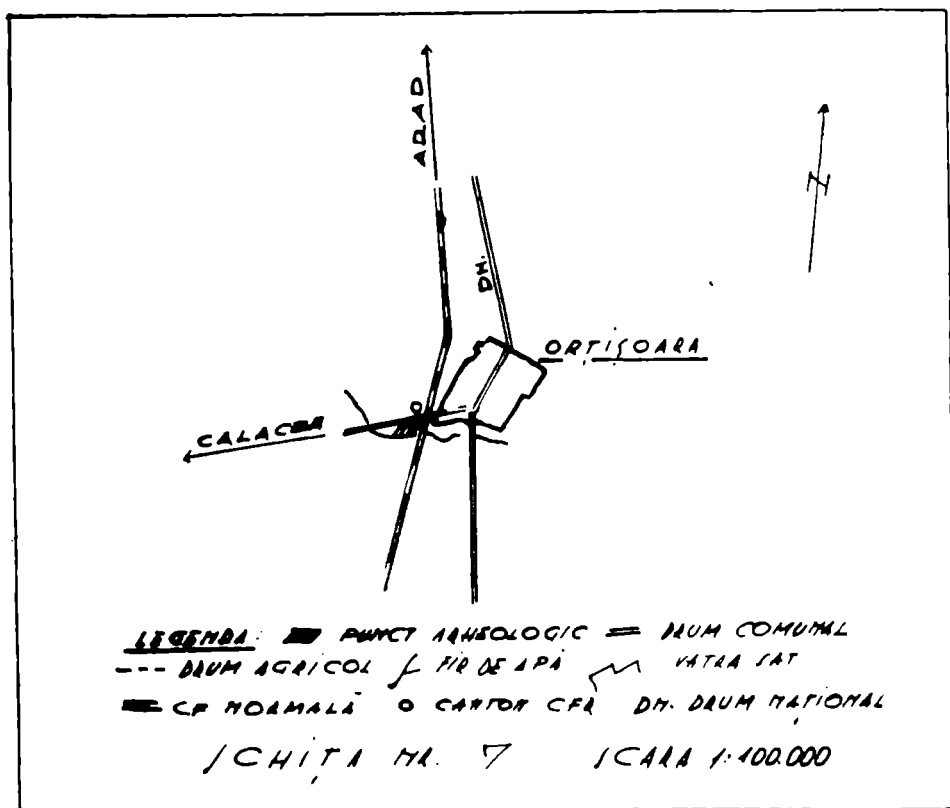

Fig. 24. Schița de situație a așezării 7), Orțișoara.

sînt atipice dar după pastă par să aparțină epocii neolitice. Un viitor sondaj urmează să clarifice situația existentă în acest punct.

8) Călacea (Fig. 25). La nord-vest de localitate, în apropierea drumului Călacea—Bărăteaz, au apărut fragmente ceramice lucrate cu mîna și cu roata, de factură dacică care pot fi încadrate în secolele I î.e.n.—I e.n.

9) Săcălaz (Fig. 26). Între perimetrul orașului Timișoara și cel al localității Săcălaz, la sud de calea ferată Timișoara — Jimbolia, pe un teren agricol care prezintă o ușoară denivelare, au ieșit la iveală cîteva fragmente ceramice de epocă romană, fragmente ceramice caracteristice secolelor IV—V e.n., precum și numeroase fragmente ceramice aparținînd feudalismului timpuriu.

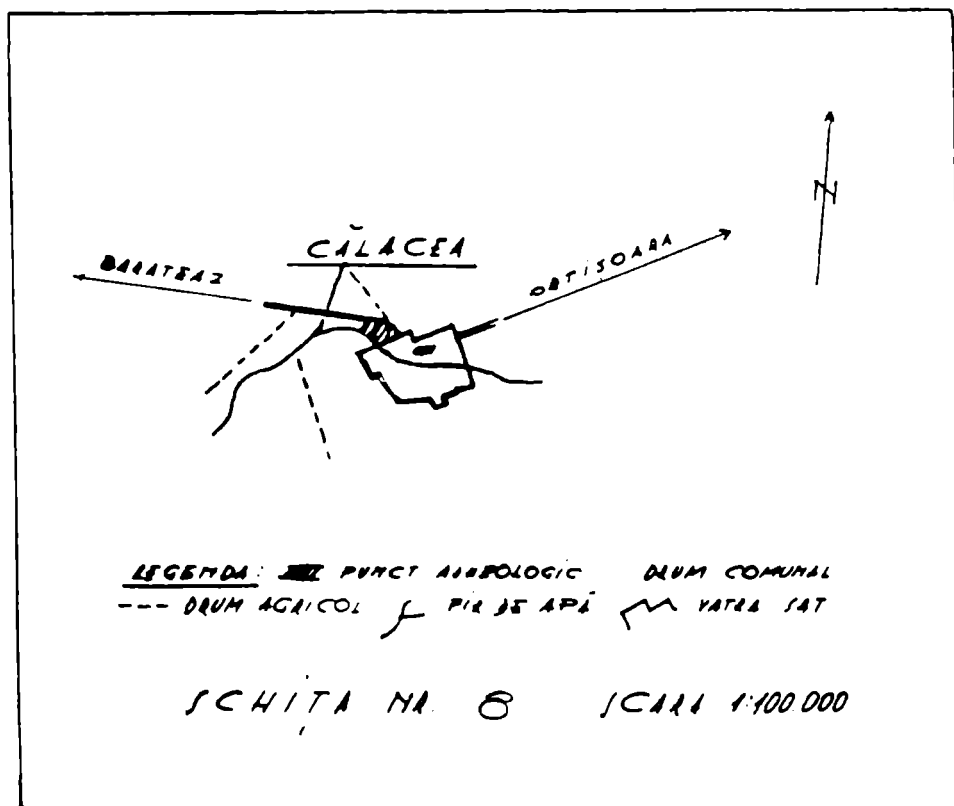

Fig. 25. Schița de situație a așezării 8), Călăcea.

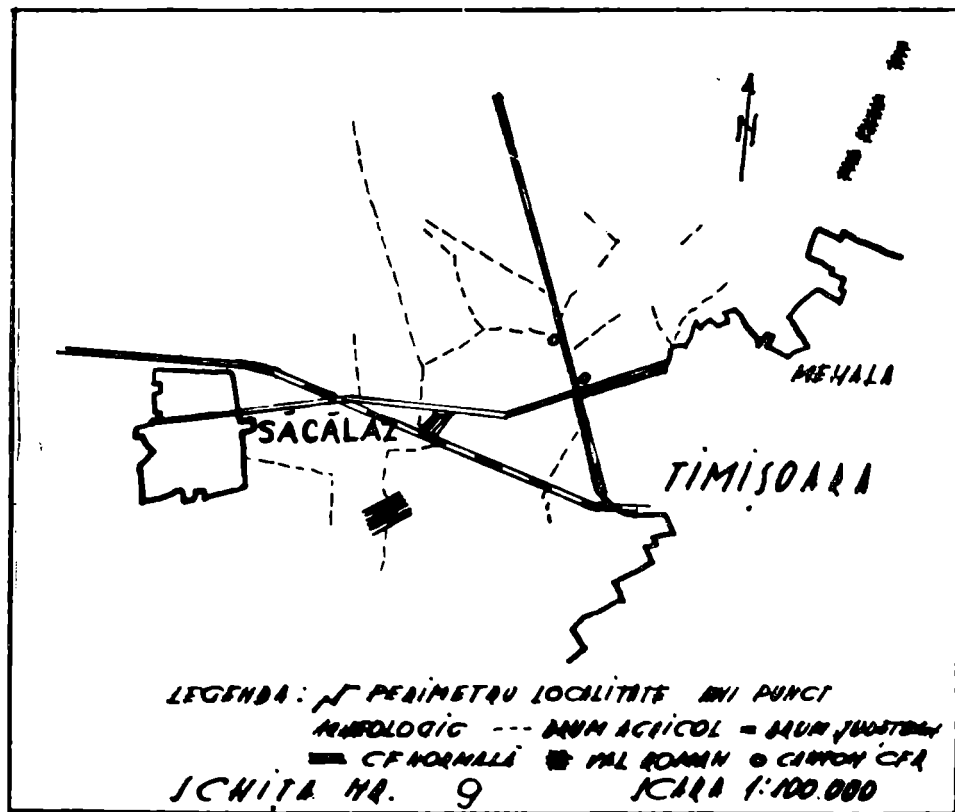

Fig. 26. Schița de situație a așezărilor 9) și 10), Săcălaz.

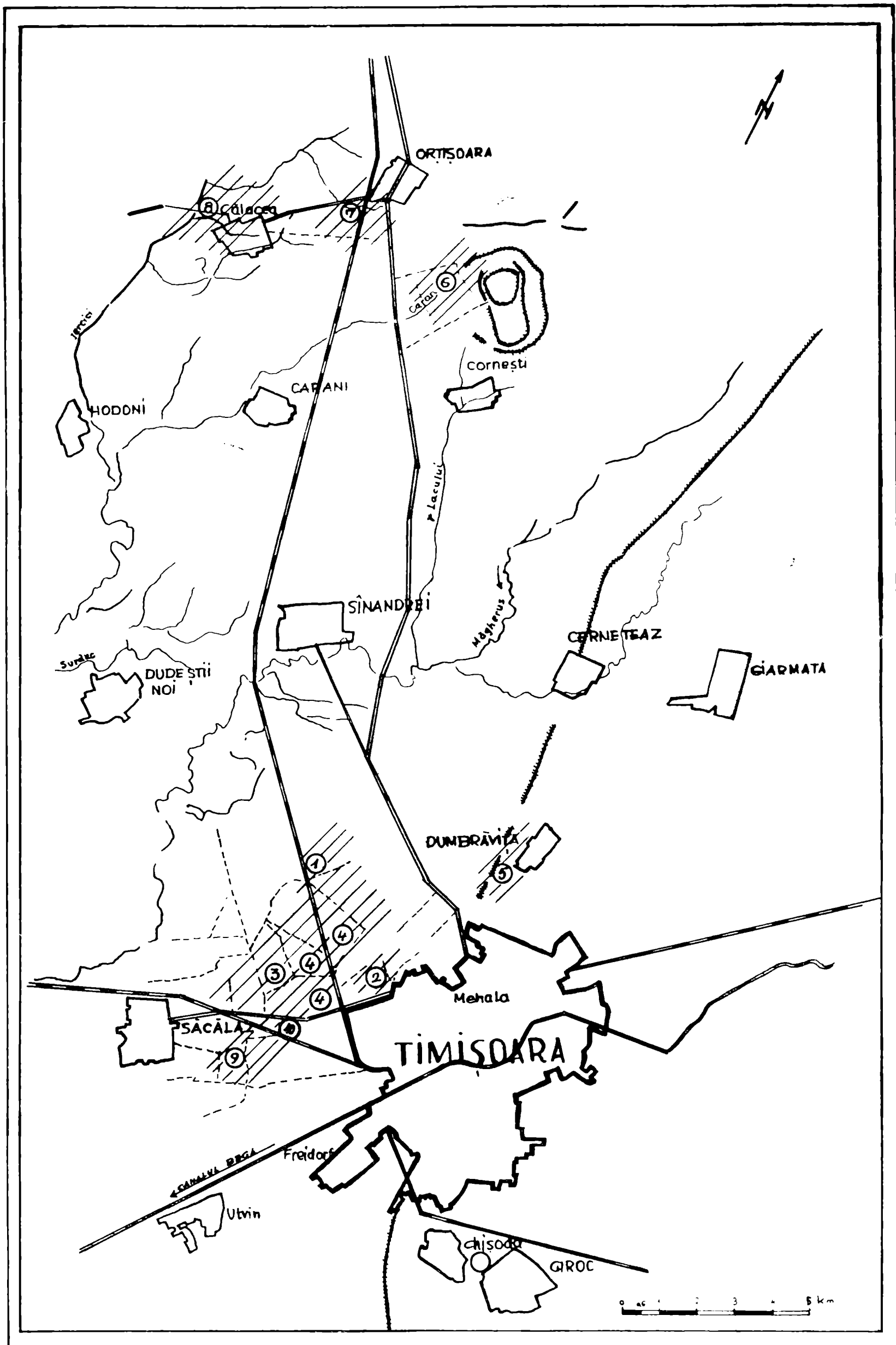
10) *Săcălaz* (Fig. 26). Tot din perimetrul comunei Săcălaz, provin mai multe fragmente ceramice databile în secolele X—XIII e.n., aflate în zona dintre calea ferată Timișoara — Jimbolia și șoseaua care are aceeași rută, înainte de intersectarea lor la intrarea dinspre est a comunei.

Publicarea diferitelor periegeze efectuate în Banat în ultimii ani ca și a altora noi, va fi continuată.

QUELQUES POINTS ARCHÉOLOGIQUES DE LA CONTRÉE DE TIMIȘ (Résumé)

Les auteurs présentent d'une manière synthétique quelques points archéologiques découverts récemment à l'occasion des recherches archéologiques des années 1971 et 1972 dans la province Timisch. Les matériaux archéologiques découverts appartiennent à des différentes époques, en commençant par le néolithique et finissant par la fin du XVIII-ème siècle, notre ère.

La publication des résultats des diverses recherches archéologiques effectuées déjà, ou celles à effectuer, sera continuée dans les suivantes années.

HARTA PUNCTELOR ARHEOLOGICE DIN ZONA TIMISOAREI
 - PERIEGHIZELE DIN 1970 - 1972 -
 LEGENDA: /// ZONA GRUPULUI DE AȘEZĂRI ④ PUNCT ARHEOLOGIC

Scara 1:100.000

Fig. 27.

BOGĂȚIILE DACIEI PREROMANE

ADRIAN BEJAN

— Timișoara —

O caracteristică a epocii Latene în Dacia este dispariția aproape totală a aurului din viața economică internă, fapt atestat de descoperirile arheologice aparținând acestei perioade. „Dacia, țara aurului, cu nenumăratele ei depozite de obiecte de aur din Bronz IV și chiar din Hallstatt, cu o artă particulară a aurului ridicată între 1700—1200 î.e.n. la o rară perfecțiune tehnică și distincție stilistică este în Latene cel mult bogată în argint”.¹ Remarca lui V. Pârvan s-a confirmat și mai târziu², când din lista descoperirilor de obiecte de aur din Transilvania rezultă raritatea lor în cea de a doua vîrstă a fierului³. Listei menționate i se adaugă acum descoperirile făcute prin cercetările arheologice din ultimii ani, în special în așezările geto-dacice⁴.

Toate acestea duc la constatarea că pe măsură ce ne apropiem de data cuceririi romane a Daciei, aurul dispare tot mai mult din descoperirile din Transilvania. Cu toate acestea, la cucerire, Traian a găsit aici o pradă uriașă, fapt ce rezultă din izvoarele literare antice. Izvorul principal pentru stabilirea cuantumului prăzilor lui Traian, Ioanes Lydos (care îl citează pe Criton), arată că Traian a adus din Dacia „pe Decebal, regele geților, și a adus romanilor cinci milioane de libre de aur și de două ori pe atîtea de argint, afară de cupe și de obiecte care depășesc limita oricărui preț, de turme, de arme și de peste cinci sute de mii de bărbați foarte războinici cu arme cu tot...”⁵

Sumele, exagerate de istoricul antic, au fost corectate de J. Carcopino⁶ care ajunge la o explicare a lor reducîndu-le la 10%. În decursul anilor, literatura de specialitate străină și română a negat sau

¹ *Getica*, p. 558.

² D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 197—247.

³ Tezaurul de la Boarta (începutul Latene-ului), inelele de la Aiud și Blaj, brățările de la Tolești și fibulele de la Remetea. Vezi și D. Popescu, *op. cit.*, p. 221, 235, 242.

⁴ R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 335; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 20—22; D. Popescu, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 142; idem, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 207; C. Preda, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 272; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 180.

⁵ Ioannes Lydos, *De Magistratibus*, II, 28, în *Fontes Historiae daco-romanae*, II, București, 1970, p. 493.

⁶ J. Carcopino, *Les richesses des daces et le redressement de l'empire romain*, în *Dacia*, I, 1924, p. 28—34; idem, *Un retour de l'imperialisme de conquête: l'or de daces*, în *Points de vue sur l'imperialisme romain*, Paris, 1934, p. 73—84.

a admis această teză.⁷ În ce ne privește, considerăm că se pot aduce noi argumente în sprijinul cifrelor susținute de J. Carcopino.

Nu ar fi exclus ca J. Carcopino să aibă dreptate și copistul care a copiat acest text să fi scris greșit pentru „chiliade” ca pentru „miriade”, ridicând în acest fel de zece ori cifrele inițiale. Este posibil însă ca greșeala să fi existat chiar în manuscrisul original, ea fiind făcută intenționat de însuși Criton, cu scopul de a preamări faptele protectorului său. Dar Criton nu ar fi putut face acest lucru dacă nu ar fi existat o bază reală, un tezaur care să uimească prin dimensiunile sale pe antici. Însuși modul de prezentare a prăzii este dovada unui mare tezaur; Criton prezintă prada capturată astfel: căpetenia dușmană (Decebal), o mare cantitate de aur, o cantitate dublă de argint, turme de vite, armament și oameni. Aceasta dovedește că în cuantumul prăzii, în ordine valorică, metalul prețios ocupa primul loc după valoarea morală pe care o reprezenta capul dușmanului învins.

Importanța tezaurului este dovedită de constatarea că prada adusă de Traian din Dacia a făcut ca în imperiu să scadă prețul aurului și argintului cu 10%⁸. Descoperirea sa este un moment de seamă al războaielor daco-romane și ca atare, pe Columnă se găsește o scenă⁹ care redă transportarea acestor bogății la Roma.

Cu toate acestea, arheologic nu există dovezi certe pentru exploatarea aurului în Dacia preromană. Dar acest lucru este valabil pentru întreaga Europă¹⁰, fără a se putea afirma că aurul nu a fost exploatat în Europa acelei epoci.

Cantitatea mică de obiecte de aur descoperite pe teritoriul Transilvaniei datînd din epoca bronzului pînă la cucerirea romană arată că nu este exclus ca, încă în momentul în care exploatarea aurului s-a generalizat, el să fi fost folosit în interesul general al comunității, folosirea sa fiind cu timpul acaparată de aristocrația conducătoare. O dovadă a acestui fapt o avem în descoperirea la Turnu Măgurele¹¹ a cîtorva sute de inele folosite ca monede de schimb. Apoi, după formarea statului centralizat din M. Orăștiei, asupra exploatării aurului se instituie probabil monopolul statului. Acest monopol nu a fost total. El nici nu putea fi astfel în condițiile statului nou format, care nu dispunea de un aparat administrativ ramificat și bine încheșat¹². Datorită acestui monopol incomplet, nobilimea putea profita la rîndul ei de o parte din metalul obținut. Acest fapt îi permitea să-și păstreze și consolidateze din generație în generație propriile averi, ajungîndu-se astfel

⁷ Din literatura română de specialitate care s-a ocupat de această problemă menționăm: *Getica*, p. 595; D. Popescu, *op. cit.*, p. 248; I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, în *Sargeția*, IV, 1968, p. 98; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 180—182.

⁸ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 102 și nota 22.

⁹ Scena nr. CXXXVIII.

¹⁰ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 104, și nota 8.

¹¹ C. Preda, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 272.

¹² H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 90—91.

ca în sec. I e.n. statul și nobilimea dacă să stăpânească importante bogății. În momentul declanșării războaielor daco-romane din timpul lui Decebal această nobilime a fost nevoită să-și pună viața și, în parte, averea în slujba cauzei apărată de rege, sprijinind linia politică regală sau silită de autoritatea regelui. Probabil încă din timp aceste averi au fost ascunse de nobili sau rege la locuri sigure, cunoscute de rege și de unii intimi din anturajul său. După învingerea lui Decebal, soarta lor a fost probabil diferită; parte din ele au intrat în stăpânirea romanilor, o altă a putut fi recuperată de acei care au reușit să-și mențină puterea și în noua provincie și o parte, cea mai mică, din motive cauzate de război, a rămas în pământ. Dio Cassius nu face decât să relateze unul din aceste cazuri, îngroparea așa numitului „tezaur regal” și trădarea ascunzătorii de către unul din foștii conducători daci¹³. În acest context de evenimente „tezaurele regelui Decebal” reprezintă bogățiile Daciei, acumulate în decurs de câteva secole, bogății care se pot apropia de cantitățile date de J. Carcopino.

Că în fața puhoiului roman au fost ascunse în pământ mari bogății o dovedesc nenumăratele descoperiri monetare aparținând acestei perioade. Nu este lipsit de semnificație faptul că pe teritoriul Daciei doar numărul monedelor romane descoperite datînd din ultimele două secole dinaintea cuceririi se ridică la 25 000 de piese, dintre care 17 000 sînt în teritoriul intracarpatic¹⁴. Majoritatea acestor descoperiri (intra și extracarpatic) au fost făcute în cadrul sau în imediata apropiere a așezărilor dacice.

La acest număr se pot adăuga și alte descoperiri, efectuate de-a lungul veacurilor, dintre care menționăm doar două :

- 1) descoperirea în anul 1543 în albia riului Strei a 40 000 de monede de aur¹⁵.
- 2) descoperirile monetare care au dus la efectuarea de „cercetări” la cetatea de pe Grădiștea Muncelului în anii 1803—1804, de către autoritățile habsburgice¹⁶.

Activitatea căutătorilor de „comori” de la Grădiște nu este un act singular de acest gen din istoria omenirii. Nenumărate descoperiri, în drumul lor spre muzee, au trecut prin asemenea mîini. Dar aceasta a fost singura dată în aproape 2 000 de ani cînd o descoperire aproape întîmplătoare a putut declanșa asemenea acțiuni? Probabil că nu. Și, mai mult ca sigur, aceste căutări au fost foarte frecvente chiar în anti-

¹³ Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXVIII, 14, în *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 695.

¹⁴ I. Glodariu, *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia*, Sec. I e.n. — I e.n., în *ActaMN*, VII, 1971, p. 85.

¹⁵ N. Fettich, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Sardakisschen Bezeichnungen*, în *ActaArchBp*, III, 1953, p. 167 și nota 12.

¹⁶ S. Iakö, *Cercetări arheologice la Grădiștea Muncelului în anii 1803—1804*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 103—120; idem, *Date privitoare la cercetările...*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 433—450; idem, *Date privitoare la cercetările...* (II), în *ActaMN*, VII, 1971, p. 439—456.

chitate, cînd amintirea „comorilor” era încă foarte vie în mintea băștinășilor.

Deci raritatea aurului în descoperirile dacice nu poate fi considerată ca o dovadă a neprelucrării lui în Dacia înainte de cucerirea romană. Că nobilimea dacă stăpînea bogății importante o dovedește arheologic și numeroasele tezaure de argint dacice, a căror valoare diferă între cîteva zeci de grame pînă la circa un kg. de argint.

Conchizînd asupra celor de mai sus, s-a văzut că nobilimea putea poseda importante cantități de metal prețios. În acest caz, tezaurele de argint au putut să aparțină și altora decît nobilimii. Pare firesc ca o familie săracă să păstreze din generație în generație cele cîteva grame de argint reprezentate de trei arcure de fibulă și trei monede vechi¹⁷, cum este la fel de firesc ca o familie înstărită să fie proprietară a unui kg. de argint materializat în cîteva zeci de obiecte mărunte¹⁸. Aceasta explică totodată și de ce tipurile podoabelor din aceste tezaure acoperă o perioadă atît de lungă de timp. Un calcul aproximativ — deoarece nu se poate stabili greutatea exactă a fiecărui tezaur în parte — arată că totalul argintului din tezaurele descoperite pe teritoriul actual al României este în jur de 50 kg. Această cantitate de obiecte aparținînd masei de rînd a populației dace justifică o dată mai mult textul lui Joannes Lydos. Totodată, această cantitate de metal prețios prelucrat dovedește că în Dacia prelucrarea aurului și argintului — indiferent de sursa din care proveneau aceste metale — cunoștea o amploare destul de mare.

Deci, în Dacia preromană se dezvoltase o exploatare a metalelor prețioase. Aurul era obținut din mine și prin spălarea nisipurilor aurifere și tot din mine, prin procedee tehnice speciale, se obținea și argintul. În aceste condiții, Dacia cunoaște în sec. II î.e.n. o „criză a argintului”¹⁹. Cauzele generale ale acestei crize au fost :

- 1) baterea de monedă datorită intensificării schimbului intern pe bază de monedă (cauza esențială)
- 2) confecționarea obiectelor de podoabă
- 3) cauza imediată a fenomenului a fost explicată de cercetători prin monopolizarea aurului de către stat și întrebuintarea sa în relațiile de schimb cu vecinii, pentru acoperirea nevoilor obștești, militare sau pașnice²⁰. Această monopolizare ar fi dus la înlocuirea lui în viața economică internă cu argintul, ducînd totodată la creșterea sferei de utilizare a acestui din urmă metal și la intensificarea exploatării sale. Această intensificare a exploatării ar fi avut ca efect epuizarea pentru moment, a resurselor de argint din Dacia accesibile nivelului tehnic existent la acea dată, determinîndu-se astfel „criza de argint”.

¹⁷ Tezaurul de la Agîrbiciu. Vezi, K. Horedt, *Kleine dakische Silbertunde*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 265.

¹⁸ Tezaurul de la Cioara (azi Săliște). Vezi, L. Mărghitan, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Săliște (fost Cioara)*, în *SCIV*, XX, 2, 1969, p. 315—329.

¹⁹ Pentru termenul de „criză a argintului”, vezi, E. Chirilă, V. Lucăcel, *Un tezaur dacic din N.V. Transilvaniei. Contribuții la tipologia și circulația așa numitelor imitații ale tetradrahmelor Macedoniei Prima în Dacia*, Zalău, 1970, p. 13, nota 34.

²⁰ C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, 1960, p. 277.

Dar — ne întrebăm — a putut acel monopol incomplet asupra aurului, satisface cerințele economice ale unui stat proaspăt creat și a putut constitui el o bază economică suficient de solidă pentru pregătirea și susținerea viitoarei politici externe duse de Burebista? Sau este posibil ca acest rege, avînd nevoie de o mare libertate economică pentru susținerea războaielor sale, să fi instituit monopolul asupra exploatării nu a unui singur metal prețios — aurul — ci asupra exploatării ambelor metale prețioase, argintul reprezentînd totuși o importantă sursă de venit, chiar dacă exploatarea sa în Dacia se făcea în proporții mai reduse decît a aurului? Această ipoteză este susținută de faptul că încă de la începutul utilizării sale, aurul a fost destul de puțin folosit în viața economică internă a uniunilor de triburi, el fiind întrebuintat mai mult pentru interesele colectivității sau acaparat de aristocrația tribală. Asupra acestui metal existînd deci dintotdeauna un monopol exercitat de conducătorii locali, monopolizarea doar a lui de către stat ar fi influențat prea puțin viața economică internă a Daciei. Dar un monopol asupra exploatării ambelor metale prețioase (aur și argint) ar fi putut constitui o importantă cauză care ar fi dus la scoaterea din viața economică internă a unei însemnate părți din producția minieră a Daciei și folosirea ei în scopul politicii externe a statului, fapt ce ar fi determinat declanșarea „crizei de argint” și ar fi impus necesitatea căutării altor surse pentru acoperirea necesităților economice interne ale statului dac.

Complexitatea de fenomene care este „criza de argint” este oglindită de ultimele emisiuni monetare ale dacilor și de unele din obiectele de argint din tezaurele dacice. Lipsa de metal are ca rezultat apariția unor monede din aliaj inferior, a căror compoziție cuprinde un procent de argint care variază de la 33% pînă la simple urme. De asemenea, greutatea monedelor scade brusc ajungînd uneori sub 6 grame în loc de 13 grame cît prevedea sistemul tradițional dac²¹. Atît calitatea inferioară a aliajului cît și scăderea bruscă a greutateii monedelor va duce în cele din urmă la încetarea acestor emisiuni monetare, contribuind, pe lîngă alți factori, la adaptarea sistemului monetar a denarului roman, trecerea la noul sistem fiind ușurată de pătrunderea masivă în Dacia a drachmelor de Dyrrachium și Apollonia²².

Degradarea calității metalului a fost remarcată și la unele piese de podoabă dacice. Studiîndu-se tezaurul de la Sărmășag²³ s-a constatat că piesele mari din acest tezaur (aflat la Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj și compus din mai multe obiecte, în majoritatea cazurilor fragmentare) au fost confecționate din sîrmă de aliaj de argint mai slab, peste care s-a aplicat prin ciocănire o placă de bună calitate. Rezultă ipoteza probabilă că obiectele acestui tezaur au fost confecționate într-o epocă în care argintul devenise mai rar în Dacia²⁴.

²¹ E. Chirilă, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 14, notele 36—37.

²² *Ibidem*.

²³ I. Glodăriu, *Tezaurul dacic de la Sărmășag*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 409 sqq.

²⁴ *Ibidem*.

Și totuși, pentru perioada imediat următoare — sec. I î.e.n. — I e.n. se constată „o profuziune de metal destul de rar în Dacia”²⁵ (argintul) fapt oglindit de numeroasele obiecte de argint ale tezaurelor dacice datate în această perioadă. Geneza acestei profuziuni este explicată de cercetători²⁶ prin faptul că aceste tezaure încep în Dacia odată cu pătrunderea în masă a monedelor din miazăzi. Din sec. II î.e.n. pătrund și circulă pe teritoriul Daciei în număr mare tetradrachme ale Macedoniei Prima și ale insulei Thassos, precum și drachme din Apollonia și Dyrachium. Parte din ele se găsesc în tezaurele îngropate și ascunse și în secolul următor, împreună cu denarii romani republicani care încep să circule în Dacia puțin după sfârșitul sec. II î.e.n.

Datorită faptului că multe monede din aceste categorii au fost găsite teaurizate împreună cu obiectele de podoabă dacice, unii cercetători presupun ca o a treia sursă de proveniență a argintului din aceste tezaure, monedele ieșite din circulație în sec. I î.e.n.²⁷ Mai mult, s-ar putea ca obiectele făcute la sud de Carpați să aibă monedele ca materie primă principală²⁸, dată fiind lipsa zăcămintelor de argint din acele zone.

Cercetătorul maghiar N. Fettich respinge ipoteza folosirii argintului din monede, pe motiv că în obiectele de podoabă s-a întrebuințat un argint curat și de bună calitate în comparație cu cel folosit la bătarea monedelor barbare²⁹. Acest argument a fost infirmat de descoperirile ulterioare. Analiza tezaurului de la Stăncuța³⁰ descoperit în 1953 dovedește că monedele au fost topite pentru a se obține argintul brut necesar confecționării obiectelor. De asemenea, constatarea că piesele de la Sărmășag sînt lucrate din aliaje de diferite calități pune sub semnul incertitudinii afirmația lui N. Fettich referitoare la calitatea argintului din aceste tezaure. Rămîne ca viitoarele cercetări să clarifice definitiv și această problemă.

Dacă în Dacia preromană nu avem urme care să ateste cu certitudine exploatarea metalelor prețioase, există însă suficiente dovezi care atestă prelucrarea acestor metale (argintul mai ales) pe acest teritoriu, de către meșteri autohtoni. Numeroasele urme de ateliere de argintari descoperite precum și identitatea tehnicii și a stilului confirmă existența în Dacia a unor centre specializate în executarea unor tipuri de obiecte de orfevrărie specifice doar pentru acest teritoriu. Totodată, piesele executate în atelierele din Dacia reflectă condițiile social-economice ale societății căreia le aparțin, ilustrînd existența unei societăți în plină ascensiune și dezvoltare, care nu se putea baza decît pe munca

²⁵ *Getica*, p. 560.

²⁶ Începînd cu G. Téglaș în *ArchErt*, XII, 1892, p. 408 și *Getica*, p. 560.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ C. Preda, *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurele geto-dace în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, în *SCIV*, VIII, 1, 1957, p. 121.

²⁹ N. Fettich, *op. cit.*, p. 173.

³⁰ C. Preda, *op. cit.*, p. 118—120.

sclavilor și a populației libere sărace. Existența lor presupune implicit admiterea existenței unei producții de mărfuri corespunzând unui stadiu de dezvoltare a societății geto-dacice, societate a cărei organizație statală nu îmbrăcase forma unui stat sclavagist de tip clasic.”

DIE REICHTÜMER DAZIENS VOR DER RÖMISCHEN EROBERUNG

(Zusammenfassung)

Das Latène-Zeitalter in Dazien ist durch das fast völlige Verschwinden des Goldes aus dem innenwirtschaftlichen Leben gekennzeichnet, eine Tatsache die durch die diesem Zeitalter angehörenden archäologischen Entdeckungen bestätigt wurde. Trotzdem fand hier Traian bei der Eroberung eine riesige Beute vor, wie es die altertümlichen literarischen Quellen berichten.

Die vorliegende Arbeit bringt neue Argumente welche das Vorhandensein wichtiger Förderungs- und Verarbeitungsmittel von Edelmetallen in Dazien unterstützen. Die, von einem neuen Gesichtspunkt studierten wichtigsten altertümlichen Quellen, welche sich mit dem besprochenen Problem beschäftigen, beweisen wie wichtig die Reichtümer Daziens für das Imperium waren.

Die auf dem Gebiet Siebenbürgens entdeckte kleine Menge von Goldgegenständen, welche aus dem Bronzezeitalter und bis zur römischen Eroberung stammen, weisen darauf hin, dass die Voraussetzung der Verwendung des Goldes zum Allgemeinwohl nicht auszuschliessen sei, wonach es danach von der führenden Aristokratie während der militärischen Demokratie monopolisiert wurde. Aber unter den Bedingungen des neugebildeten Staates konnte dieses Monopol nicht vollständig sein. Es ist möglich dass dieses in der Form einer Verpachtung des Förderungsrechtes an den Staat vor sich ging, wodurch den Edelleuten eine Machterweiterung ermöglicht wurde, so dass im ersten Jahrhundert u.Z. der Staat und die Aristokratie ausgebreitete Reichtümer in ihrem Besitz hatten.

Gleichzeitig mit dem Gold, aber in kleinerer Menge wurde in Dazien auch Silber gefördert. Unter diesen Bedingungen verzeichnet man in Dazien im zweiten Jahrhundert v.u.Z. eine „Krise von Silber“, deren Hauptursache von den Forschern der Monopolisierung des Goldes durch den Staat zugeschrieben wird. Es ist aber möglich, dass dieses unvollständige Monopol über das Gold die wirtschaftlichen Bedürfnisse des

neu gegründeten Staates nicht befriedigen konnte, weshalb Burebista, der einer grossen wirtschaftlichen Freiheit bedurfte um seine Aussenpolitik vorzubereiten und weiterzuführen, das Monopol der Förderung auf beide Edelmetalle — sowohl Gold als auch Silber — ausdehnte.

Die Entzeihung eines wichtigen Teiles der Bergbauproduktion Daziens aus dem innenwirtschaftlichen Leben, ihre Verwendung zu aussenpolitischen Zwecken des Dakenstaates hätte die Auslösung der Silberkrise bestimmen können und die Notwendigkeit des Suchens anderer Quellen zur Deckung der inneren Bedürfnisse des Dakenstaates auferlegt. Diese notwendige Quelle wurde in den griechischen und römischen Münzen, welche auf dem Gebiet Daziens in Umlauf waren gefunden, eine durch die archäologischen Entdeckungen der letzten Jahre bewiesene Tatsache.

NUMELE ULPIEI TRAIANE

HADRIAN DAICOVICIU

— Cluj —

Rîndurile care urmează au un dublu scop. Pe de o parte, ele încearcă să aducă o contribuție la problema evoluției numelui pe care l-a purtat, de-a lungul a 165 de ani, capitala provinciei Dacia. Pe de altă parte, ele urmăresc să arate cât este de util și chiar de necesar ca pînă și idei demult și larg acceptate în știința istorică să fie supuse, din cînd în cînd, unei reexaminări critice întemeiate pe izvoarele antice, în acest caz epigrafice.

Vorbînd despre capitala Daciei romane, eruditul german E. Kornemann scria : „Sarmizegetusa (Papiria) (Várhely oder Gredistie), gegründet 110 n. Chr.=*colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa* ... abgekürzt *col. S.* oder *col. Dacica* (so offenbar in der traianischen Zeit) ...”.¹

Autoritatea marelui savant a făcut ca, și după ce s-a constatat că epitetul dacic *Sarmizegetusa* e adăugat numelui capitalei provinciei nord-dunărene abia sub Hadrian², să se considere că acest nume era, inițial, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica*. Ca și *Colonia Sarmizegetusa*, numele de *Colonia Dacica* a fost socotit drept o prescurtare a lungului și pomposului nume oficial³.

O examinare atentă a materialului epigrafic mă face să cred că lucrurile nu stau așa.

¹ E. Kornemann, în *RE*, IV, 1, col. 547, nr. 233, s.v. *Coloniae*.

² Prima inscripție care atestă acest epitet autohton este CIL III 1445, sigur datată în anul 118 e.n., probabil în a doua lui jumătate. Vezi C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 128, nota 2.

³ C. Daicoviciu, *loc. cit.*; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, ed. a II-a, București, 1966, p. 10; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 33. Nu lipsesc însă nici formulările ambigue; de exemplu, Th. Mommsen (CIL III, p. 228) spune: „Plene autem dicitur *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, ad quae nomina tertio saeculo additur *metropolis*... Ceterum persaepe ex multis nominibus illis quaedam praemittuntur; ita *Augusta* saepe abest, etiam ubi plena nomina videntur poni... alibi omittitur praeterea *Dacica* vel etiam *Ulpia Traiana*; denique saepissime invenitur tantummodo *colonia Sarmizegetusa*... *Colonia Dacica* nomine *Sarmizegetusa* omisso certum indicium videtur esse aetatis *Traianae*”. M. Macrea, în *IstRom*, I, p. 360, scrie: „Numele orașului a fost la început *Colonia Dacica*, la care pe timpul lui Hadrian s-a adăugat și acela de *Sarmizegetusa*... Începînd deci cu vremea domniei lui Hadrian orașul se numește în inscripții *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*”. Același autor, în lucrarea *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 33, spune că orașul s-a numit „la început *colonia Dacica*, apoi, mai complet, *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica*, la care în vremea lui Hadrian se va adăuga și epitetul *Sarmizegetusa*”.

Datorită unei întâmplări fericite, dispunem de însăși inscripția de fondare a capitalei provinciale Dacia⁴: [Ex] au[ctoritate⁵ Imp(eratoris) Cae]sar[s] Divi Nerv[ae filii] Nervae] Traiani Augusti condita Colonia Dacica per [D(ecimum) Terenti]um Scaurianum [leg(atum) eius] pr(o) pr(aetore).

Va recunoaște, presupun, oricine că e destul de ciudat ca în însuși actul de întemeiere a orașului-capitală a Daciei, să figureze denumirea prescurtată, iar nu numele întreg.

Din perioada domniei lui Traian ne-au rămas alte două inscripții în care capitala provinciei e menționată:

1. CIL III 1323 (descoperit la Ampelum): D(is) M(anibus). P(ublio) Celsenio Constanti, dec(urioni) col(oniae) Delmatiae Cl(audia) Aequo, item dec(urioni) Col(oniae) Daci(cae), v(ixit) a(nnos) XXX. M(arcus) O(pellius) Adiutor, Ilvir Col(oniae) Daci(cae), h(eres) t(estamento) v. . . posuit.

2. CIL III 1572 (descoperită la Ad Mediam): Herculi Salutifero Q(uintus) Vib(ius) Amillus, aug(ustalis) Col(oniae) Dac(icae) pro salute Iuliani, fili(i) sui.

După cum se vede, în ambele inscripții numele capitalei provinciei traiane figurează sub forma „prescurtată” de *Colonia Dacica*. Tocmai această „prescurtare”, inuzitată mai târziu, a făcut ca cele două epigrafe, altminteri nedatabile mai precis, să fie date sub Traian.

Denumirea *Colonia Dacica* e folosită și într-o inscripție puțin posterioară morții lui Traian⁶:

Pro salute Aug(usti), M(atri) D(eum) M(agnae) sanctum. T(itus) Fl(avius) L(onginus, vet(eranus) ex dec(urione) al(ae) II Pann(oniorum), dec(urio) Col(oniae) Dac(icae), dec(urio) mun(icipii) Nap(ocae), dec(urio) Kanab(ensium) leg(ionis) XIII G(eminiae), et Cl(audia) Candida coniux et Flavi(i) Longinus, Clementina, Marcellus fil(ii), ex imperio pecunia sua fecer(unt). L(ocus) d(atus) d(ecurionum) d(ecreto).

Faptul că Napoca are rangul de *municipium*, dar capitala provinciei traiane e designată tot cu numele modest de *Colonia Dacica* datează această inscripție la sfârșitul anului 117 e.n. sau în prima jumătate a celui următor. Datarea e întărită de împrejurarea că altă epigrafă din anul 118 e.n. dă capitalei numele complet, însoțit și de epitetul autohton⁷:

Imp(eratori) Ceasari Divi Traiani Parthici f(ilio), Divi Nervae nepoti, Traiano Hadriano Aug(usto), pontifici maximo, trib(unicia) potestate II, co(n)s(uli), p(atri) p(atriciae), Colon(ia) Ulpia Traiana Aug(usta) Dacic(a) Sarmizegetusa).

⁴ CIL III 1443.

⁵ Sau *au[spiciis]*, cum crede N. Gostar, în *Apulum*, IX, 1971, p. 309—310.

⁶ CIL III 1100 (descoperită la Apulum). Datată greșit, în *Corpus*, pe vremea lui Traian, ea aparține în realitate domniei lui Hadrian, după cum dovedește calitatea de *municipium* a Napocii: se știe că această așezare e ridicată tocmai de Hadrian la rangul de oraș (CIL III 6254, 14465).

⁷ CIL III 1445 (descoperită la Sarmizegetusa).

Începînd cu anul 118 e.n., denumirea *Colonia Dacica* nu se mai utilizează⁸. Inscricțiunile folosesc, în genere, fie numele complet, fie pe cel, prescurtat, de *Colonia Sarmizegetusa*⁹.

Reiese, aşadar, din cele de mai sus că numele oficial şi complet al capitalei provinciei traiane a fost, la întemeiere, *Colonia Dacica*. Hadrian nu s-a mulţumit să adauge la această denumire epitetul dacic de *Sarmizegetusa* ca simbol al politicii sale de reconciliere cu autohtonii învinşi şi supuşi de Traian¹⁰, ci a dezvoltat-o într-un nume pompos, îndeplinind astfel un act de pioasă cinstire faţă de predecesorul său.

În sprijinul acestei încheieri vine, cred, şi următoarea împrejurare :

Din celelalte şapte colonii traiane cunoscute în Imperiu (Xanten, Poetovio, Ratiaria, Oescus, Hadrumentum, Leptis Magna, Thamugadi), numai una poartă un nume incluzînd şi epitetul de *Augusta* : *Colonia Concordia Ulpia Traiana Augusta Frugifera Hadrumentum*¹¹, dar inscripţia care-l atestă nu datează din epoca lui Traian. În genere, toate aceste colonii poartă numele, simple, de *Ulpia* sau *Ulpia Traiana* şi nici măcar ele nu sînt, de obicei, atestate sub împăratul eponim¹².

Acum, e greu de crezut ca Traian, a cărui modestie şi simplitate e relevată de izvoarele literare antice¹³, să fi atribuit un nume atît de pompos şi de excepţional oraşului întemeiat de el în Dacia. În schimb, un astfel de gest pare firesc din partea urmaşului său, cu atît mai mult cu cît se cunosc colonii ale lui Hadrian care poartă denumiri analoge¹⁴.

Concluziile la care am ajuns mă obligă să iau în discuţie o inscripţie descoperită la Sarmizegetusa şi ingenios întregită şi publicată acum cîţiva ani de I. I. Russu¹⁵ :

[In]honorem Domus Divinae [? L. Ant]onius Pap(iria tribu) Domitius Priscus [? dec(urio) Col(oniae Dacic(ae) pecunia sua fecit. L(ocus) d(atu)s d(ecurionu)m d(ecreto).

Editorul inscripţiei o datează la sfîrşitul secolului al II-lea e.n., sub Commodus sau Septimius Severus, din pricina expresiei *in honorem Domus Divinae*, considerată ca un fenomen relativ tîrziu în epigrafia latină¹⁶.

⁸ Singura excepţie, *aparentă*, va fi discutată mai jos.

⁹ CIL III, p. 228. Excepţie face inscripţia CIL III 7969, unde numele oraşului apare cu toate epitele, afară de cel de *Sarmizegetusa*. Capitala îi mulţumeşte împăratului M. Aurelius pentru că a scăpat-o dintr-o îndoită primejdie (*ancipiti periculo*). Dacă prin dublul pericol trebuie să înţelegem pe cel reprezentat de marcomani şi pe cel reprezentat de o răscoală a autohtonilor (D. Tudor, în *IstRom*, I, p. 432), atunci omiterea numelui dacic e explicabilă.

¹⁰ Remarc faptul că în inscripţia CIL III 1445, închinată lui Hadrian chiar de capitala provinciei, pe lângă numele lui Traian figurează titlul de *Parthicus*, dar nu şi acela de *Dacicus*.

¹¹ CIL VIII 10477.

¹² Excepţie face Thamugadi (CIL VIII 17482, 17483), dar aici e vorba chiar de inscripţiile de întemeiere, unde era firesc să figureze numele oficial şi complet.

¹³ Cassius Dio, LXVIII, 6.

¹⁴ CIL, VIII, 1181, 1182 (= 14312), 1183 : *Colonia Iulia Aelia Hadriana Augusta Utica* ; CIL, X, 6079 : *Colonia Aelia Augusta Italica*.

¹⁵ I. I. Russu, în *StCl*, IX, 1967, p. 211—217.

¹⁶ Idem, *op. cit.*, p. 215.

În realitate, atît noţiunea de *Domus Divina*, cît şi expresia *in honorem* (sau *ob honorem*) *Domus Divinae* sînt mult mai vechi decît sfîrşitul secolului al II-lea e.n.¹⁷ şi, în consecinţă, nu impun o datare atît de tîrzie a inscripţiei în chestiune. Dimpotrivă, faptul că oraşul-capitală a Daciei poartă aici numele simplu (dar o vreme oficial!) de *Colonia Dacica* mă îndeamnă să datez inscripţia în timpul lui Traian. Această datare mi se pare întărită de împrejurarea că personajul feminin înfăţişat în *ansa dreaptă* a lespezii poartă o coafură asemănătoare cu aceea a Plotinei, soţia învingătorului dacilor¹⁸.

Dacă lucrurile stau aşa (şi nu am nici un motiv să mă îndoiesc), avem dovada existenţei foarte timpurii în Dacia a unor monumente ridicate din lealitate politică *in honorem Domus Divinae*.

Aşadar, capitala provinciei traiane s-a numit la început, simplu, *Colonia Dacica*, denumire cu atît mai naturală, cu cît oraşul era, pe atunci şi în tot timpul domniei lui Traian, singura localitate urbană din noua provincie, neavînd nevoie de vreun determinativ. Hadrian dezvoltă numele oraşului în acela de *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, care va dăinui pînă la sfîrşitul stăpînirii romane, primind însă, sub Severus Alexander, şi epitetul de *metropolis*¹⁹.

LE NOM DE ULPIA TRAIANA

(Résumé)

L'auteur analyse les inscriptions mentionnant, pendant le règne de Trajan et d'Hadrien, la capitale de la province de Dacie. Il arrive à la conclusion que sous Trajan et dans les premiers mois du règne d'Hadrien ce nom était celui, simple, de *Colonia Dacica*, qu'Hadrien développe ensuite dans le nom pompeux de *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*. Ce nom, utilisé en entier ou en abrégé (*Colonia Sarmizegetusa*) jusqu'à la fin de la domination romaine en Dacie, recoit de Sévère Alexandre l'épithète de *metropolis*.

Cette conclusion oblige l'auteur de dater sous Trajan une inscription que I. I. Russu (dans *StCl*, IX, 1967, p. 215) attribuait à l'époque de Commode ou de Septime Sévère.

¹⁷ Neumann, în *RE*, V, 1, col. 1527, s.v. *Domus divina Germania Romana* ², IV, p. 66, nr. 1, pl. VIII. 1 (= CIL, XIII, 6365): „in honorem Domu(s) Divin(ae)”, datînd din vremea lui Hadrian sau a lui Antonius Pius; *The Roman Inscriptions of Britain*, I, Oxford, 1965, nr. 707 din anii 140—142: „ob honor[em] Domus Divi[nae] Imp(eratoris) Caes(aris) T(iti) Ael(ii) H(adri)ani Antonini A[ug(usti) Pii]...”. Mulţumesc prof. A. Bodor, care mi-a semnalat această ultimă inscripţie.

¹⁸ Ţinînd seama de faptul că dedicantul e un bărbat, iar nu un bărbat cu soţia lui, precum şi de caracterul onorant al inscripţiei (*in honorem Domus Divinae*), s-ar putea presupune cu temei că femeia reprezintă e însăşi împărăteasa Plotina. În acest caz, în *ansa stîngă*, azi ruptă, a lespezii era înfăţişat, probabil, chiar împăratul Traian.

¹⁹ C. Daicoviciu, în *ActaMN*, III, 1966, p. 154.

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA SISTEMUL VAMAL DIN CADRUL BANATULUI ÎN EPOCA ROMANĂ

LIVIU MĂRGHITAN

— București —

Dintre diferitele zone ale Daciei preromane ce au fost incluse după anul 106 e.n. în cadrul provinciei nord-dunărene creată de Traian, actualul teritoriu al Banatului a constituit un foarte disputat subiect de discuții. În aceste polemici, nu în rare cazuri s-au emis diverse ipoteze ce nu se întemeiau pe suportul materialelor arheologice provenite din aceste locuri, ajungându-se astfel la numeroase interpretări eronate a faptelor.

După cum ușor se poate constata, chiar fără a recurge la complicate investigații în bibliografia de specialitate, concomitent cu trecerea anilor și extinderea cercetărilor arheologice, volumul urmelor materiale de epocă romană din Banat este într-o continuă completare. Este edificator în acest sens faptul că în reputata trecere în revistă a vestigiilor romane, *Tabula Imperii, Budapesta*, 1968, L 34, se află cuprinse aproape 100 de puncte în care s-au semnalat urme romane pe cuprinsul bănățean.

Printre problemele destul de îndelung discutate căroră încă nu le-a fost găsită o soluționare unanim acceptată se numără și chestiunea apartenenței părților vestice ale Banatului la provincia dacică, de la constituirea acesteia pînă la evenimentul retragerii autorităților imperiale la sud de Dunăre.

Cu prilejul acestei comunicări, repunem în discuție respectiva ipoteză, încercînd ca în temeiul datelor mai vechi, la care adăugăm câteva indicii oferite de cercetările arheologice recente, să contribuim într-cîtva la elucidarea acestei probleme, fără a avea pretenția unei clarificări definitive.

Reluarea de aproape un deceniu a săpăturilor în cadrul așezării romane *Micia*, situată în hotarul comunei Veșel, județul Hunedoara, a relevat că respectivul centru civil antic a atins un grad de dezvoltare deosebit de evoluat¹. Avînd în vedere că *Micia* nu era amplasată pe una din arterele rutiere principale ale Daciei romane, fiind considerată

¹ Acad. Constantin Daicoviciu, *Micia, I, Cercetări asupra castrului*, în *ACMIT*, Cluj, 1932, III, p. 3 și urm. (cu un Supliment epigrafic); Octavian Floca, *Pagus Micien-sis*, în *Sargetia* V, 1968, p. 49 și urm.; Dumitru Tudor, *Orașe țîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 120 și urm.; Liviu Mărghitan, *A rămas Micia un „pagus” în tot timpul stăpînirii romane ?*, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 579 și urm.

de unii cercetători ca o aşezare periferică, evoluţia ei din punct de vedere urbanistic civil era nefirească. Ba mai mult, situarea sa undeva foarte aproape de limita vestică a influenţei romane, impunea ca rolul militar să prevaleze. O fortificaţie de graniţă, expusă la numeroase primejdii externe, în nici un caz nu poate fi considerată un loc propriu pentru o înfloritoare aşezare civilă. Cu toate acestea, aşa cum dovedesc urmele arheologice, construcţiile civile constituind un veritabil centru urban, depăşesc latura de vest a castrului, fiind clădite în locuri imposibil de protejat în caz de atac militar, de către oştenii din castru. Aşa stînd lucrurile, o asemenea aşezare civilă de proporţii, la extremitatea provinciei îşi găseşte cu greu o raţiune. În ciuda acestor aparenţe, *Micia* a cunoscut o apreciabilă dezvoltare, încît în privinţa numărului şi îndeosebi a aspectului clădirilor sale, a bogăţiei în monumente epigrafice şi sculpturale din necropole, ea nu este cu nimic mai prejos în comparaţie cu localităţi orăşeneşti situate pe vadurile comerciale din regiuni ferite de nedorite surprize, din centrul provinciei dacice.

Această dezvoltare, care pentru o aşezare ce nu posedă un titlu urbanistic, la o privire sumară apare ca o ciudăţenie, ni se pare că ar putea să ne ofere o seamă de detalii şi date, nu lipsite de oarecare importanţă în problema pe care o dezbatem.

Presupunem că *Micia* a avut răgazul ca să se dezvolte în linişte, pentru ca o parte din locuitorii săi să edifice costisitoare monumente² sau să adune tezaure ce depăşesc cifra de 3 000 de denari imperiali³, bucurîndu-se de faptul că, asemenea altor centre din Dacia situate în interiorul provinciei, localitatea lor se găsea la o considerabilă depărtare de eventualele atacuri venite de către vest, din partea iazygilor. Credem că locul în care se făcea intrarea prin fruntariile apusene ale Daciei romane, nu era aproape de *Micia*, ci tocmai la confluenţa Mureşului cu Tisa în localitatea antică *Partiscum*⁴.

Mărturiile arheologice referitoare la aşezarea situată la vărsarea în Tisa a marelui riu din Transilvania, chiar dacă nu sînt prea numeroase, pot servi ca bază de discuţii. Aşa de exemplu, ni se par semnificative rezultatele, oarecum uitate, ale săpăturii efectuate în 1881 la locul denumit „cinci movile” de la Szeged⁵. În necropola cercetată numai parţial, s-au descoperit un număr de zece morminte din epoca romană⁶. Inventarul acestora consta din vase de sticlă cu corpul bombat, gît îngust şi înalt, mici vase şi ulcioare de lut (cele mai multe de

² Octavian Floca, *Monumente epigrafice şi sculpturale de la Micia*, în ActaMN, 1968, p. 111 şi urm.; Lucia David, Liviu Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, în ActaMN, V, 1968, p. 125 şi urm.; Vasile Vasiliev şi Liviu Mărghitan, *Materiale epigrafice descoperite la Micia*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 124 şi urm.

³ Tezaur inedit, păstrat la Muzeul arheologic din Deva.

⁴ Acad. Constantin Daicoviciu, *Bănatul şi Iazygi*, în *Dacica*, Cluj, 1969, p. 275.

⁵ Josef Lenhossek. *A Szeged őthatolmi ásátásokrol*, Budapesta, 1882, p. 6, 19.

⁶ *Idem*, p. 26.

culoare roșie cărămizie), aplici și fibule de argint și bronz, etc. Două dintre mormintele de înhumatie, conțineau câte o monedă, ambele suficient de bine conservate pentru a fi determinate. Piesa numismatică cea mai veche, e un denar imperial datat în 141, iar cel de al doilea exemplar este o emisiune din timpul lui Caracalla⁷. Jalonul cronologic sugerat de cele două monete, deși nu poate fi considerat ca determinant pentru durata în timp a necropolei, pledează în favoarea existenței unei așezări romane pe parcursul secolelor II și prima jumătate a veacului următor.

Așadar, rezultatele săpăturilor lui J. Lenhossek reprezintă un cert indiciu că așezarea romană de la *Partiscum* a luat ființă la puțină vreme după constituirea provinciei nord-dunărene și a durat cu siguranță pînă în vremea domniei lui Caracalla. Prezența unei așezări romane pe un teritoriu aflat în afara sferei controlate de autoritățile imperiale, după cum nu e dificil de înțeles, își găsește cu greu o justificare. Dealtfel chiar autorul citat, corelînd vestigiile romane de la punctul „cinci motive” de prezența romanilor la Dunărea de mijloc constată că „această colonie romană este în contradicție cu toate datele istorice întrucît hotarul așezărilor romane din *Pannonia* îl formează Dunărea”⁸.

Deci, așa cum s-a precizat în mai multe rînduri, Traian a refuzat să restituie iazygilor teritoriile revendicate de aceștia în vestul Daciei, cerință care rămîne nerealizată și sub Hadrian⁹, și cu atît mai puțin în deceniile ce au urmat. Dacă aria teritorială de la vărsarea Mureșului în marele afluent al Dunării ar fi fost deținută de iazygi, descoperirea necropolei romane de către J. Lenhossek ar fi fost cu adevărat o contradicție „cu toate datele istorice”, însă în cazul corelării sale cu existența provinciei Dacia, nu mai există nici o anomalie. Mai mult decît atît, materialele ceramice de factură romană, între care fragmente de *terra sigillata*, sînt consemnate în literatura de specialitate la Kiszombor, Szöreg, Ujszentiván¹⁰, localități apropiate de Szeged (R. P. Ungaria).

Argumentele de mai sus, ilustrînd ca o realitate vestigiile de la *Partiscum*, arată ca lipsite de temei unele afirmații care consideră că „a presupune un centru vamal la Szeged este o exagerare”¹¹. Revenind din nou la precizarea făcută de J. Lenhossek, că așezarea romană de la *Partiscum* este în afara provinciei de la Dunărea mijlocie, rezultă că punctul vamal atestat aici¹² aparținea altei provincii. El era desigur,

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Idem*, p. 19.

⁹ Acad. Constantin Daicoviciu, *Bănatul și iazygii*, în *Dacica*, Cluj, 1969, p. 274.

¹⁰ Gabler Dénes, *Terra sigillaták a Kelet-Pannóniával somszédos barbaricum*, în *ArchÉrt*, 95, 2, 1968, p. 222 și urm.

¹¹ Janos Szilagyi, *A Dáciai erődrendszer helyorségei és a katonai teglabélyegek*, Budapest, 1946, p. 24.

¹² Caroly Sebestyén, în *DolgSzeged*, 1926, p. 144 și urm.

alături de punctul vamal de la *Dierna*¹³, o poartă de intrare în Dacia, atent supravegheată de autoritățile militare și administrative ale provinciei create de Traian.

Existența punctului vamal la extremitatea apuseană a căii de acces, înspre, și din Dacia, ne îndreptățește să presupunem că acestui drum e necesar să i se atribuie un rol economic ceva mai mare decât i s-a acordat până în prezent. Cel puțin pentru transporturile de mărfuri voluminoase și în același timp grele, cum sînt materialele lemnoase și sarea, era mai lesnicioasă vehicularea pe cursul de apă Mureș—Tisa—Dunăre, decât transportul pe drumul de uscat ce străbătea Porțile de Fier ale Transilvaniei pentru ca să atingă fluviul la *Dierna*.

Pe cele două drumuri ce străbăteau actualul Banat, avînd ca punct de sosire *Apulum-ul*, inscripțiile din această zonă atestă existența mai multor locuri pentru perceperea vămilor. Calea de pe Mureș poseda vămile de la *Partiscum*¹⁴ și de la *Micia*¹⁵, iar pe drumul ce trecea prin Porțile de Fier al Transilvaniei sînt consemnate vămile de la *Dierna*¹⁶ și de la *Pons Augusti*¹⁷. În toate cazurile datarea relativă a monumentelor ce atestă amintitele puncte vamale se pare a fi mijlocul sau primele decenii din cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea¹⁸.

Amplasarea pe fiecare din cele două drumuri citate, a cîte două puncte de perceperea vămilor, chiar și pentru acele perioade de timp în care imperiul nu se putea mîndri cu o situație financiară prosperă, este un lucru prea puțin firesc. Acestei bizare stări de fapt, îi putem găsi însă o explicație dacă ținem seama că Dacia ca provincie unitară n-a avut o durată în timp prea îndelungată.

În acest context al divizării provinciei întemeiate de Traian în vara anului 106, împărțire făcută chiar în primii ani de domnie a lui Hadrian¹⁹, care, așa după cum este știut, nu a fost nici ea ultima și definitivă organizare a Daciei, trebuie privit sistemul vamal din părțile de sud-vest.

Ca o ipoteză de lucru, considerăm că ar fi posibil ca vămile de la *Micia* și *Pons Augusti*, să nu marcheze doar o anumită porțiune de drum pentru care se percepea taxă vamală, ci ele să jaloneze fruntariile dinspre apus și miazăzi ale *Daciei Apulensis*. În cazul că această interpretare este veridică localitățile respective să facă parte din teritoriile aflate sub jurisdicția autorităților ce își aveau sediul la *Apulum*. Cel puțin pentru *Micia*, ștampilele de pe țiglele și cărămizile descoperite în castru²⁰ reprezintă evidente mărturii referitoare la strînsele sale relații cu *Apulum-ul*.

¹³ CIL, III, 1568.

¹⁴ C. Sebestyén, *loc. cit.*

¹⁵ CIL, III, 7853—1531.

¹⁶ CIL, III, 1568.

¹⁷ CIL, III, 7853—1531.

¹⁸ Nicolae Gostar, *Vămile Daciei*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 168—169.

¹⁹ *Ist Rom*, I, București, 1960, p. 353.

²⁰ Liviu Mărghit, *Cărămizi cu ștampila Legiunii a XIII Gemina recent descoperite*, în *RevMuz*, 5, 1968, p. 448.

Amplasarea punctului vamal de la *Partiscum*, considerînd cursul Mureșului și al Tisei ca un drum unitar, ce se sfîrșea la confluența Tisei cu Dunărea, se pare că nu corespundea întru totul cu extremitatea de sud-vest a provinciei nord dunărene. A fost însă ales ca punct vamal de intrare și ieșire din Dacia, *Partiscum*-ul, și nu un alt loc de la vîrsarea Tisei în Dunăre, deoarece în condițiile menținerii legăturii prin cîmpia de peste Tisa cu provincia *Pannonia*, vama situată la Dunăre era lipsită de eficiență. Deoarece la *Partiscum* se unificau drumul de uscat dinspre *Lugio* cu cel de pe cursul inferior al Tisei, acestui pod rutier i s-a destinat rolul de punct pentru perceperea taxelor vamale.

În ceea ce privește raportul în timp între cele patru puncte vamale din Banat, considerăm că cele de la *Dierna* și *Partiscum* sînt anterioare vămilor de la *Pons Augusti* și *Micia*, dar înființarea celor din urmă, nu condiționează neapărat încetarea activității vamale la *Partiscum* și *Dierna*.

Vestigiile romane din Banatul de vest, nu lasă să se întrevadă că această arie teritorială ar fi fost în cei 165 de ani de dominație a autorităților imperiale în Dacia, în afara granițelor provinciei. Vămile situate pe cele două artere de circulație ce duceau spre *Apulum*, îndeosebi cele de la *Micia* și *Pons Augusti*, nu dovedesc că într-o anumită perioadă de timp părțile apusene ale Banatului actual erau despărțite de restul provinciei. Mai degrabă credem că marcau, așa cum am menționat, limitele *Daciei Apulensis*, decît că aceste pămînturi nu mai aparțineau Daciei. Asemenea părților estice ale Banatului, unde au înflorit așezări de talia *Tibiscum*-ului²¹, cîmpia bănățeană, după cum atestă mărituriile arheologice a căror număr este în continuă creștere, a fost o parte integrantă a provinciei dacice, de la întemeierea acesteia în anul 106 pînă la retragerea armatelor și autorității romane la sudul Dunării, eveniment petrecut, după cum e bine știut, sub împăratul Aurelian.

BEMERKUNGEN DAS ZOLLSYSTEM ÜBER BETREFFEND IM BANAT IN DER RÖMERZEIT

(Zusammenfassung)

Nach der wiederholten Bewertung einiger alter archäologischer Funde und auf Grund der Ergebnisse von kürzlich unternommenen Ausgrabungen auf dem Gebiet der romanischen Siedlung Vețel (Kreis Hunedoara) wird bewiesen, dass die Zollpunkte *Dierna*, *Partiscum*, *Pons Augusti* und *Micia*, die Trennung der Banater Ebene von der Dacia romana nicht bestätigen.

²¹ Marius Moga, *Pagus Tibisciensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, în Tibiscus, I, Timișoara, 1971, p. 31 și urm.*

OPINII VECHI ȘI NOI ÎN LEGĂTURĂ CU DRUMURILE ÎNTRE DACIA, PANNONIA ȘI MOESIA SUPERIOR PRIN „BARBARICUM“

ISTVAN FERENCZI

— Cluj —

Printre importantele localități întemeiate de romani pe teritoriul Daciei de sud-vest: *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Germisara*, *Aquae, Tibiscum* etc., se numără și *Micia*, situată pe malul stîng al Mureșului, la mică distanță de locul în care marele riu al Transilvaniei străbate granița de vest a Provinciei. Încă de la început, localitatea apărută din canabele castrului a luat o mare dezvoltare, datorită poziției sale favorabile în cadrul Provinciei, a importanței sale economice, militare și rutiere — punct vamal și port la Mureș ¹.

În cei 165 de ani de viață prosperă a localității *Micia*, aici a avut loc o susținută activitate comercială. Pe lângă alte criterii de apreciere a dezvoltării unei însemnate vieți negustorești locale, un argument elocvent în acest sens îl reflectă marele număr de monede găsite în cadrul așezării și, mai ales, descoperirea unor tezaure monetare formate din mii de denari de argint, acumulate de persoane înstărite.

Același ritm prosper de dezvoltare l-au avut și atelierele meșteșugărești existente la *Micia*. O reală înflorire au cunoscut în special atelierele de prelucrarea pietrei, fabricarea materialelor de construcție din lut ars — ca și alte produse ceramice cum sînt vasele de uz casnic și de cult, amfore, opaițe, chiar unele produse de imitație de *terra sigillata* etc. Se înțelege că la dezvoltarea producției meșteșugărești a contribuit în largă măsură, pe lângă nevoia unor produse de prima necesitate, prezența locală și ușurința de procurare a materiilor prime necesare acestor îndeletniciri. În această ordine de idei nu putem să nu amintim și grupul de cuptoare de ars materiale de construcție și vase din lut, descoperit în vara anului 1967 ².

Stăpînirea romană în Dacia, și desigur viața castrului și administrației romane la *Micia*, a durat pînă în preajma anului 271 e.n., data părăsirii provinciei. Un interes deosebit s-a acordat în ultimul timp depistării documentelor arheologice, sau de alt gen, pentru argumentarea științifică a dăinuirii populației daco-romane pe teritoriul Daciei

¹ Vezi: Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghită, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, pp. 2—14.

² Idem, *op. cit.*, p. 14—108.

după retragerea armatei și a oficialităților romane în sudul Dunării. Localitățile care au dat la iveală mărturii despre prezența unor grupuri daco-romane existente după această dată sînt numeroase. Între acestea un loc important îl ocupă și descoperirile de la *Micia*, sesizînd în cuprinsul așezării romane continuitatea unei vieți neînterupte, pînă tîrziu, în veacul al IV-lea, și chiar după această dată. Cercetările recente au înmulțit aceste mărturii de documentație istorică cu noi descoperiri monetare, formate din denari, emisiuni ale împăraților Constantinus II (340—361) și Gratianus (367—383). Monedele au fost folosite de daco-romani în tranzacțiile lor comerciale mai ales cu sudul balcanic, cu care legăturile economice și politice nu s-au întrerupt.³

Involuntar se pune problema : care sînt cauzele acestei vieți economice și mai ales comerciale efervescente, oglindite în atîtea și atîtea descoperiri arheologice grăitoare, găsite între ruinele acestei localități care, după cît se pare, în ciuda importanței ei, niciodată n-a ajuns în rangul localităților cu drepturi orășenești ?

Am pomenit adineaori că localitatea *Micia*, a luat o mare dezvoltare, datorită poziției sale favorabile în cadrul Provinciei, a importanței rutiere — punct vamal și port la Mureș. Proporțiile amplitudinii vieții comerciale de la *Micia*, nebănuite pînă la efectuarea noilor cercetări și săpături arheologice de mare amploare, legate de construirea termocentralei de la Deva—Mintia, se pot explica, înainte de toate, prin presupunerea că dincolo de hotarele Provinciei, spre vest, de-a lungul Mureșului, în nordul Banatului, sau chiar prin firul lat al Mureșului a existat în epoca romană și post-romană un important drum comercial, prin „*barbaricum*”, spre provincia Pannonia și spre teritoriile Moesiei Superior.

Autorii vechi, dinaintea primului război mondial⁴, în general, nu s-au gîndit la posibilitatea unei legături comerciale prin Cîmpia Tisei, spre vest, socotind că teritoriul respectiv, fiind sub dominația sarmatiazgyilor, a jucat un rol minim în traficul interprovincial, și că în aceste spații circulau numai comercianți ambulanți. Totuși, măcar o parte a

³ Oct. Flocă, *Pagus Miciensis*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 53—55; idem, Șt. Ferenczi, L. Mărghită, *op. cit.*, p. 14; idem, *Activitatea de cercetare istorică a Muzeului județului Hunedoara din Deva (1932—1972)*, în *Sargetia*, IX, 1972, p. 21.

⁴ Cf., de pildă : *CIL*, III, pl. II (viae publicae P. R. incertae), pl. IV (nu figurează de loc), Suppl. pl. V (viae publicae incertae), pl. VII și IX (nu figurează vreun drum prin „*barbaricum*”); L. Böhm, *Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról*, în *TörtRegErt.*, I, 1876, p. 195—198; R. Kematmüller, *Die Römerstrassen im Banat, respective in Südungarn, in Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, XIV, 1892, pp. 214—220 cu o schiță-hartă; G. Téglás, *Felső-Moesia és Dacia fő közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota és a „Délmagyarországi Történelmi- és Régészeti Társulat” ezirányú tevékenységének méltatása*, în *TörtRegErt.*, XXIII, 1897, pp. 75—87; idem, *Dacia és Moesia földrajzi összeköttetései időszámításunk kezdetén*, în *Földrajzi Közlemények*, XV, 1897, pp. 33—40 etc.

cercetătorilor vechi⁵, bazându-se pe descoperirea unor urme romane mai mult sau mai puțin sigure au presupus existența, în nordul Banatului a unui drum care însă, după părerea lor, mergea numai pînă aproape de punctul de vărsare a râului Mureș în Tisa. Situația în această privință nu s-a schimbat nici imediat după primul război mondial. Traian Simu⁶, ing. Adam Cucu⁷, precum și Emil Pănuca⁸ în lucrările lor, cu un caracter destul de diletant, nu se referă la această posibilitate. Em. Panaitescu, fost profesor la Universitatea din Cluj, ocupîndu-se în repetate rînduri⁹ de problema rețelei de drumuri din Dacia romană, inclusiv legăturile acestea cu căile principale din nord-nord-estul Imperiului roman nu avea vreo idee precisă asupra acestei chestiuni, deși, în deceniul cînd își scria studiile erau cunoscute deja anumite materiale și dovezi istorice, amintite mai jos, existența lor schimbînd cu totul optica prin care a fost văzută problema drumului roman din nordul Banatului.

⁵ Vezi, de ex.: S. Márki, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája*, vol. II, 2, Arad, 1892, p. 21—34; B. Kuzsinszky, *Pannonia és Dácia*, în *A magyar nemzet története*, (red. de S. Szilágyi), vol. I. Budapest, 1895, p. CLXXIV; G. Téglás, *Hunyadmegye a dákok és rómaiak idejében*, în *Hunyadvármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig*, Budapest, 1902, p. 57 etc.

⁶ *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924, p. 15—18.

⁷ *Drumurile romane din Banat*, în *AnB*, II, 2, 1929, p. 45—52. Autorul vorbește despre un drum între Radna și Marisenum (sic! = Cenadul Mare), respectiv *Pasticum* (sic!, în loc de *Partiscum*).

⁸ *Apărarea Banatului din timpurile cele mai vechi pînă la războiul mondial*, în *AnB*, III, 1, fasc. 4, 1930, p. 43, 44, fig. 4 (nu este menționat nici un drum pînă la Tisa).

⁹ *Provincia și imperiul*, în *Omagiu frații Al. I. I. Lăpedatu*, București, 1936 (extras), p. 6; idem, *Le grandi strade romane in Romania*, în seria *Quaderni dell'Impero. Le grandi strade del mondo romano*, Roma, 1938, p. 12—15, fig. 7: „Strade di collegamento fra Roma e la Dacia e fra la Dacia e le province confinanti”. Menționăm că în sintezele generale de istorie a României se fac referiri și la drumurile romane din Dacia, fără a se stabili însă legături între acestea și drumurile din provinciile învecinate, sau cu drumurile ce duceau la Roma. Vezi, de ex.: A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a (îngrijită de I. Vlădescu), București, 1925, p. 193—196; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a II-a, București, 1935, p. 131—136; idem, C. D. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971, p. 115—118, precum și schița-hartă nr. 3 (unde se vede ceva cu totul neprecis); N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, *Sigiliul Romei*, București, 1936, p. 229—237; M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Istoria României, compendiu*, București, 1969, p. 70; R. Vulpe, *Dacia romană și Scythia Minor*, în *Istoria poporului român*, în *Biblioteca de istorie*, București, 1972, p. 111. Numai în două lucrări de sinteză se vorbește mai pe larg asupra problemei drumurilor interprovinciale, care treceau, în parte și prin „*barbaricum*”. C. Daicoviciu, în *TransAnt.*, ed. a III-a, București, 1945, p. 137. Le commerce, favorisé par un excellent réseau routier et fluvial (Mureș, Olt), était très actif à l'intérieur comme dans ses échanges avec les autres provinces du sud et de l'ouest... Vers l'ouest, les lignes de communication reliant la Dacie au reste de l'Empire étaient le Danube, la Save, la Drave et le Mureș; on pouvait emprunter la voie d'eau ou la route qui la longeait. La Danube et la Save, reliaient la Dacie à la Mésie, à la Dalmatie et à l'Italie et, par l'Adriatique, à l'Égypte et à l'Afrique... Le contact avec la Pannonie était établi en dehors des routes le long du Mureș... (il y avait un port à Micia), par le pays des Iazyges, et aussi, au nord, par le chemin

Analizînd cu multă perspicacitate datele izvoarelor antice literare, marele erudit al arheologiei românești, Vasile Pârvan este acela care, poate și intuitiv, se gîndește prima dată la posibilitatea existenței unor drumuri¹⁰ ce legau cele două provincii vecine (Dacia și Pannonia) și totuși separate prin „limba” aceea de teritoriu care forma pămîntul sarmato-iazzygilor¹¹. Pentru o înțelegere mai bună a situației istorice trebuie să zăbovim puțin asupra unor evenimente legate de anul 172 e.n., deci de ultimele evenimente mai importante ale războiului

qui coupait le pays non-romain entre Porolissum et Aquincum...” M. Macrea *Epoca sclavagistă romană (sec. I—III e.n.)*, în *IstRom.*, vol. I, București, 1960, p. 405, 406 spune următoarele: „...Existau drumuri comerciale care tăiau provincia (Dacia) de la apus spre răsărit, cum a fost cel ce venea din Pannonia. cu traseul Aquincum Porolissum (Moigrad), Napoca (Cluj), Potaissa (Turda), Apulum (Alba Iulia), Tirnava Mare, Pasul Oituz, Piroboridava (Poiana), gura Siretului, Tyras, Pe valea Mureșului, a Tirnavei Mari — Pasul Oituz — Moldova ducea un drum important de comerț, pe care-l foloseau iazigii dintre Dunăre și Tisa, pentru legăturile comerciale cu frații lor roxolani, din Moldova și Bugeac ... Pentru navigația pe apă, spre Dunăre, se puteau folosi pe o scară redusă, Mureșul... La Apulum funcționa chiar o asociație de plutăși (*nautae*), o alta se pare că exista și la Micia. Transportul de mărfuri se realiza cu plute sau mici vase de comerț, spre porturile dunărene...”

¹⁰ *Getica*, p. 109—110, 240, 741; idem, *Dacia. An outline of the early-civilizations of the Carpatho-Danubians Countries*, Cambridge, 1928, p. 193; idem, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ed. a IV-a, București, 1967, p. 152.

¹¹ A. Alföldi, *Magyarország népei és a római birodalom*, în *A Magyar Szemle Társaság Kiskönyvtára*, nr. 42, Budapest, 1934, p. 27; idem, *Dákok és rómaiak Erdélyben*, în *Századok*, LXXIV, 1940, p. 164—166; idem, *A pesti oldalt új uraj. Aquincum városa és a római világbirodalom*, ambele lucrări în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 189 și 299 etc. În privința perioadei și împrejurărilor așezării sarmato-iazzyge în Cimpia Tisei, trimitem la următoarea bibliografie, selectivă: C. Brandis, *Dacia*, în *RE*, vol. IV, 2, Stuttgart, 1901, col. 1952—1953; C. Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. 1. Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, în *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, Wien—Leipzig, 1932, p. 141 (cu bibliografia citată acolo); J. Szilágyi, *Aquincum és északkelet Pannonia katonai megszállása, Laureae Aquincenses*, în *DissPann*, ser. II, nr. 10, Budapest, 1938, p. 302; A. Alföldi, în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 180; C. Daicovicu, în *TransAnt*, p. 79; J. Harmatta, *Studies on the History of the Sarmatians*, Budapest, 1950, p. 40; A. Mócsy, *K voprosu o periodizacii rannesarmatskoj epohi. Zur Periodisierung der frühen Sarmatenzeit in Ungarn*, în *ActaArchBp*, IV, 1—4, 1954, p. 124. Cu toate ostilitățile petrecute între romani și iazzygi, aceștia din urmă pînă tirziu, la sfîrșitul dominației romane în Pannonia au rămas într-o dependență mai mult sau mai puțin pregnantă față de puterea Imperiului roman, teritoriul lor formînd nu o dată un „stat clientelar”, „stat tampon” (Pufferstaat) spre restul seminișilor „barbare”. Cunoașterea acestui fapt istoric ne ajută foarte mult la înțelegerea posibilității creării și menținerii unor drumuri practice în vreme de pace prin zona largă de 250—300 km (inclusiv posturile de supraveghere și de ușurare a comunicației, acele *stationes*, *mansiones* ale căror urme sînt sesizate pe Mureș la Bulci, Sinnicolaul Mare, Cenad etc.) a „*barbaricum*”-ului care despărțea provincia Dacia de Pannonia. În privința acestor teritorii clientelare, vezi, între altele: J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und am der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtliche Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, în *Historische Untersuchungen*, 14. Heft, Breslau, 1934, p. 115—124; J. Fitz, *A Military History of Pannonia from the Marcomann Wars to the Death of Alexander Severus (180—235)*, în *ActaArchBp*, XIV, 1962, p. 30—32; idem, *Pannonien und die Klientel-Staaten an der Donau*, în *Alba Regia. Annales Musei Stephani regis*, IV—V, 1963—1964, p. 80—83.

lui sîngeros și de lungă durată, sarmato-marcomanic. În vremea aceasta, împăratul Marcus Aurelius lupta cu mari pierderi împotriva quazilor. În cele din urmă îi supuse și chiar coloniză o parte din ei în Dacia, Pannonia, Moesia, Germania și Italia. Prin anul 173 fură înfrinți și marcomanii. Mai rămîneau iazygii. Pentru a lupta cu toată puterea împotriva lor, împăratul își mută cartierul general de la *Carnuntum* din Pannonia Superior, la *Sirmium* în *Pannonia Inferior*. Luptele fură continuate și în timpul iernii, una din ele desfășurîndu-se chiar pe albia înghețată a Dunării. A. von Domaszewski, interpretînd scenele de pe columna lui Marcus Aurelius afirmă ¹² că în anul 174, în timpul luptelor cu iazygii, *armata romană a ocupat o parte din Cîmpia Tisei, iar împăratul a trecut pe acolo în Dacia*, și de aici împotriva bastarnilor și costobocilor, căutînd să asigure granița de est și nord al Provinciei. (Chiar dacă ipoteza de lucru a lui Domaszewski nu are deocamdată dovezi arheologice, totuși nu ni se pare cu totul exclusă).

După ce rezolvă situația din Dacia, Marcus Aurelius reia luptele cu iazygii, cu care se războia pe undeva prin părțile de miazănoapte ale Cîmpiei Tisei. În anul următor, deci în 175, în urma mai multor bătălii nenorocoase pentru ei, iazygii se văzură nevoiți să încheie pace. În această situație favorabilă, împăratul își puse în gînd să cucerească ținuturile „barbare” din stînga Dunării pentru a crea două noi provincii, *Marcomannia* și *Sarmatia*. Era reluarea vechiului plan al lui Augustus Octavianus de a muta hotarele Imperiului pînă la munții ce înconjoară în formă de semicerc, dinspre nord, bazinul Boemiei și bazinul de mijloc al Dunării. Dar tocmai cînd se afla pe punctul de a zdrobi cu desăvîrșire forța dușmanului, în Orient, generalul său, Avidius Cassius, guvernatorul provinciei Syria, se revoltă proclamîndu-se împărat.¹³

Profitînd de încurcăturile cauzate împăratului de răscoala lui Avidius Cassius, iazygii obținură cîteva îmbunătățiri ale condițiilor de pace. Între altele li se permite să facă negoț cu frații lor de la Nistru, roxolanii, care de bună seamă erau în relații de pace cu romanii, prin Dacia, dar cu consimțămîntul guvernatorului Provinciei (Cf. Dio Cassius, LXXI, 19, 2 ; L XXII, 3).

Calea cea mai dreaptă din Cîmpia Tisei în cea de peste Nistru trecea prin Dacia romană și se pare că traficul comercial dintre iazygi și roxolani era destul de activ, dacă pentru reglementarea lui a trebuit să se prevadă o clauză în tratatul de pace. Drumul putea trece, după Vasile

¹² Cf. A. von Domaszewski, *Der Völkerbund des Markomannenkrieges*, în *Serta Harteliana*, Wien, 1896. p. 8—13; idem, *Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175 n. Chr.*, în *Neue Heidelberger Jahrbücher*, V, p. 107 și urm. (inaccesibilă nouă); idem, *Geschichte der römischen Kaiser*, vol. I, Leipzig, 1909, p. 220—232.

¹³ Iulius Capitolinus, *vita Marci*, în *Scriptores Historiae Augustae*, 24. „... Voluit Marcomanniam provinciam, voluit etiam Sarmatiam. El levisset, nisi Avidius Cassius rebellasset sub eodem in oriente...” Cf. încă A. Alföldi, în *Kiskönyvtár*, nr. 42, p. 27; idem, în *Századok*, LXXIV, 1940, p. 136, 145, 166—167 etc.; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 78; S. Soproni, *Limes Sarmatiae*, în *ArchÉrt*, 96, 1, 1969, p. 52.

Pârvan, prin două părți : sau pe linia care ar fi mers de la împrejurimile orașului actual Szolnok (R. P. Ungară) pe la Oradea, Napoca (Cluj), Reghin, pasul Ghimeș (posibil și prin pasul Bicaz), Bacău și apoi prin Moldova de est pînă la Nistru, sau de la Szeged (R. P. Ungară) pe teritoriul Banatului (Cenad, Aradul Nou, Bulci), pe valea Mureșului pînă la *Apulum*, apoi pe Tîrnava Mare, pe Olt, Pîriul Negru, pe la Oituz, pe valea Trotușului, pe la Poiana (*Piroboridava*), Foltești pe Prut, și de-a lungul Troianului din Basarabia de sud pînă la *Tyras*. Geograful Ravenat menționează printre drumurile Daciei unul care venea de la *Tyras* la *Porolissum* și *Certie*, în nord-vestul Daciei. O mică parte din localitățile enumerate de geograful pomenit au fost identificate și este de crezut că acesta era drumul antic prin care se făcea legătura dintre cele două stepe locuite de neamurile sarmatice ale iazygilor și roxolanilor ¹⁴.

Ocupîndu-se de rețeaua rutieră a Daciei romane, Vasile Christescu în a sa „*Viața economică a Daciei romane (Contribuții la o reconstituire istorică*” ¹⁵) este de părere că : „... Al doilea drum „comercial” conducea de la Vețel (Micia) peste pasul Dobra în Ungaria sudică. Acest drum trebuie să fi legat Vețel și Mintia ... peste Făget și Lugoj, cu *Tibiscum*. De la Vețel o ramură conducea de-a lungul Mureșului peste Bulci la Cenad și de acolo mai departe. Aceste drumuri „comerciale” trebuie să le păstrăm astfel întrucît ele serveau mai mult pentru scurgerea unora dintre produsele Daciei, prin Cîmpia Tisei, direct spre gura Dravei ; tot așa, ramura de la Vețel, pe malul Mureșului spre Tisa, nu e decît prelungirea naturală a drumului roman de pe malul Mureșului. Existența acestor drumuri „comerciale” nu înseamnă că cele două mari artere ale Banatului, *Lederata—Tibiscum* și *Dierna—Tibiscum*, n-au fost întrebuințate ca drumuri comerciale ; dimpotrivă menționarea uneia dintre ele ca drum vamal întărește această afirmare ...”

Răposatul prof. Al. Borza, deși nu era arheolog, ci botanist la Universitatea din Cluj s-a ocupat și el, natural cu mai puțină competență, „lipsit de orientarea necesară în materie”, cu problema drumurilor din Banat care se îndreptau spre „*barbaricum*”, respectiv spre provinciile învecinate ¹⁶. Așa cum observa în recenzia D-Sale, prof. C. Dai-

¹⁴ V. Pârvan, *Getica*, p. 109—110 ; idem, *Dacia*, 1928, p. 193 ; idem, *Dacia*, 1928, p. 152 ; V. Christescu, *op. cit.*, p. 78 și urm. ; A. Alföldi, *The Getae and Dacians*, în *Cambridge Ancient History*, vol. XI, Cambridge, 1936, p. 85, nota 3 ; idem, *Die Roxolanen in der Walachei*, în *Bericht den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 21—26 August, 1939*, Berlin, 1939, p. 535 ; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa VI/2)*, Wien—Leipzig, 1937, p. 131, 152, 157 ; C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Cîteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, în *AIȘC*, III, 1936—1940, p. 211, nota nr. 1 ; idem, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 461 ; idem, *La Transylvanie...*, p. 166 ; M. Macrea, în *IstRom*, I, 1960, p. 405 ; idem, *Viața romană în Dacia*, București, 1969, p. 149—158 etc.

¹⁵ Pitești, 1929, p. 104—105.

¹⁶ *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943, p. 77—79.

covicu cu trei decenii în urmă¹⁷, autorul „dă în cele 120 de pagini un bizar amestec de lucruri bune și rele, după cum a avut norocul să le nimerească, el însuși neavînd nici un criteriu sigur nici în selecția lucrărilor consultate, nici în discriminarea critică a celor citate la alții...” Cu toate acestea avem impresia că în privința drumurilor n-a greșit prea mult, mai ales că lui i se datorează descoperirea la Cenad a unui fragment de cărămidă de mare importanță pentru chestiunea în discuție.

După părerea lui Al. Borza, nu se cunoaște traseul drumului de pe Mureș, de la *Micia* pînă la vîrsarea Mureșului în Tisa. Căci „cetățile” semnalate la Bulci și la Arad precum și „castrul” de la Cenad Nemțesc, descoperit încă la 1868 de Fl. F. Romer, deși au fost ridicate în primul rînd pentru asigurarea navigației sau a plutitului pe Mureș, probabil protejau și o „șosea” care, plecînd de la *Micia*, traversa „*barbaricum*-ul”.

Al. Borza menționează, între altele, că pretutindeni în comuna Cenad se văd cărămizi și alte obiecte romane, semnalate în 1872 de T. Ortway. Chiar lîngă casa parohială romano-catolică, săpîndu-se o fîtină s-au găsit o sumedenie de cărămizi romane, printre care una cu ștampila SISC¹⁸. Aceasta provine din fabrica orașului roman *Siscia* (Sisak, în R. S. F. Jugoslavia) și au fost aduse cu corăbiile sau plutele pe Sava, Dunăre, Tisa și Mureș. Altele, găsite în același loc, cu ștampila LE(g)XIII GEM sînt, foarte probabil, din fabrica militară de la *Micia*.

Mai spre est de Cenad, în susul apei Mureșului, la Aradul Nou, s-ar fi aflat zidării romane, cărămizi cu ștampila *Legiunii V Macedonica* și alte obiecte din care ar rezulta, că aici se găsea un „castru” roman¹⁹.

¹⁷ *Asupra unor lucrări în legătură cu Dacia romană*, în AISC, IV, 1941—1943, p. 302—312, idem, *Dacia. Studii și articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, în Biblioteca Musei Napocensis, Cluj, 1969, p. 294—303. „...Descoperirea la Cenadul german (p. 78) a unor cărămizi cu ștampila *Sisc(ia)* e singurul lucru bun în toată lucrarea de 120 de pagini de care n-avem de ce să ne îndoim...” (p. 309, respectiv 299).

¹⁸ Cf. Al. Borza, *Informations nouvelles sur le camp romain de Cenad*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 551—553. Sînt importante în privința problemei noastre concluziile, fapt pentru care și le cităm: „...La brique au sceau de *Siscia*... constitue un nouveauté... Elle se trouve déposée au Musée... de Timișoara. C'est également de *Siscia* que ces briques ont été transportées à Cenad, certainement par voie d'eau: Drave, Danube, Theiss, Mureș... Un autre hypothèse pourrait être que l'hinterland de la région du Cenad n'a pas été effectivement sous la domination romaine, mais seulement contrôlé par l'armée qui surveillait la route de *Micia*—*Partiscum* (*Seghedin*)... et spécialement les transports par radeaux sur le Mureș et sur la Theiss. (Textul rîrit este accentuat de noi).

¹⁹ În legătură cu acest punct, vezi cele constatate de Egon Dörner: *Urme ale legiunii a V-a Macedonica la Aradul Nou?*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 503—507. De altfel nici prof. C. Daicovicu nu consideră ca absolut sigure urmele de la Aradul Nou și cele de la Sînnicolaul Mare! (Cf. *TransAnt*, p. 107. „...Le sud-ouest de la Dacie, le Banat, a comme défense en dehors de la ligne de Mureș, garnie de castella près de Bulci, Aradul Nou(?), Sînnicolaul Mare(?) et Cenadul German...” Este foarte regretabil că, deși caracterul urmelor romane din zona respectivă e dubios, pentru rezolvarea acestei chestiuni atît de controversate, în mod practic, nu s-a făcut nimic; nu au fost întreprinse nici măcar cercetări de teren noi, problema nedepășînd stadiul

Lîngă comuna Bulci a făcut „săpături” pe la 1868 Fl. F. Romer, scoțînd la iveală cărămizi cu ștampila *Leg XIII Gemina*. Borza pune întrebarea: să fie tot cărămizi aduse cu corăbii pe Mureș?

Dintre drumurile secundare, după părerea lui Al. Borza, a trebuit să aibă o importanță mai mare acela, care pornea de la *Arcidava* (Vărdia) și trecea de acolo la Virșeț, înspre teritoriul iazygilor. Drumul acesta amintit de profesorul botanist, trebuie privit, în orice caz cu rezervele necesare, nefiind cercetat nici măcar în măsura în care sînt cunoscute anumite urme arheologice, legate de cursul Mureșului ...

Pe măsură ce ipoteza drumului de nord, presupus, prin „*barbaricum*”, care se îndrepta, prin valea Crișului Repede, spre colțul de nord-est al provinciei Pannonia (*Aquincum*) și-a pierdut unul dintre „stîlpii de susținere” [dovedindu-se că *Ulpianum* nu mai este de căutat la Oradea²⁰, deci acestui drum nu i-au mai rămas decît două dovezi:

unor discuții. Este cazul ca, în sfîrșit, muzeele competente să inițieze săpături arheologice conduse cu acrită necesară pentru rezolvarea acestei probleme altele importante. În ce ne privește, nu credem că drumul cu pricina să fi fost un *limes* în sensul original, antic al noțiunii, ci numai un drum cu caracter comercial, de la Micia trecînd prin „*barbaricum*”, păzît însă de unele detașamente mici ale diferitelor unități militare din Dacia. (Cf. J. Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai tégelabélyegek. Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel, in DissPann*, ser. II, nr. 21, Budapest, 1964, p. 4, 22—23, 24, 50, 54, 60, 62, 73; I. Ferenczi, *A római Dácia kiterjedésének, védelmének és felhasználásának kérdéséhez. Le problème de l'étendue, de la défense et de la division de la Dacie romaine, in A kolozsvári V. Babeș és Bolyai Egyetemek Közelményei, társadalomtudományi sorozat*, I, 1—2, 1956, p. 161—162, nota 24. Aici este cazul să menționăm că la Aradul Nou, pe malul stîng al Mureșului, cu prilejul săpării unei gropi de mormînt în cimitirul romano-catolic, în anul 1962, s-a găsit o cărămidă (fragmentară) cu ștampila *LEG XIII FF*. Cu excepția Aradului Nou, aria de răspîndire a ștampilelor legiunii suspomenite — după cum arată documentarea actuală — nu depășește spre vest cursul inferior și mijlociu al Timișului. De altfel — cum precizează și D. Protase — spre vest de Timiș materialele romane în general sînt foarte rare. Cf. *Legiunea III Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 48, nr. 3, p. 62, fig. 17, p. 63.

²⁰ J. Karácsonyi, *Ulpianum kérdéséhez. Zur Ulpianum-Frage*, în *DolgSzege*, IV, 1928, p. 297—300; C. Daicoviciu, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 305; idem, *Dacia*, p. 297. Pe granița de nord-vest a Daciei, orașul *Porolissum*, precum și așezarea de la Bologa (? *Resculum*) puteau fi tot așa de bine stațiuni rutiere (și eventual și vamale) cum era Micia la Mureș. După părerea lui N. Gostar (*Vămile Daciei*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 170, 171), „... la Porolissum ne găsim în prezența unui altar închinat ... de către un *vilicus*: „[*Fortunae [Augustae [Felix Aug(usti) n(ostri) vil(ici)s sacrum v.s.l.m.*] (Trimite la C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII. 1937—1940, p. 323; A. Dobó nu o cunoaște). Prezența unui *servus vilicus* aici se justifică numai punîndu-l în legătură cu existența unei stațiuni vamale la Porolissum, fenomen firesc aci la granița nord-vestică a Daciei, dacă ținem seama de importanța economică a drumului ce lega odată Dacia, prin regiunea barbară, cu Pannonia pe la *Aquincum*...” În ceea ce privește inscripțiile, I. Winkler, necunoscînd opinia citată mai sus a lui N. Gostar, crede că (cf. *Despre circulația monetară la Porolissum*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 222) „... Cu privire la viața economică a orașului, inscripțiile păstrează o tăcere aproape totală, deși este în afară de orice îndoială că, datorită poziției sale la granița nordică a provinciei, Porolissum a ocupat un loc important în comerțul cu „barbarii”. Rolul său dominant în întreaga viață economică a acestei regiuni e documentat prin numărul relativ mare de monede semnalate în ultimii ani...” În ceea ce privește

existența capului de pod de la Pesta (*Transaquincum*-ul de mai târziu)²¹, precum și burgul înaintat de la Negreni, din valea Crișului Repede²², cel de sud și-a câștigat o dovadă a existenței relativ puternică. Cotitura aceasta se datorește unor descoperiri importante, făcute nu departe de vărsarea Mureșului în Tisa și anume la Szeged (R. P. Ungară). K. Cs. Sebestyén, cu ocazia reorganizării muzeului din Szeged, a depistat o serie de materiale arheologice (cap de statuie din marmoră, cărămizi de padiment în formă de pișcot și octogon, fragment de antefix, fragment de relief al zeiței Diana sau Atalanta, șapte cărămizi bipedale, dintre care una cu ștampila IMP, fragmente arhitectonice neîndoielnic romane, precum și un fragment de inscripție), provenite în parte din structura zidurilor cetății medievale demolată în anii 1880—1882, sau din interiorul cetății, din zidurile și din pământul fortificației²³.

Deoarece existența eventuală a unei așezări romane pe malul drept al Tisei, fără doar și poate, are o oarecare importanță, materialul roman ajuns în Muzeul din Szeged a fost cercetat din nou de Pál Lakatos, după cel de al doilea război mondial, ținând cont mai cu seamă de fap-

chestiunea inscripțiilor aflate la Carei, ele după părerea prof. C. Daicoviciu (*Porolissum*, în *RE*, vol. XXII, 1, col. 269) au fost transportate acolo de la Porolissum. În legătură cu aceste inscripții L. Balla pune următoarea întrebare (în *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, IV, 1968, p. 76, nota 49): „... On peut se demander cependant si les monuments de pierre mentionnés n'ont été pas trouvés à leur place originale: dans ce cas-là, à la place de Carei... il y eut une station de poste impériale (Ulpianum?) (cf. le fragment d'inscription de Szeged qui parle également d'un *vilicus*) — *extra lines Daciae*! C'est avec une telle station que J. Fitz (în *Alba Regia*, IV—V, 1963—64, p. 82) a mis en relation le sarcophage romain trouvé à Debrecen. (Conform părerii lui L. Balla: „... The interesting stone was probably brought to the area beyond the river Tisza from Óbuda (Old Buda) i.e. from the ruins of the civil and military city of Aquincum... vezi, *Római szarkofág Debrecenben*. A Roman Sarcophagus at Debrecen, în *ArchÉrt*, 89, 1, 1962, p. 191). Dealtfel, conform afirmației cercetătorului maghiar K. Sági, care, se referă la vadrurile cele mai importante ale Tisei, în afara punctului de trecere din apropierea confluenței Mureșului cu Tisa, și la Szolnok ar fi existat în epoca romană un loc de trecere însemnat, „de unde se cunoșc antichități romane“. Date mai ample însă nu sînt publicate de autor (*A Balaton szerepe Fenékpusztá, Keszthely, Zalavár IV—IX. századi történetének alakulásában*, în *AntTan*, XV, 1, 1968, p. 38, nota 185). În caz că materialele romane, semnalate într-un mod așa de laconic, de pe teritoriul orașului actual Szolnok s-ar dovedi a fi, într-adevăr, din epoca romană și ele au fost aflate *in situ*, existența drumului antic *Napoca—Aquincum* sau *Porolissum—Aquincum* ar câștiga un argument pozitiv de foarte mare importanță.

²¹ L. Nagy, *Pest város eredete (Előzetes jelentés az eskütéri ásatásokról, în Tanulmányok Budapest Múltjából*, vol. III, 1934, p. 7—24; idem, *A pesti római tábor maradványai az Eskü-téren*, Budapest, 1937, p. 1—32; idem, *Transaquincum*, în *RE*, vol. VI A₂, Stuttgart, 1937, col. 1248—1250; idem, *Pest város őse. La fondation de la ville Pest*, în *Budapest*, 1945, p. 45—47; idem, *Aquincum topografiája, în Budapest története*, vol. I, 1, p. 380; idem, *Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse*, Budapest, 1946, p. 1—112.

²² I. Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei* (part. I), în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 347—349.

²³ *A szegedi vár legrégibb története. Die älteste Geschichte der szegeder Festung*, în *Dolgszeged*, II, 1926, p. 144—157.

tul că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, din ordinul împăratului Carol al III-lea, s-au adunat cele mai frumoase și mai importante monumente romane de pe teritoriul Transilvaniei cu scopul de a le transporta pe apă la Viena, în vederea îmbogățirii colecțiilor imperiale de acolo. Una dintre cele trei corăbii s-a scufundat în Mureș, undeva în apropierea locului de vărsare. Desfăcându-se complet, nava respectivă nu a mai putut fi adusă la suprafață, deși s-a încercat. Deoarece sub domnia împărătesei Maria Terezia s-au făcut ultimele reparații capitale în incinta cetății medievale Szeged, se poate presupune, pe bună dreptate, că întregul material arheologic roman, existent actualmente în muzeul pomenit, a ajuns, cu ocazia acestor lucrări, în compoziția zidurilor cetății medievale. Această observație este însă contrazisă de două împrejurări: 1) cărămizile romane de padiment au fost aflate *in situ*, într-un loc bine precizat²⁴; 2) este greu de închipuit că s-ar fi depus cel mai mic efort pentru scoaterea din apa adîncă a Mureșului a unor antefixe, cărămizi bipedale, fără nici o importanță pentru acea vreme, pe cînd alte monumente sculpturale, materiale epigrafice etc. mult mai valoroase n-au fost salvate. Pe de altă parte, întregul material este de așa natură, încît despre descoperirea lui întimplătoare nici nu se poate discuta. Tot materialul aparține deci, în mod categoric, unor construcții romane locale, relativ impozante. Nu rămîne așadar altă soluție decît să se accepte faptul că în apropierea gării Mureșului existase în vremea romană o mică localitate. În ceea ce privește caracterul acestui grup de clădiri, în momentul de față se cunosc mai multe ipoteze de lucru. După părerea unor cercetători²⁵ aici ar fi fost un post de veghe sau un punct comercial, legat cumva de transportul sării din salinile Transilvaniei, asigurînd totodată posibilitatea unei oarecare legături între Dacia și Pannonia. Ultimul care se ocupă de încadrarea acestei mici așezări a fost T. Szentlélek după opinia căruia „în acest loc putea exista o clădire (sau clădiri) romane permanente pe lîngă un drum comercial. Dacă nu altceva, măcar o *mansio* a putut să-i deservească pe cei care au călătorit între cele două provincii”²⁶.

²⁴ *Római leletek a szegedi vár területeiről*, în *AntTan*, XII, 1, 1965, p. 91—102. Notăm că după părerea lui J. Reizner (*Szeged története*, vol. I, Szeged, 1900, p. 9—12) și a lui J. Banner (*Régészeti kutatások Szegeden*, în *Dolgszeged*, XII, 1936, p. 278) pe teritoriul orașului Szeged toate cercetările avînd ca scop depistarea așezării romane, respectiv de material arheologic roman provincial, sînt sortite eșecului!..

²⁵ Cf. K. Cs. Sebestyén, în *Dolgszeged*, II, 1926, p. 154, 157; A. Alföldi, în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 189; S. Bálint, *Szeged, városa*, Szeged, 1959, p. 9; Z. Nagy, I. Papp, *Szeged*, Budapest, 1960, p. 19.

²⁶ T. Szentlélek, *A római kori barbaricum és a szarmaták*, în *Magyarország régészeti leletei*, (red. de E. B. Thomas), Budapest, 1957, p. 276. În afara interiorului orașului Szeged, de altfel, și acest lucru este foarte important pentru chestiunea noastră în discuție, mai sînt semnalate încă două locuri însemnate cu bogat material roman. Unul este Óthalom-ul (Cinci tumuli), chiar din nemijlocita apropiere a orașului, de unde s-au cărat mari cantități de pămînt cu ocazia reconstituirii orașului după inundația catastrofală din 1879. Aici au fost descoperite 10 morminte de caracter net roman, dintre care — și acest lucru este demn de reținut —, judecînd după anexe, patru au fost de femei. Cf. J. Lenhossék, *A szeged-óthalmi ásatásokról, különösen*

Această formulare credem că este cea potrivită. Aici deci, foarte probabil pe bază contractuală²⁷, exista un complex de clădiri care totodată putea să fie și o stațiune de oprire a curierilor imperiali²⁸. Presupunerea de față pare să fie întărită și de inscripția fragmentară care provine tot de la Szeged și care, după întregirea posibilă, menționează funcțiunea de *praefectus vehiculationis* ...²⁹

Drumul cu pricina a continuat apoi pe teritoriul între Tisa și Dunărea fără să se cunoască actualmente măcar o porțiune a lui cât de mică. Foarte probabil a fost un drum neconstruit, un fel de drum de caravană³⁰.

Unde a ajuns acest drum pe malul stîng al Dunării, deci în fața provinciei Pannonia, problema nu este rezolvată deocamdată în mod satisfăcător. După părerea generală acest contact s-ar fi realizat în vorlandul localității *Lugio* (Dunaszekcső, R. P. Ungară)³¹ unde se pre-

az ott talált csontvázakról és koponyákról, Budapest, 1882, p. 15—19; idem, *Die Ausgrabungen zu Szeged-Óthalom in Ungarn, namentlich die in den dortigen ur-ungarischen, alt-römischen und katholischen Gräbern aufgefundenen Skelette*, ed. a II-a, Wien, 1885, p. 16—20). Varietatea impresionantă și valoarea relativ mare a obiectelor stau mărturie că aici au fost înmormîntați oameni înstăriți. Celălalt loc de descoperire este localitatea Dóc (tot în R. P. Ungară) unde, în afară de un număr de diferite monede romane s-au găsit, în cantități mari, vase sau fragmente de vase *terra sigillata*, opaițe, oglinzi de metal, un *tripos*, precum și alte obiecte valoroase. (Cf. J. Reizner, op. cit., vol. I, p. 10; K. Cs. Sebestyén, în *Dolg Szeged*, II, 1926, p. 149, 156).

²⁷ Un caz asemănător este cunoscut din istoria unei provincii din nordul Imperiului, și anume din vecinătatea provinciei Germania Superior. Sex. Iulius Frontinus amintește (*Stratagematicon libri quattuor*, II, XI, 7) că: „Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus eo bello, quo victis hostibus, cognomen Germanici meruit, cum in finibus Callorum castella poneret, pro fructibus locorum, quae vallo comprehendebat, pretium solvi iussit; atque ea iustitiae fama omnium fidem adstrinxit”. Cf. și Á. Buday, *A római limes Németségban. Le limes romain en Allemagne*, în *Dolg*, I, 1910, p. 92, 115; K. Cs. Sebestyén, în *Dolg Szeged*, II, 1926, p. 154, 157; P. Lakatos, în *AntTan*, XII, 1, p. 98.

²⁸ A. Alföldi, în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 191.

²⁹ Placă de piatră, fragmentară, găsită între materialele de construcție provenite din demolarea cetății medievale, are următoarea inscripție mutilată, care totuși lasă să se citească clar textul: ... HICVL/ ... RVM/ ... IERCATC/ VI ... (Cf. K. Cs. Sebestyén, în *Dolg Szeged*, II, 1926, p. 153, 156, fig. 8; P. Lakatos, în *AntTan*, XV, 1, 1965, p. 93—94, fig. 2). Partea de cuvînt *hicvl* prima dată a fost întregită de A. Alföldi (în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 219, nota 184) în felul următor: [*praefectus vehiculationis*], care și-a exprimat părerea că piatra a fost pusă de unii negustori, în cinstea comandantului serviciului de curieri imperiali. Mai nou N. Gostar (în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 169) întregeste inscripția deteriorată după cum urmează: [*cond(uctoris) p(ublici) p(ortorii) / et praef(ecti) / ve*] *hicvl[o] rvm / Mercanto[r] vil[ic(us)] / v.s.l.m.*. Pe baza interpretării lui, N. Gostar crede că în acest loc ar fi existat și un punct vamal, ceea ce însă este îndoielnic. Vezi încă: I. Paulovics, *Dácia keleti határvonala és az úgynevezett „dák-” ezüstkincsek kérdése*, (Cluj), 1944, p. 17; J. Fitz, în *Alba Regia*, IV—V, 1963—1964, p. 81.

³⁰ K. Cs. Sebestyén, în *Dolg Szeged*, II, 1926, p. 148.

³¹ K. Cs. Sebestyén, în *Dolg Szeged*, II, 1926, p. 148; A. Alföldi, *Studi Ungheresi sulla romanizzazione della Pannonia*, în *Gli Studi Romani nel mondo*, II, 1935, p. 277, 279; idem, în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 189, 191, etc.; Er. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiser-*

supune că ar fi existat și o *statio vectigalis*³². La prima vedere această supoziție ar fi întărită și de prezența capului de pod, cunoscut sub numele de *burgus contra Florentiam*³³. Săpînd în această întăritură situată pe malul stîng al Dunării, aflată deci deja pe teritoriul iazygilor, A. Mócsy a constatat că burgul pomenit a fost clădit abia în timpul domniei lui Diocletianus, cînd Dacia nu mai făcea parte din Imperiu. Această precizare, natural, nu se referă și la existența drumului, ca atare, și în faza actuală a cercetărilor nu există nici un contraargument care ar dezminți presupunerea exprimată mai sus în legătură cu localitatea *Lugio* ca punct de plecare al acestui drum în sens invers. Sînt totuși unii care socotesc că acest drum s-a legat de *limes*-ul danubian nu la *Lugio*, ci mai spre nord, în dreptul localității antice *Alisca* (Várdomb, R. P. Ungară)³⁴. Este un fapt curios apoi că locul de descoperire al unor serii întregi de tezaure monetare (Öthalom, Szatymaz, Balástya, Kistelek, Csengele) se aliniază — să spunem așa — pe o direcție sud-est — nord-vest. În orice caz, pînă în momentul în care se vor descoperi vestigii noi sigure, cu caracter arheologic, problema rămîne deschisă.

În ceea ce privește datarea postului roman de la Szegeď (cu numele antic presupus *Partiscum*) A. Alföldi este de părere³⁵ că a fost construit, probabil, sub dominația lui Antonius Pius, cînd, în același timp cu frînarea unor mișcări ostile, venite din partea quazilor, conducerea militară și-a întărit pozițiile sale și pe pămîntul sarmato-iazygilor. Această ipoteză de lucru pare să fie confirmată și de caracterul materialului arheologic: capul de statuie de marmură sigur este din secolul al II-lea, iar fragmentul de inscripție cu niște litere gravate elegant,

zeit. Uppsala—Leipzig. 1941, p. 37, nota 40; C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 127, nota 1; A. Mócsy, *Pannonia*, în Pauly—Wissowa, *RE*, vol. XVIII, 2, Stuttgart, 1949, col. 667; idem, *Die spätrömische Schiffslande in Contra Florentiam*, în *FolArch*, X, 1958, p. 89—104 etc.

³² Pe teritoriul orașului actual Mohács (R. P. Ungară) s-a găsit un sigiliu de plumb care are următoarea inscripție: *Rob / uri Cl(audii) V / ... (servi) vil(ici) / (CIL, III, 12018)*. A. Dobó, pe baza acestei descoperiri, presupune existența unei stațiuni vamale în acest loc. (Cf. *Publicum portorium Illyrici. Az illyricumi vámrendszerve vonatkozó feliratok. Documenti e commentario*, în *ArchÉrt.*, ser. III, I, 1940, p. 176, nr. 61; idem, în *DissPann*, ser. II, nr. 16, Budapest, 1940, p. 176, nr. 61; vezi și P. Lakatos, în *AntTan*, XII, 1, 1965, p. 100, nota 26 a. În caz că descifrarea textului sigiliului s-ar dovedi a fi justă, această descoperire ar însemna un argument în plus în legătură cu stabilirea ductului drumului prin „*barbaricum*” și racordarea lui în apropierea acestui loc la drumul de pe granița provinciei Pannonia.

³³ A. Mócsy, în *RE*, vol. XVIII, 2, col. 642; idem, în *FolArch*, X, 1958, p. 89.

³⁴ Cf. K. Cs. Sebestyén, în *DolgSzegeď*, II, 1926, p. 148; P. Lakatos, în *AntTan*, XII, 1, 1965, p. 101. Poate intra în discuție și *Intercisa* (Dunapentele, Dunaujváros, R. P. Ungară). Cf. F. Fülöp, *Die Zollstation von Intercisa, Intercisa I., (Dunapentele, Sztálinváros). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, în *ArchHung*, ser. nova, XXXIII, Budapest, 1954, p. 262—263; Kl. Sz. Póczy, *Zusammenfassung des keramischen Materials, Intercisa II*, în *ArchHung* XXXVI, Budapest, 1957, p. 94; Barkóczi, *Die Grundzüge der Geschichte von Intercisa, Intercisa II.*, p. 514.

³⁵ A. Alföldi, în *Budapest története*, vol. I, 1, p. 191; P. Lakatos, în *AntTan*, XII, 1, 1965, p. 102.

cu mare grijă și fragmentul de antefix se pot data și mai precis, cam la mijlocul aceluiași secol. Între analogiile cărămidei cu ștampila IMP sînt cunoscute cîteva, cu prescurtarea numelui împăratului ANT(*oninus*) care și ele poate să se refere la persoana lui Antoninus Pius. La toate acestea se adaugă faptul că în anul 1794, în mijlocul orașului Szeged s-a descoperit un mare tezaur de monede de argint de la Marcus Aurelius³⁶. Pe baza acestor date, precum și din situația generală a provinciilor vecine: Dacia și Pannonia se poate trage concluzia că postul întărit (*castellum*ul ?) de la Szeged al cărui nume va fi fost eventual *Partiscum*, a fost clădit atunci, cînd, la scurtă vreme după organizarea Daciei și potolirea sarmato-iazgyilor (ne referim la evenimentele din anii 117—118) s-a dezvoltat circulația relativ importantă prin teritoriul iazygyilor. Acesta ar fi un aspect al problemei.

Pe lângă drumul pe uscat ce trecea prin Cîmpia Tisei spre Pannonia, mai exista și o altă cale, de astă dată pe apă: pe cursul Mureșului și al Tisei. Dovada cea mai elocventă în această privință sînt cărămizile romane aflate pe de o parte la Szeged (cărămizi similare sînt cunoscute de la Osijek — R. S. F. Iugoslavia, *Sopianae* (Pécs), *Scarbantia* (Sopron, R. P. Ungară), *Carnuntum* (Bad Deutsch-Altenburg) și *Vindobona* (Wien, Republica Austria)³⁷, iar pe de altă parte fragmentul de cărămidă cu ștampila (foarte clară) SISC care ne indică, fără nici un dubiu, o navigație fluvială. Transportarea în cantități masive a cărămizilor (grele!) de la mari depărtări se poate închipui numai și numai pe cale fluvială. În această ordine de idei este deosebit de importantă o dovadă epigrafică care atestă în mod cert prezența unui colegiu de *nautae* la *Apulum* (CIL, III, 1209)³⁸. La aceasta se adaugă o statuie găsită la Mintia, originară de la *Micia* (cu stația de vamă la Mureș)³⁹ care pare să fie monumentul funerar al unui *patronus* de *nautae* din *Micia*⁴⁰. Avînd în vedere toate aceste lucruri, precum și știrea precisă că nu numai Dunărea, singură, ci și afluenții ei secundari (cum sînt: Sava, Unna, Drava etc.) au fost folosiți pentru navigația fluvială, nu vedem nici o greutate în a afirma acest lucru, măcar cu titlu ipotetic, și în legătură cu râurile Mureș și Tisa.

³⁶ K. Cs. Sebestyén, în *Dolgszeged*, II, 1926, p. 149; P. Lakatos, în *AntTan*, XII, 1, 1965, p. 102.

³⁷ Cf. J. Szilágyi, *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*, în *DissPann*, ser. II, nr. 1, Budapest, 1933, p. 103, nr. 75—83; P. Lakatos, în *AntTan*, XII, 1, 1965, p. 96.

³⁸ H. Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*, vol. II, 1, Berlin, 1906, nr. 7147; J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, ed. a II-a, Innsbruck, 1887, p. 118 și urm.; idem, în *Neue Philologische Rundschau*, 1901, p. 325 (neaccesibilă nouă); C. Patsch, *Banater Sarmaten*, Akademie der Wissenschaften in Wien, Sitzung der philosophisch-historischen Klasse vom 16. Dezember, XXVII, 1925, p. 196; Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghit, *op. cit.*, p. 109, nota 187.

³⁹ A. Dobó, în *ArchÉrt*, ser. III, I, 1940, p. 169, 179, nr. 83; idem, în *DissPann*, ser. II, nr. 16, p. 169, 179, nr. 83; N. Gostar, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 168, 170.

⁴⁰ R. Münsterberg, J. Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen, in Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, Beiblatt V, 1902, col. 125, nota 5 (cu bibliografia citată); C. Patsch, *Banater Sarmaten*, p. 196; Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghit, *ibidem*.

Am ajuns la capătul prezentării datelor și rezultatelor cele mai recente privitoare la existența unor drumuri care duceau în „*barbaricum*”, și prin „*barbaricum*” în alte provincii.

În încheiere dorim să corelăm existența acestora de unii factori economici mai generali. După cum este cunoscut, în secolul I și al II-lea e.n. se dezvoltă un schimb de mărfuri la care participă toate părțile Imperiului roman. Diferitele lui ținuturi și orașe se specializează în producerea anumitor feluri de mărfuri. Obiectul principal al comerțului îl formau mai ales produsele de lux și cele agricole.

Cu toată dezvoltarea căilor de comunicație, transportul, în afara celui fluvial sau maritim, costa scump. Era mai convenabil să muți tot atelierul, decât să concurezi cu meșteșugarii localnici. Consecința acestui fapt a fost descentralizarea. Atelierele apar în provinciile care aveau nevoie de import, iar lucrul acesta împiedica înființarea de centre industriale în adevăratul înțeles al cuvintului ⁴¹. Parte datorită și acestui fenomen social-economic, ținuturile dunărene capătă treptat, treptat un rol tot mai mare în viața Imperiului roman. Orașele creșteau. Unele dintre ele erau — după cum este îndeobște cunoscut — colonii de veterani, altele se dezvoltaseră din satele aflate în preajma lagărelor militare, iar altele din centrele autohtonilor. Pe Dunăre și pe afluenții săi principali [între care porțiunea cursului Tisei între *Partiscum* (?) și confluența acesteia cu Dunărea, precum și — și acest lucru pentru noi este deosebit de important — pe Mureș ⁴²], se dezvoltă navigația, mijloc de transport ieftin, care înlesnește mult schimbul nu numai spre teritoriile Moesiei

⁴¹ Cf. M. I. Rostowtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich*, Leipzig, vol. II, 1929, p. 363, nota 20; N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 345.

⁴² Cf., bunăoară: C. Patsch, *Die Schiffsahrt in der Kaiserzeit*, în *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, VIII, 1905, p. 139—141; idem, *Banater Sarmaten*, p. 196—197. „...In Apulum... dem militärischen Zentrum Daziens an der Marosch, bestand aber im speziellen ein Collegium nautarum, und weiter flussabwärts wurde in Micia, dem heutigen Vețel (westlich von Deva), die Statue eines Schiffers gefunden. Beides beweist, dass das Gewerbe nährte. Dazu hätte der Betrieb auf der siebenbürgischen Flussstrecke allein nicht genügt; es setzt dies vielmehr die Befahrung des ganzen Wasserweges bis zur Donau voraus, der sich auch gegenüber den Gebirgstrassen, die Siebenbürgen sonst nur zur Verfügung standen, namentlich für die Ausfuhr der reichen Naturprodukte in das Reich durch seine geringeren Kosten empfahl... Die Einheitlichkeit der Wasserstrasse der Theiss und Marosch mit durchgehender Frequenz und dem kommerziellen Übergewicht der letzteren geht auch daraus hervor, dass ihr Name, wie die angeführte Stelle zeigt, in älterer Zeit auch auf den Unterlauf der Theiss, von der Vereinigung beider bei Szegedin abwärts, ausgedehnt wurde. Da diese Auffassung, welche die Theiss zum Nebenflusse der Marosch machte, schon bei Herodot begegnet, handelt es sich um eine sehr alte Handelsroute, die um das Banat nach und von dem schon in früher Zeit reichen Siebenbürgen führte. Die Befahrung der Banater Flüsse bezeugt noch neunhundert Jahre später Priscus, der i.J. 448 n. Chr. als Mitglied einer oströmischen Gesandtschaft durch das Land zu Attila reiste und dabei schon im Banat an der ersten, einer ungnädigen Audienz bei dem Hunnenkönige teilnahm...“ Idem, *Der Kampf...*, p. 131—132, 137; G. Téglás, *A rómaiak kereskedelmi hajózása zása Pannoniában. A dunai hajózás emlékei*; idem, *A rómaiak kereskedelmi hajó-és Építés-Egypte Közlönye*, 1911, p. 449—457, respectiv 488—489; K. Cs. Sebestyén, în *Dolgszeged*, II, 1926, p. 145, 148, 155—156; V. Christescu, *Viața economică...*,

Superior, respectiv Pannoniei Inferior⁴³, învecinate, ci și, mai ales, spre „*barbaricum*”, adică spre teritoriile dacilor liberi din vestul țării, dar și ale sarmaților iazygi. Dovada cea mai grăitoare a acestui comerț intens o formează prezența ceramicii provinciale atât în așezările de daci liberi, cât și în cele sarmato-iazyge⁴⁴.

În privința chestiunii care formează subiectul acestei comunicări, chintesența părerilor bazate pe cele mai noi și variate rezultate arheologice, numismatice, epigrafice, obținute mai ales după al doilea război mondial de către arheologii maghiari, este formulată în ultima vreme în felul următor⁴⁵: „...La communication entre la Pannonie et la Dacie était assurée par la route du *limes* et la voie fluviale le long de Bas-Danube (celles-ci réunissant le trafic des vallées de la Save et de la Drave), ainsi que par les routes traversant la terre des Sarmates et par la voie fluviale Maros—Tisza. Le commerce privé se servait naturellement surtout de la voie danubienne, sûre et bon marché, donc il accédait à la Dacie du côté de la Mésie Supérieure, pour emprunter ensuite les routes partant des passages de Viminacium, de Dierna et de Drobeta vers les zones intérieures de la province. Parmi ces routes en peut considérer comme la plus importante celle entre Dierna—Tibiscum—Sarmizegetusa (resp. Drobeta—Sarmizegetusa etc).

En ce qui concerne le nombre, la direction, le rôle et l'importance des routes passant par la grande plaine hongroise, le problème est très

p. 96—110 (cu întreaga bibliografie); Al. Borza, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 553; C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 137, 139; M. Macrea, în *IstRom*, I, 1960, p. 405, 408; A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 17—18. „...Spiele die Donaustasse im westöstlichen Festlandsverkehr auch keine primäre Rolle, war sie aber umso wichtiger für die Verbindungen mit Dakien, da die Übergangspunkte Lederata, Dierna und Drobeta vom Süden aus nicht leicht zu erreichen waren...”

⁴³ A. Mócsy, în *RE*, vol. VIII, 2, col. 666 și urm.; L. Balla, E. Tóth, *A propos des rapports entre la Pannonie et la Dacie*, în *Acta Classica Scientiarum Debreceniensis*, IV, 1968, p. 69—78, în special p. 74—76.

⁴⁴ Cf. M. Párducz, *A Nagy Magyar Állóid római kori leletei. Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Allóid*, în *Dolgszeged*, VII, 1931, p. 74—187, precum și harta de răspindire a descoperirilor, foarte instructivă din mai multe puncte de vedere; idem, *A szarmatakor emlékei Magyarországon. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, vol. I, în *ArchHung*, nr. XXV, Budapest, 1941, p. 9—23, 39. (Menționăm că partea a II-a a acestei monografii nu ne-a fost accesibilă). Din nefericire în literatura de specialitate, deocamdată, nu există o analiză minuțioasă și un studiu aprofundat comparativ a ceramicii romane, găsită în zonele de vest ale provinciei Dacia și celei provenite din vestul Banatului și Crișana (respectiv cam pînă la „linia” Tisei). Totuși, măcar ca ipoteză de lucru, nu putem exclude total posibilitatea că produsele ceramice au fost transportate în cantități mai mici sau mai mari în aval pe drumul de apă ieftin al Muresului și, eventual, și pe cel al Tisei. Ca să avem siguranța necesară în judecarea cit mai echilibrată a problemei, este de dorit, în sfîrșit, și consultarea mai multor specialiști de hidrologie, mai mult: de paleohidrologie!). În părțile răsăritene ale Cîmpiei Tisei marfa originară din Pannonia nu putea să pătrundă deloc, sau, în cel mai bun caz, într-o măsură insuficientă, fie din cauza distanței mari, fie a dificultăților de transport pe uscat. (Să nu uităm că a fost necesar să se traverseze și „valea” largă, mai bine zis zona mlăștinoasă extinsă a Tisei!)

⁴⁵ L. Balla, E. Tóth, în *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, IV, 1968, p. 75—76.

peu élucidé jusqu'ici, faute de données directement utilisables, et, abstraction faite des lignes Micia (... Vețel)—Szeged—Lugio (Duna-szekcső) et Micia—Szeged—Acumincum (Slankamen), aucune voie de communication n'a pu encore être posée avec certitude. Pour le *limes* de la Pannonie Inférieure, la recherche a supposé, avec plus ou moins de probabilité, devant Aquincum, Intercisa et Lugio, des routes partant vers des zones plus éloignées de la terre sarmate, tandis que, à la frontière occidentale de la Dacie, Porolissum (Moigrad) et le camp d'*auxiliares* de Bologa... pouvaient être de telles stations routières au Nord, ainsi que Micia près de Maros (Mureș). La Station frontiere pan-nonienne du trafic fluvial sur le Maros et la Tisza, qu'on peut considérer comme certain malgré l'absence des données concrètes, ne pouvait être qu'Acumincum. On peut donc supposer, entre les deux provinces, une liaison directe à travers la grande plaine dans les quatre directions suivantes : par les lignes Aquincum—Porolissum, Intercisa—Bologa, Lugio—Szeged—Micia et Acumincum—Szeged—Micia. Ce sont la route Lugio—Szeged—Micia et la voie fluviale Maros—Tisza qui devaient avoir le plus d'importance au point de vue du rapport entre les deux provinces et du trafic commercial, tandis que les routes du Nord ne servaient le plus souvent qu'à l'armée..."

Întorcîndu-ne la punctul nostru de plecare, după cele tratate pu-tem să ne dăm mai bine seama de cauzele dezvoltării vertiginoase a aşezării Micia, a cărei dezvoltare şi importanţă are un caz similar în Pannonia Inferior, şi anume un pendant în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., în creşterea rapidă a importanţei coloniei de comercianţi *Sopianae* (oraşul Pécs în R. P. Ungară). („La colonie des commerçants de *Sopianae* pouvait avoir de l'importance au point de vue du trafic entre Lugio—Szeged—Micia...; en revanche, le développement de ce trafic durant la première moitié du II siècle... pouvait influencer l'évolution de *Sopianae* qui prit de l'élan à ce moment-là. On peut supposer un rapport semblable entre la station frontiere d'Intercisa et *Gorsium*“).

ALTE UND NEUE MEINUNGEN ÜBER DIE WEGE ZWISCHEN DAZIEN, PANNONIEN UND MOESIA SUPERIOR DURCH DAS „BARBARICUM“

(Zusammenfassung)

In seiner Arbeit gibt der Verfasser eine Übersicht über die Meinungsänderung derjenigen Forscher, die seit der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts und bis auf unsere Tage sich mehr oder weniger mit dem Problem der Land- und Wasserwege befassten, die zur

Zeit der Römerherrschaft in Dazien diese Provinz mit den zwei „angrenzenden“ Provinzen gegen Westen, bzw. gegen Südwesten verbanden : mit Pannonia und Moesia Superior. Er versucht hierauf die neuesten positiven oder negativen archäologischen Beweise bekanntzumachen, die sowohl vom Gebiete Rumäniens (*Micia*, Cenad, Aradul Nou / der letztere negativen Charakters /, Negreni / Im Tal des Crișul Repede /, *Porolissum*, Carei /?/ usw.) als auch diejenigen vom Gebiet Ungarns (*Partiscum* / Szeged, mehrere Punkte /, Mohács /?/, *Intercisa*, Szolnok, Debrecen /?/), welche zusammen mit anderen Funden numismatischen Charakters in grossen Zügen das Netz der vor allem kommerziellen, aber auch militärischen Strassen bezeichnen, die über das Gebiet des Klientel-„Staates“ der Sarmato-Jazygen führten. Neben den Landwegen, welche die Theissebene von Westen nach Osten durchzogen, gab es noch einen anderen Weg : die Gewässer des Muresch und der Theiss. Der schlagendste Beweis in dieser Richtung sind einerseits die römischen Ziegel (mit dem Stempel IMP, Pflasterziegel *in situ*) die in Szeged gefunden wurden, andererseits das Ziegelfragment aus Cenad mit dem Stempel SISC(ia), die uns unzweifelhaft eine Flußschiffahrt anzeigen. Der sprechendste Beweis für den intensiven Handel auf den genannten (Karawanen-) Wegen oder auf den Flüssen ist das Vorkommen römischer Provinzialkeramik sowohl in den Siedlungen der freien Daker im Westen Rumäniens als auch in denjenigen der Sarmato-Jazygen in der übrigen Theissebene.

ȘTIRI NOI DESPRE GARNIZOANA MILITARĂ DE LA TIBISCUM

(sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin)

MARIUS MOGA
(Timișoara)

Cercetările arheologice efectuate în ultimii trei ani la Tibiscum au dat la iveală noi materiale epigrafice care vin să augmenteze numărul unităților militare despre care știm că au staționat în castrul de aici. Este vorba de trei cohorte, dintre care două, atestate doar prin ștampile de pe cărămizi, nu pot fi deocamdată identificate cu certitudine.

1. Prima dintre aceste ștampile, COH I S, a fost aflată într-o vatră a unui cuptor din așezarea civilă. Aparținând probabil fazei a doua din această așezare, cuptorul a fost distrus de nivelările ce corespund penultimei faze de existență constatată arheologic la Tibiscum. Ștampila, bine executată, are dimensiunile 11×2,7 cm. Literele sînt încadrate în *tabula ansata* și al înălțimea de 2,5 cm (pl. XIX, 3).

2. A doua ștampilă, C I S, a fost descoperită în castru și se aseamănă cu C I V¹, atît în ce privește dimensiunea cît și forma literelor. Cea de a treia literă a acestei ștampile, un S culcat spre dreapta, ne-a făcut să credem atunci cînd am descoperit primul exemplar că este vorba de o simplă C I V prost realizată. Examinînd însă și celelalte exemplare descoperite am ajuns la convingerea că deși există asemănări evidente între cele două ștampile, C I S, poate fi atribuită unei alte unități. (Pl. XIX, 2).

Avem prin urmare, două ștampile, ambele aparținînd unor unități militare al căror nume începe cu S. Caracteristicile acestor ștampile și mediul în care ele au fost descoperite ne îndreptățesc să afirmăm că ele trebuie să indice două unități diferite.

3. A treia descoperire făcută de asemenea în castru, se referă la Cohors I Sagittariorum. Este vorba de un altar aflat *in situ*, în curtea sacră a *praetorium*-ului, lîngă zidul acestuia, în vecinătatea capelei, altar care a fost ridicat de amintita cohortă în cinstea împăratului Marcus Aurelius. Din păcate, altarul nu a putut fi recuperat integral. Calitatea proastă a gresiei din care a fost făcut și adîncimea mică la care se găsea a permis ca apa infiltrată în urma lucrărilor agricole să distrugă

¹ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968, p. 331.

în întregime partea superioară a altarului și să desprindă inscripția de bloc. Datorită acestui fapt inscripția a putut fi recuperată doar parțial, însă chiar și în această situație, întregirea ei nu prezintă nici o dificultate. (Pl. XIX, 1).

Inscripția, alcătuită din nouă rînduri, acoperă o suprafață de 50×49 cm. Înălțimea literelor variază între 2,7 cm iar distanța dintre rînduri este de 1,5 cm. Fiecare rînd cuprinde 14—16 litere frumos executate. Textul inscripției este următorul :

IMP CAES DIVI ANTO-
NINI FIL DIVI HADR
NEP DIVI TRAIANI PART
PRONEPOTI DIVI NER-
VAE ABNER M AVREL
ANTONINO AVG ARME-
NIACO PART MAX IMP... TRIB
POTES XVIII CO S III
COH I SAG

Imperatori Caesari, divi Anto-
nini filio, divi Hadriani
nepoti, divi Traiani Partici
pronepoti, divi Ner-
vae abnepoti, Marco Aurelio
Antonino Augusto Arme-
niaco, Partico, Maximo Imp... Trib.
Potestatis XVIII, Consuli III
Cohors I Sagittariorum

Altarul ridicat de cohors I Sagittariorum la Tibiscum, datează, după cum reiese din textul inscripției, din anul 165 e.n. și este deocamdată, singura dovadă a staționării acestei unități în garnizoana de aici. Spunem acest lucru deoarece celelalte informații referitoare la această cohortă le avem exclusiv din Dacia inferior, respectiv de la Drobeta unde această unitate a staționat asigurînd paza importantului centru urban și contribuind între altele, la refacerea unor construcții publice.²

Prezența coortei I Sagittariorum la Drobeta este confirmată atît de ștampile pe cărămizi cit și de cele patru monumente epigrafice care o menționează.³

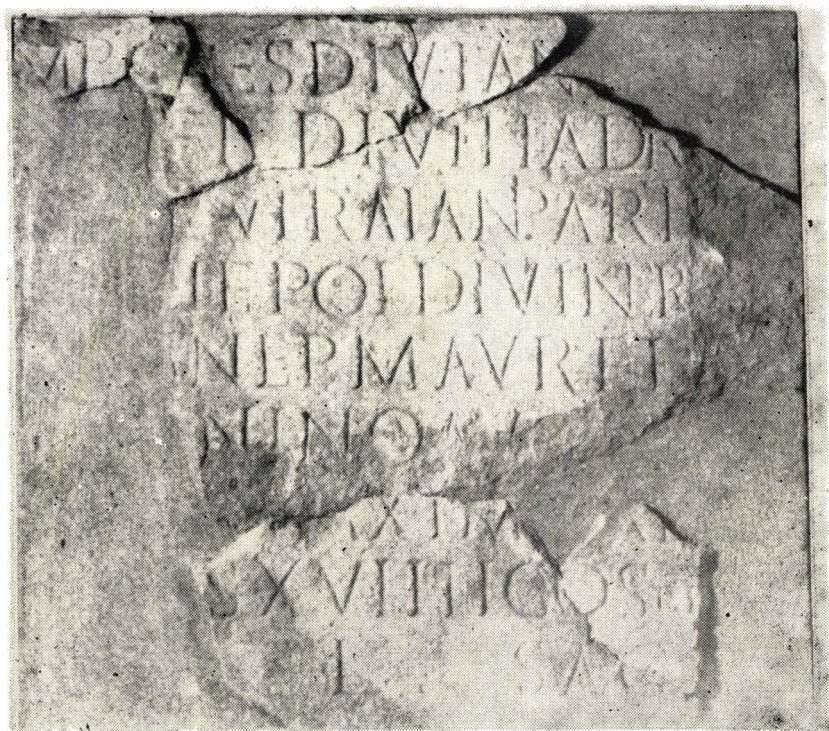
Altarul descoperit la Tibiscum ridică în mod firesc, cîteva probleme în legătură cu această cohortă. Întîi de toate este vorba de însăși numele ei.

La Tibiscum, după cum o arată clar textul inscripției, ea se numește cohors I Sagittariorum. La fel o avem în două inscripții și pe un tip de ștampilă de la Drobeta. Ținînd seama de faptul că una din aceste două inscripții și anume cea descoperită în băile de la Drobeta datează din sec. III. e.n.⁴, cînd acest stabiliment este refăcut, putem afirma că pînă la începutul secolului III, aceasta este denumirea unității. Cohortă primește epitetul de *milliaria* abia după ce participă la refacerea amintitelor băi, fără să putem afirma cu siguranță cînd anume. În mod sigur,

² *Ibidem*, p. 348.

³ D. Tudor, *Drobeta*, ed. Meridiane, passim.

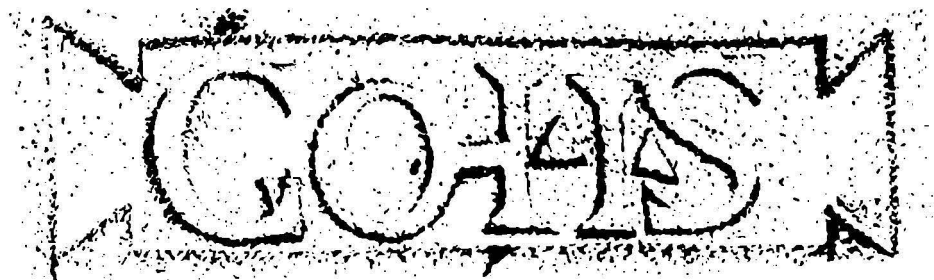
⁴ D. Tudor, *Ollenia romană*, p. 98.

Planșa XIX, fig. 1. Marius Moga, Inscriptiia ridicată de *Cohors I Sagittariorum* în cinstea împăratului Marcus Aurelius la Tibiscum în 1665 e.n.

Planșa XIX, fig. 2. Marius Moga, Ștampilă pe o cărămidă din castrul roman la Tibiscum.

Planșa XIX, fig. 3. Marius Moga, Ștampilă pe o cărămidă din castrul roman de la Tibiscum.

în timpul lui Gordianus, ea apare sub numele de *Cohors I Sagittariorum milliaria Gordiana*. Nu știm dacă aceleași perioade îi aparțin și ștampila COH I SAG M⁵, interpretată de D. Tudor ca *milliaria* și pusă sub semnul întrebării de I. I. Russu⁶, sau dacă nu cumva, această ștampilă este anterioară domniei lui Gordianus. Ultimul nume pe care-l cunoaștem al acestei cohorte, acela de *Cohors I Sagittariorum Gordiana milliaria equitata*, datează de asemenea din vremea împăratului Gordian, după cum ne-o atestă altarul închinat de cohortă împăratului.⁷

Prin urmare *Cohors I Sagittariorum* de la Tibiscum este identică cu *Cohors I Sagittariorum Gordiana milliaria equitata* de la Drobeta.

O altă problemă care se ridică în legătură cu această unitate este aceea a datei mutării ei de la Tibiscum la Drobeta.

După D. Tudor, cohorta I de arcași preia garnizoana de la Drobeta înlocuind pe *Cohors III Campestris*, unitate care e atestată după 159/160 în Moesia Superior, în anii 158/159⁸. Altarul ridicat în cinstea lui Marcus Aurelius la Tibiscum în 165, infirmă această părere și ne silește să intercalăm între momentul plecării acelei *Cohors III Campestris* în sudul Dunării și momentul venirii la Drobeta a lui *Cohors I Sagittariorum*, una sau mai multe unități care ne sînt necunoscute, dar care cu siguranță au asigurat paza importantului centru dunărean.

În sfîrșit, o ultimă problemă pe care o ridică această inscripție este aceea a mișcării de trupe în condițiile împărțirii administrative a Daciei din momentul respectiv. Cert este că pînă în 165, *Cohors I Sagittariorum* a făcut parte din trupele Daciei *Apulensis* și în consecință se pune întrebarea, dacă nu cumva la acea dată, Drobeta și nu numai ea, nu aparținea aceleiași Dacie.

NEUE KENNTNISSE ÜBER DIE RÖMISCHE MILITÄR-GARNISON VON TIBISCUM

(Zusammenfassung)

(Dorf Jupa, Stadt Caransebeș,
Kr. Caraș-Severin)

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit einigen inschriftlichen Quellen welche anlässlich der in den Jahren 1970—73 durchgeführten Ausgrabungen bei Tibiscum (Dorf. Jupa, Stadt Caransebeș, Bezirk Caraș-

⁵ *Ibidem*, p. 482—483.

⁶ *Ibidem*, p. 350.

Severin) entdeckt wurden und sich auf die Zusammensetzung der hier stationierenden Militär-Garnison beziehen. Es handelt sich um zwei Ziegel-Stempel (Taf. XIX, Abb. 2 u. 3) und eine Inschrift (Taf. XIX, Abb. 1), die auf einem im *Praetorium* des Lagers von der *Cohors I Sagittariorum*, im Jahre 165 u.Z. errichteten Altar zu lesen ist. Diese Inschrift versetzt die Umsiedlung dieser *Cohors* nach *Drobeta* am Donau-Ufer auf einen späteren Zeitpunkt als diese bisher vermutet wurde, wodurch manche Probleme bezüglich der Verwaltungs-Einteilung Römisch-Daziens auftauchen.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN CASTRUL ROMAN DE LA BERZOVIA

(jud. Caraș-Severin)

FLORIN MEDELET

— Timișoara —

RICHARD PETROVSKY

— Caransebeș —

În toamna anului 1972, în imediata vecinătate a clădirii Consiliului Popular din comuna Berzovia, au fost efectuate lucrări de excavație necesitate de construirea unui nou complex comercial. Aceste excavații au afectat o zonă din interiorul castrului plasată în apropiere de latura de E a acestuia¹. Deplasându-ne la fața locului am izbutit să consemnăm cu ajutorul profilelor, observațiile stratigrafice ce urmează;²

Excavația făcută pentru temeliile complexului comercial, are o formă de L ale cărei laturi (vezi fig. 29) au fost notate cu literele A, B,

¹ Pentru bibliografia cercetărilor mai vechi și celor noi, a descoperirilor întimplătoare, a studiilor etc. referitoare la castrul Berzobia, vezi *Rep. Arh*; K. Torma, *Repertorium ad literaturam Daciae arheologicam et epigraphicam*, Budapesta, 1880, p. 130, nr. 144 și bibliografia amintită în lucrare; I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ Cluj*, VI, 1—2, 1955, p. 68, 128; N. Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArhMold*, I, p. 164, nr. 240; I. Glodariu, *Legio IV Flavia Felix în Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 431; D. Protase, *Legio IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia în ActaMN IV*, 1967, p. 49—51; *Tabula imperi Romani*, L 34 Budapesta, 1968, p. 36 și bibliografia amintită în lucrare; D. Popescu rapoarte de săpături efectuate în RSR între 1962—1969) în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 459, XVII, 4, 1966, p. 717; XIX, 4, 1968, p. 685; XX, 3, 1969, p. 486; XXI, 3, 1970, p. 507; *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 578, nr. 70; X, 1966, p. 392, nr. 26; XI, 1967, p. 365, nr. 39, XII, 1968, p. 429, nr. 60; XIII, 1969, p. 521, nr. 88; XIV, 1970, p. 447, nr. 95 și Marius Moga, *Castrul Berzobis*, în *Tibiscus*, I, 1971 (70), p. 51—58, cu bibliografia amintită în lucrare. La acestea mai adăugăm și săpăturile efectuate de Marius Moga și Florin Medelet în anii 1969—1970 în perimetrul aceluiași castru și care au fost consemnate într-un raport de săpături, între materialele ce urmează a fi cuprinse în *Materiale*, X, precum și într-o comunicare a acelorași prezentată la sesiunea Academiei RSR București, decembrie 1971.

² Din păcate nu a fost posibilă executarea unor sondeaje în plus de verificare care să ne permită să stabilim suprafața și destinația construcției (sau construcțiilor?) existente, datorită timpului nefavorabil și a lipsei de forță de muncă în condițiile campaniei agricole de toamnă. Amploarea complexului comercial permite însă realizarea acestor sondeaje și la o dată ulterioară, pe care o sperăm cât mai apropiată. În aceste condiții ne-am limitat să consemnăm numai situația stratigrafică a profilelor excavației executate de constructori.

C, D, E, și F. Dintre acestea au fost realizate profilele pereților C și A, F (parțial, vezi fig. 30 și 31). Adâncimea excavației realizate în interiorul castrului roman este de 3,50 m, pătrunzînd prin nivelele romane pînă la un pămînt neumblat argilos, de culoare verzuie. Situația stratigrafică a profilelor neprezentate în nota de față este identică cu cea a celor pe care le prezentăm.

Profilul peretelui C, are o lungime de 10,5 m și pe întreaga sa lungime se poate face o clară distincție între nivelul inițial de călcare care a fost refăcut de cîteva ori și nivelul final de epocă romană care coincide cu data la care castrul a fost abandonat și distrus. Între cele două nivele există o acumulare de pămînt amestecat cu resturi de căr-bune, fragmente ceramice de mici dimensiuni și resturi menajere care are o grosime medie de aproximativ 20 cm fapt ce pledează pentru o folosire relativ îndelungată a acestui castru. Nivelul de părăsire al castrului a dat la iveală numeroase fragmente ceramice din care au putut fi întregite cîteva vase, toate fiind acoperite de un strat de grosime variabilă (5—15 cm) de țigle romane mai mult sau mai puțin fragmentare, resturi de birne carbonizate, piroane de mari dimensiuni din fier, trecute prin foc. Urmele de incendiu sînt vizibile și în culoarea solului de sub aceste dărîmături care este parțial vitrificat. Cu ocazia cercetărilor noastre nu am descoperit nici o țiglă cu ștampilă, dar în muzeul școlar din localitate au fost adunate cu ocazia efectuării acestor excavații mai multe fragmente de țiglă purtînd inscripția ștampilată LEG III F F, pe care le bănuim ca provenind din stratul de dărîmături — singurul nivel la care se găsesc resturi de țiglărie. În timpul excavațiilor și al cercetărilor efectuate de noi nu a fost descoperită nici o monetă care să ne fie de folos într-o oarecare măsură la stabilirea datei aproximative, cînd castrul, după o incendiere violentă, este părăsit de către trupele romane. În partea dinspre latura B a profilului laturei C, (vezi fig. 30), putem consemna existența unui masiv zid de piatră de stîncă legată cu mortar a cărui grosime este de 0,90 m și căruia i-au fost surprinse pe ambele laturi, lentilele de fabricație, cert anterioare momentului părăsirii castrului și foarte probabil posterioare primului nivel roman sesizat stratigrafic. În structura internă a acestui zid pot fi distinse cu ușurință o parte de temelie în care liantul de mortar lipsește³ și o parte structurală propriu-zisă în care este folosit mortarul. Poziția stratigrafică a zidului în discuție indică cu certitudine că el aparținea unei clădiri din imediata vecinătate a laturii de E a castrului, care va fi avut, probabil, un caracter militar (poate o cazarmă) fiind folosită pînă la părăsirea castrului.

³ Cu toate acestea și pe piatra de stîncă care constituie temelie fără mortar a zidului se constată urme de mortar, fapt ce ar indica poate (păstrînd rezervele cuvenite), că materialul de construcție folosit la construirea acestui zid, a fost luat din o construcție mai veche, dezafectată.

ARHEOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN IM RÖMISCHEN CASTRUM VON BERZOVIA

(Zusammenfassung)

Im Herbst des Jahres 1972 in der Nähe des Gebäudes des Gemeindevolksrates Berzovia, wurden Exkavationsarbeiten für den Bau eines Handelskomplexes ausgeführt.

Die Grabung erfolgte innerhalb des dortigen Castrums, und zwar an dessen Ostseite. Sie hatte eine L-Form und eine Tiefe von 3,50 m, wobei man auch auf römische Bewohnungsniveaus stiess. Man kann einen klaren Unterschied zwischen dem eigentlichen Bewohnungsniveau (welches öfter wiederhergestellt wurde) und dem Endniveau der Römerbewohnung, das mit dem Datum des Abzuges und der Vernichtung des Castrums übereinfällt, feststellen.

Zwischen den beiden Niveaus befindet sich eine Schichte die aus, mit Kohlenstückchen, Tonscherben und Abfallresten vermischter Erde besteht. Sie hat eine mittlere Stärke von 20 cm. Ausserdem fand man im Profil die (ganze oder entschärfte) Mauernteile einiger, an der Ostseite des Castrums gelegenen, Innenbauten.

Die stratigraphische Lage lässt noch das Problem der Chronologie der Ereignisse die das Castrum betreffen, ungelöst.

Porțiunea de perete a laturii A (vezi fig. 31), pe care a fost executat profilul ne furnizează, după părerea noastră o informație cu caracter stratigrafic deosebit de utilă. După cum se vede în profil, pe această latură se constată prezența unui zid dezafectat puțin înainte de abandonarea castrului și de incendierea sa⁴. Spre aceasta pledează stratul uniform de dărămături (fragmente de țiglă, resturi de birne incendiate etc.), care acoperă groapa de temelie a fostului zid cît și curbura sesizabilă pe care o face în acest loc ultimul nivel de călcare — care este, de puțin, ulterior dezafectării zidului. Lucrările pricinuite de dezafectarea zidului nu mai permit astăzi — cel puțin în porțiunea cercetată de noi — să stabilim cu toată exactitatea conturul inițial al părții superioare a șanțului de fundație al zidului dezafectat. Prezența acestuia pare să indice o serie de refaceri și modificări ce se execută în castru puțină vreme înainte de părăsirea sa și a căror amploare a fost considerabilă. Profilul porțiunii de perete al laturii F care a fost executat (vezi fig. 31) prezintă o situație stratigrafică relativ similară deși mai puțin clară. Este evident că avem de-a face cu o construcție ce aparține primului nivel al castrului și căreia trebuie să-i atribuim lentila de mortar cu cărămidă și fragmentul de zid din piatră de stîncă care folosește de asemenea mortarul ca liant și care a fost de asemenea dezafectat în partea sa superioară într-o etapă de existență ulterioară a castrului. Acest fragment de zid, care se află la o adîncime relativ mai mare decît lentila cu curămidă pare a fi temelia puțin profundă a unui zid despărțitor din cadrul unei construcții mai mari ce suferă modificări ulterioare și care corespundea nivelului de călcare al lentilei cu cărămidă. Și peste acest prim nivel se succede un strat de pămînt umblat plin de resturi mici de ceramică și mici fragmente de cărbune, peste care se întinde ultimul nivel de călcare al castrului, cu urme de incendiu violent⁵, la rîndul său acoperit de dărîmăturile ce vor fi aparținut cu certitudine acoperișului construcției care se înalța aici.⁶

Situația stratigrafică prezentată, vine să confirme unele afirmații făcute deja⁷, lăsînd încă nerezolvată cronologia evenimentelor petrecute în castru. Fără îndoială că cercetările viitoare ce le vom executa în anii ce urmează vor duce și la soluționarea acestei probleme.

⁴ Fapt ce confirmă observații stratigrafice anterioare făcute de Marius Moga și Florin Medeleț, în săpăturile din anii 1969—1970. Pentru aceasta vezi raportul de săpături și comunicarea celor doi amintite la nota 1.

⁵ Amintim că vasele prezentate în fig. 32 provin din acest ultim nivel de călcare, fiind arse și sparte pe ocazia distrugerii. Puterea acestui incendiu este dovedită și prin vitrificarea pămîntului în care se găseau fragmentele ceramice și țiglele căzute cu această ocazie.

⁶ În privința modificărilor succesive pe care le-a suferit castrul, vezi observațiile stratigrafice din lucrările lui M. Moga și F. Medeleț menționate în nota 1., observații ce sînt făcute în alte puncte ale imensei suprafețe de 20 ha pe care acesta o are și care sesizează de asemenea modificări de amplasare a unor construcții.

⁷ Vezi M. Moga, *op. cit.* și M. Moga și F. Medeleț, *op. cit.*

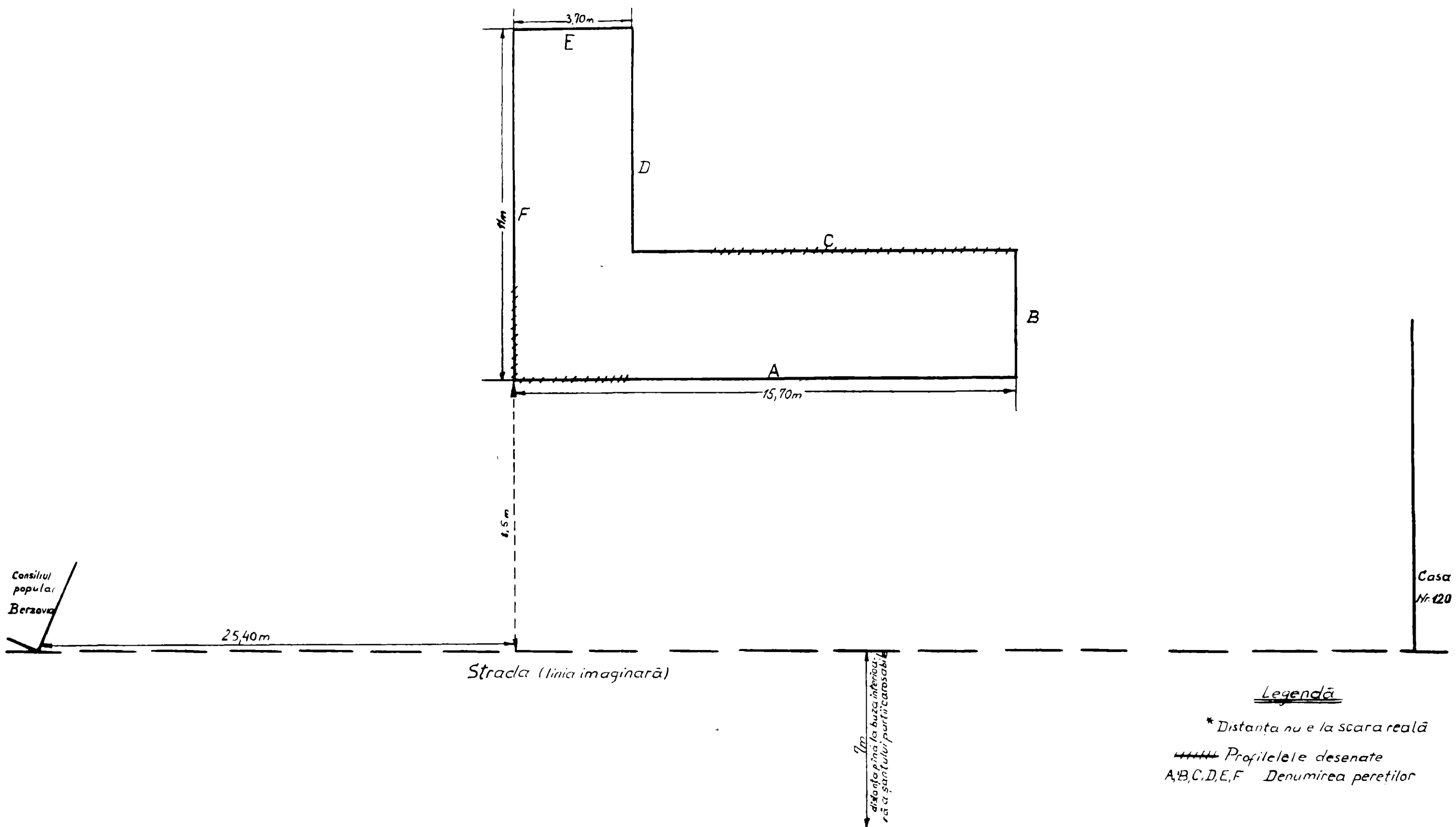
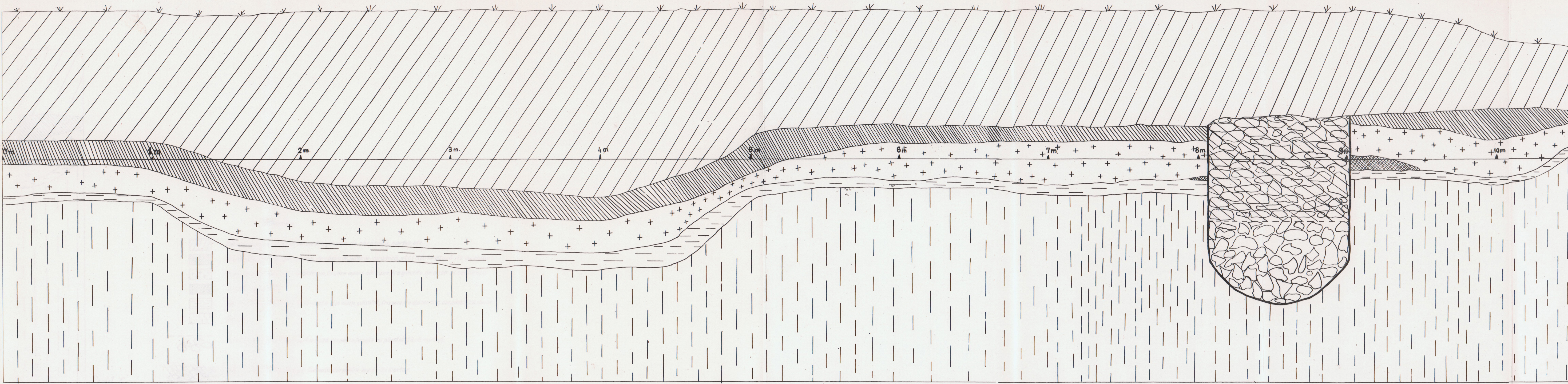

Fig. 29. Schița de amplasare a excavăției.

Legendă

- Pământ galben amestecat cu fragmente de cărămidă, mortar, etc.
- Strat de țigle romane cu urme de cărbune, piroane, ceramică, etc. (dărâmată de incendiu).
- Pământ de culoare brun-alăstrui, în care apare cărbune, fragmente de oase și ceramică.
- Lentilă de mortar
- Strat roman cu 4 sub-nivele formate din nisip, pământ, fragmente de mortar, ceramică, cărbune
- Sol viu
- Partea inferioară a zidului formată din pietre legate cu pământ (fără mortar)
- Partea superioară a zidului formată din pietre legate cu mortar.

Profil C

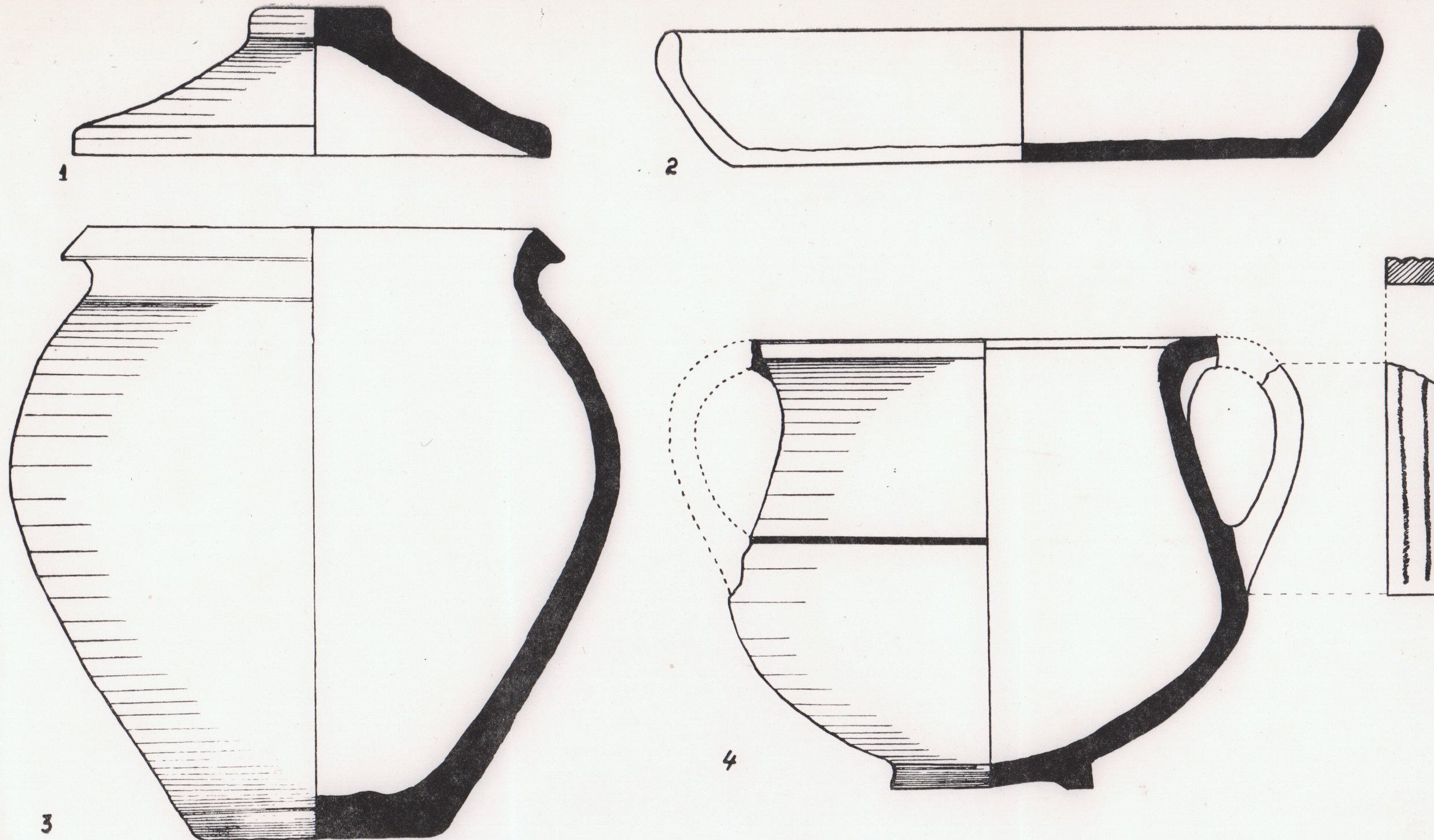

Fig. 32. Ceramică romană aparținând nivelului cu urme de incendiu.

O STATUETĂ DIONYSIACĂ ÎN MUZEUL BANATULUI

CONSTANTIN POP

— Cluj —

Unul dintre cele mai frumoase exponate ale valoroasei colecții de antichități romane păstrate în Muzeul Banatului din Timișoara este, fără îndoială, o statueta reprezentând pe *Dionysos*¹ (Pl. XX). Admirabila execuție a acestei sculpturi, dorința de a fi semnalată în literatura de specialitate² și, în special, extraordinara ei asemănare cu o cunoscută capodoperă a clasicismului greco-roman, au fost câteva motive care ne-au determinat s-o publicăm.

Piesa, confecționată din bronz, păstrează patina verzuie-închisă caracteristică, este goală în interior și are înălțimea de 34 cm, fiind excelent conservată. Ea a fost descoperită — împrejurările nu se cunosc — în anul 1921, în cartierul Partoș al orașului Alba Iulia³.

Statueta înfățișează pe *Dionysos*, nud, imberb, cu forme grațioase de efeb, centrul de greutate al corpului fiind plasat pe piciorul drept întins, poziție care duce la arcuirea șoldului drept și la relaxarea piciorului stâng, adus puțin în față. Capul, ușor aplecat spre stînga, are figura cu trăsături efeminate, încadrată de un păr scurt în bucle mărunte și împodobit cu specifica cunună din frunze de iederă (*corymbus*). Personajul poartă pe umărul stîng un veșmînt vaporos (*nebris*) din piele de capră (picioarele paricopitate ale animalului se văd unul pe umăr, celălalt atîrnă), strînsă și înfășurată de încheietura mîinii stîngi, a cărei palmă, închisă, se sprijină pe șold cu degetul mare și cel mic. Brațul drept este îndoit, îndreptat în sus, cu degetul arătător al mîinii ridicat. Zeul are în picioare o încălțăminte ușoară cu carîmb înalt. Poziția interesantă a piesei îl surprinde pe veselul protector al viței de vie într-o atitudine degajată, așa cum deseori este el reprezentat în plastica greco-romană.

Aminteam că statueta din muzeul bănățean prezintă frapante asemănări cu un celebru bronz (Pl. XXI), descoperit în anul 1863 la Pompei,

¹ Comunicare prezentată la sesiunea prilejuită de aniversarea centenarului Muzeului Banatului din Timișoara, 13—14 ianuarie 1973.

² Statueta este inedită. Doar fotografia ei ilustrează, împreună cu alte piese antice, edițiile în limbile italiană și germană a cunoscutei lucrări de sinteză a prof. C. Daicoviciu, *La Transilvania nell'antichità*, București, 1943, fig. 19 (— *Siebenbürgen im Altertum*, București, 1943, fig. 19).

³ După mărturia lui Fr. Deutsch, cel care a vîndut figurina muzeului bănățean (cf. nr. de inventar al piesei 1567—nr. vechi 1579). Această informație amabilă și dimensiunile sculpturii le datorăm colegului Florin Medeț, de la Muzeul Banatului din Timișoara, căruia îi mulțumim și pe această cale.

păstrat astăzi în Muzeul Național din Napoli, bronz care figurează în mai toate tratatele și ghidurile privind arta romană⁴, ba chiar și în anumite albume selective pentru unele gimnazii⁵.

Referindu-ne la statueta de la Pompei, trebuie să arătăm că deși aceasta este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de „Dionysos sau așa-numitul Narcissus”⁶, ea înfățișează cu *cértitudine* pe zeul Bacchus. Argumentarea noastră se bazează pe detaliul vestimentar purtat de personaj și anume acea îmbrăcăminte (nebridă) din piele de capră, specifică cultului dionysiac și nicidecum nefericitului tînăr îndrăgostit de propriu-i chip.

Dacă figurina păstrată în Muzeul Național din Napoli prezintă tipul elenistic al lui Dionysos⁷, așa cum a fost el conceput, fără îndoială, sub influența școlii lui Praxiteles⁸, atunci sîntem cu totul îndreptățiți a vedea în bronzul din Muzeul Banatului o *copie antică autentică* a celebrului prototip. Ne găsim, așadar, în fața unui exemplu concludent — destul de rar întîlnit — de imitare aproape perfectă a unui model ce va fi avut o largă circulație în lumea grecească și apoi în Imperiul roman. Cele cîteva mici deosebiri în ceea ce privește tehnica turnării celor două bronzuri⁹, precum și înălțimea lor diferită¹⁰, se datorează în primul rînd imperfecțiunii matriței tiparului de copie respectiv, lucru explicabil cînd este vorba de o imitație.

În ceea ce privește locul de confecționare al sculpturii din muzeul timișorean, — deși descoperită la *Portus*, dacă ne bazăm pe mărturia

⁴ Bibliografie selectivă: *Museo Borbonico descritto ed illustrato*, XVI, Napoli, 1867, 28; O. Rayet, *Monuments de l'art antique*, Paris, 1880, 48; H. Brunn-F. Bruckmann, *Denkmaeler griechischer und roemischer Skulptur, unter Leitung von H. Brunn, herausgegeben von F. Bruckmann*, München, 1888—1897, 384; S. Reinach, *Répsat*, II, 1, Paris, 1897, p. 121, nr. 7; A. Mau, *Pompeji in Leben und Kunst*, Leipzig, 1900, p. 444—445, fig. 263; Fr. Winter, *Kunstgeschichte in Bildern. Das Altertum*, I, Leipzig-Berlin, 1900, pl. I, 77, nr. 2; A. Ruesch, *Guida illustrata del Museo Nazionale di Napoli*, Napoli, p. 202—203, nr. 817, fig. 47; A. de Franciscis, *Guida del Museo Archeologico Nazionale di Napoli*, Cava dei Tirreni, 1963, p. 66, nr. 5003.

⁵ H. Steuding, *Denkmäler antiker Kunst. Für das Gymnasium ausgewählt und in geschichtlicher Folge erläutert*, Leipzig, 1896, p. 14, nr. 50, pl. L, nr. 2.

⁶ Pentru dubla denumire a personajului, vezi bibliografia selectivă de la nota 4. Referitor la poziția personajului, se afirmă că Bacchus este surprins, probabil, jucîndu-se cu pantera, astăzi dispărută. Această ipoteză, după părerea noastră, trebuie pusă sub rezervă, deoarece nici un indiciu de pe soclul statuetei nu atestă prezența animalului, iar atitudinea zeului poate primi și alte interpretări.

⁷ Fr. Winter, *op. cit.*, pl. I, 77, nr. 2 plasează statueta pe planșa rezervată plasticii grecești din sec. III—I î.e.n.; A. Ruesch, *op. cit.*, p. 203.

⁸ A. Ruesch, *op. cit.*, p. 203; A. de Franciscis, *op. cit.*, p. 66.

⁹ Analiză stilistică făcută ambelor piese la fața locului, lucru ce poate fi constatat și din cele două fotografii pe care le prezentăm pentru comparație (vezi Pl. XX și XXI). De asemenea, statueta din Muzeul Banatului pare să fi avut un suport (ca cea de la Pompei), care astăzi nu se mai păstrează, dovadă în acest sens fiind orificiile pentru fixare din tălpile personajului.

¹⁰ Statueta din Muzeul Banatului are înălțimea de 34 cm, iar cea din Muzeul Național din Napoli 63 cm (după A. Ruesch, *op. cit.*, p. 202) sau 59 cm (după A. Mau, *op. cit.*, p. 444).

vînzătorului Fr. Deutsch¹¹ —, înclinăm a crede că ea nu a fost executată în Dacia, fiind un produs de lux, importat dintr-o regiune centrală a Imperiului în provincia noastră nord-dunăreană.

Perfecțiunea formelor, stilul elegant degajat de această statueta de o „straordinaria bellezza”, ne permite s-o plasăm alături de cele mai splendide opere de artă ale genului provenite din Dacia, cum sînt cunoscutele bronzuri înfățișînd pe Venus, Jupiter și Mars (toate descoperite la *Potaissa*), Diana de la *Ulpia Traiana Sarmisegetuza*, Iarul de la *Sucidava*, bacanta de la *Ilișua* ș.a.

UNE STATUETTE DIONYSIAQUE AU MUSÉE DU BANAT

Résumé

On décrit et on interprète une statuette de bronze, représentant Dionysos (pl. XX), découverte à Alba Iulia-Partoș, aujourd'hui dans le patrimoine du Musée du Banat de Timișoara.

Cette pièce a des frappantes analogies avec une célèbre figurine hellénistique (pl. XXI), provenue de Pompei et conservée dans le Musée National de Napoli. La statuette du Musée de Timișoara est un exemple édifiant de reproduction tout près parfait d'un modèle qui a eu probablement une large circulation dans le monde greco-romaine. Elle est considérée comme un produit importé en Dacie, pouvant figurer près des plus réussies statuette s en bronze découvertes dans cette province danubienne.

¹¹ Vezi nota 3.

O STATUETĂ DIONYSIACĂ ÎN MUZEUL BANATULUI

CONSTANTIN POP

— Cluj —

Unul dintre cele mai frumoase exponate ale valoroasei colecții de antichități romane păstrate în Muzeul Banatului din Timișoara este, fără îndoială, o statueta reprezentând pe *Dionysos*¹ (Pl. XX). Admirabila execuție a acestei sculpturi, dorința de a fi semnalată în literatura de specialitate² și, în special, extraordinara ei asemănare cu o cunoscută capodoperă a clasicismului greco-roman, au fost câteva motive care ne-au determinat s-o publicăm.

Piesa, confectionată din bronz, păstrează patina verzuie-închisă caracteristică, este goală în interior și are înălțimea de 34 cm, fiind excelent conservată. Ea a fost descoperită — împrejurările nu se cunosc — în anul 1921, în cartierul Partoș al orașului Alba Iulia³.

Statueta înfățișează pe *Dionysos*, nud, imberb, cu forme grațioase de efeb, centrul de greutate al corpului fiind plasat pe piciorul drept întins, poziție care duce la arcuirea șoldului drept și la relaxarea piciorului stâng, adus puțin în față. Capul, ușor aplecat spre stînga, are figura cu trăsături efeminate, încadrată de un păr scurt în bucle mărunte și împodobit cu specifica cunună din frunze de iederă (*corymbus*). Personajul poartă pe umărul stîng un veșmînt vaporos (*nebris*) din piele de capră (picioarele paricipitate ale animalului se văd unul pe umăr, celălalt atîrnă), strînsă și înfășurată de încheietura mîinii stîngi, a cărei palmă, închisă, se sprijină pe șold cu degetul mare și cel mic. Brațul drept este îndoit, îndreptat în sus, cu degetul arătător al mîinii ridicat. Zeul are în picioare o încălțăminte ușoară cu carîmb înalt. Poziția interesantă a piesei îl surprinde pe veselul protector al viței de vie într-o atitudine degajată, așa cum deseori este el reprezentat în plastica greco-romană.

Aminteam că statueta din muzeul bănățean prezintă frapante asemănări cu un celebru bronz (Pl. XXI), descoperit în anul 1863 la Pompei,

¹ Comunicare prezentată la sesiunea prilejuită de aniversarea centenarului Muzeului Banatului din Timișoara, 13—14 ianuarie 1973.

² Statueta este inedită. Doar fotografia ei ilustrează, împreună cu alte piese antice, edițiile în limbile italiană și germană a cunoscutei lucrări de sinteză a prof. C. Daicoviciu, *La Transilvania nell'antichità*, București, 1943, fig. 19 (— *Siebenbürgen im Altertum*, București, 1943, fig. 19).

³ După mărturia lui Fr. Deutsch, cel care a vîndut figurina muzeului bănățean (cf. nr. de inventar al piesei 1567—nr. vechi 1579). Această informație amabilă și dimensiunile sculpturii le datorăm colegului Florin Medeleț, de la Muzeul Banatului din Timișoara, căruia îi mulțumim și pe această cale.

păstrat astăzi în Muzeul Național din Napoli, bronz care figurează în mai toate tratatele și ghidurile privind arta romană⁴, ba chiar și în anume albume selective pentru unele gimnazii⁵.

Referindu-ne la statueta de la Pompei, trebuie să arătăm că deși aceasta este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de „Dionysos sau așa-numitul Narcissus”⁶, ea înfățișează cu *cărtitudine* pe zeul Bacchus. Argumentarea noastră se bazează pe detaliul vestimentar purtat de personaj și anume acea îmbrăcăminte (nebridă) din piele de capră, specifică cultului dionysiac și nicidecum nefericitului tînăr îndrăgostit de propriu-i chip.

Dacă figurina păstrată în Muzeul Național din Napoli prezintă tipul elenistic al lui Dionysos⁷, așa cum a fost el conceput, fără îndoială, sub influența școlii lui Praxiteles⁸, atunci sîntem cu totul îndreptățiți a vedea în bronzul din Muzeul Banatului o *copie antică autentică* a celebrului prototip. Ne găsim, așadar, în fața unui exemplu concludent — destul de rar întîlnit — de imitare aproape perfectă a unui model ce va fi avut o largă circulație în lumea grecească și apoi în Imperiul roman. Cele cîteva mici deosebiri în ceea ce privește tehnica turnării celor două bronzuri⁹, precum și înălțimea lor diferită¹⁰, se datorează în primul rînd imperfecțiunii matriței tiparului de copie respectiv, lucru explicabil cînd este vorba de o imitație.

În ceea ce privește locul de confecționare al sculpturii din muzeul timișorean, — deși descoperită la *Portus*, dacă ne bazăm pe mărturia

⁴ Bibliografie selectivă: *Museo Borbonico descritto ed illustrato*, XVI, Napoli, 1867, 28; O. Rayet, *Monuments de l'art antique*, Paris, 1880, 48; H. Brunn-F. Bruckmann, *Denkmäler griechischer und römischer Skulptur, unter Leitung von H. Brunn, herausgegeben von F. Bruckmann*, München, 1888—1897, 384; S. Reinach, *Réstat*, II, 1, Paris, 1897, p. 121, nr. 7; A. Mau, *Pompeji in Leben und Kunst*, Leipzig, 1900, p. 444—445, fig. 263; Fr. Winter, *Kunstgeschichte in Bildern. Das Altertum*, I, Leipzig-Berlin, 1900, pl. I, 77, nr. 2; A. Ruesch, *Guida illustrata del Museo Nazionale di Napoli*, Napoli, p. 202—203, nr. 817, fig. 47; A. de Franciscis, *Guida del Museo Archeologico Nazionale di Napoli*, Cava dei Tirreni, 1963, p. 66, nr. 5003.

⁵ H. Steuding, *Denkmäler antiker Kunst. Für das Gymnasium ausgewählt und in geschichtlicher Folge erläutert*, Leipzig, 1896, p. 14, nr. 50, pl. L, nr. 2.

⁶ Pentru dubla denumire a personajului, vezi bibliografia selectivă de la nota 4. Referitor la poziția personajului, se afirmă că Bacchus este surprins, probabil, jucîndu-se cu pantera, astăzi dispărută. Această ipoteză, după părerea noastră, trebuie pusă sub rezervă, deoarece nici un indiciu de pe soclul statuei nu atestă prezența animalului, iar atitudinea zeului poate primi și alte interpretări.

⁷ Fr. Winter, *op. cit.*, pl. I, 77, nr. 2 plasează statueta pe planșa rezervată plasticii grecești din sec. III—I î.e.n.; A. Ruesch, *op. cit.*, p. 203.

⁸ A. Ruesch, *op. cit.*, p. 203; A. de Franciscis, *op. cit.*, p. 66.

⁹ Analiză stilistică făcută ambelor piese la fața locului, lucru ce poate fi constatat și din cele două fotografii pe care le prezentăm pentru comparație (vezi Pl. XX și XXI). De asemenea, statueta din Muzeul Banatului pare să fi avut un suport (ca cea de la Pompei), care astăzi nu se mai păstrează, dovadă în acest sens fiind orificiile pentru fixare din tălpile personajului.

¹⁰ Statueta din Muzeul Banatului are înălțimea de 34 cm, iar cea din Muzeul Național din Napoli 63 cm (după A. Ruesch, *op. cit.*, p. 202) sau 59 cm (după A. Mau, *op. cit.*, p. 444).

vînzătorului Fr. Deutsch¹¹ —, înclinăm a crede că ea nu a fost executată în Dacia, fiind un produs de lux, importat dintr-o regiune centrală a Imperiului în provincia noastră nord-dunăreană.

Perfectiunea formelor, stilul elegant degajat de această statueta de o „straordinaria bellezza”, ne permite s-o plasăm alături de cele mai splendide opere de artă ale genului provenite din Dacia, cum sînt cunoscutele bronzuri înfățișînd pe Venus, Jupiter și Mars (toate descoperite la *Potaissa*), Diana de la *Ulpia Traiana Sarmisegetuza*, Iarul de la *Sucidava*, bacanta de la *Ilișua* ș.a.

UNE STATUETTE DIONYSIAQUE AU MUSÉE DU BANAT

Résumé

On décrit et on interprète une statuette de bronze, représentant Dionysos (pl. XX), découverte à Alba Iulia-Partoș, aujourd'hui dans le patrimoine du Musée du Banat de Timișoara.

Cette pièce a des frappantes analogies avec une célèbre figurine hellénistique (pl. XXI), provenue de Pompei et conservée dans le Musée National de Napoli. La statuette du Musée de Timișoara est un exemple édifiant de reproduction tout près parfait d'un modèle qui a eu probablement une large circulation dans le monde greco-romaine. Elle est considérée comme un produit importé en Dacie, pouvant figurer près des plus réussies statuette s en bronze découvertes dans cette province danubienne.

¹¹ Vezi nota 3.

Planșa XX. C. Pop, Statuetă reprezentînd pe Dionysos (Muzeul Banatului din Timișoara).

Planșa XXI. C. Pop, Statuetă înfățișînd pe Dionysos (Muzeul Național din Napoli).
<https://biblioteca-digitala.ro>

O CONTRIBUȚIE LA TOPONIMIA LIMESULUI BĂNĂȚEAN AL DUNĂRII

NICOLAE GUDEA

— Cluj —

Principală arteră de circulație a sud-estului european din cele mai vechi timpuri, Dunărea primește o importanță economică și militară deosebită atunci când romanii o transformă în frontieră fortificată a imperiului. Procesul constituirii limesului dunărean, început încă înainte de Augustus, se încheie în a doua jumătate a secolului I e.n.¹. De-a lungul fluviului s-a creat o linie de fortificații din care, sau alături de care, au apărut numeroase așezări urbane și se dezvoltă o cultură materială provincial-romană înfloritoare².

Limesul bănățean al Dunării cuprinde porțiunea de fluviu dintre vărsarea Tisei la Acumincum (Stari Slamkamen, R.S.F. Iugoslavia) și zona orașului Drobeta (Drobeta Turnu-Severin). Porțiunea bănățeană a limesului Dunării rămâne parțial nefolosită la începutul secolului al II-lea, după cucerirea Daciei. Odată cu retragerea armatei din Dacia sub Aurelianus această zonă de limes își recâștigă importanța ca element al apărării imperiului și este fortificat³.

În legătură cu perioada tîrzie a imperiului roman ne vom ocupa în comunicarea de față cu anumite descoperiri arheologice făcute într-un punct de pe limesul bănățean, la Svinița (jud. Mehedinți)⁴. În cadrul cercetărilor arheologice efectuate în zona Porților de Fier ale Dunării, am efectuat aici o perieghză, urmată de un sondaj în punctul numit Rejiște, situat în hotarul comunei Svinița, la cca 7 km în amonte de sat⁵. Printre alte materiale arheologice au fost descoperite cărămizi purtînd ștampila legiunii VII Claudia⁶.

¹ Despre stabilirea limesului roman pe Dunăre, în zona moesică vezi: R. Syme, în *CAH*, X, 1934, p. 351—358, 369—373; R. Syme — R. G. Collingwood, în *CAH*, X, 1934, p. 803—807.

² T.I.R., L 34 (Aquincum — Sarmisegetuza — Sirmium), Budapesta, 1969, prezintă detaliat așezările romane de pe valea Dunării de mijloc și începutul Dunării de Jos (cu toată bibliografia).

³ N. Gudea, *Bevestigungen am Banater Donaulimes aus der Zeit der Tetrarchie*, Limes Kongress Mamaia, 1972, p. 173—180.

⁴ T.I.R., L 34, p. 108 (Svinița), dar punctul Rejiște nu este menționat aici.

⁵ N. Gudea, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 555—559. La perieghză au luat parte și colegii Gheorghe Lazarovici (Muzeul de Istorie al Transilvaniei) și I. Uzun (Muzeul Reșița). Cu acest prilej a fost identificat punctul de la Svinița—Rejiște. Cf. *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 383 (Svinița).

⁶ În afară de cărămizile ștampilate cunoscute sau publicate de noi, sîntem informați că se mai află cîteva cărămizi ștampilate provenind de la Rejiște și la cercetătorul E. Bujor (Institutul de Arheologie București). Nu am avut ocazia să le vedem.

1. Fragment de cărămidă cu șampilă fragmentară; text de la dreapta spre stînga; înălțimea literelor — 1,3 cm⁷. Literele H+E în ligatură:

S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi) ...

2. Fragment de cărămidă cu șampilă într-un cartuș dreptunghiular de 16×3,5 cm; litere înalte de 1,1 cm. Text pe două rînduri (Pl. XXII/1 fig. 33/1). Literele H+E în ligatură:

S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi) RI(pae) / LEG(io) VII CL(audia) PARTCIT.

3. Fragment de cărămidă cuprinzînd o parte din șampilă menționată mai sus; cartuș lat de 3,5 cm; litere înalte de 1,1 cm (Pl. XXII/2; fig. 33/2). Literele H+E în ligatură:

S(ub) C(ura) HERMO[geni] p(rae) p(ositi) ri(pae)]

LEG(io) VII CL(audia) [...]

Ștampilele amintite mai sus vin să completeze două descoperiri mai vechi făcute în vecinătate, și anume la Boljetin (R.S.F. Iugoslavia, localitate situată vis à vis, peste Dunăre, de Rejište. Textul ștampilelor descoperite aici este:

S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi)

RIP(ae) LEG(io) VII CL(audia) PARCE⁸

și

S(ub) C(ura) HE[rmogeni] p(rae) p(ositi)]

RIP(ae) LEG(io)⁹

Ștampilele descoperite la Svinița și la Boljetin indică prezența aici a unui detașament din legiunea VII Claudia la sfîrșitul secolului al IV-lea sau începutul celui următor. Credem că detașamentul staționa la Boljetin unde a fost identificat și cercetat un castru de mari dimensiuni¹⁰, în micul turn de la Svinița fiind trimiși doar soldați pentru pază. Partea finală la două dintre ștampilele bine păstrate și probabil la toate celelalte dacă ar fi întregi, cuprinde literele PARCE (forma cunoscută de CIL) sau PARTCIT (fig. 42/1=fig. 42/1) de care ne vom ocupa în cele de mai jos.

Încă editorii CIL au arătat că aceste litere alcătuiesc un cuvînt care reprezintă un toponim — sub forma PARCE pe care o cunoșteau ei atunci —¹¹. Ipoteza lor este confirmată și de Ritterling¹² care consideră pe drept cuvînt că PARCE trebuie să fie numele castrului de la Boljetin. Sensul acesta a fost acceptat în general. O serie de autori

⁷ N. Gudea, *op. cit.*, p. 555—559.

⁸ CIL, III, 13814 a (Boljetin).

⁹ E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes*, în Akad. d. Wiss. Wien. Schrift der Balkankommission. Ant. Abt. X. Wien und Leipzig, 1939 (fig. 5), p. 34 — prescurtat Swoboda. Cărămida a fost descoperită de Neudek la Boljetin.

¹⁰ Lj. Zotović — N. Petrović, în *Stari Kulturi u Derdap*, Belgrad, 1969, p. 104—114, (Boljetin).

¹¹ CIL, III, 13814 a, p. 2251: in PARCE latere videtur nomen castelli praeterea ignoti.

¹² *Legio*, în *RE*, XII (1924), col. 1624 (E. Ritterling)

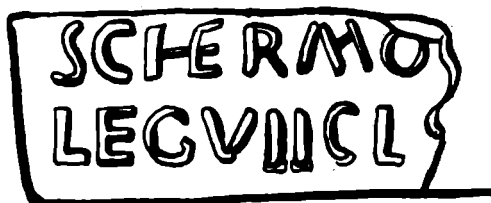

Fig. 33.

însă ca E. Swoboda¹³ și mai recent M. Mirković¹⁴ au emis ipoteza că acest cuvânt reprezintă un nume de persoană. Lectura aceasta ni se pare forțată și în cele ce urmează ne vom strădui să aducem argumente în favoarea ipotezei editorilor CIL.

Este un fapt foarte adevărat că itinerariile antice și izvoarele epigrafice nu menționează în zona de care ne ocupăm o localitate cu acest nume¹⁵, ceea ce de altfel nu ni se pare deloc excepțional și nici nu constituie un argument împotriva existenței unei localități. Sînt pomenite numai marile centre ca Viminacium — Cuppae — Novae — Taliata ...

¹³ Swoboda, p. 35: propune Parcilius, Parconius, P. Arcetius ...

¹⁴ M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Mezii*, Belgrad, 1968, p. 31, nota 67; p. 107, nota 101 (citează pe Swoboda, p. 35). Ambii autori însă, mai ales primul, fac o gravă confuzie necunoscînd faptul că există două tipuri distincte de ștampile de legiune în epoca romană tirzie în zona bănățeană a limesului: a) un tip în care numele legiunii este urmat de termenul: s(ub) c(ura) și un nume de comandant oarecare. Exemplu: LEG(io) VII CL(audia) s(ub) c(ura) VICTORINI P(rae) P(o-siti) cf. JÖAI, VI, 1903, Bbl. p. 54, nr. 74—75; b) un alt tip în care numele legiunii este urmat de un toponim: Exemplu: LEG(io) VII CL(audia) TA(liatis) cf. CIL, III, 13814. Această confuzie îl face pe Swoboda, p. 35 să citeze exemple din prima grupă de ștampile, ca argument pentru ipoteza sa. Ștampilele de la Svinița fac parte, evident, din cea de a doua grupă.

¹⁵ K. Miller, *Die Peutingersche Tafel oder Weltkarte des Castorius*, Stuttgart, 1916, segmentum VII; K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. 499—501; *Itinerarium Antonini*, p. LX.

În epoca romană târzie și mai ales odată cu perioada tetrarhiei, marile concentrări de trupe, formate începînd cu Gallienus, sînt divizate în detașamente mici, fie ca urmare a necesităților strategice noi, fie pentru siguranță. Acest proces de divizare continuă în tot secolul următor¹⁶. Divizarea marilor unități de luptă ca legiunile, în mai multe detașamente quasiindependente, purtînd același nume, dar avînd fiecare comandă proprie, a dus la necesitatea deosebirii lor numai pe baza locului de staționare. Acest lucru s-a realizat practic prin adăugarea la numele unității a unui toponim care indica locul de staționare și permitea să poată fi deosebit detașamentul respectiv din aceeași mare unitate¹⁷. Dealtfel procesul de „a numi” toate trupele (chiar și cele auxiliare) după un toponim ce indică locul de staționare devine general începînd cu sfîrșitul secolului al III-lea¹⁸.

Astfel, sînt citite și înțelese cea mai mare parte, dacă nu chiar toate ștampilele de legiuni, mai ales datînd din epoca romană târzie. În cele ce urmează vom trece în revistă cîteva din exemplele similare de ștampile descoperite în zona învecinată de limes :

1. LEG(io) IIII F(lavia) CUPP(is). Cuppae=Golubac. JÖAI, VIII, 1905, Bbl. p. 3, nr. 7 ; Swoboda, p. 41 ; Ritterling, RE, XII (1924) col. 1624 ; Forni, Ruggiero, IV, 1264 ; CIL, III, 13815 ; Islaz : LEG(io) IIII F(lavia) CU(ppis), CIL, III, 13815 a.

2. LEG(io) IIII F(lavia) IER[...]. Lepenska Stena : CIL, III, 8276 b ; Ritterling, RE XII (1924), col. 1546 ; Forni, Ruggiero, IV, 1266.

3. LEG(io) VII CL(audia) C(uppis). Pojejena : CIL, III, 3071, 144 96, 2 ; D. Tudor, SCIV, XI, 1960, p. 373 ; N. Gudea, Banatica, 1973, p. 94 Golubac : LEG(io) VII CL(audia) C(uppis). CIL, III, 8075, g.

4. LEG(io) VII CL(audia) TA(liatis). Taliata=Donji Milanovac : CIL, III, 13814.

5. LEG(io) VIM(inacensis). Viminacium=Kostolac : CIL, III, 1701.

6. LEG(io) XIII G(emina) P(ontibu)S. Pontes=Kladovo : CIL, III, 14215, 6 ; Drobeta : D. Tudor, SCIV, XI, 1960, p. 346 ; Ad Aquas : CIL, III, 14599 ; Sucidava : D. Tudor, Dacia, XI—XII, p. 159, nr. 1 ; OR², p. 409.

7. LEG(io) XIII G(emina) RAT(iaria). Ratiaria=Arșar : CIL, III, 14597, 4=ILS, 9113 ; Desa : AISC, II, 1933—1935, p. 187, nr. 10 ; OR², p. 423.

8. LEG(io) V M(acedonica) OES(co). Oescus=Iskär : CIL, III, 8068 a—b=6241 ; D. Tudor, SCIV, XI, 1960, p. 337, 342 (Pliska) ; ILS, 911 ; D. Tudor, Dacia, V—VI, 1935/6, p. 412 ; AnnEp, 1939, nr. 90. Uneori scrisă de la dreapta spre stînga.

9. PR(aefectus) L(egionis) V M(acedonicae) OES(co). Oescus=Iskär : Z. Morfova, Latomus, 1959, p. 640 ; AnnEp, 1938, nr. 105 ; D. Tudor, SCIV, XI, 1960, p. 342.

¹⁶ R. Grosse, Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung, Berlin, 1920, p. 33.

¹⁷ Vezi în acest sens : D. Tudor, SCIV, XI, 1960, p. 351.

¹⁸ Notitia Dignitatum (prescurtat NotDign) ed. O. Seeck, Berlin, 1876, este cel mai bun exemplu pentru acest proces.

10. PR(aefectus) L(egionis) V M(acedonicae) UTO. Oescus=Iskăr : Z. Morfova, *Latomus*, 1959, p. 640 ; D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 342.

11. PR(aefectus) L(egionis) V M(acedonicae) VAL(erianae). Oescus=Iskăr : *BIAB*, XVII, 1950, p. 53 ; D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 343.

12. LEG(io) V M(acedonica) VAR(inia). Suscidava=Celei : D. Tudor, *Dacia*, V—VI, 1935/6, p. 413, nr. 4 ; *AnnEp*, 1939, nr. 91 ; p. 406 ; D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 337.

13. LEG(io) XI CL(audia) F(elix) TRAM(arisca). Kadikioi : *CIL*, III, 12527.

14. LEF(io) XI CL(audia) F(elix) CAND(iana). Rahovo : *CIL*, III, 12526=7619 b.

Prima observație care se impune în legătură cu ștampilele citate mai sus, al căror număr este în realitate mult mai mare, constă în aceea că toate se referă la o anumită porțiune a limesului dunărean foarte apropiată de localitățile Svinița și Boljetin. Trebuie subliniat de asemenea că toți autorii care s-au ocupat de ele le datează din timpul și după reformele militare ale lui Diocletian. A. Alföldi observă că unitățile militare care apar pe aceste ștampile nu mai sînt menționate în *NotDign*¹⁹, datînd deci dinaintea datei redactării acestui document. Procesul de divizare al legiunilor, care continuă, face ca detașamentele de legiuni atestate prin ștampile să nu mai corespundă nici numeric, nici ca loc de staționare cu *NotDign*²⁰. Cea mai importantă observație este aceea în legătură cu interpretarea cuvintelor de la sfîrșitul ștampilelor și care reprezintă toponime. Același înțeles și aceeași poziție ca și toate exemplele citate mai sus îl are și *PARTCIT* de aceea credem că poate reprezenta numai un toponim. De altfel autorii care susțin că ar putea fi un nume de persoană nu aduc nici un argument în sprijinul tezei lor. Mai mult nici unul dintre autori nu pare a fi văzut în realitate o ștampilă de la Boljetin sau Svinița și mai ales una conținînd termenul *PARTCIT*. Dealtminteri, în afara ștampilei nr. 2 din articolul nostru, se pare că de la cea menționată în *CIL*, III, 13814 a, unde forma păstrată este *PARCE*, nu a mai apărut nici o ștampilă completă. Există două tipuri de ștampile descoperite la Svinița :

1. S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi) RI(pae)

LEG(io) VII CL(audia) ...

2. SV(b) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi)

RIP(ae) LEG(io) VII CL(audia) ...

și o variantă cu textul scris de la dreapta spre stînga :

S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi)

[RIP(ae) LEG(io) VII CL(audia) ...]

¹⁹ A. Alföldi, *Untergang*, p. 85.

²⁰ După ștampile și alte documente epigrafice legio IIII Flavia are trei detașamente ; în *NotDign* are numai unul (Or. XLI, 30 Singiduno) ; Leg. VII Claudia are 5 detașamente după ștampile și izvoare epigrafice ; în *NotDign* are numai două (Or. XLI, 31 Viminacio, 32 Cuppis) ; Legio V. Macedonica are 8 praefecturi, după ștampile, în *NotDign* are numai 4 (Or. XLII 31 Varinia, 32 Cebro, 33, Oesco, 39 Sucidavae) etc.

Faptul că nu se cunosc alte ștampile întregi decât cea descoperită de noi, este un sprijin în favoarea ipotezei pe care o susținem. Dealtfel existența unor tipuri diferite de ștampile ale aceleiași unități în care poate să apară sau nu și un nume de persoană poate crea încurcături pentru diferiții autori. Concluzia noastră reafirmă ipoteza autorilor CIL, III : PARTCIT, forma sigură a cuvîntului, căci și cuvîntul păstrat în CIL PARCE este parțial dubios, reprezintă numele castelului de la Boljețin. Turnul de la Rejiște este un obiectiv militar prea mic ca să aibă și mai ales să păstreze un nume, deși posibilitatea nu este complet exclusă. Faptul că numele castrului sau al localității de la Boljețin apare numai în epoca romană tîrzie nu ne împiedică să credem că el a existat mai de timpuriu. Cunoașterea detaliată a limesului bănățean în epoca romană tîrzie reprezintă o necesitate pentru istoriografia românească pentru că evenimentele care se petrec aici sînt paralele și strîns legate de cele de pe teritoriul fostei provincii Dacii, unde se desfășura din plin procesul etnogenezei noastre, iar prezența romană pe Dunăre și la nordul ei prin capete de pod a fost puntea de legătură permanentă între imperiu și latinitatea nord-dunăreană.

EIN BEITRAG ZUR ORTSNAMENKUNDE DES BANATER DONAU-LIMES

(Zusammenfassung)

Der Verfasser veröffentlicht zwei Stempelziegel, die anlässlich einer archäologischen Probegrabung an der Grenze der Gemeinde Svinița (Bez. Mehedintji), an einem „Rejiște“ genannten Ort am Donauufer entdeckt wurden. Bei den Untersuchungen konnte an diesem Punkt ein in der spätrömischen Zeit erbauter Steinturm festgestellt werden. Die Lesung eines der zur Gänze erhaltenen Stempel ist : S(ub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi) RI[p(ae)]/ LEG(io) VII CL(audia) PARTCIT (Abb. XXII/1=Abb. 33/1). Von dieser Tatsache und von einem fast gleichartigen, in CIL, III, 13814 a (Boljețin) erwähnten Stempel ausgehend, unterstützt der Verfasser die Hypothese der CL-Herausgeber, wonach PARTCIT (oder PARCE, die in CIL, III, 13814 angegebene Form) einen Ortsnamen darstellt. Es werden Beispiele von Ziegeln mit gleichartigen, einen Ortsnamen beinhaltenden Stempeln vorgebracht. Die Meinung des Verfassers bestätigt die Annahme von Ritterling (RE, XII (1924), Sp. 1624), dass PARCE, bzw. PARTCIT der Name des Militärlagers von Boljețin (Jugoslawien) ist.

1

2

Planșa XXII, fig. 1—2, N. Gudea, O contribuție ...

CUPTOARELE DE REDUS MINEREUL DE FIER DE LA FIZEȘ JUD. CARAȘ-SEVERIN

EUGEN IAROSLAVSCHI

RICHARD PETROVSKY

— Reșița —

Cu ocazia unor periegeze pe teritoriul județului Caraș-Severin, Ilie Uzum, directorul muzeului de istorie din Reșița, a depistat pe teritoriul satului Fizeș urme ce dovedesc existența în antichitate a unor preocupări legate de metalurgia fierului pe aceste meleaguri.

Pentru elucidarea acestei probleme ce se anunța interesantă, în luna noiembrie a anului 1972, au fost efectuate săpături arheologice în punctele „Dîmbul Izvor” și „Drumul Mare” (fig. 34), unde fuseseră semnalate bucăți de zgură de fier, fragmente ceramice și mult pămînt ars.

Locul numit de localnici „La Piștoni” cuprinde punctul „Dîmbul Izvor” care se află în partea de N—NV a satului la cca 500 m dreapta față de calea ferată ce vine de la Berzovia și la cca 150 m față de ultimele case ale satului. Locul prezintă două movile alungite ce cuprind între ele o adîncitură. Sătenii foloseau pămîntul din aceste movile ca umplutură pentru case. Săpînd în movila pe care noi am numit-o M₁, au descoperit trei cuptoare pe care, neștiind ce sînt, le-au distrus. În momentul începerii săpăturilor noastre nu se mai putea observa decît partea de jos a unuia dintre ele (fig. 35). Profilul peretelui de pămînt în care erau prinse resturile cuptorului, permite stabilirea cu aproximație a dimensiunilor acestuia. Pereții cuptorului, în compoziția cărora, pe lângă pămînt, se află mici bucăți de piatră, aveau o înălțime de cca 90 cm și erau destul de groși: diametrul exterior la bază=75 cm; diametrul interior=45 cm. Spre gură diametrul se îngusta. Pe fundul cuptorului, ușor adîncit, se aflau mici bucăți de mangal și de calcar. La 20 cm deasupra fundului cuptorului se distingea vechiul nivel de călcare, conștînd din pămînt netezit și înroșit, peste care se aflau bucăți de zgură și perete de cuptor. În dreptul nivelului de călcare pe o lungime de 30 cm pereții cuptorului lipseau, lăsînd loc pentru „ușă”, care e întilnită și la celelalte cuptoare de la Fizeș.

În cea de-a doua movilă (M₂), unde sătenii nu au săpat, deschizînd caseta Cz, am descoperit un alt cuptor, destul de bine păstrat. Pereții cuptorului au o formă rotunjită și se păstrează pe o înălțime de 70 cm. Diametrul exterior la bază este de 70 cm, iar cel interior de 35 cm. În compoziția pereților intră pămînt amestecat cu nisip și sînt

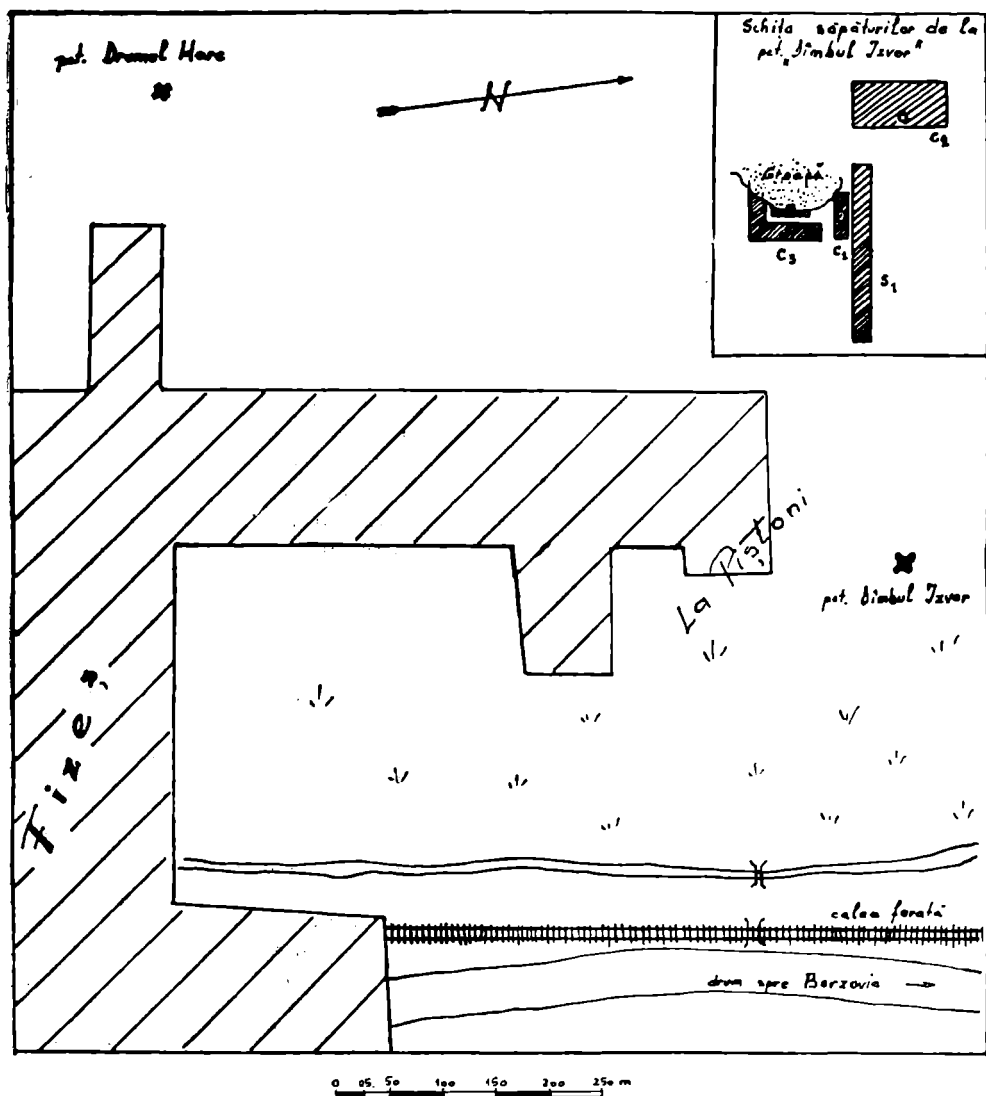

Fig. 34. Schița amplasării punctelor cercetate.

atit de întăriți din cauza focului încit au căpătat consistența pietrei. Fundul cuptorului, acoperit cu zgură și bucățele de cărbune, este drept. În partea de jos se află „ușa” cuptorului, de formă semiovală (Pl. XXIII, 1—2). În jurul cuptorului se găsea multă zgură, funingine, minereu de fier, tuburi suflante, câteva fragmente ceramice, mici bucățele de calcar.

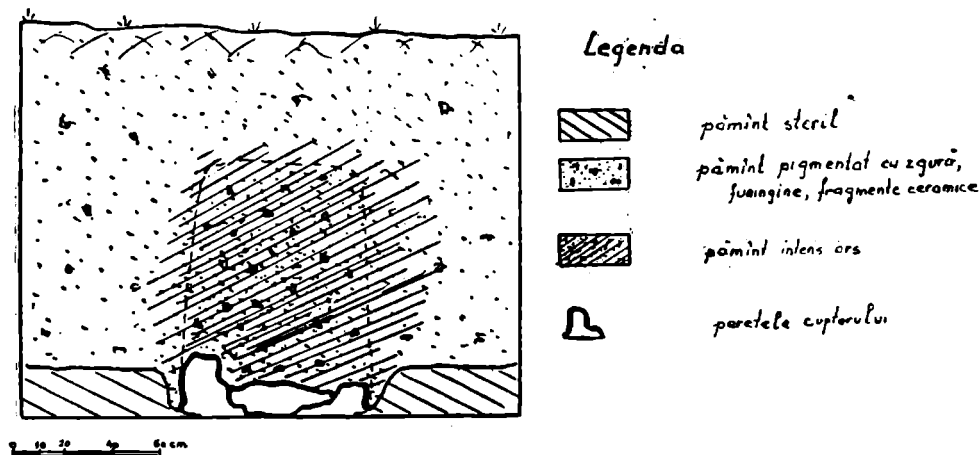

Fig. 35. Profilul cuptorului prins în peretele gropii de la „Dimbul Izvor”.

În punctul numit „Drumul Mare”, aflat în partea de V—NV a satului, la cca 150 m față de ultimele case, a fost semnalat un alt cuptor pe care am reușit să-l dezvelim. Este asemănător cu cel descris mai sus. Pereții, de forma rotundă, sînt confecționați din pământ amestecat cu nisip și se păstrează pe o înălțime de 85 cm. Diametrul exterior la bază = 75 cm; diametrul interior = 40 cm. De jur împrejurul cuptorului au fost descoperite fragmente ceramice, bucăți de țevi suflante din lut, zgură de fier, cărbune. În interiorul cuptorului a fost descoperit fundul unui vas dintr-o pastă proastă, lucrat cu mîna, neornamentat. Încercările noastre de a ridica și transporta la muzeu acest cuptor au eșuat datorită excesivei umidități a solului și a lipsei de brațe de muncă suficiente.

Materialul combustibil folosit pentru reducere era mangalul. În cuptor, pe lângă minereu și mangal se puneau și piatră de var, rocă ce ajuta procesul de reducere prin antrenarea impurităților din minereu. Cuptorul era umplut cu mangal, minereu de fier și fondanți în straturi ce alternau, după care se aprindea în partea de jos. Temperatura ridicată, necesară pentru începerea procesului de reducere era asigurată de arderea mangalului întreținută de un curent de aer, introdus prin tuburile suflante amintite mai înainte. Foalele, confecționate probabil din piele, nu s-au păstrat, bănuim însă că ele nu se deosebeau prea mult de cele utilizate încă și în zilele noastre de fierarii de la sate.

Cum în pereții cuptorului nu există nici un orificiu prin care să fi fost introdus tubul suflant, acesta desigur că era trecut prin semidiscul de lut ce forma „ușa” cuptorului (fig. 36).

Metalul se aduna sub formă de turtă în zona de reducere a gurii tuburilor suflante, iar părțile nemetalice și nevolatile se combinau între ele și cu o parte din fier, formînd silicați mai mult sau mai puțin com-

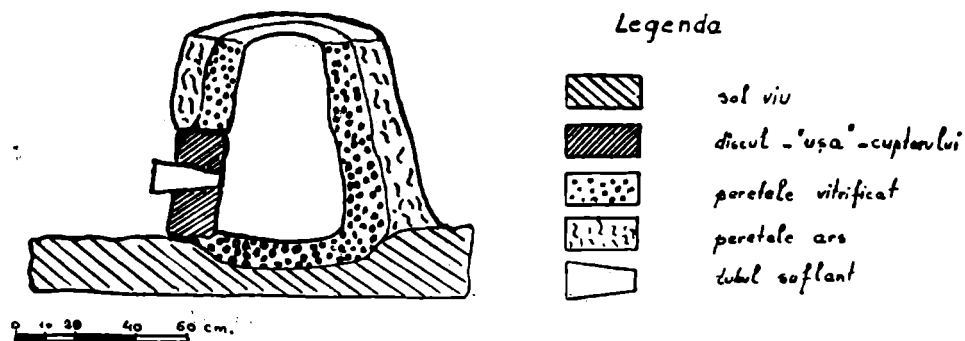

Fig. 36. Secțiune imaginară printr-un cuptor.

plecși (așa numita zgură) care se scurgea la baza cuptorului. Judecând după dimensiunile cuptorului, dintr-o încărcătură de minereu se obținea o turtă de aproximativ 20 kg, cantitate relativ mică. Cu toate acestea cuptoarele erau rentabile deoarece materia primă se găsește în apropiere și aceeași instalație putea fi folosită pentru mai multe operații succesive.

Pentru datarea exactă a cuptoarelor de la Fizeș nu dispunem de nici un fel de material. O încadrare cronologică ceva mai largă o permite ceramica.

Ceramica

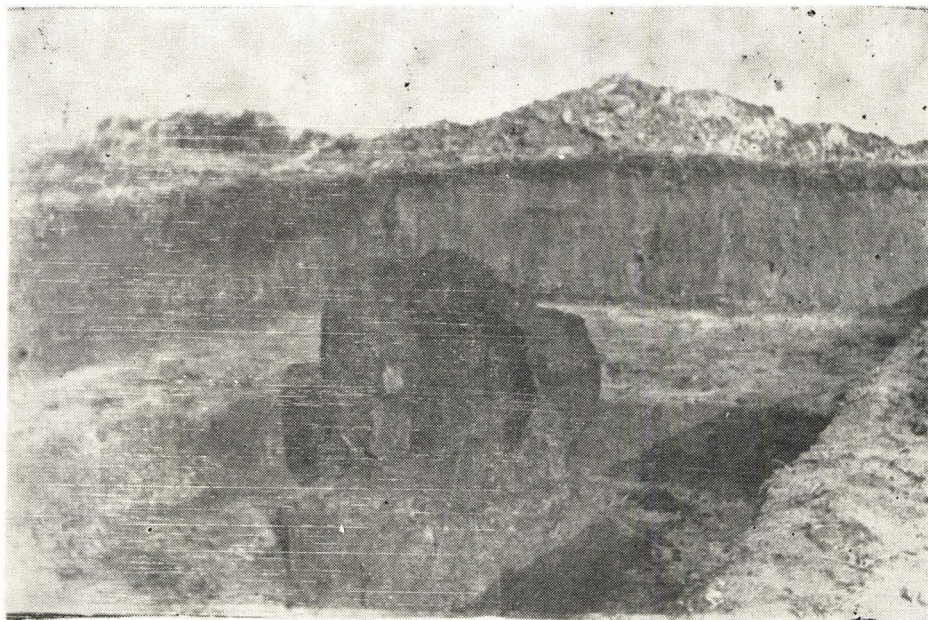
Materialul ceramic încercăm să-l tratăm pe secțiunea și casetele unde a fost găsit.

I. Secțiunea S₁ (fig. 37) ¹. Ceramica ce provine de aici este din pastă, fină, nisipoasă, ardere completă, cu suprafața corodată și neornamentată. Toate fragmentele provin probabil de la același vas cu buza orizontală, dreaptă, lată de ca 1,5 cm (fig. 40, 4).

II. Caseta C₁². Materialul se poate împărți în două categorii: a) de culoare brun-cărămizie și b) de culoare brun-cenușie. a) Prima categorie este confecționată dintr-o pastă nisipoasă, grosieră, ardere incompletă (la unele fragmente în exterior este un strat de cca 0,2 cm de o culoare brun-cărămizie iar în interior are o culoare cenușiu-negricioasă, uneori cărămizie), la suprafață este prost netezită și aspră la pipăit. Ornamentele constau din benzi formate din linii orizontale incizate, iar ca forme putem aminti un vas cu buza puțin răsfrîntă (fig. 40, 3). A doua categorie de ceramică este dintr-o pastă nisipoasă, cu ardere incompletă (în interior este negricioasă, pe ambele fețe are o culoare brun-cenușie), o netezire slabă și aspră la pipăit. Ornamentele și formele sînt aceleași ca și la ceramica brun-cărămizie. Aici mai amintim și apariția

¹ M.J.R., nr. inv., 2172.

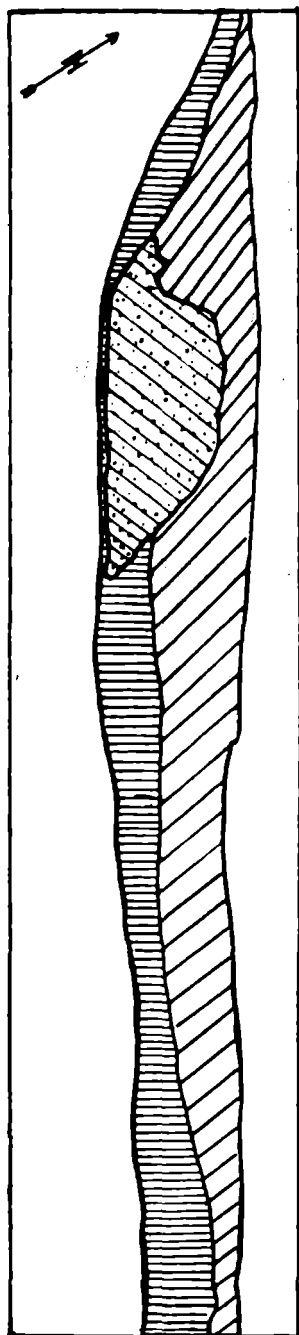
² M.J.R., nr. inv., 2173.

Planșa XXIII/1, Iaroslavschi — Petrovski, Cuptorul de redus minereu de fier, dezvelit în punctul „Dîmbu Izvor“ (vedere dinspre sud).

Planșa XXIII/2, Iaroslavschi — Petrovski, Cuptorul din punctul „Dîmbu Izvor“ (vedere de sus).

LEGENDA

- *humusul actual*
- *groapă umplută cu zguro,
cărune, ceramică*
- *pământ galben steril*

Fig. 37. Profilul secțiunii S₁.

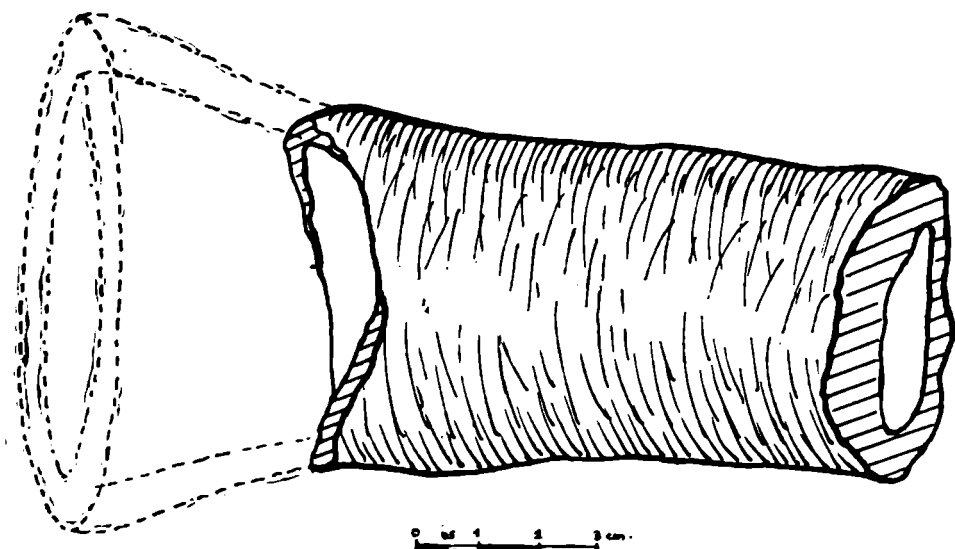

Fig. 38. Fragment dintr-un tub suflant.

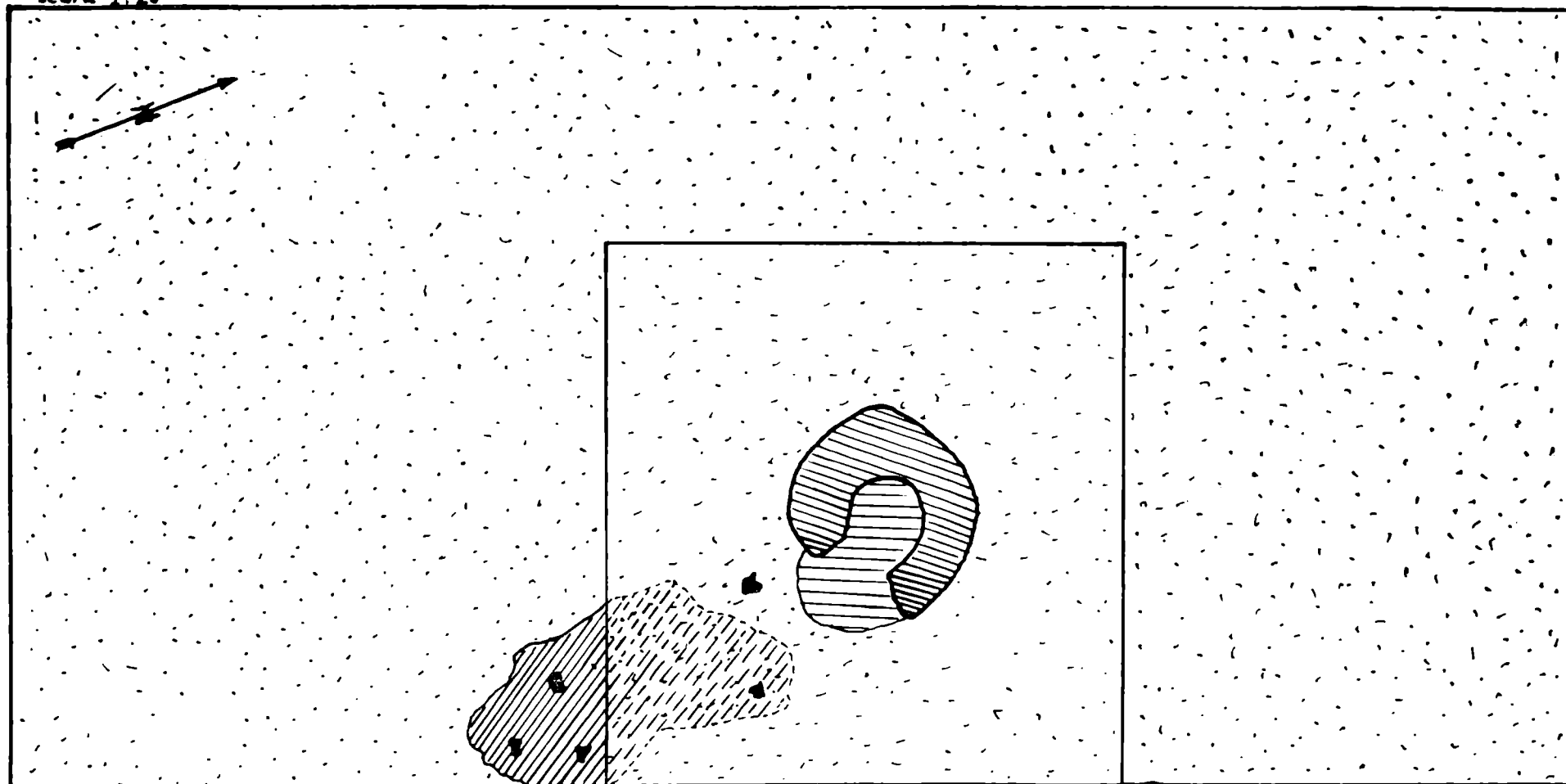
unor fragmente de tuburi suflante³, găsite într-o cantitate relativ mare, confecționate dintr-o pastă nisipoasă, grosieră, lucrate cu mina și desul de bine arse. Au o culoare cărămizie cu pete albastre și negricioase din cauza arderii secundare (fig. 38). Tubul, de formă tronconică, are o lungime de cca 20 cm și diametrul maxim de cca 8 cm. Capătul mai îngust (cel ce este introdus în cuptor) poartă urme de zgurificare. Fragmente din aceste tuburi s-au găsit și în casetele C₂ și C₃.

Caseta C₂ (fig. 39)⁴. O categorisire se poate face aici după culoarea ceramicii: a) brună, b) brun-cărămizie și c) gălbuie. a) Această ceramică este dintr-o pastă nisipoasă, grosieră, cu ardere incompletă (în exterior are o culoare brun-negricioasă, în interior, brună) și o netezire proastă, aspră la pipăit. Ornamentarea s-a obținut printr-o linie orizontală incizată sau prin benzi orizontale formate din 3—4 linii incizate. Vasele au buza rotunjită și răsfrintă. b) Ceramica din această categorie are o fractură asemănătoare cu cea amintită mai sus deosebindu-se doar prin faptul că în interior are o culoare negricioasă iar în exterior (sau pe ambele fețe) un strat gros de cca 0,2—0,3 cm de culoare brun-cărămizie. Deosebim trei motive ornamentale: benzi paralele incizate orizontal, benzi în val frînt spre stînga, orizontale (fig. 40, 1) și creștături oblice, formînd un șir orizontal (fig. 40, 2). Formele sînt identice cu cele amintite anterior: oale cu buza răsfrintă. c) Ceramica de culoare gălbuie are o pastă formată dintr-un amestec nisipos, grosier, o ardere în-

³ M.J.R., nr. inv., 2171, 2173, 2174.

⁴ M.J.R., nr. inv., 2171.

scara 1:20

0 10 20 40 60 cm.

LEGENDA

- pământ galben steril
- cuptorul
- vatră
- pământ negru cu particule de zgură
- fragmente ceramice

Fig. 39. Caseta C₂ cu planul cuptorului.

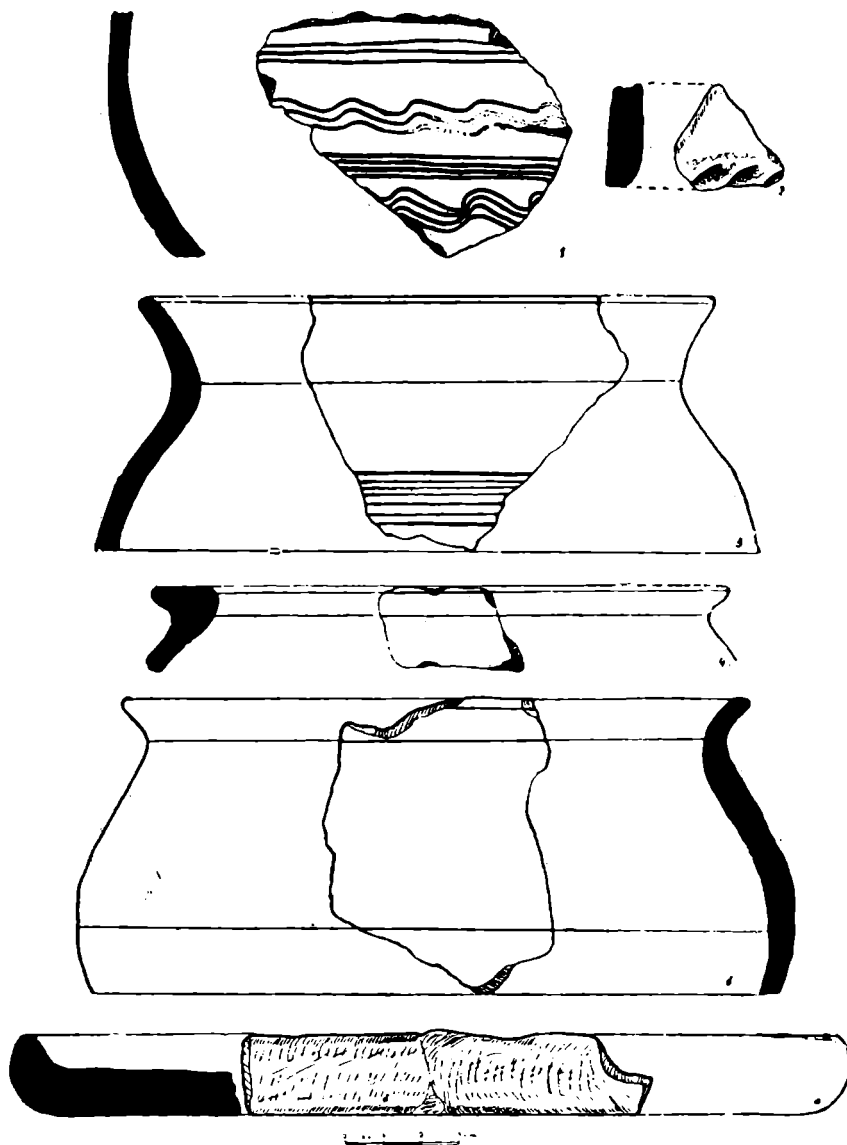

Fig. 40. Ceramică descoperită la „Dimbu Izvor“ — Fizeș.

completă (în exterior, un strat gălbui, în interior are o culoare cenușie), este prost netezită și aspră la pipăit. De menționat este faptul că e lucrată cu roata.

IV. Caseta C₃⁵. Aici distingem două categorii : a) una grosolană și alta, b) semifină. a) Este de culoare brună, brun-roșcată sau brun-gălbui, toată lucrată cu mîna, pasta dintr-un amestec nisipos, netezire proastă, aspră la pipăit și o ardere incompletă (uneori partea interioară este de culoare neagră, la exterior, în aceste cazuri, este un strat de cca 0,2 cm de culoare brun-roșcată sau brun-gălbui). Ornamentele lipsesc cu desăvîrșire. Ca forme amintim aici cîteva fragmente de tipsii mici (fig. 40, 6) și oale cu buza răsfrîntă (fig. 40, 5). b) Cea semifină are o pastă formată dintr-un amestec nisipos de culoare gălbui-cenușie, este bine arsă însă la suprafață este corodată.

Factura și forma acestei ceramici ne determină să opinăm pentru încadrarea cuptoarelor de la Fizeș în sec. IV e.n.

Cuptoarele de la Fizeș sînt printre puținele descoperiri de acest fel din țara noastră și totodată cele mai bine păstrate. Cuptoarele mai vechi, datate în Latène, sînt extrem de deteriorate. O explicație a acestui fapt o dă Jean Maréchal⁶, care constată că pentru a scoate turta de fier din aceste cuptoare, neexistînd o altă posibilitate, trebuia dărîmat peretele. Doar în regiunea Rinului și în Bavaria era folosit un tip de cuptor înalt de 100—125 cm, făcut în așa fel încît se putea înlătura zgura, tip care funcționa cu un curent de aer natural⁷.

Pe teritoriul țării noastre, la Doboșeni⁸, o parte a peretelui e înlocuită printr-un disc de lut tăiat drept într-o parte, prin care era introdus tubul suflant⁹. Pentru scoaterea turtei de fier se înlătura semidiscul de lut. Apoi, după umplerea cuptorului cu o nouă încărcătură, se reaseza discul și procesul era reluat. Acest tip de cuptor e întîlnit și la Fizeș, iar în apropiere, la Șoșdea¹⁰, s-au descoperit resturile mai multor cuptoare asemănătoare.

Descoperirea de la Fizeș aduce noi date privind metalurgia fierului pe teritoriul țării noastre, fiind o mărturie a vechimii acestei industrie în Banat.

⁵ M.J.R., nr. inv., 2174.

⁶ J. Maréchal, *Métallurgie*, în *Dictionnaire archéologique des techniques*, Paris, 1964, II, p. 622—673.

⁷ R. Pleiner, *Staré evropské kovářství*, Praha, 1962, p. 262.

⁸ Z. Szekely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de muzeul regional Si. Gheorghe în anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 231—246.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Informația o datorăm lui Gh. Lazarovici, căruia-i mulțumim și pe această cale.

DIE EISENERSCHMELZÖFEN VON FIZEȘ — KREIS CARAȘ-SEVERIN

(Zusammenfassung)

Die Verfasser schildern in der vorliegenden Arbeit die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen im Dorfe Fizeș, in der Nähe von Berzovia. Die Arbeiten wurden an zwei Fundstellen („Dîmbul Izvor“ und „Drumul Mare“), wo die Dorfbewohner zufällig drei Eisenerzschmelzöfen entdeckten und zerstörten, ausgeführt.

Durch die Grabungen wurden andere zwei Öfen freigelegt und erforscht. Sie sind aus mit kleinen Steinen und Sand vermischter Erde hergestellt und blieben nur teilweise erhalten.

Für die zeitliche Eingliederung der Entdeckungen benützten die Verfasser das hier gefundene keramische Material, dessen Zusammensetzung und Form für das IV. Jh. spricht.

*ARHEOLOGIE
ȘI
ISTORIE
MEDIE*

DOUĂ CIMITIRE FEUDALE TIMPURII LA GORNEA ȘI POJEJENA

(Județul Caraș-Severin)

ILIE UZUM
— Reșita —

În urma cercetărilor arheologice din Valea Dunării, efectuate de Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, în primăvara și vara anului 1970 pe teritoriul localităților Gornea și Pojejena, au fost descoperite două cimitire datînd din perioada feudalismului timpuriu¹.

Semnalarea și cercetarea cimitirului de la Gornea a fost impusă de lucrările agricole executate în primăvara anului amintit, care au răvășit un mormînt de copil, îngropat la mică adîncime. La Pojejena cimitirul a fost semnalat în vara anului 1970, cu ocazia cercetării unei așezări neolitice aparținînd culturii Starčevo-Criș, identificată anterior în punctul „Nuceji”².

Cimitirul descoperit la Gornea se află pe culmea dealului „Păzăriște”, care se ridică pînă la o altitudine de circa 40 m față de talvegul Dunării. Dealul pătrunde adînc în albia majoră a fluviului, terminînd abrupt lingă podul Gornii, în malul pîrului Camenița a cărui parte stîngă o străjuiește aproape de vărsarea în Dunăre. Menționăm că tot pe culmea dealului „Păzăriște” au fost semnalate și sondate o așezare epipaleolitică³ și o așezare fortificată datînd din epoca mijlocie a bronzului⁴. La poalele acestui deal, în punctele „Podul Gornii” (sau „Podul Vechi”) și „Țărmuri” au fost semnalate și săpate cuptoare de copt pline și locuințe din perioada de început a feudalismului timpuriu⁵.

¹ Gh. Lazarovici și Ilie Uzum, *Șantierul arheologic Gornea — aprilie—mai 1970* (raport preliminar) — manuscris; Gh. Lazarovici, I. Uzum, *Șantierul arheologic Pojejena — iulie—august 1970* (raport preliminar) — manuscris; vezi și Mircea Babeș, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1970)*, *Dacia* NS, XV, 1971, p. 382, 383.

² G. Lazarovici, I. Uzum, *Șantierul arheologic Pojejena — 1970 — așezarea neolitică*, (raport preliminar) — manuscris.

³ Florea Mogoșanu, *Descoperiri paleolitice la Gornea* (Porțile de Fier), în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 531—538.

⁴ Gh. Lazarovici, I. Uzum, *Șantierul arheologic Gornea (septembrie—octombrie 1969)*, raport preliminar — manuscris; M. Babeș, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 382; Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 534—535; I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în holarul satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, II, 1973, p. 408.

⁵ *Ibidem*, p. 408, 410; Gh. Lazarovici, I. Uzum, *Șantierul arheologic Gornea 1969*, manuscris.

Pe culmea (muchea) dealului „Păzăriște”, în locul unde arăturile au scos la lumină primele indicii despre cimitirul la care ne referim, au fost trasate două secțiuni paralele, fiecare cu dimensiunile de 10×2 m (C_1 și C_2). Cu acest prilej au fost dezvelite un număr de șapte morminte avînd gropile săpate în rînduri, pe direcția est-vest, fără însă a se păstra o prea strictă aliniere. Distanța între morminte variază de la 0,50 m la 1,50 m. În continuare prezentăm descrierea sumară a acestor morminte:

Mormîntul nr. I. Groapa mormîntului orientată pe direcția est-vest, nederanjată, a putut fi bine observată. Lungimea scheletului (probabil un bărbat matur) este de 1,80 m, măsurat în groapă. Scheletul era întins pe spate cu fața spre răsărit. Oasele sînt destul de bine păstrate. Ambele brațe, îndoite din cot, sînt ridicate spre omoplați. O particularitate, pe care credem necesar a o semnală este tăierea, înainte de înmormîntare, a labeî miinii stîngi în zona carpîenelor și așezarea acestora pe torace în zona coastelor zburătoare.

Mormîntul nr. II. A fost parțial distrus de lucrările agricole amîntite, fiind situat foarte aproape de suprafață. Scheletul aparține unui copil și este întins pe spate, orientat cu privirea spre răsărit. Părțile rămase din schelet — fragmente din craniu și jumătatea dreaptă a scheletului — au o lungime de circa 0,90 m. Brațul stîng a fost așezat pe torace.

Mormîntul nr. III. Groapa mormîntului, nederanjată a putut fi destul de bine observată. Scheletul întins pe spate este orientat pe direcția est-vest, cu privirea spre răsărit. După conformație pare un individ scund — circa 1,50 m lungime — cu oase puternice. Brațul drept este îndoit de la cot și ridicat spre omoplați, cu palma așezată în zona claviculei, iar brațul stîng este așezat pe torace. Capul este ușor răsucit spre umărul stîng (Pl. XXIV/a).

Mormîntul nr. IV. A fost distrus parțial. Întins pe spate, pe direcția est-vest, scheletul care a aparținut probabil unui adult, are o lungime de 1,45 m măsurat de la maxilarul inferior pînă la labele picioarelor. Brațul drept se află așezat pe torace iar stîngul a fost așezat pe abdomen.

Mormîntul nr. V. Mormînt de adult orientat est-vest, cu privirea spre răsărit. Craniul bine păstrat este aplecat ușor spre umărul drept. Ambele brațe sînt îndoite din cot și ridicate, cu palmele alăturate, așezate la partea superioară a toracelui și în regiunea gîtului. Lungimea scheletului este de 1,72 m (Pl. XXIV/b).

Mormîntul nr. VI. Scheletul cu o lungime de 1,66 m aparține unui adult de înălțime mijlocie și este întins pe spate pe direcția est-vest. Craniul relativ bine păstrat este răsucit spre umărul drept. Brațul stîng este așezat pe abdomen, iar dreptul, încrucișat peste acesta, în regiunea încheieturii miinii stîngi (Pl. XXV/a).

Mormîntul nr. VII. Mormînt de adult, orientat pe direcția est-vest. Ambele brațe sînt îndoite din cot și ridicate cu palmele pe clavicule. Cra-

niul este răsturnat spre umărul drept iar coloana vertebrală se prezintă ușor răsucită în regiunea abdominală. Lungimea scheletului este 1,76 m (Pl. XXV/b).

După cum se poate remarca din situația prezentată, toate mormintele, cu mici variații, au aceeași orientare. De asemenea o caracteristică este absența obiectelor de inventar pentru aproape toate cazurile descrise. Doar la mormîntul nr. VI au fost semnalate câteva bucăți atipice de fier al căror rost nu poate fi precizat.

*
* *
*

Cimitirul identificat la Pojejena, se află în punctul „Nuceți”, situat între ruinele fortificației feudale de la „Zidina” pe malul Dunării, cărămidăria din locul numit „Jagodara”, pîrîul Pojejena (sau Valea Mare) și grădina de legume a C.A.P. Pojejena. Acest cimitir a fost semnalat în vara anului 1970, prin secțiunea S₁ (după numerotarea lui Gheorghe Lazarovici), efectuată pentru sondarea așezării neolitice amintite.

În această secțiune, la adîncimea de 0,20—0,45 m, apare un strat de cultură feudal format din pămînt negru cenușos în care au fost găsite fragmente de ceramică, țigle și pietre de construcție. Ceramica recoltată a fost lucrată dintr-o pastă bună, dură ca amestec, cu ornamente din briuri crestate. Stratul de cultură feudal pare neîntrerupt și acoperă gropile mormintelor de aici. Nivelul de la care sînt săpate aceste morminte este totuși greu de precizat. Se pare că ele datează dintr-o perioadă anterioară stratului de cultură feudală.

De-a lungul secțiunii S₁ orientată de la est spre vest, la adîncimea de 0,90—1,10 m, au fost semnalate unsprezece morminte dintre care au fost dezvelite primele două (M 10—11 sînt în profilul nordic al secțiunii), a căror descriere o dăm în cele ce urmează:

Mormîntul nr. 1. Mormînt de adult, orientat pe direcția est-vest, cu fața spre răsărit. Lungimea scheletului este de 1,65 m. Ambele brațe sînt încrucișate pe abdomen. Capul este răsturnat spre umărul stîng.

Mormîntul nr. 2. A fost dezvelit doar parțial în secțiunea noastră apărînd numai membrele inferioare, ale unui schelet de copil (Pl. XXIV/c).

Mormîntul nr. 3. Au fost dezvelite doar membrele inferioare ale unui schelet de adult.

Mormîntul nr. 4. Scheletul aparținînd unui copil, este întins pe spate și orientat pe direcția est-vest, cu fața spre răsărit. Brațul stîng este așezat pe abdomen. Partea dreaptă a scheletului a fost deranjată dar nu se poate preciza cînd. În orice caz, probabil, cu acel prilej au dispărut brațul drept și cîteva coaste. Lungimea scheletului, măsurat în groapă (pe porțiunea păstrată) este de 0,85 m (Pl. XXIV/d).

Mormîntul nr. 5. Aparține unui adult, avînd privirea orientată spre răsărit. Brațul stîng este așezat pe abdomen iar brațul drept lipsește. Lungimea scheletului este de 1,55 m.

Mormîntul nr. 6. Mormînt de adult, orientat pe direcția est-vest. Au fost dezvelite doar membrele inferioare, bazinul și brațul stîng care se află așezat pe abdomen. Lungimea parțială a scheletului, măsurat de la partea superioară a bazinului și pînă la labele picioarelor este de 1,35 m.

Mormîntul nr. 7. Mormînt de adult, orientat est-vest, cu privirea spre răsărit. Brațul stîng este așezat pe torace iar brațul drept nu a fost dezvelit în secțiune. Lungimea scheletului este de circa 1,55 m (Pl. XXV/c).

Mormîntul nr. 8. Mormînt de adult, orientat est-vest, cu privirea spre răsărit. Ambele brațe sînt îndoite din cot spre clavicule. Lungimea scheletului este de 1,56 m.

Mormîntul nr. 9. Mormînt de adult, orientat probabil pe direcția est-vest, lungimea cu aproximație a scheletului este de 1,78 m. Scheletul a fost puternic distrus și macerat. S-au păstrat doar oasele mari de la membre (Pl. XXV/d).

În cazul cimitirului de la Pojejena, subliniem faptul că toate mormintele semnalate se găsesc aproximativ la aceeași adîncime (0,90—1,10 m), iar scheletele dezvelite au toate aceeași orientare pe direcția est-vest. De la această orientare prezintă deviații mai accentuate doar mormintele nr. 5 și nr. 9. Se impune precizarea că și la mormintele de la cimitirul din Pojejena piesele de inventar lipsesc cu desăvîrșire (Pl. XXVI/a).

Analiza situației mormintelor din cele două cimitire descrise mai sus, permit semnalarea următoarelor variante de rit funerar. Pentru aceasta păstrăm în terminologia noastră clasificarea variantelor de la Ilidia, clasificare realizată după poziția brațelor⁶: a) cu brațele puternic îndoite din cot și cu palmele ridicate spre omoplați⁷; b) cu brațele pe abdomen. Variantele c și d, de la Ilidia lipsesc în cimitirele de la Gornea și Pojejena. În schimb, apare o grupă cu brațele așezate pe torace numită de noi aici: varianta e⁸.

Grupa a, este prezentă în cimitirul de la Gornea prin trei morminte (M_I, M_V, M_{VII}), iar cel de la Pojejena în unul singur (M nr. 8). Grupa b, apare la Gornea în mormîntul nr. VI, iar în cimitirul de la Pojejena la patru morminte (M_I, M₄, M₅ și M₇). Grupa e, apare la Gornea într-un singur caz (M nr. II), iar la Pojejena tot într-un singur mormînt

⁶ I. Uzum și Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, în *Banatica*, I, 1971, p. 160.

⁷ Există analogii și în cimitirul medieval din satul Căldăraru, comuna Cernica (jud. Ilfov), potrivit unei informații amabile din partea prof. dr. Gh. Cantacuzino care ne-a pus la dispoziție fotografii pentru mormintele nr. 62 și 105. Domnia sa pledează pentru datarea lor la sfîrșitul secolului al XII-lea, atribuind această variantă de rit funerar unor emigranți sud-dunăreni care aparțineau sectelor eretice bogomile și patarene răspindite în Peninsula Balcanică și supuse prigonirilor în timpul țarului Ștefan Nemanija (1168—1196).

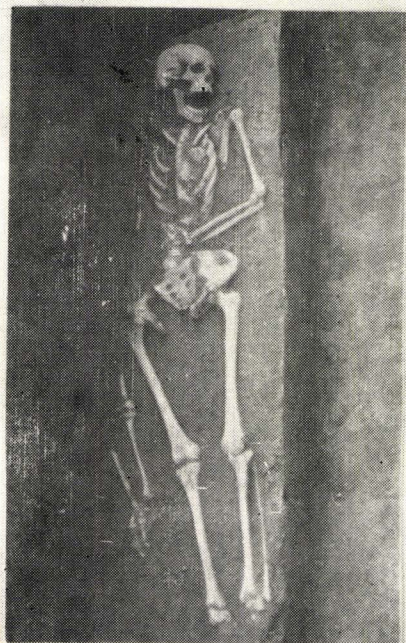
⁸ Cf. Gh. Cantacuzino, pentru această variantă există analogii și în cimitirul descoperit în raza satului Căldăraru la mormîntul nr. 70.

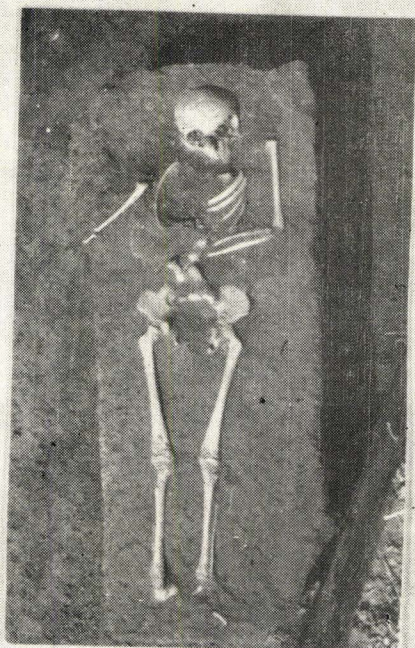
a

b

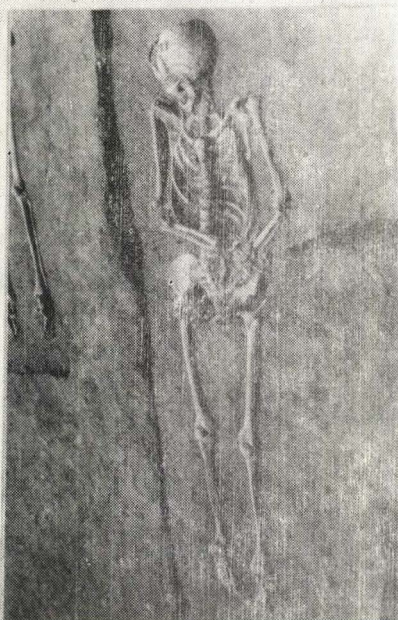

c

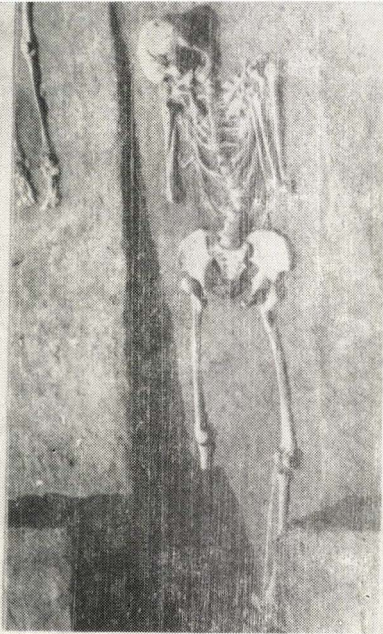

d

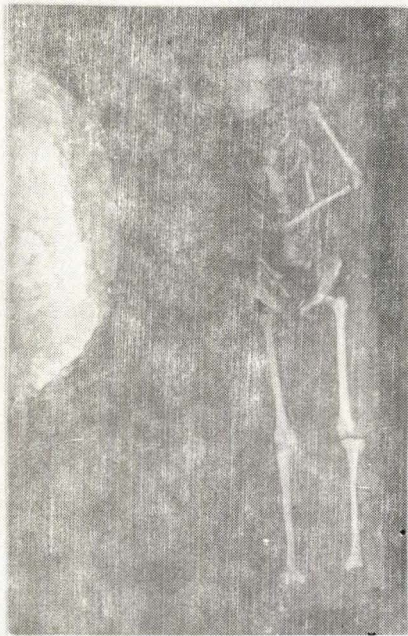
Planșa XXIV. I. Uzum, Gornea : a — mormîntul III, b — mormîntul V ; Pojejena ;
c — mormîntul 2, d — mormîntul 4.

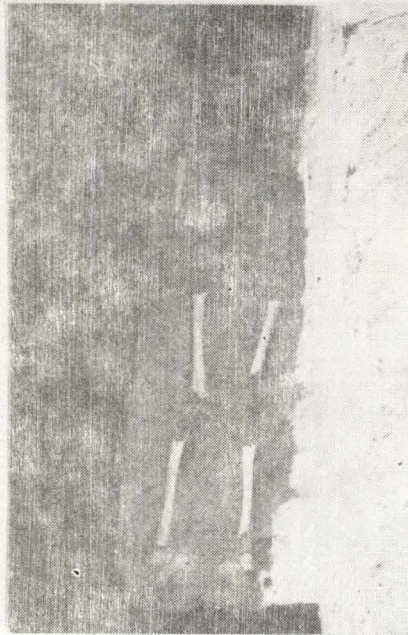
a

b

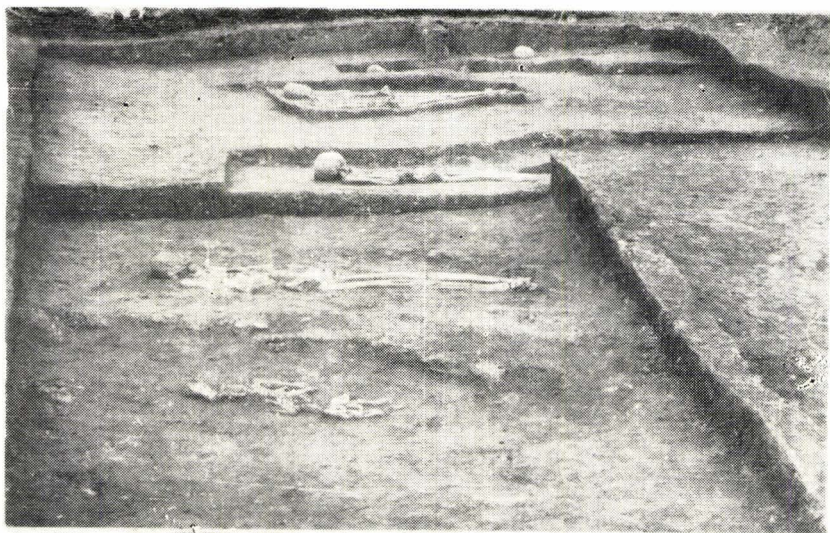

c

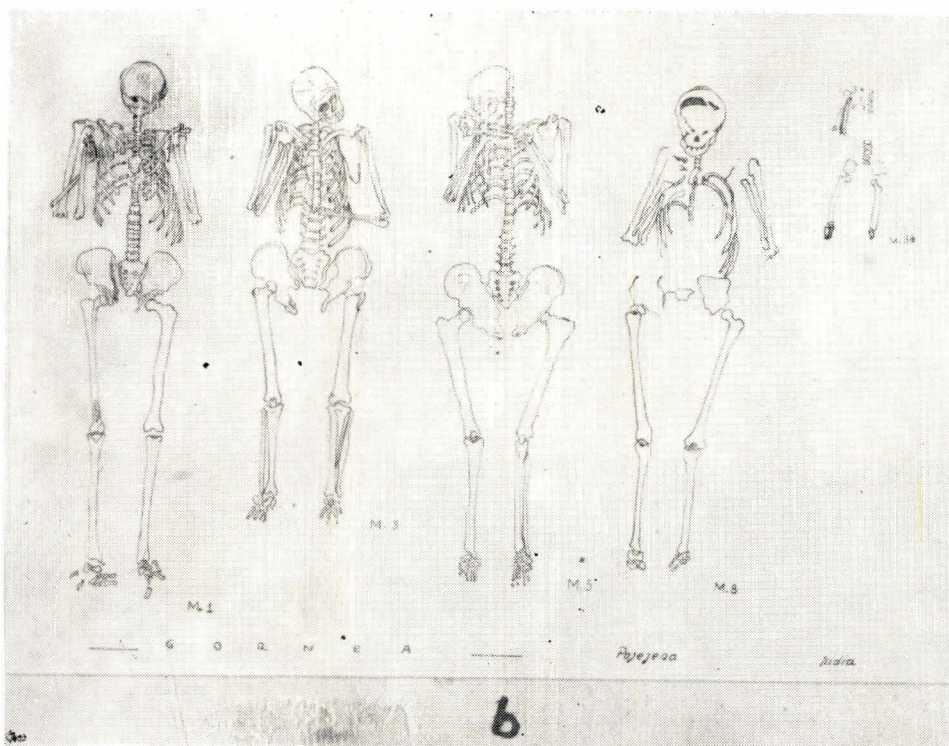

d

Planşa XXV. I. Uzum, Gornea : a — mormîntul VI, b — mormîntul VII ; Pojejena : c — mormîntul 7, d — mormîntul 9.

Planșa XXVI, a. I. Uzum, Vedere de ansamblu a cimitirului de la Gornea-Păzăriște.

Planșa XXVI, b. I. Uzum, Situație comparativă a variantelor de rit funerar (Gornea, Mormintele I, III V, ; Pojejena, Mormîntul 8 ; Ilidia-Cetate, Mormîntul 54).

(M nr. 6). Este necesar să amintim că în cimitirul de la Gornea — „Păzăriște”, apar două morminte în care elemente ale variantelor de rit stabilite sînt combinate. Așa de exemplu la M nr. III, se combină grupa *a* cu grupa *e*⁹, iar la M nr. IV, grupa *b* cu grupa *e*, (Pl. XXVI/b).

Pentru a realiza încadrarea cronologică a celor două cimitire feudale, în prezent singurele posibilități sînt, după părerea noastră, analogiile variantelor de rit. Lipsa inventarului în cazul acestor morminte nu permite să se recurgă și la alte căi de datare¹⁰. Comparînd descoperirile de la Gornea și Pojejena, cu rezultatele săpăturilor noastre la cimitirul din punctul „Cetate”, de la Ilidia — cimitir datat cu aproximație cel mai tîrziu în secolele XIII—XIV, pe baza analogiilor inelelor cu pecete, dar precizăm că sînt analogii și pentru secolul al XII-lea¹¹ — ajungem la următoarele concluzii: cimitirul de la Ilidia — prin unele elemente, cum ar fi prezența variantelor de rit *c* și *d* — este mai timpuriu ca cel de la Pojejena și probabil și ca cel de la Gornea; predominarea grupei *a* la Gornea și a grupei *b* la Pojejena, ne determină a considera cimitirul de la Gornea mai timpuriu decît cel de la Pojejena; prezența variantei *a* și la Pojejena, ne determină a considera, pe de altă parte, că și acest cimitir mai aparține încă perioadei feudale timpurii. În cazul celorlalte două cimitire, de la Ilidia și de la Gornea, problema nici nu se pune.

În stadiul actual al cercetărilor, credem că o încadrare cronologică pe baza stabilirii unor relații directe între așezarea feudală de la Gornea — „Țărmuri” și cimitirul de la Gornea — „Păzăriște”, ca și între Pojejena — „Nuceți” și Pojejena — „Zidina” (cetatea feudală ale cărei ruine sînt încă vizibile aici) ar fi un fapt mult prea nesigur, lipsindu-ne dovezile în acest sens¹². În încheiere, considerăm, că numai cercetările viitoare în hotarul localităților menționate, vor putea aduce noi elemente și precizări care să confirme total sau parțial, sau chiar să infirme, ipotezele formulate mai sus. Ținînd seama însă, de problemele pe care le ridică, credem că este util și oportun a pune încă de pe acum informațiile obținute în circuitul științific.

⁹ *Idem*, mormintul nr. 69 prezintă aceeași combinație de variante de rit.

¹⁰ *Ibidem*, informează că în cele unsprezece morminte cercetate la Căldăraru, comuna Cernica și care au antebrațele ridicate spre omoplați, nu s-a descoperit nici un obiect de inventar.

¹¹ I. Uzum și Gh. Lazarocivi, *op. cit.*, *Banatica*, I, p. 160—161; Ștefan Matei și Ilie Uzum, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 557.

¹² I. Uzum, *Șantierul arheologic Pojejena — „Zidina” — aprilie 1972*, (raport preliminar) — manuscris; Despre rezultatele primului sondaj executat la fortificația feudală Pojacin, existentă în punctul Zidina pe malul Dunării (cota 1 054,600 km).

ZWEI FRÜHMITTELALTERLICHE FRIEDHÖFE AUS POJEJENA (KR. CARAŞ-SEVERIN)

(Zusammenfassung)

Die archäologischen Grabungen welche das geschichtliche Kreismuseum aus Reşiţa im Jahre 1970 auf dem Dorfgebiet von Gornea und Pojejena durchgeführt hatte, brachten zwei mitteleuropäische Friedhöfe zu Tage. Der von Gornea befindet sich auf der Anhöhe „Păzărişte“ ungefähr 40 m über dem Talweg der Donau auf dem linken Ufer des Cameniţa-Baches, unweit von seiner Mündung in die Donau. Gelegentlich landwirtschaftlicher Arbeiten wurde hier in geringer Tiefe ein Kindergrab zerstört, worauf durch Grabungen andere 7 Gräber freigelegt werden konnten. Die Gräber sind nicht in strengen Reihen angeordnet, obwohl sie gewöhnlich Ost-West Richtung haben. Als ein Merkmal für alle 7 Gräber gilt der Mangel an Grabbeigaben.

Der zweite Friedhof auf dem Dorfgebiet von Pojejena befindet sich am „Nucet“, ungefähr 300 m nord-östlich von der am Donauufer befindlichen mittelalterlichen Befestigung. Er ist von einer Erdschichte bedeckt welche eine neuere, ebenfalls mittelalterliche Siedlung nachweist. Aus diesem Friedhof wurden durch den Suchgraben S/I neun Grabstätten freigelegt. Alle befinden sich in der selben Tiefe (0,90—1,10 m), haben die selbe Richtung wie die am vorherbeschriebenen Friedhof und es fehlen ebenfalls jedwelche Grabbeigaben.

Eine Analyse der Grabstätten aus beiden Friedhöfen ermöglicht ihre Eingliederung nach dem Bestattungsritus in eine ältere Klassifikation, die der Verfasser zu erst für Ilidia aufgestellt hatte. Hier finden wir die Variante „a“, wo die Arme aus dem Ellenbogen stark gegen die Schulterblätter gedrückt sind; die Variante „c“ mit den Armen auf dem Unterleib; die Varianten „c“ — „d“ von Ilidia fehlen, dafür gibt es in diesen beiden Friedhöfen eine neue Bestattungsart — mit den Armen auf dem Brustkasten — die wir Variante „e“ nennen. Aus Mangel an Grabbeigaben ist eine chronologische Eingliederung der beiden Funde unmöglich, bloss die Ähnlichkeit der Bestattungsart (Variante „a“) ermöglicht uns eine gleiche Zeitsetzung mit Ilidia (XIII.—XIV. Jh.).

Die Funde von Gornea mit der Mehrzahl an Gräbern von der Variante „a“ scheinen älter zu sein als die von Pojejena, wo die „b“-Variante vorwiegend ist.

MĂNĂSTIREA KEMENCHE

(jud. Timiș)

NICOLAE SĂCARĂ
— Timișoara —

Valea Mureșului a constituit dintotdeauna o cale strategică și comercială de prim ordin, o punte trainică de legătură în timp de pace între cele două provincii românești pe care le separă : Transilvania și Banatul.

În evul mediu timpuriu, valea Mureșului a fost unul din culcuarele de pătrundere ale statului feudal maghiar în ocuparea treptată și în etape succesive a celor două provincii. Cum biserica catolică era unul din pilonii de bază ai acestui stat, apar și în valea Mureșului încă de timpuriu (sec. XI—XII), o serie de mănăstiri catolice, ridicate fie de regalitate, fie de către diferitele ordine călugărești chemate să contribuie la răspîndirea catolicismului și, implicit, la maghiarizarea populației băștinașe. După invazia tătară din anii 1241—1242, numărul acestor mănăstiri se mărește simțitor, prin ele urmărindu-se un dublu scop : politic, adică maghiarizarea și catolicizarea populației românești, și strategic, ele contribuind la întărirea liniei Mureșului, întrucît multe din mănăstirile și bisericile catolice erau fortificate, avînd adesea aspectul unor puternice cetăți.

*
* *

Informațiile repetate că la cantonul nr. 4 de pază a apelor Mureșului, aproximativ la jumătatea distanței dintre localitățile Cenad și Igrîș (jud. Timiș), în partea de hotar numită „Săliște” (fig. 41), s-ar conserva resturi arhitectonice foarte vechi, a determinat o deplasare în zona respectivă, soldată cu găsirea la suprafața solului a unor fragmente de ziduri, provenind de la o biserică feudală ¹.

¹ Pentru prima dată aceste ruine au fost semnalate de Koloman Juhász. *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster in Westfalen, 1927, pp. 195—196.

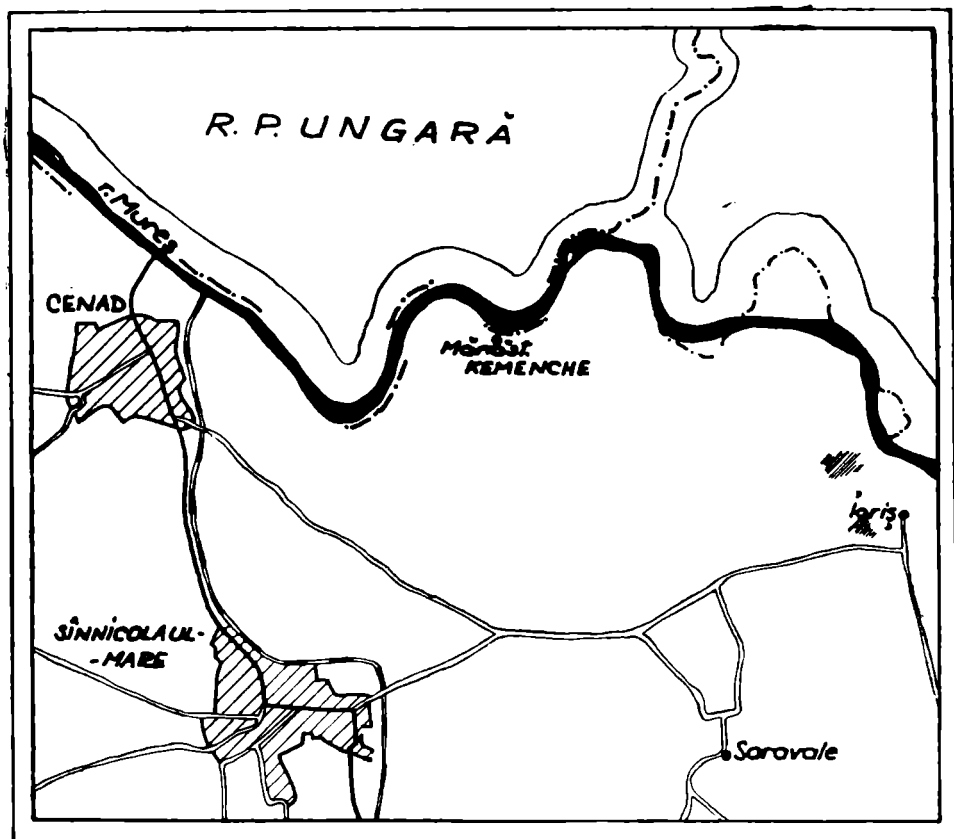

Fig. 41. Situația topografică a ruinelor mănăstirii Kemeche.

Majoritatea zidurilor se păstrează la nivelul solului, cu toate că îndiguirea Mureșului, intervenită în cursul veacului trecut, a acoperit mult nivelul de călcare, taluzul exterior al digului încălecându-le în parte.

Din ceea ce se vede astăzi la suprafața solului, deducem o biserică cu plan bazilical (fig. 42), format dintr-o navă centrală largă de 6 m, flancată de două nave laterale, fiecare avînd lărgimea de 4,5 m. Nava centrală era despărțită de cele laterale prin două perechi de stâlpi, ale căror secțiuni — deși bazele lor sînt puternic erodate — par să fi fost dreptunghiulare. În capătul răsăritean al navei centrale găsim absida principală, semicirculară, avînd raza de 3 m, păstrată în unele porțiuni în elevație pînă la 1 m.

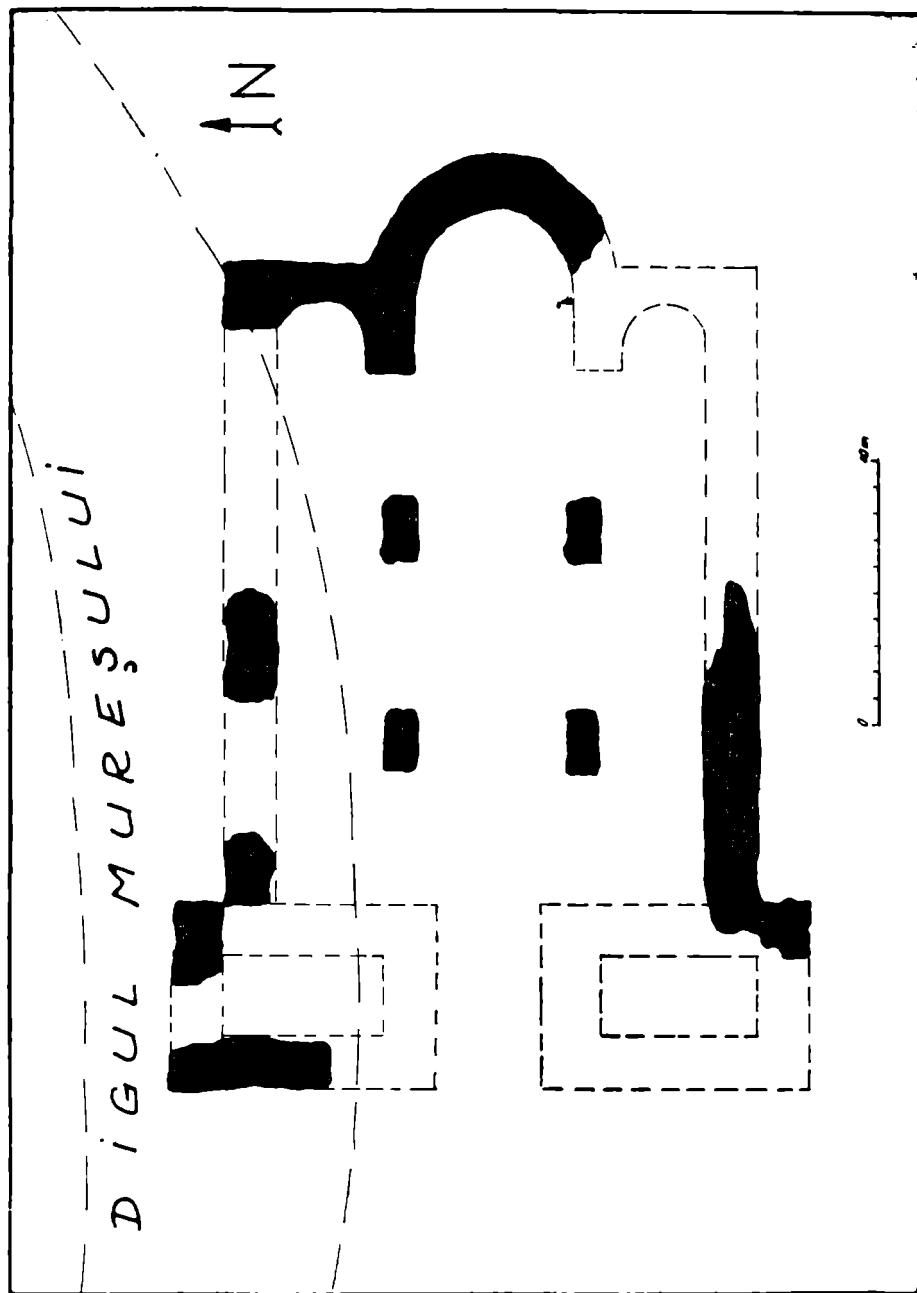

Fig. 42. Vedere în plan a ruinelor mănăstirii.

După contur, se pare că absida principală era precedată de un mic cor dreptunghiular. Vizibilă încă și azi, absidiola de nord a fost amenajată în grosimea peretelui estic al navei laterale de nord, iar prin simetria planului, precum și pe baza unei fotografii datînd de la începutul secolului XX², deducem existența unei absidiole similare și în capătul estic al navei laterale de sud. În partea de vest a bisericii se păstrează resturile a două turnuri, dintre care cel de nord s-a conservat ceva mai bine; e probabil că aceste turnuri să fi încălecat traveele corespunzătoare ale navelor laterale, depășind fiecare — în proiecție verticală — perimetrul corpului bazilical cu 1 m.

Dimensiunile bisericii erau impresionante: 35 m lungime, 20,5 m lărgime, zidurile păstrate avînd grosimi în jurul a 2 m, cu excepția extremităților estice ale navelor laterale, unde întîlnim grosimi de 3 m. Zidăria bisericii a fost executată din cărămizi de mină bine arse, așezate pe cant și înecate în straturi groase de mortar amestecat cu prundiș de riș, un liant dur și foarte rezistent.

*

* *

Pe baza unui document din 1256³, ce amintește pentru prima oară o „*monasterium Kemeche*“, majoritatea istoricilor care s-au ocupat de aceste locuri plasează această mănăstire la sud de Mureș, între sediul episcopiei catolice de la Cenad și abația cisterciană de la Igrîș⁴.

Dispoziția în plan a ruinelor descrise mai sus prezintă analogii cu numeroase monumente romanice, atît din Ungaria, cît și de pe teritoriul patriei noastre. Bunăoară, turnurile din partea de vest se aseamănă foarte mult cu cele ale ruinelor de la biserica mănăstirii benedictine din Somogyvár (R. P. Ungară), datînd din perioada ultimului deceniu al secolului al XII-lea — primelor două decenii ale secolului al XIII-lea⁵, precum și cu două ruine de biserici romanice de la noi, una de lîngă Arad, în comuna suburbană Tudor Vladimirescu⁶ și alta lîngă Pîncota (jud. Arad)⁷, ambele datînd de pe la mijlocul secolului al XIII-lea⁸.

² *Ibidem*, fig. 22.

³ *DocRom*, C, a II, p. 23 și 496.

⁴ Ortway Tivadar, *Geographia ecclesiastica Hungariae*, II, 1892, Budapesta, p. 414; Borovszky Samu, *Csánad vármegye története*, II, 1897, p. 266 și pp. 269—271; Koloman Juhász, *op. cit.*, p. 195; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, 1968, București, p. 350, sub voce.

⁵ Virgil Vătășianu, *Arhitectura și sculptura romanică din Pannonia medievală*, București, 1966, p. 24, fig. 34.

⁶ Fost Glogovăț.

⁷ Koloman Juhász, *op. cit.*, fig. 10 și 16.

⁸ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, I, 1959 pp. 33—34, p. 42.

Privind o altă particularitate de plan, adică amenajarea absidiolilor în grosimea pereților estici ai navelor laterale, analogia cea mai firească o oferă biserica ruinată a mănăstirii Bâtmonostor (R. P. Ungară), datată, pe baza unui relief, în jurul anului 1264⁹; la noi, exemplul cel mai convingător îl găsim la biserica evanghelică din Herina (jud. Bistrița-Năsăud)¹⁰, monument încă în picioare, datat în anii 1250—1260.

Așa cum s-a întâmplat în mai multe cazuri, e posibil ca în jurul mănăstirii Kemenche să se fi format o așezare, iar, treptat-treptat mănăstirea, să-și fi pierdut din importanță, biserica mănăstirească transformându-se în biserică parohială, cum de fapt e amintită în listele de zeciuială papală de la 1333—1334, purtând hramul sf. Petru și avînd de preot pe un oarecare Paul¹¹. Pentru vizitatorii și pelerinii acestei biserici, la anul 1400, papa Bonifaciu al IX-lea eliberează un permis de liberă trecere¹².

Se pare că localitatea Kemenche ar fi dăinuit pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, dispărînd probabil în urma luptelor cu turcii¹³.

În anul 1898, un oarecare Nikolaus Heinrich, comisar însărcinat cu construcția digurilor, pornind de la o legendă păstrată de populația satelor din jur, potrivit căreia, lîngă absida principală ar fi fost îngropată o comoară, execută aici săpături, fără să lase nici un raport scris asupra acestor lucrări. Ne-a rămas de la el doar o relatare orală către parohul din Sînpetrul Mare, Koloman Juhász, care ne-o transmite vag și confuz¹⁴.

Ceea ce trebuie să reținem este faptul că biserica mănăstirii Kemenche a fost un exemplu al arhitecturii romanice, influență a romanicului tirziu din Ungaria, apropiindu-se mai mult de prototipurile arhitecturii benedictine. Avînd în vedere analogiile enumerate, se pare că ea constituie un produs de pe la mijlocul secolului al XIII-lea, datare ce ar corespunde atît cu tipologia resturilor descrise cit și cu prima mențiune documentară la anul 1256.

Nu putem încheia însă fără a nu ne exprima speranța că eventuale săpături arheologice la aceste ruine, însoțite de lucrări de degajare a zidurilor, vor pune în valoare un interesant monument dispărut, contribuind prin aceasta la lărgirea cunoștințelor noastre privind perioada romanicului pe teritoriul țării noastre.

⁹ Idem, *Arhitectura și sculptura...*, pp. 61—62, fig. 85, n. 96.

¹⁰ Idem, *Istoria artei leudale...*, p. 39, fig. 22; p. 25.

¹¹ Koloman Juhász, *op. cit.*, p. 196; *DocRom*, C, b III, p. 236, 242.

¹² Koloman Juhász, *op. cit.*, loc. cit.

¹³ Coriolan Suciu, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁴ Koloman Juhász, *op. cit.*, pp. 196—197.

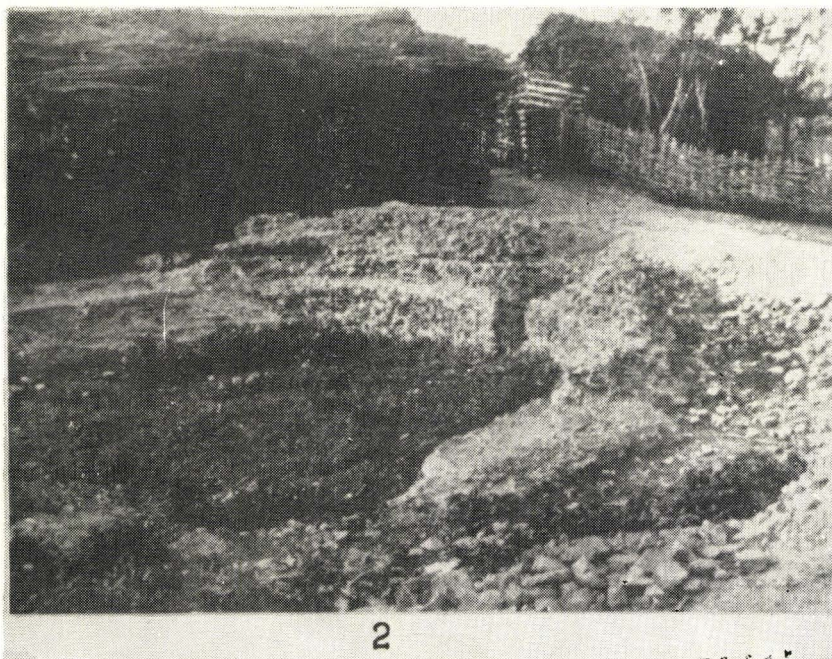
DER STIFT VON KEMENCHE

(Zusammenfassung)

Der Verfasser erwähnt die Ruinen einer alten Kirche, eine Kirche welche zum katholischen Kloster Kemenche gehörte. Die Lage der Mauern ist südlich der Marosch, zwischen Tschanad und Igrisch verzeichnet. Auf Grund eines Dokuments aus den Jahren 1256 und der stilistischen Analyse der architektonischen Fragmente, kann man schließen dass die Kirche in der Mitte des XIII-en Jh. erbaut wurde. Für die Vertiefung und Richtigstellung der eben erwähnten Daten, sind archäologische Ausgrabungen notwendig.

Planșa XXVII, 1. N. Săcară, Absida principală și absidiola de nord.

Planșa XXVII, 2. N. Săcară, Absida principală și absidiola de sud,
după K. Juhász.

ÎNCERCĂRILE LUI SIGISMUND BÁTHORY DE A ELIBERA BANATUL ȘI TIMIȘOARA DE TURCI

AUREL DECEI
— București —

După cum știu cei mai mulți dintre bănățeni, aceste meleaguri au fost sub stăpânire turcească, adică au făcut parte integrantă din Imperiul otoman, timp de 164 de ani, între 1552, când Timișoara a fost cucerită de vizirul Admed pașa și 1716, când a fost evacuată de Mustafa pașa, în favoarea prințului Eugeniu de Savoia.

În acest răstimp s-au întreprins de mai multe ori acțiuni de eliberare a Banatului de sub turci, însă toate au eșuat.

În lucrarea de față ne ocupăm de încercările făcute de principele Transilvaniei, Sigismund Báthory și de oștile transilvane în acest scop, spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. Aceste încercări de asemenea nu au fost încununate de succes.

Luptele pentru eliberarea Banatului au fost desfășurate fie de Sigismund Báthory personal, fie mai ales de căpitani și ostași săi, însă, dat fiind că prin aparatul de propagandă propriu, toată gloria și toate profiturile ploau numai asupra acestui domnitor, nu e fără interes, pentru pătrunderea miezului lucrurilor, să evocăm două imagini în care acesta este zugrăvit de un condei encomiastic și apoi de unul critic.

Iată cum apare Sigismund Báthory la contemporanul său Nicolae de Montreux, în marea sa, *Histoire Universelle des guerres du Tyre, depuis l'an 1565, jusques a la treve faicte en l'annee 1606*, Paris, 1608, p. 490, unde eșafodează ample „Louanges du Prince de Transilvanie”, alăturîndu-l fără jenă unei serii nesfîrșite de figuri celebre din istoria antichității, scriind :

„Am socotit că începutul acestei cărți aparține meritului faptelor Principelui Transilvaniei, și cu aurul virtuții sale am daurit cît mai artistic cît am putut frontispiciul. Datoria este un frumos început al operei, cînd se dau virtuții închinăciunile care i se cuvin, cu obligația de a ține mina aceloră destinați posterității. Acest principe a binemeritat acestea, atît pentru pietatea sa, cît și pentru curajul său, constînd în credința părinților săi, imitator fiind al Arcadiusilor, Teodosiusilor și Honoriusilor, curajos în păstrarea moștenirii lor, ca un alt Scanderberg și Huniade. Religia mamă a ordinii, Prințesă a statului, temelie a mîntuirii, Regină a Republicilor, moarte fără ea, dar prin ele înfloritoare, o primise de la părinții săi cu cinste și o păstrase în perfectă creanță, urmînd Edictul Romei și apărînd alți Dumnezei decît cei antici. Curaj, protector

al virtuților, apărător al onoarei și mîntuitor al patriei sale, dacă un nou Pelopidas se întrebuițează în întregime pentru ea și nu are alt gînd decît pentru această ambiție. Acest Principe pregătit într-adevăr pentru una și pentru alta, Numa pentru religia sa, și Leonida pentru Patria sa, trebuie să pregătească în fericire această nouă carte, în anul una mie cinci sute nouăzeci și cinci, cînd Fortuna pregătește mari schimbări Principilor neasemuiți cu el, iar lui mari și superbe trofee unde sînt înălțate speranțele altor Principi ai credinței sale, vrednic nepot al unui Rege al Poloniei, tînăr Principe de 25 de ani, dar cu vechile virtuți ale lui Aristide. Cauza care l-a făcut să asigure statul său și viața sa contra perfidiei Turcilor și a supușilor lor, să calce în picioare legătura Regală a lui Mitridate, care-i ținea gîtul în servitute și să se unească prin confederație cu Imperiul Roman, a fost dedusă. El urmează aceste drumuri și vrea să asigure liniștea, unindu-i în alianța cu Împăratul pe Valahi și pe Moldoveni vecinii săi, pentru ca Roma, la nevoie, să nu fie lipsită de aliați..."

Sînt nenumărate publicațiile vremii, în care Sigismund Báthory apare într-o lumină deformatoare. Mai cităm din *Oratione Prima al Sere-nissimo et Generosissimo Sigismondo Battori Principe di Transilvania, Vallachia et Moldavia*, etc., Roma, 1595, fila 2b următoarele: „Prevăd pe Alteța Voastră (și nu de multă vreme) șezînd pe Tronul lui Constantin și dînd legi Greciei după o așa de lungă captivitate. Ba chiar mi se pare, zău, de a vedea (deși puțin mai tîrziu) că prin voi se recîștigă Sfin-tul Mormînt, și că toată Asia primește de la dreapta voastră credința și legea”.

Cumpănirea judicioasă a materialelor referitoare la acest curios și trist personaj, considerat în cadrul epocii sale, i-a oferit pe de altă parte unuia dintre istoricii maghiari cei mai de seamă, lui Ignațiu Acsády, în celebra operă istorică a „Milleniumului”, *A Magyar Nemzet Története*, vol. V, Budapesta, 1897, p. 499—500, ocazia să-i tragă următoarele coordonate, într-un spirit de-a dreptul progresist: „Sigismund Báthory, principele transilvan, era încă abia un copil, cînd a preluat domnia. S-a bucurat de o educație foarte îngrijită, care însă nu a reușit să tămă-duiască defectele psiho-fizice ce le dobîndise de la natură. Nu se ocupa cu plăcere de treburile publice și își petrecea timpul cu tot felul de oameni adunați din toate părțile, italieni și alți străini, care i-au invadat curtea, cu comedianți, paiațe și jochei. Nu se pricepea la gospodărie și visteria umplută doldora pe care o moștenise, a golit-o în curînd. La fel cu pasiunile sale, tot așa și tendințele sale politice erau în contradicție ascuțită cu tradițiile înaintașilor săi. Ca vasal turcesc era de par-tea nemților, ca stăpîn al unei țări protestante era credincios fanatic al bisericii catolice. Suferea de daltonism în fața dreptului, a legii, a moralei. Deși legea interzicea, i-a rechemat pe iezuiți și dintre ei și i-a ales pe cei mai de încredere consilieri. Era gelos în ultimul grad pe rudele sale și îl ura cu deosebire pe Baltazar Báthory... e o secătură de tînăr, fără suflet.

Personalitatea lui Sigismund era constituită numai din extreme. O dată se înalță pe treapta minunată a independenței, altă dată devine robul celor mai josnice influențe. Caracterul i se aseamănă de-a binelea cu al regelui Rudolf și ar fi cu adevărat o taină, dacă lumea lui sufletească nu s-ar explica prin defectele sale trupești. Suferea de boala familiară a Báthoreștilor, de epilepsie, ba păcătuia încă și de altă meșteahnă trupească. Nu era bărbat și organismul său, chiar dacă nu se răsfrîngea în bezna smintelii, totuși din cînd în cînd îl despuia într-o măsură mai mare sau mai mică de forța morală și intelectuală. Era sclavul bolii și creierul său tulbure îl zmucea dintr-o extremă într-alta a consecvenței și a legalității. Îți dă impresia aci de geniu, aci de seminibun idiot, cînd de erou și cînd de laș. Din defectele sale trupești au provenit cusururile sale sufletești și numai dacă se are în vedere acest fapt poate fi înțeles tot ceea ce s-a întîmplat în Transilvania în anii următori. Precum la Praga, tot așa și la Alba Iulia, soarta statului era hotărîtă de un bolnav de nervi suferind și în felul acesta nu-i de mirare dacă alianța pe care au realizat-o mai târziu cei doi domnitori a putut aduce atîta doliu și jale asupra supușilor lor“.

Războiul creștino-turc, început și organizat de austrieci cunoscut sub numele de „Războiul de 15 ani“, de la 1593 la 1608, l-a antrenat și pe Sigismund Báthory în această mare cruciadă patronată și susținută financiar de papa Clemente al VII-lea. În anul 1594 Sigismund îi constrînge și pe moldoveni și pe munteni să i se închine lui personal și să participe la acest război — ceea ce dealtfel corespunde politicii românești —; apoi, în același an, considerînd că este imperios necesar să înlăture partidul filoturc din Transilvania, a trecut la fapte, suprimîndu-l în mod machiavelic și nemilos. Judecata asupra rezultatului dat de masacrul opozanților, peste secole, este următoarea, în monografia lui Iosif Lénárt, *Báthory Zsigmond, érdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája*, în „Erdélyi Múzeum“, VII, 1880, p. 243 : „De-acum, politica aceasta josnică, nesigură și sîngeroasă, care fără a ajuta Ungaria, a antrenat Transilvania în vîltoarea primejdiei finale, trebuia să se depene mai departe, căci nimenea nu mai ridica glasul împotriva ei“.

Oricum, la 18 noiembrie 1594, „războiul fu strigat“ la Istambul contra Țării Românești și a Moldovei, unde cămătarii și exploatatorii turci au fost masacrați.

Ostilitățile contra turcilor au fost deschise în curînd și în Banat, în cursul anului 1595.

În prealabil, în iunie 1594 se fac încercări să se organizeze o răscoală a populației Banatului, sirbi și români, contra turcilor. Mihai Viteazul însuși a trecut în Banat, în mod clandestin expunîndu-și viața și a ajuns pînă la Virșet, de unde, la 13 iunie, banul Sava și vlădica Todor îl informează pe comandantul oștilor ardelene, Moise secuial (Székely) : „Vrem să vestim pe Domnia Ta că a venit între noi Mihai Voievodul și ne-a găsit adunați în tabără, vreo mie. De aceea, am trimis în toate părțile pe acest pămînt și în două sau trei zile se pot aduna cinci sau șase

mii. Iară chinezii și creștinii se adunară cu toții aici și jurară înaintea lui Veli Mironit Sava și a Vlădicăi și a Voievodului Mihai, că slujesc cu toții cu credință și cu adevărat măriei sale Craiului."¹ Cîteva zile mai tîrziu, la 24 iunie, Sigismund Báthory scrie sultanului Murad al III-lea (căci oficial încă nu rupsese cu suzeranul său) — la sfatul și cu știrea lui Mihai Viteazul — insistînd asupra necesității de a menține pacea, însă subliniind în același timp situația crudă a poporului din Banatul turcesc, gata să se răscoale — o adevărată pagină de ideologie marxistă —, și anume: „ațișătorii cei de căpetenie ai acelora au fost toți aceia care acolo în împărăția Puterniciei Tale, atît în beglerbegatul de Timișoara, cît și aiurea în sangeacurile de lîngă Dunăre, nemaiputînd răbda mai departe cruzimile și multele fărădelegi ale slujitorilor, pașilor, begilor, raialelor, voievozilor, slujbașilor și emingiilor, s-au răscurat și au dat iureș asupra lor, voind mai curînd să sufere moartea, decît să mai trăiască toată viața din pricina lor în nevoi, chinuri și sărăcie atît de mare. Aceasta e pricina Puternice Împărate, nu-i alta în afară de aceasta, pe care știu că niciodată nu o aduc la cunoștința Puterniciei Tale cu adevărat pentru că slujbașii Puterniciei Tale căutînd foloasele lor, nu se gîndesc deloc la pustiirea aceluia ținut și la nevolnicia sărmanei obști.”²

În urma acestor pase de arme și politică, s-a ajuns la lupte deschise. Numit ban de Caransebeș, Gheorghe Borbély, militar combativ și tenace, cucerește de la turci, la 19 iulie 1595, Bocșa și la 22 iulie Vîrșeu, al cărui comandant Deli Kurt aga este ucis. Turcii ridică mînușa; răspund begii de Lipova, Giula, Ineu și Cenad, pătrunzînd în Transilvania și pustiind de-a lungul Mureșului. Sigismund Báthory nu intervine personal, ci ordonă numai replica și apoi relatează faptele într-o scrisoare datată la Alba Iulia, 16 august, către marele duce de Toscana, Ferdinand I de'Medici, astfel: „Cu toate acestea, noi nu lipsim în toate acele părți nu numai de a face tot posibilul ca să ne apărăm, ci și ca să atacăm. Căci de curînd, avînd noi un bun număr de cavalerie și de infanterie la hotarele Caransebeșului în afară de cele două cetăți, am mai luat alte două, adică Totvărădia, cucerită cu forța încă de la 8 al prezentei, iar la 14 ale aceleiași am luat prin pact Făgetul. Iar la 15 survenind pașa de Timișoara cu sangeacul de Lipova și cel de Ineu și alții vecini, cu 8 000 de cai tari ca să ajute numita cetate și ca să-i alunge pe ai noștri, s-a ajuns la bătălie cu ei și din mila lui Dumnezeu au fost ruși și o bună parte tăiați în bucăți, rămînînd prizonieri doi sangeaci, de Lipova și de Ineu, cu multe alte căpetenii. Pașa s-a salvat cu greu, cu al doilea cal și se crede că a fost găsit în niște mlaștini, dar deocamdată nu este verificat.”³ În continuare își expune planurile sale mărețe pentru imediat: „Ne gîndim acum să mergem sub Lipova, care este una

¹ Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV (1593—1595), București. 1932, p. 78.

² *Ibidem*, p. 85.

³ *Ibidem*, p. 263.

din principalele cetăți ce le are turcul dincoace de Dunăre, în afară de Timișoara și de Giula, iar dacă bănuielele acestea dinspre tătari nu ne-ar ținea în suspensie, am fi fost pînă acum în persoană spre Timișoara ; dar acum ne convine să ne ținem aici, pentru a putea ajuta acolo, unde va fi nevoie".

Lipsită de comandantul său, Mehmed beg, luat prizonier, puternica cetate Lipova i se predă fără împotrivire lui Borbély, la 19 august 1595, pe cînd Sigismund Báthory se pregătea să plece în Țara Românească împotriva lui Sinan pașa. Raportul ambasadorului venețian la Praga reflectă informațiile false primite de la Alba Iulia : însuși principele Sigismund a luat parte la asediul acestei cetăți, care a durat opt zile, închinîndu-i-se apoi principelui.⁴

Dacă citim materialele europene creștine în legătură cu alungarea rușinoasă a marelui-vizir peste Dunăre, s-ar părea că însuși Sigismund Báthory a făcut toate vitejiile. Însă istoriografia turcă a vremii nici nu-l menționează, decît în treacăt, fără a-i da numele. În schimb cel care a impus turcilor în aceste înfrîngerii lanț ale lui *serdar-i bi-âr*, „comandantul fără rușine", Sinan pașa, este *Mihal-i bed-faâl*, „Mihai rău-făcătorul", adică Mihai Viteazul, singurul menționat mereu, cu numele lui, așa cum l-a eternizat și poezia populară pe Mihai, „ce sare pe șapte cai, de strigă Stambulul vai!" La întoarcere, Sigismund nu-i mai atacă pe turci, căci spune într-o altă scrisoare, „ostașii sînt obosiți".

În anul următor, însă, în 1596, reîncepe lupta anti-otomană, de astă dată ajungînd însuși principele sub zidurile Timișoarei. Dar acesta e un an al eșecurilor, așa cum constată istoricul maghiar Iuliu Szekfű (*A tizenhatodik század*, din marea *Magyar Történet* de Hóman-Szekfű, ed. II, vol. IV, Budapesta, 1933, p. 323) : „În anul următor Sigismund a încercat recucerirea Timișoarei, însă fără succes, apoi la Mezőkeresztes a fost împreună cu arhiducele Maximilian părtaș la marea înfrîngere". Báthory nu mai avea lîngă el un aliat, considerat drept slujitor al său, ca vestitul Mihai Viteazul.

În legătură cu evenimentele privitoare la Banat și la Timișoara în această conjunctură cităm cîteva documente inedite — copiate mai demult la Florența, Archivio di Stato, Mediceo, nr. 4469 — care oglindesc insuccesele lui Sigismund și confirmă materialele publicate și cunoscute.

La 30 aprilie 1595, de la Alba-Iulia, „Sigismundus Princeps" scrie marelui duce de Toscana Ferdinand I, arătîndu-i că vreo cîteva mii de tătari au trecut Dunărea pe la Semendria înspre Timișoara și că deși o parte din oastea transilvană se află în Țara Românească, „totuși noi în persoană, cu partea rămasă a armatei noastre și cu întregul și trebuinciosul aparat de război (aparatu bellico) vom pleca fără întîrziere spre

⁴ HurmuzakiDoc, III/2, p. 133. Vezi și Dr. Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, Domnul Țării Românești*, I, București, 1904, p. 332.

Timișoara, socotind că e mai bine ca acum să-i ieșim înainte noi dușmanului, cu ajutorul divin, decît ca ei, adăugîndu-și forțele, să ne atace.”⁵

Iată alte informații inedite, numite *avvisi*, trimise din Alba Iulia la Florența, asupra încercării grandilocvente a lui Sigismund Báthory de a elibera Timișoara.

La 6 mai se arată că Sigismund a sosit la Deva, apoi : „Înainte cu patru zile a fost trimisă artileria spre Lipova. Sînt 12 piese mari, care trag pînă la 40 și chiar 50 de livre. Cea mare este transportată pe uscat, iar cea mai mică cu multe alte muniții, pe apă. Lipova nu este asediată de altfel de dușman, deși a venit cu forțe considerabile. Ai noștri au făcut o ieșire, au tăiat în bucăți tătari și turci vreo 1 200. De aceea, dușmanul s-a retras la două mile. Dar e adevărat că locurile deschise sînt expuse incursiunilor lor.”⁶

Apoi se relatează asediul Timișoarei :

„La X iunie principele s-a prezentat sub Timișoara cu oștirea. Noaptea a pus să se instaleze 20 de piese, cu care a început bateria din trei părți ; 12 piese de 10 livre și celelalte de 30.

Cu bateriile din XI a fost infundată artileria dușmanului.

Intenționează să facă în noaptea din XI un deal de pămînt care să întreacă fortăreața.

Se apropie așa de mult cu tranșeele, încît ai noștri se gîndesc să treacă la etape.

Turcii dinlăuntru cu pașa, pînă la X mii, însă numai jumătate sînt arcebuзieri bravi.

La apariția trupelor noastre au făcut o ieșire, însă au fost aruncați înapoi cu moartea a 160 și a 20 de-ai noștri și tot atîția prizonieri, care înaintaseră prea mult.

Tabăra Principelui e de 40 mii de combatanți, și la tranșee au 15 mii de arceбузieri.

Tătarii sînt pînă la 35 mii și s-au retras sub Cenad 10 mile de Timișoara, de unde fac jefuiri.

Se spune că pașa de la Belgrad se prepară să vie ca să ajute Timișoara și că Principele stă să-l aștepte ca să-l combată, dacă va veni”⁷.

Iar la 21 iunie se scria din Alba-Iulia la Florența.

„Astăzi a sosit un civil aici din tabără, care relatează că Alteța Sa a bătut ieri fortăreața Timișoarei, că în parte făcuse o spărtură prin care ar putea intra 8 cară deodată, și că la 17 Alteța Sa a făcut să se dea un asalt și că intraseră de-acum cîteva steaguri cu soldați, care au ajuns pînă deasupra bastioanelor. Însă în acea clipă turcii și tătarii care stăteau aci prin împrejurimi s-au adunat și au făcut mare pagubă, luînd vreo 100 de cară de provizii și ajungînd pînă la tranșee și asaltîndu-i pe ai noștri din trei părți. Cază pentru care ai noștri de la asalt se

⁵ Florența, Archivio di Stato, Mediceo, nr. 4469, f. 73.

⁶ *Ibidem*, f. 112.

⁷ *Ibidem*, f. 114.

întoarseră jos, ca să vină în ajutorul celorlalți, ceea ce dacă nu se producea, ar fi luat fortăreața.

La ora aceasta de închidere a scrisorilor, a sosit un curier din tabăra Alteței Sale, plecat de acolo la 19, care referă și afirmă cele spuse și că ai noștri s-au luptat cu turcii și cu tătarii, punându-i pe fugă, la 3 mile, urmărindu-i și omorînd la 2 mii dintre ei și că Alteța Sa a fost în persoană în acea bătălie încălecînd și pe al treilea cal și unul din acei Cai murind sub el și că s-a întors în tabără, s-a întors viu și sănătos și a adus steagul fiului Hanului Mare al tătarilor și un alt drapel, zicînd că fiul Marelui Han a scăpat rănit fugind printr-o pădure. Și că Alteța Sa a făcut bună ordine la plăți, așa că vivandierii să vină și să plece în siguranță.

Viteazul Căpitan Petru Huszár a murit, tăindu-i-se picioarele dintr-o lovitură de artilerie."⁸

Toată această întreprindere, la care Sigismund Báthory dispunea de forțe mari, cărora li s-au adaus și cei 1 500 călăreți trimiși de Rudolf al II-lea, cu toții conduși fiind de comandantul destoinic Gașpar, Albert Király — cel care, după cum se știe, fusese și la Călugăreni, însă acolo a stat în expectativă — Ștefan Toldi și Gheorghe Borbely, aflați cu toții sub comanda supremă a principelui, s-a încheiat brusc. În noaptea de 24 iunie, deci la două săptămîni de la începutul asediului, fanfaronul Sigismund a plecat spre Alba Iulia cu oaste cu tot. „A pierdut prin această retragere — scrie ambasadorul venețian la Praga — nu puțină parte din reputația sa", după ce s-a plimbat, așa cum zise istoricul bănățean al lui Mihai Viteazul, Ioan Sirbu, „de-a fetea cu atîtea oști prin Banat".⁹

Cauzele acestei retrageri precipitate a lui Sigismund Báthory de sub zidurile Timișoarei turcești sînt — pe lîngă principala, determinantă : nestabilitatea comandantului și nepriceperea lui la treburile ostășești — și cele pe care le-a invocat el ulterior, anume : lipsa de sprijin efectiv promis de Împăratul Rudolf, atacul neprevăzut „pe la spate" al tătarilor, pierderile suferite, precum și vestea că pașa de la Belgrad pornește c-o oaste mare într-ajutorul Timișoarei.

Într-adevăr citim în „Istoria" (*Tarih*) contemporanului turc Pecevi (vol. II, p. 174—175), sub capitolul intitulat „Asedierea cetății Timișoara de către Ardeleanul ticălos (în rimă : *Erdel-i-erzel*) și plecarea lui Cafer pașa ca s-o elibereze, că, „Ardeleanul ticălos" (fără a i se da numele lui Sigismund Báthory) „și-a trimis soldații săi distinși prin înfrîngere ca să asedieze Timișoara. Cafer pașa hadîmbul, aflîndu-se sosit la Belgrad, cît ce s-a îndreptat cu oamenii săi și cu soldații acelui ținut împo-

⁸ *Ibidem*, f. 60.

⁹ v. Sirbu, *op. cit.*, I, p. 405.

triva lor, acei blestemați nu au mai putut rămînea, ci și-au ridicat mîna de pe cetate și luîndu-și tunurile s-au retras în casa desfrîurilor lor (dâr ül-fücûrlarina) și s-au dus. Prăpădească-i Allah Preamăritul! Iar ilustritatea sa s-a îngrijit de aprovizionarea Timișoarei, apoi s-a întors“.

Cine era acest Cafer pașa, al cărui simplu nume l-a înfricoșat pe al doilea Bayard „sans peur ni reproche“, pe Sigismund Báthory de a șters-o sănătos și rușinos?

Cafer pașa¹⁰ a fost o personalitate militară și administrativă de prim plan a Imperiului otoman din acea vreme și este strîns dar nedurabil legat și de istoria noastră. Același Pecevi — care fiind originar din orașul Pécs, știa ungurește și a utilizat chiar unele lucrări din istoriografia maghiară — îi face următorul *curriculum vitae* (Tarih, II, 26): „Vizirul Cafer pașa hadîmbul.“¹¹

Maghiar de origine, din sangeacul Giula. Era un om curajos și viteaz. Din funcția de șef al chilerului a ajuns sangeac de Giula pe urmă *mîrlivâ* (adică begleberg, beg peste sangeacbegi) la Székesfehérvár (*Istoni Belgrad*), comandînd mai multe gaza împotriva ghiaurilor. Astăzi, la Székesfehérvár, un loc numit „Pînda lui Cafer pașa“ (*Cafer pașa pîsusi*) este pomenit în legătură cu el. Mai tîrziu deveni begleberg de Tripoli în Siria, și după aceea, reconstruind din nou cetatea Tebriz, a rămas întru paza Diyarbekirului primit ca feudă cu titlul de vizir, iar ceea ce ilustritatea sa a făcut iranienilor și georgienilor (*Kizilbașa ve Gürciye*) nici unul dintre demnitarii otomani nu le-a făcut. Printre altele, făcîndu-l prizonier pe domnitorul Georgiei, pe Simon Han, l-a trimis la Poarta Fericirii. Apoi a fost numit și comandant (*serdar*) împotriva ungarilor și pricepera i s-a dovedit la războiul de la Eger. Pn urmă, iarăși a ajuns la Tebriz, unde, pe cînd, după un an, doi, era valiu al eialetului Poarta de Fier (*Timur Kapu*)¹² și-a luat rămas bun de la lumea asta pieritoare Mila lui Allah Preamăritul asupra lui!“

Acest celebru Cafer pașa, pe lîngă faptul că în bătălia de la Mezökeresztes din același an de prost augur, 1596, a jucat un rol strategic important, contribuind la zdrobirea oștilor unite ale lui Maximilian habsburgul și ale lui Sigismund Báthory, este înscris și în anul 1595 al istoriei noastre românești. Un alt istoric contemporan turc, istoric oficial

¹⁰ Asupra lui a scris turcologul Iosif Thery un studiu, *Dsâler pașa*, publicat în revista *Hadîrtönelmi Közlemények*, din anul 1892, care însă nu se găsește la București în bibliotecile publice, nici în Biblioteca Academiei.

¹¹ Turcește, *hadim* = „eunuc, scopit“, care a trecut în terminologia noastră istorică sub forma de „hadîmbul“.

¹² „Poarta de Fier“ din Caucaz, firește, nu cea de pe Dunăre.

al curții padișahului (*vak'anüvis*), vestitul Naima Efendi, în „Istoria” sa (*Tarih*, vol. I, p. 52), la anul hegirei 1003, scrie: „La 5 ale lunii rama-zan (ceea ce corespunde datei de 14 mai 1595), ocîrmuirea Moldovei a fost dată lui Cafer pașa, care fusese mai înainte begleberg de Șirvan, iar aceea a Țării Românești a fost dată lui Saturci Mehmed pașa. Funcția de vistiernic (*defterdar*) a fost dată lui Mehmed beg din Yerişehir. 12 000 de oameni din aceste două provincii erau ordonați să fie luați lefegii”. Acest Cafer pașa de la Timișoara fusese așadar numit begleberg, valiu al Moldovei, în anul 1595, prin hatt-i șeriful sultanului, așa cum scrie Pecevi, adică așa cum se obișnuiește să se spună la noi, Moldova a fost transformată în „pașalic”, însă Cafer pașa nu a mai ajuns să-și ia postul în primire fiindcă turcii au fost zdrobiți în Țara Românească.

Din sursele turcești, nefolosite sau macru folosite pînă acum și pentru această perioadă din istoria Banatului aflat sub stăpînirea turcească, considerată pe atunci a fi stăpînire a „păgînilor”, se pot scoate nesfîrșite date extrem de utile, care, armonizate cu datele creștinilor, vor reuși în sfîrșit să închege o imagine veridică a vremilor acelora apuse.

În această succintă comunicare nu putem amănunți toate conflictele dintre forțele de multe ori locale, numai, ale bănățenilor cu turcii și nu mai stăruim nici asupra încercării făcute de oastea ardeleană condusă de cancelarul țării — Stefan Jósika — un român caransebeșean de felul lui, înrudit și cu Sigismund Báthory, care l-a executat în anul următor, 1598, și cu Mihai Viteazul — care între 17 octombrie și 17 noiembrie 1597 a bătut, în numele lui Sigismund Báthory, dar din inițiativă mai mult personală, capitala vilaietului turcesc Temeșvar, tot fără nici un rezultat.

Marele bonzo al Transilvaniei, Sigismund, obținînd ordinul „Lînei de aur” de la regele Spaniei, adăugîndu-și astfel un nou titlu van la cele ce le afișa cu perseverență, se gîndea neostoit să renunțe la tronul Transilvaniei și de aceea, în acest an, 1597, nu mai avea nici o tragere de inimă spre o cruciadă antiotomană. Vicisitudinile domniei sale, de trei ori călcată în picioare în mod zăpăcit și de trei ori reluată, ca și forțele oculte dar fălișe ale caracterului, ale firii sale, l-au îndepărtat total, în anii următori, de pe arena luptelor cu turcii pentru eliberarea Banatului și a Timișorii.

De aceea, subiectul nostru *desinit in piscem*, din cauzele amintite privind înainte de toate personalitatea ambiguă a principelui Sigismund Báthory, despre care Mihai Viteazul, care-l cunoștea, a spus că „nu știe nici ce face, nici ce vrea”.

DIE VERSUCHE SIGISMUND BÁTHORYS, DAS BANAT UND TIMIȘOARA VON DEN TÜRKEN ZU BEFREIEN

(Zusammenfassung)

Während der grossen antiotomanischen Auseinandersetzungen am Ende des XVI. Jahrhunderts wird das Banat das Kampffeld, auf dem sich das siebenbürgische Heer und das des Pschaliks von Timișoara messen.

Die Versuche Sigismund Báthoris, Timișoara zu erobern schlagen fehl, aber das hält ihn nicht davon ab, sich mit seinem strategischen Eigenschaften zu rühmen. Zur besseren Orientierung des Lesers werden einige Auszüge aus im Westen Europas erschienenen Arbeiten gebracht, wie auch Zitate aus zeitgenössischen türkischen Chroniken.

PAGINI DIN ISTORIA ALIMENTĂRII CU APĂ A ORAȘULUI TIMIȘOARA

ALEXANDRU ZĂNESCU

— Timișoara —

„La 14 mai 1849, la ora 16, trupele revoluționare maghiare au ocupat cartierul Fabric și au tăiat conducta de apă care alimenta cetatea Timișoara”.¹

Cu această frază laconică, prezentă sub diferite variante în numeroasele lucrări care tratează despre asediul Timișoarei, în anii revoluției din 1848—1849,² se semnează actul de deces al uneia dintre cele mai interesante instalații mecanice de alimentare cu apă care a funcționat pe teritoriul patriei noastre.

Dar să ne întoarcem puțin în timp, pentru a scruta împreună evoluția și începuturile acestei instalații.

Este îndeobște cunoscut faptul că alimentările cu apă constituie pentru centrele populate și pentru industrii, dotații indispensabile, care condiționează desfășurarea vieții igienice a oamenilor și intervin, ca factor important, în aproape toate procesele de producție industrială.³

De aceea așezările omenești au fost întotdeauna strâns legate de prezența apei, iar orașele au fost fondate, de obicei, pe malul râurilor.⁴ Nu rare au fost cazurile când orașele despărțite de apă au dispărut.⁵

Totuși, dacă apa a avut un rol esențial în existența orașelor, dacă lucrări de alimentare cu apă urbană s-au realizat încă din anul 3000 î.e.n.

¹ I. D. Suci, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Ed. Acad. R. S. R., București, 1968, p. 229; Dr. Antoniu Marchescu, *Grănicerii Bănățeni și Comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 224.

² * * *, *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*, Pesth, 1850, p. 376; * * *, *Temesvar im Jahre 1849 — während der Belagerung geschrieben*, Temesvar, 1850, p. 73; * * *, *Rückblicke auf Temesvar bei der Enthüllungsfest des Monuments am 17 Januar 1853 für die tapfere Vertheidigung der Festung im Jahre 1849*, Temesvar, 1853, p. 32; Johann N. Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvar*, Temesvar, 1853, p. 101; Leonard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, Leipzig, 1861, I, p. 378; Iosif Knezy, *Istoricul cetății Timișoara — Perla Banatului*, Timișoara, 1921, p. 52; Franz Binder, *Alt Temesvar*, Timișoara — Temesvar, 1934, p. 69.

³ I. Pislărașu, N. Rotaru, M. Teodorescu, *Alimentări cu apă*, Ed. Tehnică, București, 1964, p. 5.

⁴ H. Blerzy, *Etudes sur les Travaux Publics. Les aqueducs et les eaux publiques*, în *Rev. des deux Mondes*, LXX, 1867, p. 1026.

⁵ Wolf Schneider, *Omniprezentul Babilon*, București, 1968, p. 61.

la Mohenjo Daro în Pakistan, pentru ca apoi să se creeze celebrele alimentări cu apă ale orașelor romane⁶, majoritatea acestor lucrări foloseau pentru aducțiune diferențele de nivel. De aceea, pentru ridicarea apei nu erau necesare instalații mecanice, scurgerea făcându-se fie cu nivel liber, fie pe conducte sub presiune, pe principiul vaselor comunicante.

Și pe teritoriul țării noastre, instalațiile de alimentare cu apă descoperite în cetatea dacică de la Grădiștea Muncelului⁷ precum și lucrările romane de la Tibiscum⁸, atestă aceleași preocupări.

Instalațiile mecanice de ridicare a apei, au fost cu mult mai rare și au apărut mult mai târziu, iar exemplele citate în literatură se referă mai ales la instalații cu folosințe speciale, nu la alimentări cu apă orășenești. De aceea este neîndoielnic faptul că orașele care aveau o astfel de instalație erau niște orașe prospere, niște orașe în plină expansiune economică și dezvoltare tehnică.

Și Timișoara a fost, încă din secolul XIV, un oraș important. Prezența lui Carol Robert de Anjou, iar mai târziu a lui Ioan Corvin de Hunedoara, fac din cetatea Timișoara centrul orășenesc și militar al întregii zone, centrul luptelor duse împotriva expansiunii otomane.⁹

Iată probabil motivul pentru care o serie de istorici și de monografi ai orașului au încercat să caute origina alimentării sale cu apă, în „Turnul de apă” pe care cetatea îl avea drept principală fortificație în anul 1552, în timpul asediului care a dus la ocuparea sa de către armatele otomane.¹⁰ Să examinăm deci mai îndeaproape, această ipoteză:

Folosind descrierile contemporane ale asediului, Jenő Szentklaray, care a redactat capitolul de istorie al Monografiei orașului Timișoara, editată de Dr. Borovszky, a întocmit o schiță reconstituită, din care rezultă împărțirea orașului în două incinte, între care se afla o fortificație în formă de turn¹¹ (Pl. XXVIII).

Accesul între incinte și turn se făcea prin poduri, probabil mobile. Din schiță se vede clar rolul important de legătură pe care îl avea turnul pentru deplasarea apărătorilor înspre zonele direct amenințate.

Datorită importanței sale strategice este firească prezența turnului în toate descrierile care privesc asediul din anul 1552. Iată ce spune, în

⁶ Wolf Schneider, *op. cit.*, p. 79.

⁷ Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea Romană*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 167.

⁸ Informație amabilă de la Marius Moga căruia-i mulțumesc și pe această cale.

⁹ Ștefan Pascu, Ioan Zahiu, Aurel Tintă, *Timișoara — pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p. 44.

¹⁰ Orbán Ignác, *Temesvár szab. kir. város csatornázása és vízellátása*, Temesvár, 1899, p. 2; Armin Barát, *Die königliche Freistadt Temesvar*, Temesvar, 1902, p. 51; Dr. Nicolaie Ilieșiu, *Timișoara, Monografie istorică*, I, Timișoara, 1943, p. 369.

¹¹ Dr. Samu Borovszky, *Temesvár*, Budapesta, (1912), p. 9.

acest sens, un istoric contemporan, Nicolaus Isthuanffius în lucrarea sa : „Regni Hungarici Historia”, redat în traducere : ¹²

„... Are două cetăți, cea de la răsărit se numește insulă, iar cea de la nord se obișnuiește a i se spune cetatea Timișului, aceste cetăți sînt de fapt înconjurate cu zid de apărare și totodată cu șanț adînc, plin cu apă. Cetatea mai mare are trei porți, două din ele sînt apărate cu bastioane grele, construite din pămînt și material lemnos, de către spanioli, din porunca lui Castaldus. Între cetate și oraș se găsește un turn acvatic foarte puternic întărit. ... Turcii, după ce au strîns o forță puternică, luptîndu-se cu ai noștri, au ajuns pînă la fortărețe. După aceste pregătiri s-a reînceput atacul cu forțe și mai puternice, iar fortificațiile turnului acvatic, care era așezat între oraș și cetate, au fost din nou izbite cu bolovani ... În acest timp au continuat păgînii, zile și nopți de-a rîndul, cu cel mai înverșunat asediu contra turnului acvatic strașnic zbugîmat și dărîmat ... Astfel au început turcii și în primul rînd ienicerii din garda imperială, cu călăreți amestecați de-a valma cu alții, scoțînd strigăte puternice, să năvălească asupra fortificațiilor dărîmate și distruse pînă la pămînt ale turnului acvatic. Ai noștri în schimb se năpustesc curajos, cu iuțeală, la apărarea lui. Se iscă o luptă puternică și cruntă pînă ce s-a văzut limpede că dușmanul pune stăpînire pe turnul acvatic ...”

Un alt contemporan, poetul transilvănean Sebastiano Tinodi, descrie, într-o cronică rimată istorică care se cînta după obiceiul vremii, la 1553 — deci la numai un an după desfășurarea evenimentelor — forma cetății și întîmplările legate de ocuparea turnului astfel :

„... Iată că cetatea Timișului este așezată pe apele Timișului,
Apa care înconjoară cetatea are un puternic curs,
La răsărit este cetatea insulei,
Spre miazănoapte este o cetate mare
Ea este înconjurată cu șanțuri mari
Orașul dispune de trei porți

¹² Nicolaus Isthuanffius Pannonius, *Regni Hungarici Historia*, Liber, XXXIV, Bibliopolae, 1685, pp. 211—12. „... Habet duo contigua oppida. quorum alterum ab-oriente Insula vocalur, alterum verò septemtrionale à fluvio Temesvarium dici solet; quae quidem oppida simul cum arce, fossa praecalta aquis plena ciunguntur; & majus oppidum tres habet portas, quarum duas propugnacula crassiora, è terra materiaque jussu Castaldi ab Hispanis constructa muniunt. & inter urbem arcemque turris aquaria egregiae munitionis habetur... Turcae magna vi contracto cum nostris certamine tutati in castra pertulerunt. Quibus perlatis oppugnatio iterum majoribus viribus restaurata est, ac tormentis maenia Turris Aquariae, quae inter urbem arcemq; erat, denuo verberari caepta... Interea Achomates Turrim Aquariam vehementer labefactam, & dirutam continuata dies & noctes acerrima oppugnatione, ... Sic Turcae & prae allis imprimis Janiceri praetoriani, equitibus ac aliis promiscue misti, Turis Aquariae maenia diruta & humi prostrata magno sublato clamore aggredi caeperunt. Nostri contra ad ejus defensionem pari conatu celeriter atque intrepide concurrunt: Certamen atrox & cruentum suboritur, quum perspicuum esset si Aquaria Turri hostis potiretur, ...”.

Și două bastioane construite din pământ,
 O puternică cetate acvatică stă între oraș și cetate ..."
 "... Scoteau țipete și strigăte înspăimântătoare
 Creind astfel drum spre cetatea acvatică,
 Mulți turci au căzut acolo în luptă,
 Dar au pătruns totuși victorios în cetatea acvatică ..."¹³

Și iată, în fine, un ultim citat extras din istoria lui Franciscus Forgach:¹⁴

"... Cetatea în schimb era apărată de cetățeni, de mulțime și cu cealaltă cetate înconjurată de riul Timiș, suburbiile de la răsărit erau apărate cu ziduri și șanțuri. Între cetate și cetățuie era așezată o altă cetățuie, denumită, acvatică, ambele fiind atacate în același timp și zdrobite cu bolnavi... În sfârșit, în ziua de 25 iunie, fiind al 32-lea atac, a urmat asediul general cu strigăte tari, înspăimântătoare, cu sunete de trompetă, cu egală statornicie din ambele părți, cu vitejie și cu mai multe cadavre din partea inamicilor, dar în cele din urmă, mulțimea a învins, a pătruns în citadela acvatică, după ocuparea ei apărătorii citadelei sau au fost măcelăriți sau răniți, devenind astfel inapți pentru luptă ..."

Textele și expresiile sînt asemănătoare și la alți istorici care, mai târziu, relatează evenimentul după descrierile contemporane.¹⁵ Nici des-

¹³ Sebastino Tinodi, *Az veg Temes varban Losonci Istvánnac holalarol*, Edit. în anexă la lucr. lui Christian Schesaei, *Ruinae Pannonicae*, Cibiniu, 1797, p. 257, 259.

"... Im az Temes var Temes vizben vagon
 Az viz Körüle nagy folyasba vagon
 Nap kelet felől sziget varat vagon
 Az fel szél felől derec varat vagon.
 Oly szép arockal keritese vagon
 Harom kapuia az varasnac vagon
 Es két bastiaia földből rakot vagon
 Var varas közöt egy szép vyz vár vagon. !."
 "... Tönc nagy zengést meg siualkodánac
 Retenetefen menénec viz várnac
 Ot es terekec sokan el hollanac
 Nagy viadalual viz varba szallanac ..."

¹⁴ Francisco Forgachi, *Rerum Hungaricarum sui Tempori Commentarii*, Ed. Alexius, Horányi, Posoniae & Cassoviae, 1788, p. 47, 49, 50. "... Ciuitatem vero cuius et plebes tutabantur; quam flumen Temes atque arcem ambient, suburbia ad orientem sita, et ipsa moenibus fossaque muniebatur. Inter arcem ac Ciuitatem arx alia, quae aquaria vocatur, interiacebat, quae ambae simul oppugnari, et Tormentis quassari coepit; ... Octav. demum Calendas Iulii, quae fuit secunda et tricesima obsidii, generalis oppugnatio secuta, magno ac terribili clamore, tubarumque sono, pari utrorumque constantia, ac fortitudine hostium multo maiore caede; sed ad extremum superante multitudine Aquariam arcem perrupere; qua capta, fortiores quique, vel interiure vel sauciati ad pugnam inutiles sunt redditii ..."

¹⁵ Georgius Pray, *Annales Regum Hungariae*, Pars V, Vindobonae, 1770, p. 467; Stephanus Katona, *Historia Critica Regum Hungariae*, Tom. III, ordine XXII, Budae, 1789, p. 240 și urm.; Czimer Károly, *Temesvár megvétele. 1551—1552*, Budapest, 1893, p. 43; etc.

crierile istoricilor otomani contemporani cu asediul cum sint : Muhieddin al Djemali, Hadji Lütfti-paşa, Mustafa Gelalzade şi alţii, nu conţin elemente suplimentare.¹⁶

Din cele expuse se poate vedea că în textele originale, fie că este vorba de o cetăţuie, sau de un turn, acesta este întotdeauna denumit „acvatic” sau „din apă” el nu este niciodată denumit „de apă”, în înţelesul de „cu apă”. De aceea considerăm că ipoteza unei alimentări cu apă şi a unui turn de apă, respectiv a unui turn conţinând un rezervor, bazată numai pe denumirea : „turnul de apă” sau „turnul apei”, în Timişoara secolului XVI, trebuie abandonată.

Sub noua stăpânire, după cum o arată gravurile de epocă, (Pl. XXIX), vechiul turn este reconstruit şi inclus în zidul general al cetăţii, după cum se şi vede în exemplul din imagine.¹⁷ Oraşul se dezvoltă în continuare şi în afara rolului său de capitală a unei provincii (Eialet), el reprezintă şi o etapă importantă pe vechiul drum comercial care uneşte Transilvania cu ţinuturile din partea dreaptă a Dunării, pînă la Balcani şi Marea Adriatică.¹⁸ Acest lucru este atestat atît de prezenţa negustorilor străini stabiliţi la Timişoara¹⁹ cît şi de prezenţa „Palăncilor” a cartierelor, care încep să înconjoare cetatea.

În noua sa formă, zidul cetăţii era străbătut în două locuri de apele Timişelului, cum se numea pe atunci Bega,²⁰ care înconjurau nu numai zidul exterior ci şi castelul situat în interiorul incintei. Tocmai aceste ape, intrate în interiorul cetăţii, serveau pentru băut, pentru spălat, sau pentru alte nevoi. De aceea, călătorul turc Evliya Çelebi putea scrie în a doua jumătatea a secolului XVII despre Timişoara :

„... Prin interiorul cetăţii trece, în două părţi, riul Timiş filtrat şi toată populaţia ia apă de acolo şi îşi potoleşte setea. Cişmele nu există deloc. Toate murdăriile se aruncau în riul Timiş şi plutesc pe el...”²¹

Evliya Çelebi nu a exagerat în privinţa cişmelelor care într-adevăr nu erau, dar poate că în afară de apa din Timişel se mai folosea

¹⁶ Muhieddin al Djemali, *Tevarih-i al-i Osman* ; Hadji Lütfti paşa, *Tevarih-i al-i Osman* ; Mustafa Gelalzade, *Tabakat al-Memalik ve daradjat al-Mesalik*, în Mihail Guboglu, Mustafa Mehmed, *Cronici Turceşti privind ţările Române*, Extrase, I, Ed. Acad. R.S.R. Bucureşti, 1966, pp. 189—90, 250, 247—76.

¹⁷ Din „*Türkische und Hungarische Cronica*”, Nürnberg, 1663.

¹⁸ Ion Stoia Udrea, *Lista contribuabililor aparţinînd magistratului iliric din Timişoara din anul 1754*, în *Studii şi documente Bănăţene*, I, 1, Timişoara, 1943, p. 36.

¹⁹ I. Lungu şi colab., *Meşesuguri şi meşesugari din sud-vestul Transilvaniei*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 47 ; Ştefan Meteş, *Relaţiile comerciale ale Țării Româneşti cu Ardealul*, Sighişoara, 1921, p. 26 ; Antonio Possevino, *Transilvania*, în *Călători străini în Țările Române*, II, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 589 ; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române şi Italia*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 56.

²⁰ M. Bizerea, E. Meşter, Şt. Grigore, *Consideraţiuni asupra numelui şi cadrului fizico-geografic al oraşului Timişoara*, în *Studii de geografie a Banatului*, Universitatea Timişoara, Timişoara, 1970, p. 10—11.

²¹ Mihail Guboglu, *Călătoria lui Evliya Çelebi Efendi în Banat (1660)*, în *Studii de istorie a Banatului*, II, Universitatea Timişoara, 1970, p. 38 ; Dr. Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18 Jahrhundert*, München, 1966, p. 11 şi urm.

și puțină apă din fântini.²² Astăzi nu avem dovezi în această privință, mai ales pentru cetatea propriu-zisă, dar la marginea orașului, la așa numita „Casă a Pașei” exista, încă de pe atunci, o „Fântină a Pașei”. În secolele următoare se considera că această fântină dădea cea mai bună apă din oraș.²³

Este adevărat că nu dispunem de nici un argument ca să susținem permanența fântinei existente astăzi pe fostul amplasament al „Casei Pașei”. Dar în cazul cînd actuala fântină este identică cu cea pomenită de izvoarele istorice, atunci ea ar putea reprezenta și un exemplu de longevitate, deoarece „Casa Pașei”, a ars în timpul asediului din 1716, dar fântina a aprovizionat „Casa Guvernatorului” construită pe același loc. Din zidurile „Casei Guvernatorului”, arsă la rîndul ei, în timpul asediului din 1849 mai stau azi în picioare doar cîteva ruine, (pe partea stîngă a Căii Torontalului la ieșirea din oraș), dar fântina continuă să funcționeze, în curtea alăturată ruinelor.

Un ultim cuvînt despre turnuri și porți „de apă”. Otomanii aveau deseori obiceiul de a boteza porțile dinspre șanțul principal de apă al cetăților : „Poarta apei” sau „Poarta de la apă”. O astfel de poartă (Sun Kapusi) a existat și la Timișoara²⁴ fără ca aceasta să fi presupus existența unei instalații, sau a unui turn amenajat pentru alimentarea cu apă.

Noul asediu pe care îl întreprind, de data aceasta, trupele austriece conduse de Eugen de Savoia, în toamna anului 1716, încheie perioada stăpînirii otomane dar nu împieteză dezvoltarea orașului. Dimpotrivă, reluarea comerțului și mai intens, de data aceasta cu centrul Europei, crearea unei căi de navigație pe Bega—Tisa—Dunăre, duce la o dezvoltare aproape explozivă, dublată de o refacere totală a orașului, ruinat de către asediu. Din această perioadă datează o serie de construcții civile și industriale care constituie și azi, pe bună dreptate, o mîndrie pentru arhitectura orașului.

Dar, prima grijă a noilor veniți este refacerea fortificațiilor și pregătirea în vederea unei eventuale apărări. Pentru aceasta, incinta cetății se mărește apreciabil, cartierele adiacente vechilor fortificații sînt demolate iar populația băstinașă este strămutată la o distanță mai mare. Brațele cu apă și mlaștinile din jurul cetății încep să fie asanate, folosindu-se munca întregii populații din zonă, iar pe noul contur se ridică zidurile stelate ale unei fortărețe construite în stilul inaugurat încă din secolul XVII de francezul Vauban.

Odată cu noile amenajări, se ridică tot mai acut problema asigurării apei potabile. Nu este greu să ne imaginăm că din terenurile mlaștinoase care înconjurau cetatea și din brațele albiilor încîlcite în aceste mlaștini nu putea rezulta o apă de prea bună calitate. De aceea noul guvernator al Banatului, Generalul Claudius Florimond Mercy, încearcă,

²² * * * , *Rückblike auf Temesvar* . . . , op. cit. p. 6.

²³ Johann Preyer, op. cit., p. 72 ; L. Böhm, op. cit., p. 275.

²⁴ Mihail Guboglu, op. cit., p. 38.

încă din anul 1722, să obțină apă potabilă în oraș, săpînd șase fîntini în partea de nord a acestuia, în fața „Palâncii Mari”, pe amplasamentul unor cazărmi.²⁵

Tot în anul 1722, urmare unui ordin al Consiliului de război, se mai încearcă săparea unor fîntini și în cetate, pentru a găsi „apă neamestecată cu salitră”,²⁶ dar încercările nu reușesc. Din această cauză, în anul 1729 se proiectează construirea unui apeduct, care urma să alimenteze Timișoara cu apă adusă de la Giarmata, dar și acest plan este abandonat.²⁷ Tot în această zonă, Ing. M. Teleguț semnaleză o fîntină veche, descoperită în anul 1957, cu prilejul unor săpături. Din păcate nu exista nici o dovadă că ea ar fi fost sursa avută în vedere la proiectarea apeductului.²⁸

Odată cu lucrările de construcție ale cetății, administrația întreprinde și primele lucrări de regularizare a apelor din jurul orașului. Astfel, în 1727 inginerul hidrotehnician francez, A. La Casse,²⁹ începe execuția lucrărilor de despotmolire și regularizare ale Timișelului, care primește acum denumirea de Bega, sau — popular — Beghei. Lucrarea se desfășoară în două direcții opuse, prima spre est, pînă la Făget, pentru crearea canalului de plutărit, destinat aprovizionării cu lemne a orașului, cea de a doua spre vest, prin Zrenjanin (pe atunci Becicherecul Mare), la Dunăre, pentru construirea unui canal navigabil. În anul 1728 Canalul de plutărit este practic realizat, iar în luna noiembrie a anului 1732, prima navă parcurge drumul de la Timișoara la Pancevo.³⁰ Pe teritoriul orașului se amenajează niște albi provizorii, care permit apelor să ocolească cetatea, asigurîndu-le o scurgere continuă.

Dar rezolvarea evacuării apelor de suprafață, înbunătățește rapid și calitatea lor, așa încît Generalul Mercy dispune folosirea apelor Begheiului pentru alimentarea cu apă a orașului. Așa se face că în anul 1732, ia naștere prima instalație mecanică, constînd dintr-un „... sistem de roți hidraulice, elevatoare, care ridică apa extrasă din Bega, o epurează și o conduc în cetate prin canale subterane acoperite ...”.³¹ Deci anul 1732 marchează prima dată de seamă în istoria instalațiilor tehnice de alimentare cu apă ale orașului Timișoara. Această dată figurează ca atare, în aproape toate lucrările care vorbesc despre oraș, de aceea nu mai considerăm necesar să facem referirile bibliografice obișnuite.

²⁵ Anton v. Hammer, *Geschichte der Pest, Temesvar*, 1839, p. 18.

²⁶ Anton v. Hammer, *op. cit.*, p. 18.

²⁷ Anton v. Hammer, *op. cit.*, p. 18.

²⁸ Mircea Teleguț, *Din istoricul alimentării cu apă a orașului Timișoara*, în „Igienă”, 3, iul.—aug., 1961, p. 275.

²⁹ Hermann Guettler, *Die Wasserarbeiten im Banat von 1757—1779 und ...*, Wien, 1936, citată de Anton Peter Petri, în *Wasserversorgung der ... Festung Temeschburg*, în *Donauschwäbische Lehrblätter*, Dez. 1965, p. 103.

³⁰ Johann Hübners, *Neu—Vermehrtes und verbessertes Reales Staats-Zeitungs und Conversations Lexicon*, Regensburg u. Wien, 1753, p. 136.

³¹ Leonard Böhm, *op. cit.*, p. 225.

După cum rezultă dintr-un plan de sistematizare al oraşului, (Pl. XXX), întocmit în anul 1734,³² instalaţia se compunea dintr-un castel de apă, adică un turn cu rezervor, dintr-o conductă dublă de distribuţie din lemn şi din şase cişmele.

Castelul de apă era amplasat pe malul stîng al unui braţ al canalului Bega, în apropiere de fosta fabrică de postav din cartierul Fabric. Conducta, străbătea mai întîi o zonă mlăştinoasă, apoi traversa un braţ vechi al Begheului, (devenit ulterior pîrîul Sobuleasa) apoi cursul propriu-zis şi ajungea la prima ramificaţie. De aici se alimentau cişmelele de la fostele cazărmi ale cavaleriei şi fosta biserică „Sfinta Ecaterina”. Mai departe, conducta se îndrepta spre zidul interior al cetăţii unde avea o nouă ramificaţie, situată în apropiere de fosta „Poartă a Transilvaniei”. Din ramificaţie se alimenta spre nord, „Bastionul Aprovizionării”, iar spre est şi sud : Piaţa din faţa „Porţii”, (în zona din faţa hotelului Continental), „Piaţa de paradă”, (azi Piaţa Libertăţii) şi castelul Huniade.

Acest traseu iniţial, al primei lucrări de alimentare cu apă, a fost reconstruit şi pe un plan de situaţie al oraşului actual (Pl. XXXI).

Distribuţia apei se extinde rapid, ceea ce este explicabil. Populaţia cetăţii era compusă, la 24 aprilie 1741, din 127 de familii,³³ care se alimentau din cele cîteva cişmele existente în incinta interioară. De aceea, la numai cîteva ani de la construcţie, respectiv în 1739, se mai semnalează două cişmele noi, din care prima era amplasată în faţa fostei biserici a Iezuiţilor, situată pe atunci în actuala Piaţă Vasile Roaită. Despre această cişmea, istoricul Koloman Juhasz scrie că : „zgomotul şi cearta pătrundeau în interiorul bisericii ...”. Şi întrucît cişmeaua nu putea fi desfiinţată, din cauza poziţiei sale centrale în oraş, o petiţie a solicitat la 15 august 1752 Administraţiei, să se ridice un zid în spatele cişmelei, pentru ca zgomotul să nu mai pătrundă în biserică.³⁴

Cea de a doua, era situată în faţa Bastionului care adăposteşte astăzi Muzeul Tehnic şi Secţia de Etnografie din cadrul Muzeului Banatului.³⁵

Construirea, lucrările de etxindere şi de întreţinere a instalaţiei, trebuie să fi fost destul de costisitoare, dar cheltuielile nu au fost suportate, în această perioadă, de către oraş ci de către Administraţia Camerală Provincială. După cum afirmă istoricul Szentkláray, de exemplu,

³² * * * , PLAN, *Der Vöslung wie auch die herumliegende situation, wie solche zu Ende des 1734 Jahrs, in Temesvar zu ersehen ist als*, Sc. 1 : 5 800, Kriegs Archiv Wien, G. I. h. 667.

³³ Dr. Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar in 18 Jahrhundert*, München, 1966, p. 19.

³⁴ Koloman Juhász, *Jesuiten im Banat. (1718—1773) Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Temesvarer Banats*, în *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, II, Wien, 1958, p. 169—170.

³⁵ Dr. Anton Peter Petri, *Die Wasserversorgung der nachtürkischen Festung Temesvar*, în *Donauschwäbische Lehrerblätter*, XI, Dez. 1965, p. 103.

amenajarea instalației de alimentare cu apă ar fi costat 10 000 florini, rămași din suma destinată colonizărilor.³⁶

Și întreținerea lucrării crea destule probleme, de exemplu, conductele duble de transport ale apei, confecționate din lemn, respectiv din trunchiuri de copaci găurite pe mijloc, trebuiau înlocuite destul de des. Un alt autor, Lajos Baroti, citează în culegerea sa de documente o circulară a Administrației Provinciale din Banat care dispune, la 8 mai 1753, „... să se execute și să se furnizeze țevi din lemn de pin ...”. În același an, în luna iunie, însuși „Maistrul fintinar” pleacă în pădurile de la Vîrșeț, pentru a doborî lemnele necesare, iar „... pădurarilor de la Orșova li se ordonă să taie 400 trunchiuri de molift, 200 conducte de anin” și, în sfîrșit, „... 600 trunchiuri de pin ...”.³⁷

La aceasta se adaugă desigur cheltuielile pentru personalul de supraveghere, cel de întreținere și altele.

Pentru stadiul de dezvoltare urbană al orașului Timișoara, în acest început de secol XVIII, lucrarea este în același timp utilă și foarte interesantă; nu același lucru se poate spune însă din punct de vedere militar. Amplasarea captării de apă în afara incintei apărute de zidurile cetății, constituie o evidentă slăbiciune, în cazul unui asediu. Dezavantajul nu scapă lui Iosif al II-lea, care efectuînd prima sa vizită la Timișoara, în anul 1768, notează în jurnalul de zi: „... Singura apă bună curge prin conducte duble din Fabric în oraș; dacă aceasta va fi, cum este și foarte natural, tăiată, atunci garnizoana și locuitorii nu mai pot exista și vor fi siliți de boli să capituleze fără asediu ...”, pentru a conchide apoi, „... Acest neajuns trebuie să fie îndepărtat prin săparea unor fîntîni foarte adînci sau prin cisterne ...”.³⁸ De altfel, după cum rezultă dintr-un plan păstrat la Hofkammerarchiv din Viena și datat încă din anul 1748, astfel de cisterne pentru captarea apei de ploaie s-au și proiectat pentru acoperișurile din cetate, dar se pare că ele nu au mai fost executate.³⁹

După cum afirmă mai tirziu redactorii anonimi ai unui jurnal de zi al asediului din 1848—1849, defecțiunea aceasta a fost considerată extrem de gravă, mai ales datorită bănuiei că fîntînile din oraș ar avea prea puțină apă potabilă, insuficientă chiar în situații normale. De aceea a existat părerea, chiar în cercurile autorităților militare, că cetatea nu poate fi apărută și ar fi fost mai preferabilă soluția de a i se dărîma zidurile și a se declara Timișoara oraș liber, destinat în special comerțului.⁴⁰

Dar la acest sistem de alimentare nu se renunță, dimpotrivă, el este refăcut și perfecționat. Într-adevăr, o a doua defecțiune de bază a insta-

³⁶ Szentkláray Jenő, *Mersey Kormányozata a Temesi Bánságban*, Budapest, 1909, p. 155.

³⁷ Lajos Baroti, în *Adattár*, I, p. 224, 538, II, p. 170—171, 276, Temesvar, 1893—1904.

³⁸ Bela Schiff, „*Unser Alt Temesvar*”, I, Timișoara, 1937, p. 137.

³⁹ * * *, *Grundriss und Aufriss der Hauptzisterne in der Festung Temesvar*, 1748, *Hofkammerarchiv Wien* — Samlung der Karten und Pläne — F. 119.

⁴⁰ * * *, *Rückblicke auf Temesvar ...*, op. cit., p. 19.

lației, era utilizarea apelor de suprafață ale canalului Bega, ape ce transportau un volum mare de suspensii în anumite perioade ale anului, care puteau fi ușor impurificate și a căror temperatură era influențată direct de anotimp.

Pentru înlăturarea dezavantajelor primei instalații, inginerul olandez Maximilian Fremaut, concepe o nouă lucrare pentru asigurarea alimentării cu apă a orașului. Venit în Banat, în preajma anilor 1757—1758, și decedat către finele anului 1768 sau la începutul anului 1769,⁴¹ Maximilian Fremaut, este creatorul sistemului hidrotehnic Timiș—Bega și a unui mare număr de alte lucrări hidrotehnice importante, realizate în această perioadă.

Acest proiect este însă realizat de către un fost elev al său, Alexandru Steinlein, care construiește în anul 1774, în imediata apropiere a primului turn, o a doua instalație mecanică destinată să scoată de această dată apa dintr-o fântină săpată pe malul canalului Bega.⁴²

Și aici energia era obținută tot cu ajutorul unei roți hidraulice, amplasate în canal, care transmitea apoi mișcarea sa la două perechi de pompe cu piston, amplasate în castelul de apă. Noua construcție, de formă cilindrică, era așezată chiar deasupra fântinii pe care o acoperea și conținea, în partea sa superioară, un bazin de apă. Aceasta permitea atât crearea unei rezerve de apă cât și asigurarea presiunii necesare pentru distribuirea ei. Perechile de pompe erau destinate funcționării alternative în cazuri de defecțiune.

După cum se poate observa, (Pl. XXXII) la nivelul etajului I, un alt rezervor permitea celei de a doua serii de pompe să capteze apa pe care o ridicau în rezervorul principal. Dimensiunile turnului, construit din cărămidă, sînt destul de apreciabile pentru vremea aceea și pentru destinația căldurii, avînd cca 16 m înălțime totală și cca 8 m diametru.⁴³ Acoperișul avea forma unei cupole construită din lemn îmbibat cu păcură. Deasupra ușii de intrare în turn, o placă de marmoră imortaliza data construcției și menționa faptul că Alexandru Steinlein a făcut „... băutura orașului mai sănătoasă ...”.⁴⁴

Credem că este interesant să amintim aici și despre cercetarea stratigrafică pe care preotul Neumann von Buchhold, o face, în anul 1774, cu ocazia săpării fântinii rezervor, a castelului de apă, prima de acest fel, se pare, pe teritoriul Banatului. Iată textul tradus al descrierii pe care o redă, în limba latină, Francesco Grisellini.⁴⁵

„... Toate straturile pînă la o adîncime de zece și chiar mai multe picioare erau nisipoase, amestecate într-o măsură mai mare sau mai mică

⁴¹ Hermann Guetler, *op. cit.*, p. 86.

⁴² Francesco Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, trad. de N. Bolocan, București, 1929, p. 140; Leonard Böhm, *op. cit.*, p. 274; Hans Herrschaft, *Das Banat*, Berlin, 1942, p. 113—114.

⁴³ Bela Schiff, *op. cit.*, p. 140.

⁴⁴ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 140.

⁴⁵ Francesco Grisellini, *op. cit.*, p. 226.

cu o argilă galbenă roșcată sau chiar albicioasă, iar la o adâncime de 16 picioare s-a găsit un nisip format din grăunțe silicioase, unele mai mari, altele mai mici. La o distanță de aproximativ 8 sau 9 picioare a apărut un oarecare filon argilos și strălucitor din care am luat puțin cu mine acasă spre cercetare. După ce nisipul acesta s-a uscat, prezenta o culoare violetă și murdărea mina. Spălat apoi foarte bine, a rămas un nisip fin de culoare închisă. După ce a fost filtrată, a rămas o fărîmătură frumoasă, neagră, de molibden pur ..." (De fapt o fărîmătură de grafit. N.A.).

În continuare, Griselini, care a vizitat Banatul între anii 1774—1776, face aprecierea că toate apele freatice din zonă au din cauza "... ipsosului și a particulelor vâroase o culoare cam ca aceea a laptei ...", (gipsului, N.A.) sedimente care "... se depun pe fundul vaselor în care se păstrează ...".

Dacă luăm pentru un picior, valoarea de 0,316 m,⁴⁶ înseamnă că nivelul la care s-a găsit nisipul silicios, a fost de cca 5 m iar cea a nisipului argilos negru-violet, de cca 8 m. Aceasta trebuie să fi fost deci și adâncimea aproximativă a puțului de colectare a apei, construit foarte solid, pe un sistem de piloți legați cu grinzi dispuse în cruciș și căptușit cu moloane masive de piatră.

În anul 1774, la data construirii noului turn de apă și a noilor instalații, populația cetății Timișoara, unde apa era distribuită prin cișmele numără, conform unui recensămint citat tot de Griselini, 6 718 locuitori.⁴⁷ Pentru a acoperi creșterea consumului, rețeaua de conducte de alimentare și distribuție se reconstruiește de asemenea și se amplifică. În special traseul conductei de aducțiune se modifică total. Aceasta devine necesar și din cauza construirii buclei prin care canalul Bega ocolește, pe la sud-est glacisul cetății.⁴⁸ Întrucît lucrările de amenajare ale canalului Bega fuseseră deja terminate pe această porțiune în anul 1764,⁴⁹ și întrucît marea biserică Sf. Ecaterina și cazarmile cavaleriei fuseseră demolate, din cauza extensiei pe care au luat-o zidurile cetății, conducta de aducțiune a putut fi dirijată pe un traseu mult mai scurt și mai direct spre poarta Transilvaniei.

Și de data aceasta, cheltuielile de amenajare sînt suportate de către Administrația Camerală, ale cărei venituri, apreciable pentru vremea aceea, provin din exploatarea bogățiilor întregului Banat. Nu este de mirare deci faptul că într-un manual de geografie universală ca cel al lui Johann Hübner, apărut în cea de a șaptea sa ediție în anul 1753,

⁴⁶ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 70.

⁴⁷ Francesco Griselini, *op. cit.*, p. 145.

⁴⁸ „Glacisul” reprezintă terenul liber din fața unei fortificații, care coboară în pantă lină dinspre zidurile acesteia, și pe care construcțiile sînt interzise pentru a nu masca apropierea inamicului.

⁴⁹ (Maior Hentzi): *Denkschrift Uiber den gegenwärtigen Zustand der Festung Temesvar sowohl in Hinsicht ihrer Verteidigungs-Fähigkeit als auch ihres Freidensstandes*, Temesvar, 1831, p. 38, citată de Dr. Anton Peter Petri, în *Die Wasserversorgung ...*, *op. cit.*, p. 104.

aceste venituri sînt evaluate cu o admirație nedisimulată: „... acest frumos Banat care aduce un venit anual de două milioane de guldeni ...”⁵⁰.

Cîțiva ani mai tîrziu, după construirea instalației, respectiv în anul 1781, Timișoara primește statutul de oraș liber.⁵¹ Acest statut aduce orașului o serie de drepturi, de care va beneficia mai ales pătura de burghezi, meseriași și negustori, dar și o serie de obligații între care se include preluarea întreținerii tuturor clădirilor, podurilor și fîntinilor publice.

Tocmai cu ocazia predării-primirii de la Administrația Camerală, către orașul devenit liber a instalației de pompare și a rețelei de distribuție, au fost întocmite două acte foarte interesante care lămuresc în detaliu modul de construcție și de funcționare a acestora.⁵²

Primul act, (Pl. XXXIII) este o descriere a stației de pompare, a turnului de apă și a rețelei de distribuție, care este urmată de încheierile de predare-primire, iar cel de al doilea este un inventar al instalațiilor cu materialele și rechizitele aferente. Ambele acte poartă semnătura lui Johann Theodor Kostka (1733—1807), „Ingenieur und Hydraulicus”, după cum atestă piatra comemorativă înglobată în perețele bisericii parohiale catolice din Cetate unde a fost înmormîntat. Tehnician de mare valoare, Johann Kostka și-a adus contribuția la aproape toate marile lucrări hidrotehnice realizate în Banat în perioada celei de a doua jumătăți a sec. XVIII și primii ani ai secolului XIX. Din aceste acte, cît și din reconstituirea traseelor pe care sistemul de alimentare le-a avut în anul 1782 rezultă următoarele, (Pl. XXXIV).

Rețeaua de alimentare cu apă consta din două șiruri de conducte din lemn, care începînd de la „turnul fîntinei” mergeau paralel sub pămînt pînă în interiorul cetății. Chiar lîngă turn se găsea o primă cișmea, avînd și un bazin de apă construit din lemn și prins în cercuri de fier. Plecînd de aici, conducta mergea în lungul fostului traseu al canalului Bega, din care și azi a mai rămas o parte, pe str. Pestalozzi, pînă în dreptul pasarelei care mai există și azi. Aici conducta traversa canalul pe un pod special de birne, închis cu scînduri și acoperit cu șindrîlă, în care se găseau două țevi de aerisire.

La această schimbare de direcție și pe la mijlocul distanței dintre pod și turn, conductele treceau prin două cămine de vizitare construite ca niște căsuțe din cărămidă avînd o parte îngropată și fiind acoperite cu țiglă. Aceste cămine adăposteau vanele de dirijare a circulației apei pe oricare din conductele paralele de transport, dar permiteau și cură-

⁵⁰ Johann Hübners, *Vollständige Geographie, zweiter Theil, siebente und verbesserte Auflage*, Frankfurt & Leipzig, 1753, p. 309.

⁵¹ *Diploma Liberae Regiaeque Civitatis Temessiensis, Iosephus Secundus et Diploma Franciscis Primus*, nr. 11. 687/1824, Tipis C. G. Förk, Temesvariensis, (fără an).

⁵² Johann Theodor Kostka, *Beschreibung der Brun-Machine, und Wasser Röhren Leitung zu Temesvar*, April 1782; Johann T. Kostka, Johann Merz, *Inventarium Über die zur Brun Machin vorrätigen Requisiten und Matherialen*, 24 July 1782, mss. A.S.T., Fond Primăria Orașului, doss., 1782/36.

țirea periodică a conductelor, așa cum vom vedea în continuare. Mai departe, conductele traversau descărcătorul canalului de plutărit (situat pe același traseu pe care se găsește azi canalul Bega) și după un drum destul de lung parcurs printre fortificațiile de pe atunci ale cetății, punctat din loc în loc de alte cămine intermediare, ajungeau la un cămin de distribuție situat lângă fosta „Poartă a Transilvaniei”, lângă hotelul „Continental” de astăzi.

De la acest cămin se despărțeau trei conducte diferite. Una ducea la o cișmea țîșnitoare amplasată în imediata apropiere, celelalte erau ramificații de conducte principale. Prima, cea sudică, pleca în spre Castelul Huniade pe sub pavajul orașului care acoperea amplasamentul de astăzi al Magazinului Universal „Bega”. Din această conductă se alimenta o cișmea mică situată în curtea Superiorului fostei biserici iezuite și o a doua cișmea chiar în curtea bisericii, unde era pe atunci și parohia orașului. Puțin mai departe, pornind de la un nou cămin de vizitare, o conductă alimenta cișmeaua mare situată în actuala piață a Libertății. În dreptul străzii pe care se găsește biserica parohială catolică un nou cămin și o nouă ramificație alimenta trei cișmele situate: prima, la limita grădinilor „Comandantului Pietii” și „Medicului de stat major”, a doua, în curtea „Generalului Comandant”, iar a treia, în curtea cazăr-mii de la fosta „Poartă a Petrovaradinului”. Cam în dreptul intrării de astăzi a Facultății de Chimie, o nouă ramificație alimenta o cișmea amplasată în curtea „Mănăstirii Franciscanilor de jos” (astăzi biserica parohială catolică) și o altă cișmea care era situată în curtea locuinței „Funcționarului sării”. În fine, conducta principală se termina în curtea Castelului Huniade cu o cișmea avînd un bazin mare din lemn strîns în cercuri de fier.

Cea de a doua ramificație principală pornea de la „Poarta Transilvaniei” spre nord, alimenta o cișmea în curtea „Bastionului” cetății, o cișmea în curtea clădirii „Comitatului” unde astăzi funcționează Institutul Agronomic și, în fine, o ultimă cișmea publică situată în actuala Piață a Unirii avînd și aici un bazin mare de apă.

Instalația alimenta deci un număr de 14 cișmele din care cele publice aveau bazine mari sau mici de apă. Construcția bazinelor a fost necesară din cauza funcționării continue a pompelor, care trimiteau spre cișmele un debit aproape constant de apă. Variațiile orare de consum care apar în cursul unei zile erau parțial acoperite prin crearea acestor bazine cu rol de rezervor. Aceasta micșora pierderile de apă ale instalației.

Desigur că și întreținerea unei asemenea lucrări, cu o rețea de conducte din lemn depășind 3 km lungime, ridică numeroase probleme. De aceea, odată cu descrierea instalației, Inginerul Kostka notează o interesantă serie de recomandări privind întreținerea ei. El face, de exemplu, mențiunea că atît mecanismele fîntinii cît și rețeaua conductelor de apă, necesită o muncă calificată de dulgherie și fierărie, întreținerea trebuind a fi făcută astfel ca aprovizionarea cu apă a orașului să nu fie

nici odată întreruptă. În cazul cînd roata motoare a instalației, de exemplu, nu ar fi învîrtită de apă din diferite motive, atunci pompele vor trebui să fie acționate manual. Pe timp de iarnă, „Maistrul de fîntînă”, care răspunde de toate lucrările, va avea grijă ca gheața să fie spartă în permanență, pentru ca roata să nu se înțepenească. În același timp, conductele de aerisire și cișmelele trebuiau ferite de îngheț prin învelirea lor cu paie.

În cazul spargerii sau defectării unei conducte, cu ajutorul vancilor din căminele de vizitare cele mai apropiate, apa se dirija pe conducta a doua paralelă, iar prima se repara imediat. O altă remarcă interesantă privește curățirea periodică de mîl a primelor tronsoane de conducte situate de la Castelul de apă spre oraș. Curățirea trebuia făcută odată la două săptămîni, iarna, și o dată pe săptămînă, vara, în timpul nopții, prin tragerea unui lanț de fier între căminele de vizitare. Frecvența curățirii indică foarte clar că fîntîna, situată în imediata apropiere a malului canalului Bega, era influențată direct de apa infiltrată din canal. Aceasta, întrucît variații în cantitatea de depuneri nu apar la fîntîni izolate ci la apa din rîuri care prezintă iarna mai puține suspensii decît vara. Această indicație arată de asemeni o pantă și o viteză foarte redusă a apei în conducte. Pentru ca apa să nu capete miros, toate piesele instalației de pompare trebuiau periodic demontate și spălate „cu mîna” și, în sfîrșit, vara cînd căldurile erau foarte mari, se scufunda în fîntînă o „piatră de sare” sfărîmată în bucăți care „permitea menținerea apei în stare mai proaspătă”.

Descrierea acestei instalații se încheie ca la toate Procesele verbale de predare-primire cu o frază tip privind „predarea corespunzătoare ... etc.”. Or, este interesant de observat că proaspăta administrație burgheză a orașului se ridică prompt împotriva fostelor privilegii camerale, notînd în continuare: „... Noi, subsemnații am preluat de la onorata Administrație Camerală Regală mașina fîntinii și rețeaua de conducte de apă însă numai cu obligația de a întreține instalațiile cișmelelor publice liber accesibile oricînd publicului, în care se includ și cișmelele de la noua și vechea aprovizionare, din Castel și din clădirea Comitatului, ultimele patru însă numai atîta timp cît accesul publicului la ele va rămîne liber astfel ca binele obștească să permită întreținerea lor din fondurile publice ale orașului. Toate celelalte (cișmele) folosind comodități (personale ale) unor beneficiari singulari și care dau loc la risipirea apei ... întreținerea lor din cheltuielile publice nu poate fi asumată de noi ...”.

Această opoziție deschisă a adus de altfel la desființarea ulterioară a majorității cișmelelor care nu serveau „binelui public”.

Ambele instalații, atît cea de la 1732, cit și cea de la 1774, sînt menționate în majoritatea surselor istorice ca asigurînd nu numai pomparea apei ci și „purificarea ei”.⁵³ Din analiza materialelor contemporane

⁵³ F. Grisellini, *op. cit.*, p. 121; Joh. Preyer, *op. cit.*, p. 65.

înclinăm să credem că nu poate fi vorba decît de o reținere a impurităților grosiere cu ajutorul unor grătare și de decantarea suspensiilor pe conducte, așa cum am văzut mai înainte. Filtrarea apei a început să se folosească ceva mai târziu. În literatură este citat exemplul primelor filtre ale alimentării cu apă din București, instalate în anul 1846. Aceste filtre erau confecționate din lînă care după un an s-a îmbîcsit atît de tare că soluția a trebuit să fie abandonată pentru aproape patru decenii.⁵⁴ Dealtfel și în articolul citat mai înainte al lui de H. Blerzy se afirmă că : „... încercările de limpezire prin filtrare a apelor impure au eșuat pînă la această dată, (1867) atunci cînd s-au aplicat la o scară mai mare ...”.⁵⁵

Alimentarea cu apă a orașului Timișoara s-a bucurat de un bine-meritat renume, ea a fost lăudată și admirată de aproape toți călătorii străini care au vizitat orașul. Este cazul, așa cum am văzut, lui Francesco Grisellini, apoi al lui Johann Lehmann,⁵⁶ și al multor altora. Contele Hoffmannsegg, de exemplu, care a vizitat Timișoara în anul 1784, scrie în notele sale de călătorie : „... În acest șes este foarte rar ca așa un izvor bogat să fie folosit pentru astfel de scopuri și folosirea sa este foarte lăudabilă ...”.⁵⁷

Și în lucrările de geografie, această realizare tehnică începe să fie menționată ca o curiozitate a orașului. Karl Windisch, de exemplu, scrie la 1786 că la Timișoara : „... este de văzut Mașina hidraulică prin care apa rîului este condusă în oraș și este făcută potabilă ...”.⁵⁸

Din datele de care dispunem pînă în prezent, alimentarea cu apă realizată prin mijloace mecanice la Timișoara, este prima de aceste proporții construită pe teritoriul țării noastre. Este adevărat că lucrări vechi de alimentare cu apă au mai existat. Pot fi citate primele cișmele realizate sub domnia lui Petru Cercel, în anul 1584 la Tîrgoviște, după modelul celor apusene, despre care Franco Sivori scrie : „... e fecce condurre sopra la piazza una fontana con gran fatica e spesa, havendo preso la origine de una fonte lontano ben quatro miglia dalla città, condotta sotto terra con canoni grossi di legno di pino ...”⁵⁹ (Pl. XXXV). De asemenea, în „Hronica Românilor” a lui Șincai găsim, de exemplu, notat la anul 1696, despre Constantin Brîncoveanu că : „... și în Foc-

⁵⁴ A. Vuzitas, *Un Centenar, Alimentarea cu apă a Orașului București*, în *Rev. Tehnice AGIR, Construcții*, I, 1, mart., 1947, p. 23.

⁵⁵ H. Blerzy, *op. cit.*, p. 1045.

⁵⁶ *Johan's Lehmann's Reise von Presburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Leipzig, 1785, p. 72.

⁵⁷ Berkeszi Istvan, *Groß Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793—1794 ben*, Budapest, 1887, p. 131.

⁵⁸ Karl Gottlieb v. Windisch, *Geographie des Königreichs Ungarn, zweiter Theil*, Pressburg 1780, p. 227.

⁵⁹ Franco Sivori, *Memoriale delle cose occorse a me... del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*, în Ștefan Pascu, *Petru Cercel și țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 174—175.

șani au adus apă de băut, pe scocuri, cale de doao ceasuri ..."⁶⁰. Și Bucureștiul, despre care Anton Maria del Chiaro scria la 1718 că folosește apele din Dimbovița deoarece ele : „... sono leggiere e salubri...”, adică sînt bune și curate, „... deoarece fîntini nu sînt iar apa de puț este rea ...”,⁶¹ primește sub domnia lui Alexandru Vodă Ipsilante o aducțiune artificială. Astfel, după cum scrie G. I. Ionescu-Gion în „Istoria Bucureștilor”, printr-un hrisov din 1 oct. 1779, domnitorul spune că : „... pe vremuri zlătoase, apa Dimboviței venind foarte tulbure și cu multe necurățenii ...” a hotărît să aducă apă de izvor „... de departe și cu multă cheltuială ...”⁶².

Ipsilante realizează numai două cișmele, dar lucrarea începută de el este continuată de Nicolae Mavrogheni care, în anul 1786, aduce apa de la mai multe izvoare, pentru cîteva cișmele folosind și munca a „... 11 olari din Cîmpul Lung și tot atîția din Dimbovița ...”, pentru a confecționa tuburi.⁶³

Toate aceste instalații folosesc însă simple captări de izvoare cu conducte de transport, de obicei gravitaționale, care aduc apa de la surse la punctele de distribuție din orașe. Ele nu folosesc instalații mecanice de pompare și presiuni realizate artificial.

Și pe plan european, instalația trebuie să ocupe un loc de frunte, deoarece în perioada respectivă majoritatea marilor orașe se mai alimentau fie tot cu apeducte gravitaționale, fie cu apă din fîntini publice sau particulare. Aceasta nu înseamnă că pomparea mecanică a apei nu era larg răspîdită, încă din secolele XIV—XV, cînd mecanismelor deja cunoscute li se adaugă și pompa aspiratoare-refulantă⁶⁴, dar majoritatea acestor instalații, pînă mai tîrziu, prin sec. XVII—XVIII, erau destinate mai ales epuimentelor în mine⁶⁵. Alte instalații cum este, de exemplu, celebra mașină hidraulică de la Marly, erau destinate să alimenteze reședințele regale sau nobiliare, în cazul acesta, Versailles⁶⁶.

Doar la Augsburg în 1548⁶⁷, iar apoi la Paris, unde în sec. XVII funcționează două instalații de pompare, cea de la Samaritaine (1608) și cea de pe podul Notre-Dame (1670)⁶⁸ și, în fine, la Londra, unde pompele mecanice trec la utilizarea aburului în 1761⁶⁹, sînt citate astfel de construcții.

⁶⁰ Gheorghe Șincai, *Opere*, III, *Hronica Românilor*, Tom III, Ed. pentru Literatură, București, 1969, p. 228.

⁶¹ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia...*, Venezia, 1718, reeditare de N. Iorga, p.

⁶² G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 310.

⁶³ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 503.

⁶⁴ Frédéric Klemm, *Histoire des Techniques*, Paris, 1966, p. 29, 30.

⁶⁵ Frédéric Klemm, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁶ F. Klein-Rebour, *Les eaux de Versailles et la machine de Marly*, în *La Technique de l'eau et de l'assainissement*, 310, oct., 1972, p. 46.

⁶⁷ Lewis Mumford, *Technique et civilisation*, Paris, 1950, p. 378.

⁶⁸ Maurice Dumas, *Histoire Générale des Techniques*, II, *Les premières étapes du machinisme*, Paris, 1965, p. 532.

⁶⁹ Wolf Schneider, *op. cit.*, p. 503.

Tot datorită admirației față de ingeniozitatea instalației, aceasta este inclusă în prima stemă pe care o primește orașul Timișoara în anul 1781, prin reprezentarea în cîmpul din dreapta sus a turnului castel de apă. Acest vechi turn, a fost menținut și în stema actuală a Municipiului Timișoara, unde ocupă același cîmp, ca un simbol al dorinței de progres tehnic dintotdeauna al orașului.

Alte documente și informații de la începutul sec. XIX, ne vorbesc despre extinderea în continuare a rețelei de distribuție dar și de greutățile care încep să fie întâmpinate cu exploatarea ei. Astfel, dintr-o „Situatie a tuturor clădirilor, podurilor și fîntînilor publice ale orașului regal liber Timișoara”, întocmită la 30 iunie 1820, (Pl. XXXVI și XXXVII) rezultă că numărul cișmelelor din oraș s-a ridicat la 16, deși o parte din cișmelele „particulare” fuseseră desființate. Astfel au mai fost create cișmele noi în clădirea spitalului militar, pe promenada din spatele spitalului, spre actuala „Piață 700” și pe promenada de la școala de înot, amenajată în parcul din Fabric⁷⁰.

Dar cu trecerea anilor starea instalațiilor se înrăutățește, iar orașul, care se dezvoltă mereu, începe să simtă unele strîmtorări. Ele se datoresc atît uzurii normale cît și — trebuie să o spunem — zgîrceniei, cu care administrația orașului se lasă înduplecată de a face cheltuielile necesare cu reparațiile și întreținerea.

Un exemplu tipic îl poate constitui actul reprodus de Bela Schiff în lucrarea sa⁷¹, act care constituie o petiție a maistrului fîntinar, către administrația orașului. De aceea o reproducem și noi, în continuare :

„... Onorat magistrat regal al orașului liber ! De cîtiva ani asupra cererilor mele, înaintate a treia oară, pînă în prezent nerezolvate, mă văd constrîns acum, ajuns pe treapta cea mai de sus a îngăduinței, nevoii și a răbdării de a mai repeta încă odată prezentarea cererii și totodată a plîngerii mele în alternativa : — 1° solicit o majorare de salariu corespunzătoare cu scumpirea generală care durează de mai multă vreme, sau orice fel de alte îmbunătățiri de subzistență și ușurare a sortii mai cu seamă, atît mie cît și sărmanei și numeroasei mele familii, ... care nu stă în nici un raport cu serviciul meu de zi și noapte într-adevăr obositor, solda mea mică nu poate asigura traiul vieții. — 2° Vă rog încă o dată ca deficiențele arătate de atîtea ori ca lipsuri, cusururi și stricăciuni ale conductei de apă subterane, cu privire mai ales la durata timpului, conductele subterane se distrug din ce în ce mai mult, pentru a cerceta de către o comisie în mod provizoriu și a acorda odată o remediere. Nu mai puțin rog — 3° încă o dată cu revenire ca pe mine ca pe un om în vîrstă cu mulți ani de serviciu de a mă proteja împotriva calomniilor aproape zilnice și insuportabile, a insultelor ba chiar a amenințărilor cu bătaia de 50 sau 100 de bîte, ca

⁷⁰ * * * , *Verzeichniss, uiber sämtliche Gebäuden, Brücken und Brünen dieser Königl. Freystadt, Temesvar 1820*, ms. Col. Robert Reiter, Timișoara.

⁷¹ Bela Schiff, *op. cit.*, p. 143.

să fiu scutit pe viitor de asemenea insulte necuvincioase și maltratări nemeritate. — Dacă pot în sfârșit totuși să sper — 4° ca prin cele 3 arătate mai sus sau chiar cu unul din ele de a fi adresat o cerere greșită, atunci sînt silit să cer concedierea mea definitivă din obligațiile mele de serviciu de maestru fîntînar al orașului. . . Timișoara la 3 iunie 1806 . . .”

Iată deci dovada că administrația orașului nu se grăbea să aloce mijloacele financiare necesare pentru întreținerea instalațiilor. În schimb, atît administrația civilă cît și cea militară continuă să fie preocupate de posibilitatea de a obține apă în interiorul cetății. După cum rezultă din „Memoriul despre actuala stare a cetății Timișoara atît în privința capacității ei de apărare cît și a situației cetății în timp de pace”, întocmit de maiorul H. Hentzi în anul 1831, „... Fîntînile livrează o apă atît de proastă încît ea nu este consumată nici măcar de animale ...”. Din cele 127 de fîntîni existente în cetate, (din care 21 aparțin administrației și 106 cetățenilor) numai 33 „... livrează o apă de nevoie abia băubilă, 77 pot fi folosite numai pentru cai, iar 17 fîntîni dau o apă ce nu se bea nici măcar de către animale ...”⁷².

Intrucît prima pînză de apă freatică dăduse aceste rezultate, prea puțin multumitoare, în anul următor, în anul 1832, doi cetățeni ai orașului încearcă să sape prima fîntină forată, contînd eventual pe obținerea unei ape arteziene. Din păcate încercarea eșuează⁷³. Trei ani mai tîrziu, în 1835, sub conducerea personală a lui Henric Hentzi, directorul corpului de genişti militari, se sapă un nou foraj amplasat în piața Unirii. Forajul a atins adîncimea de 54,99 m dar nici de data asta nu s-a găsit apă arteziană așa încît a fost abandonat⁷⁴.

Și aceste lucrări, deși nu au fost încununate de succes, își au importanța lor istorică. Chiar dacă prima fîntină arteziană cunoscută, a fost forată după cum spune René Taton, încă din 1126, în Franța — iar tehnica respectivă a fost mult mai veche în China — aplicarea ei a fost destul de rară⁷⁵. Fîntînile forate de la Artois, care au dat apoi numele de „arteziene” tuturor forajelor în care apa se ridică deasupra nivelului solului, au fost realizate de-abia după 1671. În Anglia anului 1824 nu erau decît 200 de fîntîni forate, dar și din acestea numai cele de la Cambridge funcționau în bune condițiuni⁷⁶. Nu trebuie uitat că epoca de glorie a forajelor începe deabia în anul 1859, cu forajele petroliere ale lui G. L. Drake în America⁷⁷.

Din acest al patrulea deceniu al secolului XIX, avariile la instalația orașului devin tot mai dese. În anul 1836, de exemplu, o comisie specială constată faptul că la „Magazia de aprovizionare”, (actualul

⁷² (Maior Hentzi), *op. cit.*, p. 40, 47.

⁷³ * * * , *Temesvár Szab. Kir. Város vizzel való ellátásának-Előmunkálatai*, I, Temesvár, 1896, p. 32; Orban Ignaz, *op. cit.*, p. 5.

⁷⁴ * * * , *Temesvár Szab. Kir. Város...*, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁵ René Taton *Istoria Generală a Științei*, I, Ed. Științifică, București, 1970, p. 630.

⁷⁶ Dr. Joseph Gambihler, ... *Artesischen Brunnen*, Nürnberg, 1832, p. 41, 42.

⁷⁷ Frédéric Klemm, *op. cit.*, p. 228.

Bastion), datorită defectării unei vane „...apa a fost închisă...”, pe ramura de nord, iar aici „...s-a folosit nu numai la brutăria militară, dar a fost risipită chiar pentru scaldătoarea păsărilor de curte și sus-trasă publicului... Tot din cauza avariilor repetate, conductele de lemn încep să fie înlocuite cu conducte de fontă pe anumite porțiuni de traseu ⁷⁸ (Pl. XXXVIII).

Iată cum descrie, în această perioadă, un alt călător care vizitează orașul în anul 1842, I. G. Kohl, situația alimentării cu apă: „...Fintini cu apă bună nici astăzi nu există în oraș, s-au făcut încercări zadarnice cu fintini arteziene... Vara, deseori această apă este caldută... Cîteodată se înfundă țevile sau se întâmplă alte defecțiuni cu ele. Atunci întreaga Timișoară ajunge la strîmtoare mare pentru că suferă de două lipsuri contradictorii. Ea are prea multă apă (referire la zonele mlăștinoase din jur. N. A.) și prea puțină. În astfel de cazuri se apelează la apa din canalul Bega... ⁷⁹.

În această situație, în primăvara anului 1849 respectiv în ziua de 25 aprilie, începe asediul orașului Timișoara. În această zi, generalul Rukavina, comandantul cetății, ordonă închiderea porților în fața atacurilor trupelor maghiare. La 27 aprilie, generalul Bem reușește să ocupe cartierul Iosefin iar la 3 mai somează pe asediați să se predea. În 12 mai, asediații încearcă o ieșire respingînd trupele maghiare din Iosefin, dar acestea se întăresc în cartierele Freidorf și Mehala. Și, în fine, „...În ziua de 14 mai, trupele maghiare reușesc să ocupe cartierul Fabric și taie conducta de apă care alimenta Cetatea...”, iar cetatea rămîne să se aprovizioneze numai din fîntînile sale ⁸⁰. Operația este considerată ca un mare succes al trupelor asediatoare, care o raportează de urgență guvernului revoluționar ⁸¹.

Este adevărat că în zilele premergătoare asediului, respectiv la 12—13 aprilie 1849, Consiliul de Război a cerut garnizoanei să întrețină în bună stare fîntînile din oraș. Tot atunci se hotărăște instalarea unor mori manuale și cu cai ⁸², care să poată înlocui morile de apă din cartierul Fabric. Dar este prea tîrziu ca să se poată lua măsuri deosebite.

Și totuși, odată cu începerea asediului se produce un fenomen interesant: pe măsură ce apa este extrasă din fîntîni calitatea ei se îmbunătățește. Acest fenomen nu este așa de ciudat cum poate să pară la prima vedere. La toate fîntînile sau forajele noi se pompează apă — în gol — un anumit timp pentru spălarea stratului de sedimente fine și de concrețiuni dizolvabile care se găsesc în raza imediată de captare. În acest fel, se creează un filtru natural în jurul puțului, care permite

⁷⁸ Bela Schiff, *op. cit.*, p. 143.

⁷⁹ I. G. Kohl, *Reise in Ungarn, zweite Abtheilung, Das Banat, die Pusten und der Plattensee*, Dresden und Leipzig, 1842, p. 203.

⁸⁰ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 229.

⁸¹ Bela Schiff, *Vor 80 Jahren, Die letzte Belagerung Temesvars*, Temesvar, 1929, p. 18, 19.

⁸² Johann Grassel, *Die Kön. Freistadt Temesvar und der Freiheitskampf 1848—1849*, Temesvar, 1903, p. 58.

filtrarea și deci îmbunătățirea calității apei. Se mai adaugă și faptul că la o fântină permanent utilizată riscul de înnisipare sau de cădere a unor corpuri străine este mult mai mic.

Poate că nu trebuie să neglijăm însă, nici aspectul psihologic în aprecierea calității apei. Încă din prima perioadă a ocupării orașului, respectiv după 1716, când de jur împrejurul său erau numai mlaștini cu apă stătătoare, iar pînza de apă freatică era situată aproape de suprafață, se crease o părere temeinică privind calitatea proastă a apei. Lucrările realizate mai târziu, care au pus în circulație apa din jur și au permis coborîrea apreciabilă a nivelului său trebuiau să aducă la o oarecare ameliorare a calității. Nu poate fi vorba de găsirea unei ape într-adevăr bune, aceasta nu există nici azi în subsolul orașului, dar o ameliorare totuși trebuie să se fi produs. Observarea acestei îmbunătățiri era însă greu de realizat, poate și din cauza tradiției (Pl. XXXIX).

Pe scurt, garnizoana asediată constată că în oraș apa este suficientă iar calitatea ei este acceptabilă. De altfel, așa cum arată izvoarele contemporane, se sapă mereu fântini noi și unele dau de izvoare bogate în apă⁸³. De acum, din acest punct de vedere, problema poate fi considerată rezolvată și asediatorii prelungesc în zadar asediul, în speranța că orașul va capitula în lipsă de apă⁸⁴.

În seara zilei de 9 august a anului 1849, când generalul Haynau intră în Timișoara, în fruntea unui mic detașament de cavalerie⁸⁵, asediul cetății, ultimul asediu pe care îl îndură cetatea, ia sfîrșit. Și odată cu el se încheie un interesant capitol din istoria primei instalații de alimentare cu apă a orașului Timișoara.

Scriptic, actul de deces al instalației este semnat de către inginerul hidrotehnician Konstantin Rădulescu, participant la apărarea cetății și deținător în acea perioadă a funcției de „Inginer al orașului”. Într-un raport privind stricăciunile provocate bunurilor orașului, acesta scria chiar la paragraful Nr. 1 : — Mașinăria instalației orașenești de alimentare cu apă este complet deteriorată⁸⁶.

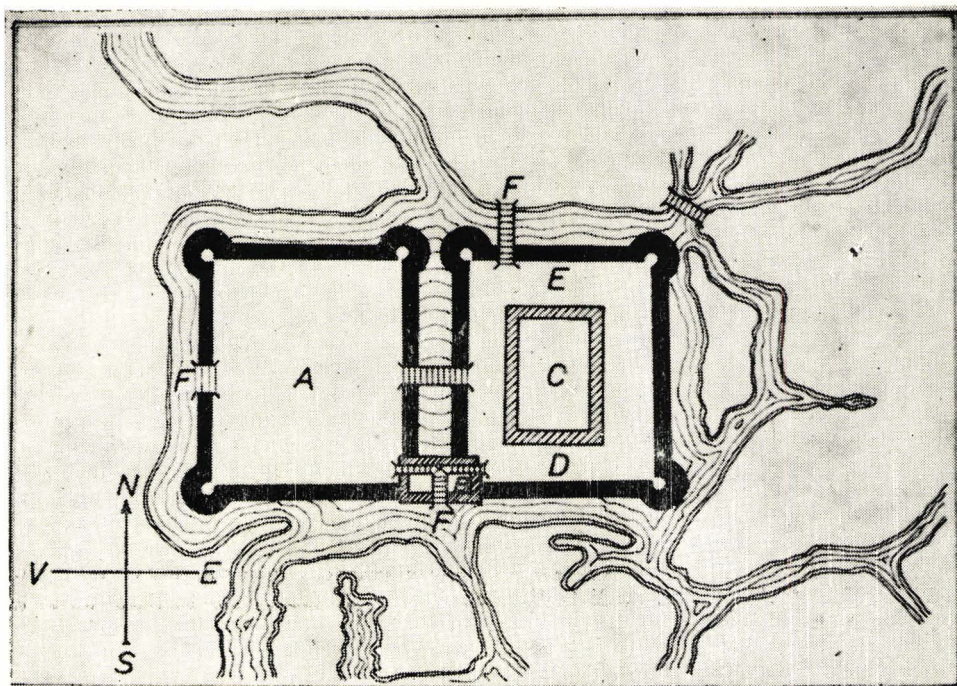
Datorită cheltuielilor mari, pe care această instalație le provoca, administrația orașului este aproape mulțumită de întorsătura pe care au luat-o lucrurile. Iată ce scrie primarul de pe atunci al orașului, Johann Preyer în monografia sa editată la 1853 : „... Prin folosirea prin forță majoră a fîntinilor apa se îmbunătățește la cele mai multe (fîntini) în așa măsură, încît populația nu trebui să sufere de lipsă de apă. Din această cauză conducta de alimentare cu apă nu a mai fost refăcută după eliberarea orașului de asediu, instalațiile de alimentare cu apă pricinuind Magistratului o cheltuială considerabilă. Actualmente apa de băut din cetate este atît de bună încît nu prezintă nici un fel de prob-

⁸³ * * * , *Temesvar im Jahre 1849*, op. cit., p. 73 ; * * * , *Rückblicke auf Temesvar*, op. cit., p. 65.

⁸⁴ * * * , *Temesvar im Jahre 1849*, op. cit., p. 73.

⁸⁵ I. D. Suci, op. cit., p. 231.

⁸⁶ Johann Grassel, op. cit., p. 76.

SCHITĂ A CETĂȚII TIMIȘOARA ÎN SEC. XIV.

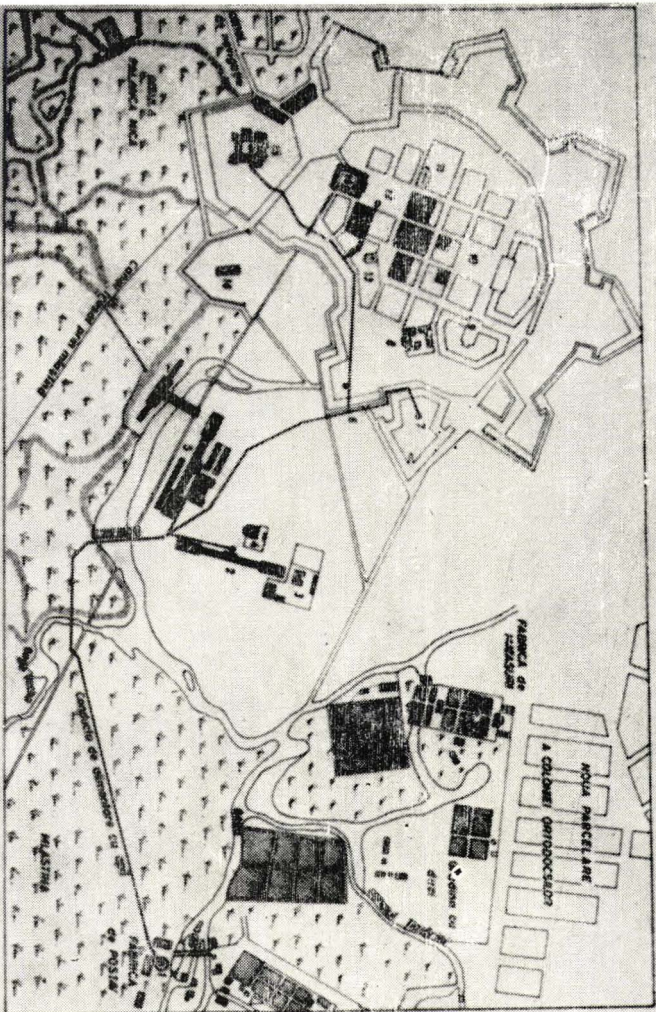
A - Cetatea propriu zisă ; B - Turnul de legătură , C - Castelul (curtea interioară)
D - Curtea exterioară ; E - Bastionul Castelului ; F - Poduri mobile

Planșa XXVIII, 1. Al. Zănescu, Schița reconstituită a cetății Timișoara în sec. XIV.

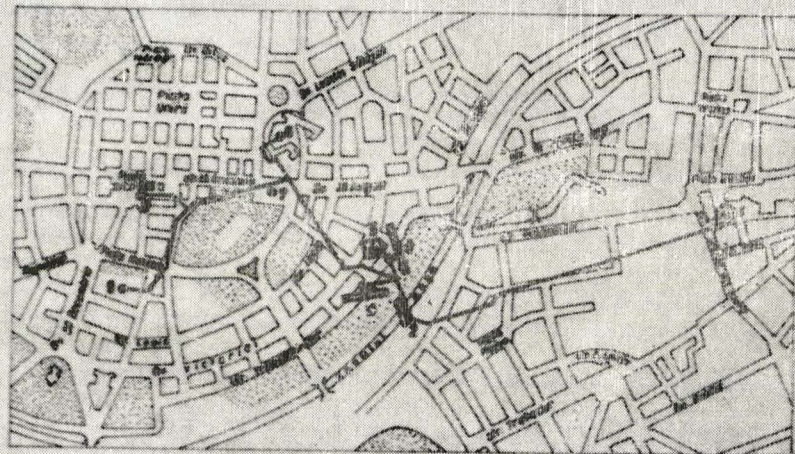
CONTERFACTVR WIE DIE VOSTVNG TEMESWAR VOM FVRSTĖ AVS SIBENVRGĖ BELEGERT GEWEST AÑO 1596

intense in April 1736

— 100 —

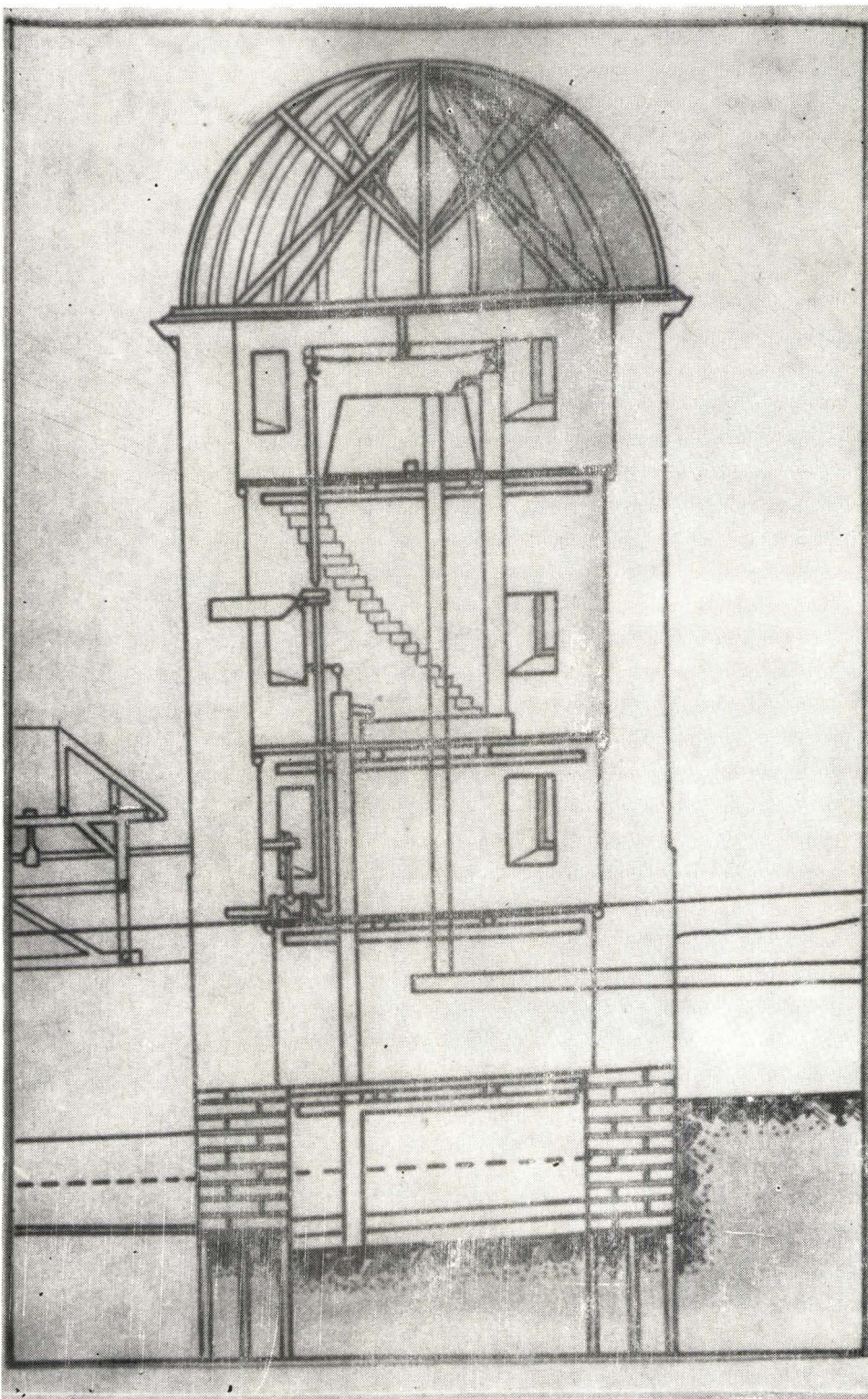
- Chapelle
 1. Chapelle de la Vierge
 2. Chapelle de la Vierge
 3. Chapelle de la Vierge
 4. Chapelle de la Vierge
 5. Chapelle de la Vierge
 6. Chapelle de la Vierge
 7. Chapelle de la Vierge
 8. Chapelle de la Vierge
 9. Chapelle de la Vierge
 10. Chapelle de la Vierge
 11. Chapelle de la Vierge
 12. Chapelle de la Vierge
 13. Chapelle de la Vierge
 14. Chapelle de la Vierge
 15. Chapelle de la Vierge
 16. Chapelle de la Vierge

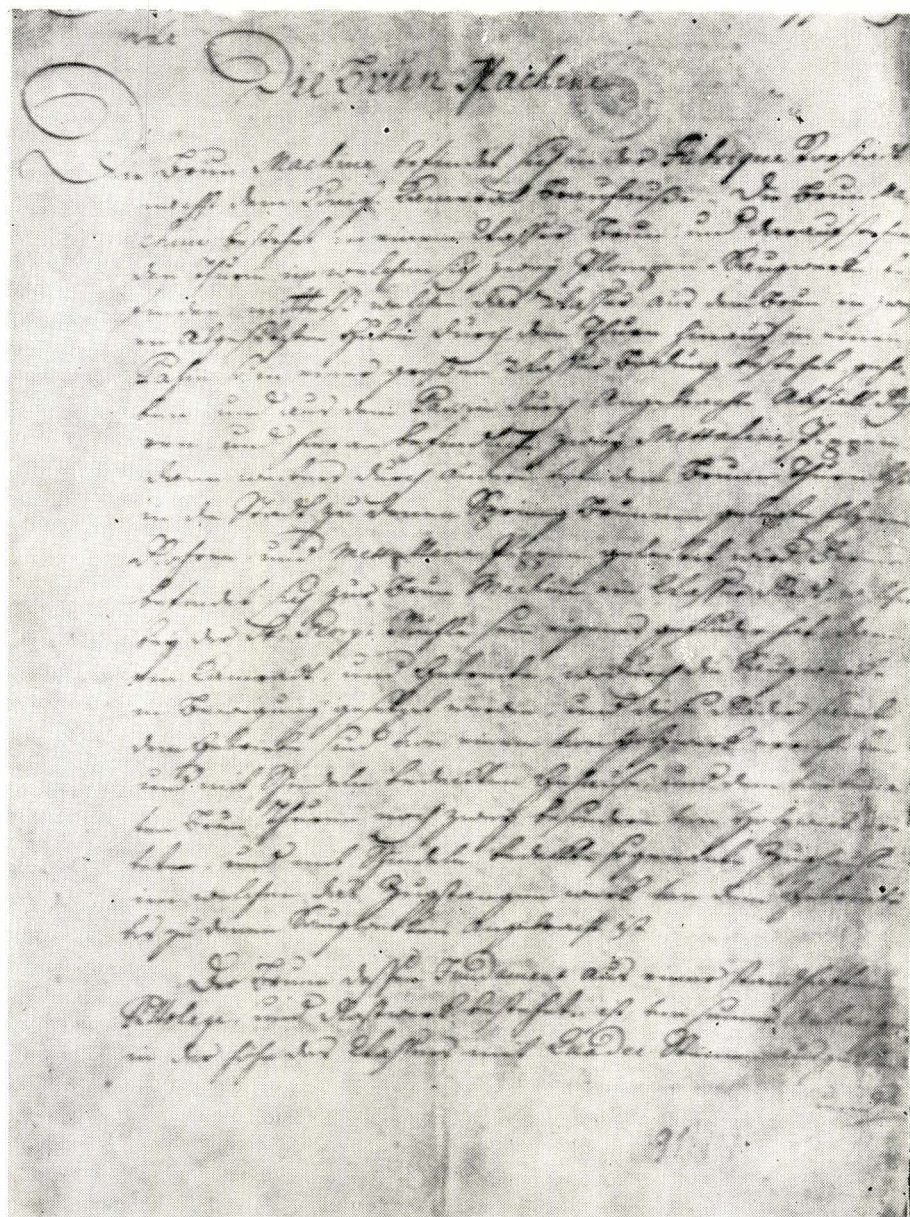
SCHITA RECONSTITUITA A TRASEELOR
PRIMEI ALIMENTARI CU APA DIN TIMISOARA IN
ANUL 1734

LEGENDA

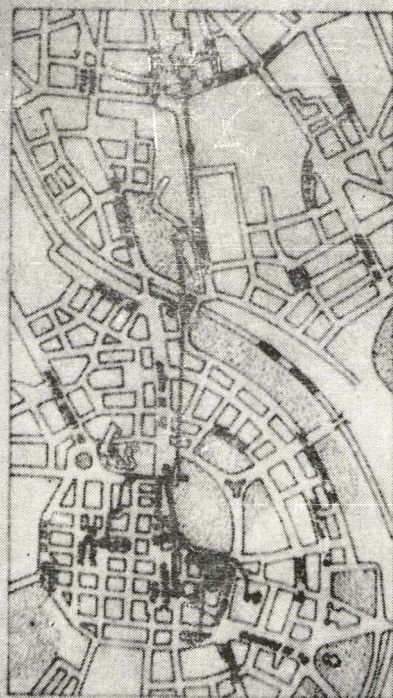
- 1) Vechiul cachel de apă de pe muntele Dieghenului
- 2) Fast-pod de lemn peste vechiul cur al Dieghenului
- 3) Fântă sazonară de canabrie superioară
- 4) Fântă sazonară de canabrie inferioară
- 5) Fântă biocică Sf. Caterina
- 6) Bastionul cetății
- 7) Căminul din fața porții „Ardealului”
- 8) Căminul din piața Libertății
- 9) Căminul din curtea „Contelui Iluminat”
- Conductă de distribuție din lemn
- Căminele

Planșa XXXII. Al. Zănescu, Schița turnului cu rezervor de apă.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Planşa XXXIII. Al. Zănescu, Reproducere după actele lui Kostka.

SCHITA RECONSTITUITA A TRASELOR ALIMENTARII CU APA DIN TRAIȘOARA IN

ANUL 1782

LEGENDA

1. Vechiul canal de apă alături de un pâr în apropiere de râul Dughele
2. Căminul public de băi de la Traișoara în apropiere de pâr
3. Fieș pâr de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
4. Fieș pâr de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
5. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
6. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
7. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
8. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
9. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
10. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
11. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
12. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
13. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
14. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
15. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
16. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă
17. Căminul public de băi de la Traișoara de la conducător de apă alături de vechiul canal de apă

Conducător de apă alături de vechiul canal de apă

- Cămin
- Cămin

Planșa XXXV. Al. Zănescu, Cișmea din sec. XVI, model apusean.

Verzeichniß

Ueber sämtliche Gebäude, Brücken und Brunnen
der königlichen Freystadt Jemesswar.

Nr.	Benennung	Namen der Inspectoren	Namen der Senatoren und Gemeinderathen
	Gebäude		
1.	Rathhaus	Johann Polbrugg	Joseph Haptha
2.	Theater, Restaurant, Rathhaus	Theodor Nyagul	
3.	Römisch-katholische Kirche	Franz Weller	
4.	Evangelische Kirche		
5.	Deutsche Normal-Schul.	Johann Gapsner	
6.	Mädchen-Schul.	Franz Höggl	Georg Herrn Herrn Herrn Herrn Herrn Herrn Herrn Herrn Herrn
7.	Bürger-Spital	Franz Höggl	
8.	Lehrerbildungs-Institut	Johann Zwick	
9.	Städtische Schule	And. Frandaphil	
10.	Kaaghaus, Kühle	Nicolaus	
11.	Stadt-Uhr	Malenitzka	
12.	Beleuchtung	Anton Solatsch	
13.	Stadt-Pflaster		
In der Fabrick			
14.	Gemeinde Haus	Georg Lazarovits	
15.	H. Johann Mühle	Georg Schellhorn	
16.	" Georgi Mühle	Georg Höggl	
17.	" Nikolai Mühle	Johann Fischer	
18.	" Joseph Mühle		
19.	Tuchfabrik	Georg Gohlmeier	
20.	Stadthaus		
21.	Stadthaus		

Planşa XXXVI. Al. Zănescu, Situația clădirilor publice și a fântinilor din oraș la anul 1820.

Planșa XXXVIII. Al. Zănescu, Cișmeaua din Piața Unirii.

Planșa XXXIX. Al. Zănescu, Cișmeaua din Piața Libertății.

leme, mai mult (chiar) se crede că apa (actuală din fântini) a contribuit nu în mică măsură la starea îmbunătățită a sănătății intervenită de atunci încoloace...⁸⁷.

Dacă afirmația nu ar fi vădit „interesată” am putea considera că locuitorii de pe atunci ai orașului erau cel puțin modești în pretențiile lor față de calitatea apei potabile. Dar aceste păreri oficiale au avut preponderență și orice discuție privind construirea unui nou sistem centralizat de alimentare cu apă a fost abandonată pentru cîteva decenii.

Aici se deschide însă o altă filă a istoriei.

⁸⁷ Johann Preyer, *op. cit.*, p. 102.

BIBLIOGRAFIE

1. Armin Barat, *Die Königliche Freistadt Temesvar*, Temesvar, 1902.
2. Dr. Lajos Baróti, *ADATTAR Délmagyarország XVIII századi történetéhez*, Temesvar, I, 1893—1896, II, 1900—1904.
3. Istvan Berkeszi, *Groi Hofmannsegg utazása Magyarországon, 1793—1794 ben*, Budapest, 1887.
4. Franz Binder, *Alt Temesvar, Timișoara—Temesvar*, 1934.
5. H. Blerzy, *Etudes sur les Travaux Publics. Les aqueducs et les eaux publiques*, in *Revue des deux Mondes*, Tome LXX, 15 VIII 1867.
6. M. Bizerea, E. Meșter, St. Grigore, *Considerațiuni asupra numelui și cadrului fizico-geografic al orașului Timișoara*, in *Studii de Geografie a Banatului*, I, Universitatea Timișoara, 1970.
7. Leonard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, I, Leipzig 1861.
8. Dr. Samu Borovszky, *Temesvár*, Budapest, (1912).
9. Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Ed. Dacia, Cluj, 1972.
10. Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia con la descrizione del Paese, natura, costumi, siti e religione degli abitanti*, Venezia, 1718, reeditare de N. Iorga, București, 1914.
11. Károly Czimer, *Temesvár megvetéle. 1551—1552*, Budapest, 1893.
12. * * *, *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*, Pesth, 1850.
13. *Diploma Liberae Regiaeque Civitatis Temessiensis, Iosephus Secundus & Diploma Franciscus Primus no. 11.687/1824*, Tipis C.G. Fölk. Temesvariensis, (fără an).
14. Maurice Dumas și alții, *Histoire Générale des Techniques*, Tome II, *Les premières étapes du machinisme*, Ed. Presses Universitaires de France, Paris 1965.
15. Francisco Forgách, *Rerum Hungaricum sui Temporis Commentarii*, Ed. Alexius Horanyi, Posoniae et Cassoviaae, 1788.
16. Dr. Joseph Gambihler, *Gründliche Anweisung des siechersten, einfachsten und wohlfeilsten verfahrens beim Bohren von Artesischen Brunnen mit genauer Angabe aller Vorsichts massregeln und Vortheile in Verbindung mit dem Verfertiger Artesischer Brunnen Joh. August Gugler*, Nürnberg, 1832.
17. Johann Grassel, *Die Kön. Freistadt Temesvar und die Freiheitskampft 1848—1849*, Temesvar, 1903.
18. Francesco Griselin, *Istoria Banatului Timișan*, tradusă de N. Bolocan, București, 1926.
19. Mihail Guboglu, *Călătoria lui Evliya Çelebi Efendi în Banat (1660)*, in *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Universitatea Timișoara, 1970.
20. Mihail Guboglu, Mustafa Mehmed, *Cronici Turcești privind țările Române*, Extrase, I, Ed. Acad. R.S.R. București, 1966.
21. Hermann Guettler, *Die Wasserarbeiten im Banat von 1757—1779 und die Kultivierung und Deutsche Besiedlung des Landes*, Wien, 1936, citată de Dr. Anton Peter Petri în lucrarea sub nr. 43.
22. Anton von Hammer, *Geschichte der Pest, die von 1738 bis 1740 in Temesvarer Banate Versichte*, Temesvar, 1839.
23. (Major Hntzi): *Denkschrift Uiber den gegenwärtigen Zustand der Festung Temesvar in Hinsicht ihrer Verteidigungs Fähigkeit als auch ihres Friedensstandes*, Temesvar, 1831, citată de Dr. Anton Peter Petri în lucrarea de sub nr. 43.

24. Hans Herrschaft, *Das Banat*, Berlin, 1942.
25. Johann Hübners, *Neu-Vermehrtes und Verbessertes Reales Staats-Zeitungs und Conversations Lexicon*, Regensburg und Wien, 1753.
26. Johann Hübners, *Vollständige Geographie, zwieter Theil, siebente und verbesserte Auflage*, Frankfurth und Leipzig, 1753.
27. Dr. Nicolaie Iliesu, *Timișoara, Monografie istorică*, I, Timișoara, 1943.
28. G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Bucuresci, 1899.
29. Nicolaum Istfuanffium Pannonium, *Regni Hungarici Historia*, Liber XXXIV, Bibliopolae, 1685.
30. Koloman Juhász, *Jesuiten im Banat (1718—1773), Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Temesvarer Banats*, in *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, II Band, Wien, 1958.
31. Stephanus Katona, *Historia Critica Regum Hngariae, Stirpis Austriacae*, Tomulus III, Ordine XXI, ab anno Chr. 1551, ad annum usque 1557, Budae, 1798.
32. Frédéric Klemm, *Histoire des Techniques*, Payot, Paris, 1966.
33. Iosif Knezy, *Istoricul cetății Timișoara — Perla Banatului*, Timișoara, 1921.
34. I. G. Kohl, *Reise in Ungarn, zweite Abtheilung, Das Banat, die Pusten und der Plattensee*, Dresden und Leipzig, 1842.
35. George Lăzărescu, Nicolaie Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972.
36. I. Lungu, V. Radu, B. Bassa, I. Raica, M. Valea, *Meșteșuguri și meșteșugari din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1970.
37. *Johann's Lehmann's Reise von Presburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Leipzig, 1785.
38. Dr. Antoniu Marchescu, *Grănicarii Bănățeni și Comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941.
39. Ștefan Metes, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921.
40. Lewis Mumford, *Technique et civilisation*, Ed. du Seuil, Paris, 1950.
41. Ignac Orban, *Temesvár Szab. Kir. város csatornázása es vizellátása*, Temesvar, 1899.
42. Ștefan Pascu, Ioan Zahiu, Aurel Tintă, *Timișoara — pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969.
43. Dr. Anton Peter Petri, *Die Wasserversorgung der nachtürkischen Festung Temeschburg. Ein leidges Problem der Stadtverwaltung und des Festungskommandos bis nach den Revolutionswirren des Jahres 1849*, in *Donauschwäbische Lehrerblätter*, Jahrg. XI/Folge 4(44) Dez. 1963.
44. Dr. Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18 Jahrhundert, Beiträge zur Erinnerung an die Belreigung der Banater Hauptstadt vor 250 Jahren*, München, 1966.
45. I. Pislărașu, N. Rotaru, M. Teodorescu, *Alimentări cu apă*, Ed. Tehnică, București, 1964.
46. Antonio Possevino, *Transilvania, în Căltători Străini în Țările Române*, II, Ed. Științifică, București, 1970.
47. Georgius Pray, *Annales Regum Hungariae, ab anno Chr. 1541 ad annum 1564*, Pars V, Vindobonae, 1770.
48. Johann Nepomuk Preyer, *Monographie des Königlichen Freistadt Temesvar*, Temesvar, 1853.
49. F. Klein-Rebour, *Les eaux de Versailles et la machine de Marly*, în „*La technique de l'eau et de l'assainissement*”, 310, oct. 1972.
50. * * *, *Rückblicke auf Temesvar bei der Enthüllungsfeier des Monuments am 17 Jannuar 1853 für die Tapfere vertheidigung der Festung im Jahre 1849*, Temesvar, 1853.
51. Bela Schiff, *Unser Alt-Temesvar*, I, Timișoara, 1937.
52. Bela Schiff, *Vor 80 Jahren-Die letzte Belagerung Temesvars*, Temesvar, 1929.
53. Wolf Schneider, *Omniprezentul Babilon*, Ed. Politică, București, 1968.

54. Franco Sivori, *Memoriale delle cose occorse a me ... del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*, la Ștefan Pascu, în *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944.
55. Ion Stoia Udrea, *Lista contribuabililor aparținând magistratului iliric din Timișoara din anul 1754*, în *Studii și documente Bănățene*, vol. I, Fasc. I, Timișoara, 1943.
57. I. D. Suci, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968.
58. Jenő Szentkláray, *Mercy Kormányzata a Temesi Bánságban*, Budapest, 1909.
59. George Sincai, *Opere III, Hronica Românilor*, tom. III, Ed. pentru Literatură, București, 1969.
60. Rene Taton, *Istoria Generală a Științei*, I, Ed. Științifică, București, 1970.
61. Ing. Mircea Teleguț, *Din istoricul alimentării cu apă a orașului Timișoara*, în „Igiene”, nr. 3, iul-aug., 1961.
62. * * *, *Temeswar im Jahre 1849 — während der Belagerung geschrieben*, Temeswar, 1850.
63. * * *, *Temesvár Szab. Kir. Város vizzel való ellátásának — Előmunkálatai*, I. ső. Füzet, Temesvár, 1896.
64. Sebastiano Tinodi, *Az veg Temes varban Losonci Istvannac halalarol*, Ed. în anexă la: Chistian Schesaei, *Saxonis Transsilvani Ruinae Pannonicae*, liber quator, J. C. Eder, Cibiniu, 1797.
65. Ing. A. Vuzitas, *Un centenar, Alimentarea cu apă a orașului București*, în *Revisitele Tehnice AGIR, 1 Construcții*, I, 1, mart. 1947.
66. Karl Gottlieb v. Windisch, *Geographie des Kénigreichs Ungarn, zweiter Theil*, Pressburg, 1780.

AUSSCHNITTE AUS DER WASSERVERSORGUNG DER STADT TEMESWAR

(Zusammenfassung)

Der Verfasser präsentiert Daten über die ältesten Wasserversorgungsarbeiten der Stadt Temeswar, welche im XVIII Jahrhundert und in der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts in Betrieb waren.

Zu Beginn werden die Beweise möglicher Existenz einiger solcher Einrichtungen im XVI und XVII Jahrhundert aufgezählt (jener erwähneter „Wasserturm“ der in einer Reihe von früheren Monographien Erwähnung findet).

Es wird ihre Unrichtigkeit bewiesen auf Grund der Dokumente der Zeit und die wahre Wasserversorgung jener Zeit beschrieben. (Anm. 10—27).

In der Folge wird auf Grund der Archivdokumente und einiger alten oder neueren Arbeiten das Wasserversorgungssystem von Temeswar, das im Jahre 1732 erbaut wurde, sowie ihre weitere Entwicklung bis 1849, das Jahr ihrer Ausserbetriebsetzung wieder herstellen.

Es werden die Trasseen, die Einrichtungen und die Betrieb erhaltung beschrieben. All dies wird in der Zeit verfolgt, mit Erwähnung beschrieben. All dies wird in der Zeit verfolgt, mit Erwähnung ihrer Entwicklung und Modernisierung. (Anm. 25—58, 70—72 und 78—87).

Das Städtische System der Wasserversorgung beruhend auf der mechanischen Hebung des Wassers, ist das erste dieser Art in Rumänien und eines der wenigen dieser Art welches in jener Zeit in Europa in Betrieb waren. (Anm. 59—69).

*ISTORIA
MODERNĂ
ȘI
CONTEMPORANĂ*

PRIMUL STATUT CUNOSCUȚ AL ASOCIAȚIEI GENERALE A MUNCITORILOR DIN TIMIȘOARA — 1870

PETRU BUNTA
GEORGE PROTOPODESCU
— Cluj —

Secolul al XIX-lea debutează furtunos în Europa.

Epopeea napoleoniană se încheiase vertiginos la Waterloo (18 iunie 1815). Europa își dorea o nouă organizare, corespunzătoare intereselor naționale ale popoarelor bătrînului continent pe care congresul „Sfintei Alianțe”, dominat de reprezentanții reacționari ai imperiilor habsburgic și țarist, ai regatului Prusiei și Marii Britanii, nu i-o putea da.

Ca atare, începînd cu deceniul al doilea al veacului XIX, în marea majoritate a țărilor europene, poporul se ridică la puternice acțiuni revoluționare care aveau un caracter burghezo-democratic, ca spre exemplu: în Spania, Grecia, în ducatele italiene Parma, Modena, Toscana, statul papal, în Neapole, Piemont, în Țara Românească — răscoala condusă de Tudor Vladimirescu (1821), în însăși imperiul țarist (mișcarea decembristă din 1825) etc., culminînd cu revoluția din Franța (1830) sau cea din Belgia (1830), care va duce la apariția pe harta Europei a noului stat independent belgian.

Apogeul acestor mișcări revoluționare va fi atins în 1848, cînd masele populare se vor ridica la luptă împotriva reacționarismului absolutisto-feudal în toate statele europene, inclusiv în cele trei țări românești.

Este însă de remarcat faptul că, concomitent cu desfășurarea largă a revoluțiilor burghezo-democratice, se afirmă din ce în ce mai pregnant mișcarea revoluționară a proletariatului.

Dealtfel, în anii 1831 și 1834 se înregistrează primele ridicări revoluționare ale proletariatului sub forma răscoalelor țesătorilor din Lyon. Iar între 23—26 iunie 1848 are loc insurecția muncitorilor parizieni, prima mare bătălie de clasă în societatea capitalistă modernă.

Apreciînd necesitatea unității și organizării de clasă a proletariatului și a orientării sale ideologico-politice, K. Marx și Fr. Engels creează Liga Comuniștilor (1847), prima organizație internațională a proletariatului, embrion al partidului revoluționar al clasei muncitoare, pentru care ei vor redacta în 1848 „Manifestul Partidului Comunist”.

Ca urmare a încetării, în 1852, a activității Ligii Comuniștilor și a necesităților din ce în ce mai stringente ale unității proletare — organizatorice și ideologice —, cei doi corifei ai mișcării muncitorești

constituie, în cadrul unui mare miting muncitoresc la Londra în 28 septembrie 1864, prima organizație internațională a muncitorilor — Asociația Internațională a Muncitorilor —, cunoscută sub numele de Internaționala I-a.

După moartea lui Marx, Fr. Engels va reconstitui forul internațional muncitoresc în 1889 la Paris, sub numele de Internaționala a II-a. Deci, începînd cu a doua jumătate a veacului XIX, mișcarea muncitorească, în plină dezvoltare, orientată de un for internațional — busolă sigură, se afirmă pe arena politică mondială ca o forță din ce în ce mai puternică.

În acest context politic larg, apare și la orizontul social-politic românesc, dezvoltîndu-se continuu ca cea mai progresistă forță politică a istoriei moderne românești — mișcarea muncitorească, în conexiunea sa logică cu dezvoltarea numerică și politică a proletariatului modern, de fabrică, ca rezultat direct al unui proces de industrializare, care, deși lacunar, era totuși evident în cadrul dezvoltării generale burgheze atît a Principatelor Unite cît și a Transilvaniei.

Cu alte cuvinte, după părerea noastră, este clar faptul că mișcarea muncitorească din țara noastră trebuie privită prin prisma dezvoltării generale mondiale a acesteia, însă cu particularitățile ei, dictate de specificul ambianței românești, dezvoltare condiționată de existența în general a unei economii agrare în care dominantă era definită de puternice resturi feudale, iar nota caracteristică a „procesului industrializării” era industria extractivă și cea alimentară.

Așadar, dezvoltarea industrială din deceniile 6 și 7 ale veacului XIX a determinat unele mutații deosebit de importante atît în planul general al mișcării muncitorești din România, cît și în Banat.

Creșterea rapidă a numărului muncitorilor, determină primul obiectiv, cel al necesității organizării lor unitare și al înarmării ideologice, în care sens „muncitorii încep prin a forma coaliții împotriva burghezilor”.

Așa cum se petrecuse în întreaga mișcare muncitorească internațională, organizarea proletariatului pe baza principiilor luptei de clasă a fost precedată și în țara noastră de forme organizatorice incipiente, de multe ori cu aspect prolix. Astfel, amintim asociațiile de înțajutorare, prima de acest fel fiind constituită la Brașov (1846), apoi la Timișoara (1850), asociația tipografilor bucureșteni (1858), devenită apoi „Gutenberg” etc.

S-a trecut apoi la organizarea asociațiilor profesionale cu caracter de clasă în perioada 1868—1887, care au reușit să mobilizeze muncitorimea la o serie de acțiuni greviste. În această perioadă se petrec două evenimente de importanță cardinală pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din țara noastră — constituirea, în 1872, a Asociației generale a tuturor lucrătorilor din România și apariția la 1 august 1865 în București a gazetei „Tipograful Român”, cel mai vechi ziar muncitoresc de la noi. Rezultă că, datorită avîntului general al mișcării muncitorești revoluționare izvorit din condițiile propice de dezvoltare a prole-

tariatului, într-un interval de timp istoricește scurt — 1—2 decenii —, proletariatul face saltul calitativ de la „o clasă în sine” la „o clasă pentru sine”.

În acest larg context politic, sprijinit de Internaționala I-a, proletariatul din Transilvania face pași din ce în ce mai siguri în domeniul organizării sale de clasă. Notăm faptul că, din Internaționala I-a au făcut parte muncitorii timișoreni Gheorghe Ungureanu și Carol Farkas, ceea ce constituie o indicație sigură asupra existenței unui canal de legătură directă între muncitorimea bănățeană și forul internațional al mișcării muncitorești. Drept urmare, la 11 octombrie 1868 se înființează Asociația Generală a Muncitorilor din Timișoara ¹.

La adunarea de constituire a acesteia s-a adoptat un statut — care din păcate nu s-a păstrat. Cunoaștem însă discuțiile care s-au dus la Ministerul de Interne pentru aprobarea lui. Se știe că autoritățile austro-ungare dăduseră dispoziții ca să nu se aprobe decât activitatea acelor organizații muncitorești care nu manifestau „tendințe politice”. Datorită acestui fapt, muncitorii timișoreni fuseseră siliți să renunțe la exprimarea clară, prin statut, a scopului și caracterului organizației lor. În aceste condiții, se pare că statutul din 1868 nu corespundea necesităților luptei muncitorilor timișoreni. Exploatând, desigur, toate posibilitățile unui moment politic sau altul, muncitorii din Timișoara au reușit să adopte în primăvara anului 1870 (10 mai 1870) un alt statut, care a ajuns pînă la noi.

Documentul, denumit *Regulamentul Asociației generale a lucrătorilor din Timișoara*, este tipărit în limbile română, maghiară, germană și sîrbă, fiind aflat în prezent la Muzeul de Istorie al Transilvaniei cu nr. de inventar M. 1829 ², ceea ce dovedește că mișcarea muncitorească din România, respectiv cea bănățeană, încă de la începuturile sale, prezenta un pregnant caracter internaționalist, subliniat și de faptul că din conducerea Asociației timișorene au făcut parte muncitori de diferite naționalități, dintre care amintim pe Carol Farkas, G. Ungureanu, G. Förc, Novotny etc.

Statutul preciza într-un preambul introductiv scopul Asociațiunii și cine poate fi membru al acesteia ³. Este interesant de subliniat faptul că, pe lângă muncitorii puteau intra în Asociație „indivizi din alte clase”, însă cu o condiție bine precizată „cari se interesă de bunului acestora” ⁴. Deci, este vorba de acele persoane care militau pentru drepturile clasei muncitoare, implicit, pentru afirmarea ei social-politică.

Lectura documentului arată că, activitatea Asociației viza „două direcțiuni”: „a) la clasa constitutivă (secția de educație) cultivarea spi-

¹ Despre crearea și activitatea acestei organizații, v. A. Egyed, *Asociațiile muncitorești din Transilvania între 1868—1872*, în *Studii*, 6, 1956; *idem*, în *Magazin istoric*, 9, 1968.

² Dr. P. Bunta, *Patru limbi — un singur gând*, în *Magazin istoric*, 5, 1972; *idem*, *Primul statut al Asociației generale a muncitorilor din Timișoara*, în *Orizont*, 12 octombrie, 1972, Timișoara.

³ *Regulamentul Asociațiunii generale a lucrătorilor din Timișoara*, *loc. cit.*, p. 2.

⁴ *Idem*, p. 3.

rituală; b) la clasa spriginitoria (secția de ajutorare) dezvoltarea intereselor materiale".

În scopul ridicării nivelului cultural al membrilor Asociației se prevede ținerea de către „bărbați apți” a unor „prelegeri enciclopedice și economice în legătură cu comunicarea ideilor”. Considerăm că această problemă era strâns legată de educația materialist-marxistă a muncitorimii timișorene, deci de înarmarea acesteia cu ideologia revoluționară specifică clasei muncitoare. De asemenea — și desigur în același scop —, era prevăzută cumpărarea „foieru periodice și cartilor enciclopedice, organizarea de expoziții etc”. După părerea noastră, prevederea acestor forme diferite de educație demonstrează existența unei experiențe de muncă sau cel puțin cunoașterea altor experiențe de muncă și adoptarea lor la specificul timișorean. O dată în plus, se văd legăturile internaționale pe care le-au avut în această perioadă conducătorii muncitorimii timișorene, care le-au lărgit orizontul cunoașterii trăsăturilor caracteristice ale mișcării muncitorești.

În ce privește activitatea de întraajutorare, statutul preconiza — printre altele —: înființarea, din contribuțiile săptămânale ale membrilor Asociației, a unei „cassa de păstrare”, care să acorde împrumuturi sau ajutoare celor bolnavi, orfanilor și celor deveniți, fără voia lor, inapți pentru muncă. Expunerea de esență asupra conținutului statutului ne prilejuește câteva constatări de importanță majoră.

În primul rând, caracterul statutului este mai progresist, decât cel al statutelor Asociațiilor de întraajutorare anterioare, deoarece acesta da prioritate „promovării spirituale”, fapt ce reflectă necesitățile obiective de educare a muncitorimii, de înarmare a acesteia cu ideologia revoluționară. În planul al doilea, sînt prevăzute aspecte economice ale întraajutorării, și ele necesare în acea perioadă.

Cu alte cuvinte, statutul reflecta deja o maturitate în gîndirea politică a muncitorimii timișorene, care se vehiculează pe câteva coordonate majore, ca spre exemplu: caracterul de clasă, necesitatea unității, a întraajutorării, cultură și orientare ideologică proletară etc.

În domeniul problemelor organizatorice, Statutul prevedea că în Asociație pot fi primiți ca membri numai „persoane nepătate”, care se împart în 4 categorii: „elevi, membri ordinari, exteriori și onorari”. Elevi puteau fi „fiescecare membru dela 15 pînă la 20 ani, cu învoirea părinților respectiv tutorelui”, bucurîndu-se de toate drepturile în afară de a alege și de a fi ales. Membri ordinari erau „fiescecare bărbatul trecut de 20 ani”, bucurîndu-se de toate drepturile, inclusiv de a alege și de a fi ales⁵.

Membri exteriori erau femeile și aceia care nu locuiau în Timișoara, plătind numai jumătate din cotizație, iar membri onorifici erau aceia aleși de Asociație să facă parte din ea pentru activitatea lor.

Ideea organizatorică care a stat la baza Asociației era așadar de clasă, admițîndu-se în plus numai aceia care se dovediseră prin activi-

⁵ *Idem*, p. 8.

tatea lor ataşaţi proletariatului. Surprinde oarecum modul de rezolvare a problemei femeilor, apreciem totuşi că prevederea statutară relativă la femei era progresistă, desigur la nivelul şi în contextul deceniului al şaptelea al veacului trecut.

Conducerea Asociaţiei revenea unui comitet, compus din preşedinte, doi vicepreşedinţi, 12 membri ordinari şi 6 supleanţi, existînd, de asemenea, şi un „corp funcţionăresc” de 5 persoane (secretarul şi adjuncţii său, casierul, revizorul şi preceptorul), însă numai cu drept de vot consultativ — desigur în ce priveşte problemele financiare de întrajutorare.

Odată pe an (în cea de a doua jumătate a lunii decembrie), era prevăzută ţinerea unei adunări generale; pentru comitetul de conducere ţinerea lunară a cîte unei şedinţe deschise, iar comitetele de secţii — săptămînal. Prevederile statutare dovedesc o idee democratică de conducere, corespunzătoare de altfel tuturor organizaţiilor muncitoreşti, de fapt, o tentă destul de bine conturată a principiului modern obiectiv-necesar de conducere colectivă.

Statutul era însoţit de un program care conţinea şi unele revendicări cu caracter politic general-democratic, ca de exemplu: votul universal, dreptul de întrunire, libertatea presei etc.

Cu alte cuvinte, programul Asociaţiunii viza, în general vorbind, revendicări democratice caracteristice etapei istorice respective, aflată încă sub influenţa ecourilor revoluţiilor burghezo-democratice paşoptiste. De fapt, nici nu se putea cere mai mult unui program trecut prin sita cancelariei aulice vieneze.

În schimb, după părerea noastră, prevederile înscrise în statut, care vizau aria largă a „culturii spirituale”⁶ a muncitorilor, depăşeau ca orientare de perspectivă punctele de vedere burghezo-democratice, înscriindu-se pe orbita formării ideologice materialist-marxiste a conştiinţei clasei muncitoare în vederea marilor bătălii de clasă ce vor urma.

În această formulă, momentană şi aparent nevătămătoare orînduirii burgheze, de „cultură spirituală” stătea de fapt formula ecuaţiei afirmării social-politice a celei mai revoluţionare clase a istoriei — proletariatul. Aceasta conferă Asociaţiei timişorene totalitatea însemnelor de importanţă istorică. Ca atare, considerăm major rolul Asociaţiei timişorene în ce priveşte propagarea ideilor socialiste, subliniem faptul că acest rol a fost îndeplinit în special prin popularizarea în rîndurile muncitorimii a scrierilor editate de Internaţionala I-a. Se citea pe atunci de către muncitorii din Timişoara ziarul „Vorbote”, editat de secţia din Geneva a Internaţionalei I-a, iar, începînd chiar din primăvara anului 1869, pe adresa organizaţiei timişorene au sosit parte din lucrările lui Marx şi Engels — Manifestul Partidului Comunist, Statutul Internaţionalei I-a etc.

Anticipînd cu doi ani formarea Asociaţiei generale a tuturor lucrătorilor din România (1872), Asociaţia generală a lucrătorilor din Ti-

⁶ *Idem*, p. 1.

mișoara a îndeplinit un important rol istoric în contextul general revoluționar al proletariatului din România, în special prin activitatea sa ideologico-educativă, care a format luptători conștienți pentru punerea în viață a ideilor socialismului științific.

Pornind de la această teză, am considerat necesară cunoașterea acestui moment istoric de majoră importanță în istoria mișcării muncitorești din România, tocmai pentru înțelegerea ideilor de unitate revoluționară, politică, care au polarizat în jurul lor întreaga clasă muncitoare din teritoriile românești.

DAS ERSTE BEKANNTE STATUT DES GENERALVERBANDES DER ARBEITER AUS TIMIȘOARA — 1870

(Zusammenfassung)

Die Arbeit weist auf die Bedeutung des ersten bekannten Statuts des Generalverbandes der Arbeiter Timișoaras aus dem Jahre 1870 für die Bewusstseinshebung der Arbeiterklasse Rumäniens hin.

Die Hauptpunkte dieses Statuts illustrieren die Organisationsweise der Temesvarer Arbeiter, wie auch den Grad Bewusstseinsbildung der Massen, wobei der Klassencharakter des Generalverbandes der Arbeiter aus Timișoara klar zu Tage tritt.

DIN ACTIVITATEA DIDACTICĂ ȘI PUBLICISTICĂ A LUI VASILE GOLDIȘ LA PREPARANDIA DIN CARANSEBEȘ

GHEORGHE ȘORA

— Timișoara —

Despre activitatea politică a lui Vasile Goldiș pusă în slujba idealului unirii, se cunosc în general suficiente date ; un aspect al acesteia referitor la activitatea sa didactică și publicistică în primii ani ai carierei sale a rămas însă mai puțin cercetat. Tocmai acest aspect, ce se încadrează organic în lupta lui Vasile Goldiș pentru desăvîrșirea unității noastre naționale ne-am propus să-l tratăm în cele ce urmează. Vasile Goldiș și-a început cariera ca profesor la Preparandia din Caransebeș, unde a fost un exemplu de conștiinciozitate și corectitudine.

S-a născut la 12 noiembrie 1862, în casa bunicului său, preot în satul Mocirla¹, actualmente Lunca Teuzului din județul Arad. Tatăl lui Vasile Goldiș, preot ortodox, Isaia Goldiș, cu parohia în comuna Seleuș, se trăgea dintr-o familie de minieri aurari din Munții Apuseni, iar mama sa Floarea Goldiș, născută Cornea, provenea din ținutul Făgărașului, unde părinții ei, urmași ai lui Oprea Cornea, înnobilit la 1628 de principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, se bucurase de unele privilegii².

Vasile Goldiș a urmat primii ani de școală la Cermei și Panadul Nou, iar studiile liceale la Arad, după terminarea acestora obținînd distincția „*cum prima eminenția*”. În anul 1881 se înscrie la facultatea de litere și filozofie a Universității din Budapesta, unde frecventează primul și ultimul an ; ceilalți doi îi urmează la Viena. În anii studenției el se număra printre membrii cei mai activi ai societății academice „*Petru Maior*” și „*România Jună*” unde începe de fapt educația și maturizarea sa politică în slujba idealurilor naționale. Este epoca primei tinereți, plină de avînt și generozitate, închinată în întregime studiilor variate și migăloase. Această muncă dirză pentru însușirea cunoștințelor,

¹ Arhivele Statului Arad, Colecția registre de stare civilă, *Oficiul parohial ortodox român Mocirla, Registrul pentru născuți pe anul 1862*, f. 16. Toți biografiile lui Vasile Goldiș au susținut neîntemeiat că el s-ar fi născut în casa tatălui său, la Seleuș. În unele lucrări ale mele despre Vasile Goldiș am afirmat, în lipsa documentului, că s-a născut la 25 noiembrie 1862 la Mocirla. Documentul citat acum de noi fixează locul și data nașterii : 12 noiembrie, 1862, Mocirla, jud. Arad.

² Octavian Lupaș, *Date biografice inedite despre Vasile Goldiș*, comunicare la Sesiunea de comunicări științifice din 9—10 dec. 1967 a Muzeului Județean Arad.

împletită cu lipsuri de tot felul³ și cu nădejdi de izbândă, i-a format voința și i-a dat încredere în roadele vieții. Excepțional înzestrat spiritualicește el are de pe acum clarviziunea țelurilor ce se cer împlănite și un crez politic bine conturat.

Reușind cu mari lipsuri materiale să-și încheie studiile universitare, Vasile Goldiș este numit în anul 1885 candidat de profesor la liceul de aplicație al statului din Budapesta. Peste un an însă, la îndemnul episcopului român Ioan Popazu, părăsește capitala ungară și vine la Caransebeș, unde funcționează ca profesor la Preparandie⁴.

Activitatea didactică și social-politică a lui Vasile Goldiș la Caransebeș n-a fost de lungă durată. Trei ani, în total: 1886—1889. În primul rând el se dedică școlii românești de aici aducând importante servicii învățămîntului național, contribuind la promovarea, iar mai apoi, la ocrotirea într-o perioadă extrem de critică pentru acesta, cînd tendința de deznaționalizare a românilor din Transilvania și Banat era deschis mărturisită. Disciplinele predate la Preparandia au fost următoarele: istorie, limba latină și limba maghiară; noțiuni de teorie literară, geografie etc. Pregătirea lui în acest sens era excelentă, deoarece Vasile Goldiș se întorsese din cele două capitale cu o bună orientare culturală dar și cu neclintita hotărîre de a păstra caracterul românesc al învățămîntului. Elevii săi au primit cunoștințe temeinice și o înaltă educație patriotică deoarece în toate acțiunile sale, în toate domeniile în care s-a manifestat, el a apărut ca învățător, ca cel ce-și deschide sufletul și mintea, ca să împartă, să dăruiască lumină. Vasile Goldiș n-a fost savantul închistat într-un sistem arid și pedant, ci s-a manifestat ca un modest și discret semănător de idei, de cunoștințe folositoare⁵.

În afară de munca la catedră, Vasile Goldiș participă la viața culturală și la micile petreceri din oraș. Printre nobilii participanți la astfel de întâlniri mondene, găsim menționat și pe tînărul profesor care în „*cointelegere*” cu colegii lui de la catedrele preparandiei organizează un ciclu de serate literare și baluri pentru „*destragerea spirituală*” a „*inteligenței*” române de aici. Nota veselă a seratelor a fost întreținută și de narațiuni umoristice ca aceea a lui Vasile Goldiș, istorisind „*Ce-a pătît Varlaam cînd a umblat în peșit*” (Goldiș se va însura acolo peste cîteva luni)⁶. În anul 1887, împlinindu-se 50 de ani de păstorie a epis-

³ O. Lupaș, *op. cit.*; ... Grăiloare sînt în acest sens mărturisirile personale consemnate în jurnalul său intim, în care vorbește în repetate rînduri despre „mizeria îndurată la Budapesta și Viena.”

⁴ V. Goldiș era considerat, încă de pe atunci, în baza legii XXX din 1883, ca făcînd parte dintre primii profesori români titrați și ca una dintre cele mai culte și avansate figuri din generația sa; cf. M. Constantinescu, Al. Porțeanu, *Valeriu Braniște, epoca și memoriile sale*, în Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. XV.

⁵ V. Molin, *Vasile Goldiș, dascăl la preparandia din Caransebeș*, în *Mitropolia Banatului*, 10—12, 1967, p. 697—707.

⁶ Gh. Șora, *Vasile Goldiș la Caransebeș*, în *Orizont*, 15, din 10 aug. 1972, p. 5.

copului patriot Ioan Popazu, Vasile Goldiș va face parte din comitetul de 25 de fruntași ai vieții publice caransebeșene, care a pregătit manifestările omagiale dedicate inimosului teolog.

Pe lângă munca didactică și obștească, Vasile Goldiș s-a manifestat și în publicistică. La Caransebeș apărea săptăminal „*Foaia Diecesană*” organul de presă al episcopiei. Aici va publica tânărul profesor în 1887, un ciclu de observări pe care le face cu vădită pătrundere a realității înscriindu-le pe marginea raportului făcut de ministerul cultelor și instrucțiunii din Budapesta despre starea învățământului din Ungaria 1885—1886⁷, scoțind în evidență părțile lacunare, exagerările și latura abuzivă a stărilor de fapt. Trecînd la analiza raportului, Vasile Goldiș constată următoarele :

1. Raportul ministrului maghiar al cultelor și instrucțiunii publice care se referă la progresul realizat de învățământul primar și secundar din Ungaria este fals, deoarece evită să scoată în evidență starea precară a învățământului românesc din monarhie, măsurile discriminatorii luate, fie pentru dezorganizarea lui sau chiar desființarea școlilor românești, sub diferite pretexte anume inventate.

2. Școlile primare în general stagnează, iar cele care aparțin românilor dau înapoi sau sînt nevoite să ducă o luptă crîncenă pentru a se putea menține și afirma.

3. Organizarea școlilor nu corespunde unei necesități practice, ci mai degrabă ele sînt victima unor copieri mecanice a școlilor din Franța și Germania. De aici reiese naivitatea oamenilor în materie școlară:

4. Modernizarea școlilor după modelul străin trebuie făcută numai în măsura în care corespunde necesităților practice de la noi. Școala primară are menirea să servească poporul și nu aristocrația asupritoare.

5. Ar fi necesară introducerea într-un mod mai curajos, în programele școlare, a acelor ocupații care ar putea fi într-adevăr productive: mătăsăria, stupăritul, agricultura etc. Legarea învățământului de practică ar contribui la ridicarea nivelului de trai al poporului român.

6. Românii din Transilvania, nu se pot instrui în cele mai bune condiții, deoarece nu se traduc cărți în limba română, iar cele care apar în România sînt interzise în Ungaria, ca fiind primejdioase ordinii de stat.

7. Din cauza politicii discriminatorii exercitată asupra românilor, a sărăciei, a lipsei de cadre didactice și a localurilor de școală, frecvența în școlile acestora este tot mai slabă. Organele competente sînt neputincioase în fața acestei situații. Ar trebui o mai strînsă colaborare între școală și familie, ca prin efortul comun să se învingă greutățile impuse de stăpînirea austro-ungară.

8. Instrucțiunea trebuie să cuprindă nu numai băieții ci și fetele, căci și ele sînt chemate la propășirea patriei. La școlile primare fetele

⁷ Vasile Goldiș, *Raportul ministrului de culte și instrucțiune publică despre starea învățământului în Ungaria*, în *Foaia Diecesană*, 6, din 7/19 febr. 1888 și urm.

să studieze alături de băieți, iar în școlile secundare ar fi de dorit ca lor să li se înființeze preparandie separată, după exemplul celei din Sibiu.

9. În unele școli au fost suspendate cursurile din cauza lipsei de cadre didactice sau a imposibilității de a le susține din bugetul comunei, deoarece statul austro-ungar nu prevede fonduri și pentru școlile românești.

10. Introducerea cu forța a limbii maghiare în școlile primare românești este lipsită de rațiune.

11. Învățătorilor să li se creeze condiții mai bune de perfecționare și de ridicare a nivelului de trai și să nu fie lăsați pe mîna comisarilor, care nu au nimic comun cu școala, cu educația și instruirea tineretului român.

Educația fizică să nu fie neglijată în școlile românești căci ea contribuie în mare măsură la starea sanitară a unui popor.

13. Românii să aibe încredere în forțele lor proprii, fiindcă cu timpul vor avea și școli mai multe și cadre didactice mai pregătite; se vor micșora necazurile căci vor sosi zile mai bune și pentru noi etc.

Apariția dicționarului etimologic a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu îl entuziasmează. Cu acest prilej scrie un amplu articol⁸ referitor la această monumentală lucrare. Vasile Goldiș constată cu îndreptățită mîndrie națională că eforturilor depuse de Samuil Micu, George Șincai și Petru Maior, li s-au adăugat cele ale lui Timotei Cipariu, A. T. Laurian, I. C. Massim, Titu Maiorescu, culminînd cu magistralul *Etimologicum Magnum Romaniae* a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Efortul produs asupra lui Goldiș este înălțător: *Simfesc mulțumirea de a avea înaintea mea o carte în care mi se desvălește limba românească așa, cum ea a fost vorbită de moșii și strămoșii noștri și văd, cum încetul cu încetul ea își îmbracă haina, în care îmi apare de pe buzele maicii mele*⁹.

Împărtășind punctul de vedere al autorului cu privire la circulația cuvintelor în limbă, Vasile Goldiș, ironizează temerile acelor care nu cred în puterea de erudiție a savantului român. „*Avem însă deplină încredere în erudiția domnului Hasdeu și în destoinicia sa în materie de istorie și limbistică română. (...) Românii pot fi mîndri de cartea domnului Hasdeu și ar fi de dorit ca ea să nu lipsească din nici o casă a inteligenței române, fiindcă pe brazda trasă de această carte are să se dezvolte mai departe nu numai special lexicografia, dar și întreaga literatură română*”¹⁰.

În alt articol „*Limba internațională Volapiik*”¹¹ (vol.=univers), (piik=limbă), adică limbă internațională. Explicația aparține lui Vasile Goldiș. (n.n.), pledează pentru cultivarea limbii naționale și respinge

⁸ V. Goldiș, *Etimologicum Magnum Romaniae*, în *Foaia Diecesană*, 25, din 21 iun./3 iul., 1887 și urm.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Idem*, nr. 27, 5 iul.

¹¹ Vasile Goldiș, *Limba internațională volapiik*, în *Foaia Diecesană*, 12, 20 mart./1 apr., 1888.

categoric ideea înlocuirii ei cu una internațională. După ce-și informează auditorii și cititorii (subiectul fusese și tema unei conferințe în fața intelectualilor și elevilor din Caransebeș n.n.) despre preocupările unor filologi străini de a alcătui o limbă internațională pe care s-o vorbească întreaga omenire, Goldiș se exprimă astfel : „*Eu nu cred nici cît în izbucnirea acestei plăsmui, dar m-am interesat de ea ca de un lucru nou*”.¹² Reiese deci clar, că prin respingerea limbii internaționale volapiik, Vasile Goldiș are prilejul de a insista asupra necesității cultivării limbii române în școlile confesionale prigonite de autoritățile statului exploator. Românul nu va accepta niciodată să renunțe la limba sa maternă în care și-a scris nemuritoarele poezii Mihai Eminescu, este de părere Goldiș.¹³

Cu toate că slujba de profesor s-a arătat necesară și plăcută, Vasile Goldiș nu se simțea bine la Caransebeș. Toate preocupările lui se vor concentra înspre găsirea unor posibilități de a schimba locul și condițiile de activitate. Ce motive îl îndemnau pe Vasile Goldiș să plece din Caransebeș ne-o spune o scrisoare pe care el o adresează în 5 martie 1888, lui Gheorghe Barițiu, președintele „Astrei” din Sibiu.

Reproducem aici integral, textul scrisorii care este edificatoare în acest sens :¹⁴

*

*

„Prea stimate Domnule Barițiu,

Am înțeles că asociațiunea transilvană ar avea lipsă de profesori la școala de fete din Sibiu.

Subsemnatul poartă de mult dorul de a ajunge într-un mai mare centru cultural român și mai ales la Sibiu.

Drept aceea în cazul, că într-adevăr ar exista lipsă de această pricină, vin a-mi oferi modestele mele puteri pentru acest institut, rugându-vă să binevoiți în cazul amintit a face onoratului comitet al Asociațiunii cunoscut rugarea mea de a fi primit profesor la școala de fete din Sibiu a Asociațiunii.

Observ însă următoarele :

Eu sînt de 26 de ani, născut în comitatul Aradului, unde tatăl meu este și acum în comuna Cermeiu preot, gr(eco) ort(odox) român. Sînt în al doilea an profesor la Institutul Pedagogic din Caransebeș. Am absolvit gimnaziul în Arad, făcînd examenul de maturitate „*eximio modo*”. Universitatea am cercetat-o în Viena și în Pesta și am depus în răstimpurile prescrise de lege cele 3 examene pentru profesor dobîndind astfel aci alăturata „Diplomă de profesor”. La miliție am servit anul de

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Biblioteca Academiei R.S.R. Corespondența lui Gh. Barițiu cu Vasile Goldiș, manuscrise române, dos. nr. 1012, f. 94—97. Apud V. Molin, *op. cit.*, p. 698. 699.

voluntariu în Viena depunînd la finele anului examenul de oficer de rezervă în care calitate am fost apoi și numit prin actul adnex (anexat, n.n.). Voiesc a dovedi prin aceasta că în viața mea de pînă acum mi-a plăcut a-mi face datoria. Cum mă voi fi purtat aci în Caransebeș ca om privat și întrucît am satisfăcut calității mele de profesor — rog să vă adresați la cei competenți : la direcțiunea Institutului pedagogic și venerabilului consistor.

Pentru ce voiesc a merge de aci ?

1. Din motivul sus amintit. Pentru că ași dori să fiu într-un centru de cultură românească, căci am ambițiunea de a înainta în ale mele și aci nu sînt mijloace : societăți, biblioteci . . .

2. Pentru că existența nu-mi este pe deplin asigurată din cauza sărăciei în care se află dieceza Caransebeșului. De prezinte am 1 000 florini salariu. (anual n.n.)

În vederea acestor împrejurări, eu numai sub condițiunile următoare aș putea primi o catedră de profesor la școala amintită.

1. Să fiu numit de probă numai pe un an (dacă nu s-ar putea deodată definitiv), cu un salariu de 1 200 florini.

2. După un an să fiu numit definitiv cu salariu anual de 1 200 florini și quinquenale de 100 fl.

3. Să se asigure pensiunea (pensionarea n.n.).

4. De voi fi numit să mi se deie 100 fl. speze de călătorie și mutat.

5. Sînt de 4 luni însurat. Nevasta mea e pianistă foarte perfecționată. Aci are pe zi 3 lecțiuni de piano cîștigînd astfel 30 fl. pe lună. N-ar putea oare da lecțiuni de piano și la școala fetițelor ?

Numai dacă aceste condițiuni se pot îndeplini din partea onor Comitet, vă rog să se ieie hotărîrea oficioasă, altcum nici să nu între această rugare a mea la Comitet.

Vă rog domnule Barițiu să binevoiți a cvita pe o carte de corespondență primirea actelor adnexe și a mi le trimite cît se poate de grabă înapoi.

Caransebeș, la 5 martie 1888.

Vasile Goldiș, profesor"

*

* * *

Dacă Caransebeșul era neajutorat atunci în cele materiale și culturale, în schimb oferea chintesența tenacității pe tărîmul luptelor de rezistență național politică și de afirmare românească fără șovăire. Tocmai în anii prezenței lui Vasile Goldiș acolo (1886—1889) se desfășoară fazele culminante ale acțiunii dirze întreprinse de generalul Traian Doda, împotriva împilării și nesocotirii drepturilor românilor, ca națiune conlocuitoare în monarhie. Traian Doda, care considera cauza națională ca o chestiune de onoare, l-a avut apropiat pe Vasile Goldiș în frămîn-

tările lui, iar tânărul profesor participând la această fază epică, nu odată a subliniat că și-a făcut ucenicia politică în preajma generalului Doda „*ultimul mare grănicier*”. Firea lui receptivă, a asimilat desigur multe din învățămintele ce le-a putut culege și care vor fi contribuit la formarea sa ca bărbat politic înțelept și clarvăzător. De pe acum, tânărul profesor, numai în vîrstă de 26 de ani, va intra în arena luptelor politice pentru emanciparea poporului său și va fi însuflețit de ideile revoluției franceze din 1871: „*Revoluțiunea franceză a fost un adevărat uragan (care) a dat nutreț binedcător multor semințe nobile*”.¹⁵

În anul 1889, Vasile Goldiș va pleca din Caransebeș, dar nu la Sibiu, cum îi ceruse lui George Barițiu, ci la Brașov, oraș cu o veche și viguroasă tradiție românească, unde va funcționa ca profesor și se va afirma ca un om politic dîrz și clarvăzător, pînă în anul 1901, cînd la chemarea unchiului său Iosif Goldiș, ajuns episcop al Aradului se mută în orașul de pe Mureș.

Șederea lui Vasile Goldiș la Caransebeș a fost un popas trecător înspre poarta definitivării în cariera de profesor și de om politic. Cei trei ani de la catedra Institutului pedagogic din orașul Caransebeș, au fost desigur, ani de ședere agreabilă, cu voioșia anilor din tinerețe de care însuși Vasile Goldiș își va aminti la bătrînețe, cu duioșia omului copleșit de amintiri și plin de sensibilitate.¹⁶

AUS DER DIDAKTISCHEN UND PUBLISTISCHEN TÄTIGKEIT VON VASILE GOLDIȘ AN DER LEHRERBILDUNGSANSTALT ZU CARANSEBEȘ

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt die didaktische und publizistische Tätigkeit des bekannten Gelehrten und Patrioten Vasile Goldiș (1862—1934), die er zu Beginn seiner Karriere an der Lehrerbildungsanstalt zu Caransebeș entfaltet hat. Das Verdienst der Arbeit besteht darin, dass sie auf die tieferen Gründe hinweist, warum Vasile Goldiș sein ganzes Leben dem nationalen Befreiungskampf des rumänischen Volkes im österreich-ungarischen Kaiserreich hat.

¹⁵ Vasile Goldiș, *O alacere religioasă în revoluțiunea franceză*, în *Foia Dieceșană*, 51, 20 dec./1 ian. 1887/1888.

¹⁶ Pentru date mai ample privind personalitatea acestuia vezi lucrarea noastră, *Contribuția lui Vasile Goldiș la unirea Transilvaniei cu România*, în *Apulum*, X, 1972.

ZIARUL "FOAIA DE DUMINECĂ"

ELENA BORUGĂ

— Timișoara —

Ziarul „Foaia de duminică” a apărut la Timișoara între anii 1894—1898 ca supliment al ziarului „Dreptatea”.

Redactarea ei face parte din însăși programul ziarului „Dreptatea” care încă în primul său număr arăta că va da „un număr săptăminal pentru popor” cu scopul de a dezvolta în rindurile acestuia gustul de lectură, interesul pentru cauzele națiunii române, de a contribui la educarea politică, literară și economică a poporului nostru.¹

Aceasta era „Foaia de duminică” al cărei prim număr apare în ianuarie 1894.

Ziarul „Dreptatea” a apărut din necesitatea ce o simțeau românii bănățeni de a avea un cotidian de politică națională, de luptă pentru drepturile lor politice în cadrul Imperiului austro-ungar și a grupat în jurul său pe toți intelectualii români din Banat. În răstimpul de peste 4 ani cît a apărut „Dreptatea” și suplimentul ei, „Foaia de duminică”, ele au fost redactate de Cornel Diaconovich, dr. Valeriu Braniște, dr. George Candrea, David Voniga și Aurel Trifu.

Programul politic al ziarului „Dreptatea” era inspirat din programul stabilit în conferința de la 1881, cînd are loc unificarea politică a mișcării naționale prin crearea unui singur partid — Partidul național român.

În programul care și-l propune „Dreptatea”, se arată următoarele : „vom lucra ca lupta noastră să se extindă în cercuri cît mai largi și să trezim și dezvoltăm conștiința națională, vom căuta să strîngem rîndurile, ca toți românii fără deosebire de provincie, să lupte dimpreună, sub același stindard, cu aceleași mijloace : precum și scopul unul este. Vom căuta ca legătura dintre poporul nostru și celelalte popoare din țară să devină cît se poate de intimă, acțiunea acestor popoare să fie comună și unitară, ca să redăm patriei noastre caracterul poliglot în care șase popoare-și dezvoltă liber, fără să se jignească reciproc, individualitatea lor națională”².

Programul acesta moderat în care se sublinia că lupta se va duce cu „mijloace legale” și „în spirit adevărat constituțional” nu a fost respectat întotdeauna, dovadă fiind cele 23 de procese de presă pe care ziarul „Dreptatea” le-a avut de înfruntat datorită poziției sale dirze în

¹ *Dreptatea*, 25 dec. 1893/6 ian. 1894, Timișoara.

² *Ibidem*.

lupta hotărâtă pentru revendicările politice ale românilor³. Momentul apariției acestui mare cotidian este semnificativ deoarece coincide tocmai cu perioada mișcării memorandiste din anii 1892—1894 când intelectualitatea română și-a dat seama de necesitatea concentrării tuturor forțelor pentru apărarea a înșiși existenței etnice a românilor de aici, în momentul când era necesară tot mai mult demascarea sistemului dualist austro-ungar și a procedeelelor la care recurgea, în cadrul acestuia, clasele dominante din Ungaria (discriminări, corupție electorală, abuzuri administrative, procese, deznaționalizarea prin școală, depedarea de pământ a țărănimii, îngrădirea burgheziei naționalităților ș.a.).

Suplimentul „Dreptății”, „Foaia de duminică”, care apărea o dată pe săptămână și anume duminica, cuprindea, în cele 8 pagini ale sale, articole privind probleme politice, culturale, economice, anunțuri, reclame, relatări din presa vremii, corespondențe, culegeri de folclor, traduceri și literatură autohtonă.

Un răsunet deosebit l-a avut procesul Memorandumului în coloanele acestui supliment. Articolele pe această temă relatează amănunțit toate evenimentele petrecute în acel timp cu lămuririle necesare publicului cititor, arată starea de spirit a populației potrivnică procesului, relatează despre adunările de protest care aveau loc în Transilvania și România.

În articolul intitulat „Săptămîna patimilor” se dau indicații populației române de a merge în număr mare la Cluj în perioada când se ținea procesul pentru a sprijini comitetul național român deoarece acesta a acționat din voința și în numele națiunii române întregi și deci procesul este pornit contra poporului român. În articol se spunea : „Să fim mulți, să fim toți la un loc, ca lumea să ne vadă, lumea să ne creadă ! Mai bine loviți, închiși, morți, dară de drepturile limbei și existenței noastre naționale nu ne lăpădăm !”⁴.

Redînd atitudinea opiniei publice europene, ziarul arăta că aceasta califică procesul de la Cluj drept o rușine și „... hotărît că românii din Transilvania sînt scoși din lege ; ungurii sînt decîși a trata ca cu vitele cu aceste 3 milioane de oameni, cărora după ce li-au răpit deja toate drepturile politice îi despoaie astăzi de orice mijloace de apărare legală. Astfel de atentate se plătesc. Nimenea nu se va mira în Europa cînd acest popor prigonit, neavînd alte mijloace decît acela al revoluțiunei, va face, pentru a cuceri și el un loc la soare, aceea ce ungurii ei înșiși ... făcură la 1848 la strigătul lui Kossuth.”⁵

Sfidînd opinia publică, Tribunalul din Cluj îi condamnă pe acuzați, iar Curtea de Casație din Budapesta a întărit sentința de la Cluj. În articolul „Întemnițarea osîndiților noștri”, suplimentul relatează amănunțit

³ Dr. A Cosma-jr., *Istoria presei române din Banat*, Ed. IV, 1932, p. 56, Ed. Unirea Română, Timișoara.

⁴ *Foaia de duminică*, 16, 1894, Timișoara.

⁵ *Idem*, 30, 1894.

despre arestarea și trimiterea celor condamnați la închisorile de la Seghedin și Vaș.⁶

Publicul bănățean este informat și în continuare în legătură cu noile procese și condamnări împotriva celor care au fost la Cluj în zilele procesului, a celor care trimiteau scrisori și telegrame de încurajare celor închiși, despre situația din închisori și despre vizitele pe care le făceau celor închiși nu numai cei mai apropiați ci și zecile de țărani români care, de cele mai multe ori, aveau de suferit din această cauză.⁷

O altă problemă căreia i se dă amploare în coloanele ziarului este problema învățămîntului.

În articolul „Folosul învățaturii“, se arată că instrucțiunea este necesară poporului deoarece prin ea se fundează societățile libere pe cînd „... ignoranța în masă a unei națiuni este totodată și ocrotirea abuzurilor și cauza generatoare a mizeriei.“⁸

Într-un alt articol, „Prigonirea școalelor noastre confesionale“, ziarul pune problema necesității luptei pentru apărarea existenței școlilor confesionale deoarece guvernul maghiar a hotărît să înființeze școli comunale de stat și în comunele cu populație în majoritate română⁹. Deoarece în școlile comunale de stat limba de predare este maghiara, poporul se vede lipsit încă de un drept al său, acela de a avea școala în limba sa. Hotărîrea guvernului a fost primită de populație cu proteste.

Seria de articole pe această temă are o concluzie comună: necesitatea luptei împotriva încercărilor autorităților de deznaționalizare a populației române prin școală. !

Articolul „Să ne înființăm școale“ face între altele constatarea că în întreg Banat nu există nici o școală mai înaltă pentru fete în limba română¹⁰. Deoarece statul nu are interesul să se ocupe de această problemă, este deci necesar ca prin efortul propriu al populației române să se ridice astfel de școli ca fetele să nu mai fie trimise la școli străine unde se înstrăinează cu totul de viața românească.

Într-un alt articol „La afacerile noastre școlare“, se insistă de asemenea pentru necesitatea înființării unor gimnazii de băieți și de fete în care să se predea în limba română, arătîndu-se că la gimnaziile din Timișoara și din Lugoj sînt catedre pentru limba română însă sînt prea puține pentru ca tineretul român să învețe fundamental limba românească. Articolul mai salută inițiativa de la școala civilă din Caransebeș unde s-a început propunerea limbii române suplimentar și deci fără ca cel ce o propune să primească salariu.¹¹

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Idem*, nr. 32, 34, 36, 38 din 1894 și 30, 31, 32 din 1895, 6 din 1896.

⁸ *Idem*, 32, 1894.

⁹ *Idem*, 33, 1894.

¹⁰ *Idem*, 8, 1895.

¹¹ *Idem*, 14, 1895.

În ceea ce privește ținta instrucțiunii și educației școlare, în articolul „N-ai carte n-ai parte”, se arată că aceasta trebuie să fie „... deșteptarea poporului, să-l învețe a-și cunoaște și iubi neamul, a-și cunoaște și apăra drepturile.”¹²

Poziția dîră pe care s-au situat redactorii ziarului „Dreptatea” și ai „Foi de duminică”, îndeosebi în apărarea cauzei românilor în procesul Memorandumului și în apărarea autonomiei școlilor confesionale, împotriva politicii de deznaționalizare dusă de autorități, le-a atras un șir continuu de procese de presă.

În articolul „Procesul de presă al Dreptății”, după ce se arată că redactorul acestui ziar, dr. Valeriu Braniște a fost condamnat de Tribunalul din Timișoara la 2 ani închisoare și 1 300 florini pedeapsă în bani, se constată că autoritățile din nou nu vor să recunoască poporul român și să știe de dorințele și durerile sale. Procedeele la care a recurs procurorul în acest proces de presă, cum ar fi intriga, batjocura neîntemeiată, minciuna nu puteau să statornicească adevărul și să înrădăcineze respectul față de lege. De aceea, părerea autorului articolului este că acesta nu a lucrat „... după dorința și în numele poporului maghiar. Poporul maghiar este cu mult mai bun și mai nevinovat decît să ardă de setea urii și a răzbunării. Și poporul maghiar este în multe privințe tocmai așa de necăjit și de amărît ca și poporul român și nu are nici voia, nici răgaz să umble cu specule blăstămate cum o fac aceasta renegații semănători de ceartă și vrajbă.

Poporul român și cel maghiar au trăit în pace multe sute de ani și vreau să trăiască așa și în viitoriu și totdeauna. Dacă aceasta nu se va putea, atunci nu poporul român va fi de vină ci alții.

De vină vor fi aceia care își închipuie că ei sînt buni de faguri iară poporul țării numai de jug și de rug”.¹³

Într-un alt articol, „La procesul de presă al Dreptății”, sînt publicate dezbaterile din timpul procesului. Răspunzînd la acuzațiile care i s-au adus, dr. Valeriu Braniște arată că el nu-și recunoaște nici o vină din cele ce i s-au adus drept acuzații. Fiind învinuit că face agitație împotriva integrității statului și că a glorificat niște „criminali”, V. Braniște arată că aceste acuzații sînt o calomnie pentru că el luptă împotriva acelor care trezesc ură între naționalități, iar în ceea ce privește glorificarea unor personalități, acestea nu sînt niște criminali cum sînt calificați de tribunal ci sînt mandatarii legali ai poporului român care în vremuri grele și-au îndeplinit mandatul primit de la popor. Apoi, revenind la această problemă, Braniște spune: „nu permit nimănui să mă insuie în sentimentele mele. Eu stimez la fiecare popor tradițiunile și pietatea față de eroii săi naționali, fiindcă acel popor care nu ține la tradițiunile sale strămoșești și nu-și venerază memoria eroilor săi naționali este pentru mine un popor decăzut ... Dar tocmai precum stimez eu la alte popoare acest sentiment, pretind de la fiecare om cîstit să stimeze și pietatea

¹² *Idem*, 39, 1895.

¹³ *Idem*, 52, 1894.

noastră, cu care datorim eroilor naționali, cum e un Horia și un Iancu. În chestiunea acestor sentimente nu admit nici o critică, cu atât mai puțin însă din partea unui procuror.”¹⁴

În ceea ce privește acuzația de instigare la revoltă, V. Braniște arată că el nu amenință cu aceasta, ci doar pune în vedere deținătorilor puterii de stat urmările nefaste ale politicii lor și nu dorește ca „... să se repete acel moment sîngeros în istoria patriei noastre, cînd poporul schingiuit și maltratat pîn'la os va căuta însuși să-și facă dreptate.”

În răspunsul său, Braniște atinge și problema școlilor arătînd că populația nu primește cu bucurie înființarea școlilor de stat deoarece nu există nici o școală cu limba de predare română, slovacă sau sîrbă.¹⁴

Procesul intentat lui V. Braniște este urmat de procesul redactorilor ce îi urmează la conducerea „Dreptății”, dr. George Candrea și David Voniga și care sînt de asemenea condamnați.

Publicînd sentința în procesul de presă contra ziarului „Dreptatea” și a noului ei redactor, dr. George Candrea, „Foaia de duminică” face constatarea că stăpînirea ar trebui să observe că pe terenul administrației juridice procedura în afacerile de presă este doar o cirpoceală goală. Nu există o lege a presei decît una învechită din anii 1847/48, plină de contradicții și dispoziții cu mai multe înțelesuri. Ziarul cere ca autoritățile să țină seama de faptul că cererile românilor semnalate în presă sînt juste întrucît nu există libertate de mișcare sau acțiune politică națională în afară de dieta țării, iar în dietă nu au posibilitatea de a intra românii cu programul lor național, nu există nici o garanție în privința autonomiei bisericești, nu există nici un institut mai înalt de cultură în limba română susținut de către stat și nici măcar permisiunea de a-l crea și susține pe cheltuiala românilor.¹⁵

În coloanele ziarului „Foaia de duminică”, sînt prezentate o serie de orașe atît din punct de vedere edilitar cît și al importanței pe plan istoric și cultural, cum sînt Sibiu, Brașov, Năsăud, sau altele, importante prin poziția lor geografică, prin frumusețile lor naturale cum sînt, Turnu Roșu, Dunărea la Cazane etc.¹⁶

De asemenea, sînt prezentate o serie de personalități din istoria națională sau din viața culturală în articole, bucăți literare sau poezii, cum sînt : George Barițiu, Eftimie Murgu, Ioan Rațiu, Traian Doda, Vasile Lucaciuc ș.a.¹⁷

În perioada cînd clasele dominante ungare au început pregătirile pentru sărbătorirea cu mult fast a aniversării unui mileniu de la descălecarea ungarilor pe pămîntul Pannoniei, ziarul „Foaia de duminică” ia poziție hotărîtă față de această sărbătorire deoarece clasele dominante

¹⁴ *Idem*, 53, 1894.

¹⁵ *Idem*, 20, 1896.

¹⁶ *Idem*, nr. 5, 6, 7, 10, 11, 14 din 1894.

¹⁷ *Idem*, nr. 2, 36, 38 din 1894 și 2, 22 din 1895.

maghiare voiau, cu această ocazie, să releve în fața Europei nu numai vechimea ungarilor ci să și demonstreze că popoarele nemaghiare de sub coroana sfântului Ștefan sint strâns unite și mulțumite într-o națiune politică maghiară.

În articolul „Pace milenară”, autorul se întreabă dacă pacea aceasta poate fi adevărată sau doar o amăgire. Răspunsul îl dă prin demascarea politicii reacționare a guvernului ungar, a inegalității sociale și naționale care dăinuie în Ungaria aristocratică.¹⁸

Prin articolul „Să stăm acasă”, ziarul dă indicații publicului să nu participe la serbările mileniului¹⁹, iar în cel intitulat „Ce zic frații noștri despre mileniu?”, redă spicuiuri din presa din România.²⁰

În articolul „Serbările milenare” se arată că prin acestea aristocrația ungară vrea să demonstreze existența doar a națiunii politice maghiare, or „... această țară pe care ei o numesc a lor e și a noastră, și noi ne-am vărsat sîngele pentru ea.”²¹

Cred că nu întîmplător în toată perioada cît au durat pregătirile și serbările mileniului, ziarul publică rubrica „Povestiri istorice” — o scurtă istorie a poporului român începînd cu strămoșii noștri dacii, apoi luptele cu romanii și romanizarea Daciei, popoarele migratoare unde insistă asupra așezării ungarilor în Cimpia Pannoniei. O prezentare mai amănunțită se dă luptelor duse de Mihai Viteazul, răscaloii țăranilor de sub Horia Cloșca și Crișan și revoluției de la 1848.

O serie de articole publicate în „Foaia de duminică” prezintă interes prin importanța problemei pe care o pun și anume aceea a „asocierilor” sau „tovărășiilor” agricole. În articolul „Cum să scăpăm de sărăcie?” autorul arată cum trebuie organizate aceste asocieri. O astfel de asociere trebuie să cuprindă țăranii dintr-un sat care prin contribuția lor să constituie un fond din care să se cumpere unelte și mașini agricole care vor fi folosite în comun, trebuie să asigure o rezervă de bani și produse pentru a avea în caz de nevoie.²² În alt articol, intitulat „Însoțiri rurale” se arată că este necesar ca aceste asocieri să aibe statute care vor fi subscrise de fiecare membru. Conducerea trebuie să fie formată dintr-un președinte și un casier dintre care numai casierul să fie retribuit cu salariu. Organul suprem care ia hotărîrile este adunarea generală: „Peste tot apoi e adunarea generală care se compune din toți membrii și care e așa zicînd, domnul cel mai mare care are să supravegheze toată lucrarea însoțirii.”²³

Un spațiu larg este acordat în coloanele ziarului problemelor economice. În fiecare număr, la rubrica „Economia”, sint publicate adevărate lecții de economie, în special privitoare la agricultură.

¹⁸ *Idem*, 2, 1896.

¹⁹ *Idem*, 10, 1896.

²⁰ *Idem*, 13, 1896.

²¹ *Idem*, 17, 1896.

²² *Idem*, 16, 1896.

²³ *Idem*, 21, 1895.

Desigur, prin cele prezentate, nu am epuizat întregul conținut tematic al articolelor cuprinse în ziarul „Foaia de duminică“. Acesta este mult mai vast și consider că atât ziarul „Dreptatea“ cât și suplimentul său „Foaia de duminică“ și-au adus o contribuție însemnată la educarea politico-culturală a populației de pe aceste meleaguri în perioada respectivă.

DIE ZEITUNG "FOAIA DE DUMINECĂ" (SONNTAGSBLATT)

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit wird der Inhalt der Zeitung „Foaia de duminică“, welche zwischen den Jahren 1894—1898 als Beilage der Zeitung „Dreptatea“ (Gerechtigkeit) in Timișoara erschienen ist, zusammenfassend behandelt.

Die Zeitung enthielt politische, wirtschaftliche und schriftstellerische Artikeln. Unter diesen werden besonders diejenigen mit politischem Inhalt für eine nationale Befreiung (die Haltung der Zeitung dem Memorandums-Prozess gegenüber, die für die Autonomie der rumänischen konfessionellen Schulen eröffnete Bewegung, Presse-Verhandlungen usw.).

ASPECTE ALE LUPTEI REVOLUȚIONARE DESFĂȘURATĂ DE MUNCITORII REȘIȚENI ÎN ANUL 1919

V. ZABERCA

—Reșița —

Adâncirea contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc, cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației materiale a maselor largi populare, precum și influența conjuncturii internaționale, au determinat în anii 1918—1921 o creștere impetuoasă a avântului și combativității revoluționare a maselor muncitoare, care doreau ca desăvârșirea unității politice a statului român să fie însoțită de transformări radicale menite să ducă la democratizarea vieții de stat.

În primele luni ale anului 1919, s-a înregistrat o perioadă de refacere a forțelor muncitorești. După această etapă de refacere, lupta revoluționară va crește în amploare, fiind însoțită de creșterea maturității mișcării muncitorești, de o accentuare a caracterului ei politic. Acțiunile de luptă din această perioadă au îmbrăcat cele mai diverse forme: memorii înaintate de delegați aleși de muncitori conducerilor întreprinderilor, manifestații, demonstrații de stradă, greve, etc.¹

Strins legată de activitatea revoluționară din întreaga țară, lupta oamenilor muncii din Reșița a cunoscut în anii imediat următori primului război mondial o continuă întărire.

La sfârșitul lunii februarie 1919, zeci de muncitori reșițeni conduși de militanții revoluționari în frunte cu Roth Rudolf, membru al grupului comunist, au manifestat pe străzile Reșiței pentru un salariu mai bun și pentru reîntoarcerea la muncă în uzină.²

În ciuda arestărilor masive care au urmat acestei demonstrații la 27 martie 1919, membrii grupului comunist din oraș au organizat o puternică manifestație contra conducerii comunale. Cuprinse de panică, și pentru a pune capăt agitațiilor, autoritățile locale au fost nevoite să facă promisiuni privind revendicările prezentate.³

Cu deosebită putere s-a manifestat solidaritatea proletară cu prilejul aniversării zilei de 1 Mai. Alături de muncitorii din celelalte orașe ale țării, muncitorii reșițeni au demonstrat pentru drepturi economice și

¹ Reșița. *Istorie și contemporaneitate*, Reșița, 1971, p. 93.

² E. Cimponieru, *Reșița luptătoare. Din istoria mișcării muncitorești reșițene în perioada dintre cele două războaie mondiale*, București, 1966, p. 47—48.

³ W. Marin, I. Munleanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, p. 189.

libertăți democratice, pentru solidaritatea mișcării muncitorești internaționale.⁴ Această acțiune este consemnată în ziarul local al vremii, care arată că muncitorii demonstau cu drapele roșii și pancarte, strigând lozinci revoluționare în limbile română, germană și maghiară.⁵

În anul 1919, șomajul mizeria și foametea au luat proporții la Reșița, ceea ce a dus la agravarea situației muncitorilor. În aceste împrejurări, muncitorii reșițeni sub conducerea elementelor revoluționare, dintre care multe erau încadrate în grupul comunist, și-au intensificat activitatea. Astfel, într-un raport referitor la situația existentă în Reșița, comandantul companiei de jandarmi, căpitanul Bucșa, arată că în urma ciocnirilor dintre muncitori și jandarmi, caporalul Marcu Nicolae a fost împușcat.⁶ În același raport se menționează că la 16 iunie 1919 a avut loc la Reșița o mare adunare socialistă, aceasta fiind generată de lipsa de alimente și după toate probabilitățile „va fi urmată de o grevă.”⁷ În general e imposibil a menține ordinea în teritoriul acela, mai cu seamă în Reșița, Anina și lângă frontiera sârbească cu efectivul care stă la dispoziție, deoarece trupele franceze de acolo rămân indiferente față de orice mișcare a muncitorilor, care sînt organizați și foarte bine înarmați... În consecință am onoarea a Vă ruga, să binevoiți, ca din partea francezilor sau ce ar fi mai corespunzător, prin trupe române, să se ia toate măsurile necesare pentru dezarmarea muncitorilor... în teritoriul aparținător jandarmeriei noastre.”⁸

La 3 iunie 1919 au sosit la Reșița, împreună cu 20 de jandarmi, reprezentanții autorităților românești, primpretorul C. Groșorean și subprefectul Băltescu pentru a prelua „imperiul în plasa Reșița”.⁹ Referindu-se la starea de spirit existentă în oraș, primpretorul C. Groșorean afirmă că era „o stare tot critică în mijlocul miilor de muncitori bolșevizați cu 20 de jandarmi și cu o armată de 50 de oameni indolenți și indiferenți față de frământările noastre.”¹⁰

Dintr-un raport al Jandarmeriei — din 25 iunie 1919 — adresat Preșidenției Consiliului Dirigent, aflăm că stabilimentele industriale și comerciale din Reșița sînt în mîna unor elemente „suspecte”, fiind „toate cîte un cuib al comunsimului. Muncitorii organizați prevăzuți cu arme și chiar mitraliere ; o dezarmare radicală este o necesitate imperativă și

⁴ C. Cușnir-Mihailovici, Fl. Dragne, Gh. Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, București, 1971, p. 191.

⁵ *Reschitzzer Zeitung*, 4 mai 1919.

⁶ M.J.R., arhivă, nr. inv. 27/fotocopii — Raport al companiei de jandarmi Timiș din 18 iunie 1919.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ M.J.R., arhivă, fond. C. Groșorean, doc., nr. inv., 1 500, 11 februarie 1921, fila 1. Documentul citat este o informare oficială adresată de subprefectul C. Groșorean prefectului județului Caraș-Severin, cu referire la istoricul instaurării administrației românești în Reșița.

¹⁰ *Ibidem*.

urgentă." ¹¹ Ca urmare a acestei situații, la 10 iulie 1919, prefectul județului Caraș-Severin, Gh. Dobrin, primește dispoziție din partea Consiliului Dirigent de a grăbi luarea unor măsuri. ¹²

Măsurile represive luate n-au putut împiedica activitatea revoluționară a muncitorimii reșițene, care va organiza în lunile următoare o serie de acțiuni revendicative, adunări și manifestații. În general, grevele din a doua parte a anului 1919, s-au caracterizat printr-o durată și combativitate puțin cunoscute până atunci, obiectivele lor fiind atât de natură economică cât și politică. ¹³

După izbucnirea revoluției proletare din Ungaria, grupul comunist din Reșița a organizat numeroase acțiuni de solidaritate cu lupta proletariatului maghiar, acțiuni concretizate prin trimiterea de voluntari pentru armata revoluționară precum și prin puternice demonstrații cu prilejul zilei de 1 Mai. ¹⁴ Muncitorii reșițeni au participat — la 21 iulie — la greva demonstrativă inițiată pe plan european de Internaționala Comunistă, îndreptată împotriva intervenției forțelor contrarevoluționare pentru a distruge Rusia Sovietică și a înăbuși revoluția proletară din Ungaria. ¹⁴

Hotărâți să contribuie la apărarea puterii proletare din țara vecină, muncitorii din Reșița vor organiza noi acțiuni în cursul lunii iulie. „În ziua de 28/ori 29/iulie (sic) dimineața la orele 9... uzinele au sistat lucrul și s-a decretat grevă generală.” ¹⁵ În semn de solidaritate cu greviștii, funcționarii poștei au părăsit locul de muncă, întrerupând în felul acesta legătura telefonică cu sediul prefecturii aflat la Lugoj. La această grevă a participat un număr însemnat de muncitori, lucru remarcat de primpretorul C. Grofșorean atunci când vorbește despre „marea de muncitori bolșevizați” care au fost antrenați în această acțiune. ¹⁶

Pentru a înăbuși greva, autoritățile locale au trecut la măsuri severe punând sub pază oficiul poștal și gara, solicitând în același timp trimiterea a 100 de jandarmi de la Lugoj.

Acțiunile revendicative, adunările și manifestațiile organizate de muncitori în oraș, au stîrnit ura și teama autorităților locale, care, în lunile următoare vor dezlănțui teroarea, încercînd să distrugă organizațiile muncitorești, pentru a da o lovitură serioasă activității revoluționare. Astfel, la sfîrșitul lunii iulie și începutul lunii august 1919, au fost dizolvate sfaturile muncitorești, iar la 20 septembrie în același an, printr-o ordonanță a comandantului garnizoanei din Reșița s-a interzis circulația populației pe străzi după ora 20, precum și toate întrunirile. ¹⁷ În

¹¹ M.J.R., arhivă, nr. inv., 29/fotocopii, Raport adresat Consiliului Dirigent, 25 iunie 1919.

¹² M.J.R., arhivă, nr. inv., 41/fotocopii. Adresă către prefectul județului Caraș-Severin, 10 iulie 1919.

¹³ *Reșița. Istorie și...*, p. 94.

¹⁴ *Uzinele Reșița în anii...*, p. 92.

¹⁵ M.J.R., arhivă, doc. nr. inv. 1 500, 11 februarie 1921, f. 3.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Reșița. Istorie și...*, p. 94.

luna octombrie s-au efectuate numeroase percheziții în casele orașului, pentru a aduna armele deținute de populație.¹⁸

Măsurile represive luate de autorități n-au putut stăvili avântul revoluționar al maselor de muncitori reșițeni, care, începînd din primăvara anului 1920, își vor intensifica lupta participînd la numeroase acțiuni cu caracter local, precum și la acțiuni de amploare, cum s-a întîmplat în octombrie 1920 cu ocazia grevei generale.

ASPECTS OF THE RESITA WORKERS' REVOLUTIONARY STRUGGLES IN 1919

(Summary)

As a result of the antipopular policy of the ruling circles, the heroic struggles of the Romanian working-class increased and reached its climax in the general strike all over the country and the transformation of the Socialist Party into the Communist Party. The working-masses of Reșița took part in these great revolutionary battles, organizing numerous demonstrations and strikes for social progress, liberty and fraternity with the Hungarian revolutionaries.

The present work is meant to present some aspect of the revolutionary activity of the working-masses in Reșița in 1919, their struggle against their exploiters for the revolutionary transformation of the society.

¹⁸ E. Cimponieru, *op. cit.*, p. 52.

ASPECTE PRIVIND RADICALIZAREA POLITICĂ A ȚĂRĂNIMII DIN BANAT ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE 1929 — 1933

IOAN MUNTEANU

— Timișoara —

Declanșarea crizei economice în România și desfășurarea ei pe fondul crizei generale a capitalismului, cât și politica cercurilor dominante din acești ani, au determinat o accentuare a exploatării maselor largi muncitoare. Promisiunile demagogice făcute țărănimii de conducătorii P.N.Ț. în anii opoziției n-au fost respectate de guvernele acestui partid în perioada crizei, manifestându-se clar orientarea lor spre acțiuni menite să apere interesele claselor dominante.

Intensificarea exploatării maselor muncitoare de la sate, agravarea situației lor materiale au determinat sporirea nemulțumirilor țărănimii față de politica cercurilor conducătoare burgheze. Grupuri sociale tot mai cuprinzătoare se vor desprinde de sub influența partidelor politice burgheze și se vor îndrepta spre forțele democratice ale societății românești.

Documentele timpului reliefează convingător faptul că lupta țărănimii bănățene împotriva exploatării capitaliste s-a împletit strâns cu un proces de radicalizare politică a populației sărace de la sate. Se manifestă, evident, o accentuare a neîncrederii țăranilor în promisiunile partidelor burgheziei, a conducătorilor acestora. Ziarul „Țara”, reproducând declarațiile unui grup de țărani din Comoriștea Carașului, remarcă în 1932: „Toate guvernele n-au făcut nimic pentru țărani, toate guvernele nu vor altceva decât să împileze pe țărani”. Țăranii — relatea ziarul — s-au pronunțat pentru organizarea lor într-un partid politic împotriva burgheziei, de extrema stângă.¹ În timpul campaniilor electorale, o serie de frunzași ai partidelor burgheze au fost primiți cu ostilitate sau răceală de populația de la sate. De pildă, candidatului P.N.Ț. pe lista parlamentară i s-a făcut la Vărădia o primire cu totul ostilă.²

La Comloș, unii conducători național-țărăniști veniți în propagandă electorală „au fost primiți cu proteste și strigăte de revoltă”.³ În comuna Banloc, reprezentării P.N.Ț. au fost primiți — în decembrie 1933 — cu huiduieli de către țărani. Primirea ce s-a făcut național-țără-

¹ Țara, I, 2, 30 septembrie 1932, p. 4.

² Unirea Română, I, 6, 4 iunie 1931, p. 1.

³ Țara, II, 105, 14 decembrie 1933, p. 2.

niștilor în această localitate — sublinia ziarul *Unirea Română* — „a fost de la sine pornită, ca un motiv de răzbunare a suferințelor și umilințelor pricinuite”.⁴ Anii de opoziție nu au dus însă nici la câștigarea popularității de către liberali în masa țărănimii, așa după cum sperau conducătorii acestui partid. De pildă, la întrunirea P. N. Liberal din comuna Jebel „țărani s-au arătat foarte pasivi față de promisiunile acestora”.⁵

În schimb, reprezentanții și candidații unor grupări politice cu orientare democratică, cum au fost de pildă B.M.Ț., Blocul cetățenesc-democrat, erau așteptați cu simpatie de cea mai mare parte a țărănimii bănățene. În timpul campaniei electorale pentru alegerile comunale din martie 1930, reprezentanții Blocului cetățenesc-democrat au fost întimpinați „pretutindeni cu însuflețire din partea populației, care își manifesta toată încrederea față de programul blocului. Întreaga populație așteaptă cu nerăbdare ziua alegerii ca să înlăture din primărie politica de partid foarte dăunătoare, întronindu-se cinstea, munca și legalitatea”.⁶ Aceeași atitudine a manifestat-o țărănimea dintr-o serie de localități bănățene cu prilejul campaniei electorale din 1931 față de candidații B.M.Ț.⁷

Radicalizarea politică a țărănimii bănățene, sporirea neîncrederii sale în promisiunile și politica partidelor burghezo-moșierești au determinat profunde frământări în cadrul organizațiilor locale ale acestor partide.

Măsurile antipopulare pe care le-au luat fruntașii P.N.Ț. în anii de guvernare au provocat o vie nemulțumire în rîndul țărănimii din SV României.

Pe măsură ce guvernarea național-țărănistă își demasca — prin acțiunile întreprinse — caracterul său antițărănesc, pături tot mai largi ale populației de la sate își pierd încredere în acest partid. Speranțele pe care unii țărani bănățeni — înșelați de promisiunile demagogice ale conducătorilor P.N.Ț. — și le-au pus în guvernarea acestui partid, s-au destrămat destul de repede. Este semnificativ, în această privință, memoriul înaintat la 6 martie 1929 de mai mulți locuitori ai comunei Pustiniș prefecturii județene Timiș-Torontal: „Trăit-am zile grele și amare sub regimul unguresc, cînd bietul român cinstit nu a avut nici o trecere la autorități ... durere, și atunci ne-au stăpînit tot acești oameni, tot aceste familii care ne domnesc și acum în sat ... toți acești oameni s-au știut bine învîrți și au intrat cînd la averescani, cînd la liberali în partid numai să se suțină la conducere ... noi am așteptat ziua învierii, dar durere că pentru noi încă n-a sosit acea zi mare”.⁸

⁴ *Unirea Română*, III, 671, 2 decembrie 1933, p. 5.

⁵ *Idem*, III, 640, 2 noiembrie 1933, p. 3.

⁶ *Voința poporului*, VIII, 48, 28 februarie 1930, p. 1.

⁷ A.S.T., fond, „Directorat. VII Minister.”, dosar 86/1931, f. 71.

⁸ *Idem*, fond „Prefect, jud. Timiș-Torontal”, dosar 37/1929.

Aceeași atitudine și stare de spirit o desprindem și din memoriul adresat de numeroși săteni din Giroc tot prefecturii județului Timiș-Torontal în aprilie 1929: „Credeam că zilele de astăzi vor fi cu mult mai satisfăcătoare în privința dreptății, sub noua și mult așteptată conducere. Constatăm însă cu durere că forurile superioare nu respectă legea pentru Unificarea Administrativă pe deplin ... Vedem cu ochii că dl. pretor calcă legea sub picioare”⁹.

Subliniind aceeași stare de spirit în rîndul sătenilor din județul Caraș, ziarul „Tribuna Banatului” relatează: „Credința poporului că dacă „democrația” și legalitatea va conduce destinele țării, vom trăi zile de aur, s-a spulberat în scurt timp după venirea actualului guvern la putere. Nerealizarea făgăduielilor prea multe au fost destulă dovadă... ca să servească țăranilor drept motiv de dezamăgire și neîncredere. Problemele zilei, mereu mai grele, au smuls din credul plugarilor și ultima speranță în fericirea zilei lui de azi, astfel că azi mai bine ca oricînd altădată... își dau perfect de bine seama că nici acest partid politic nu întrece celelalte partide cu calități distinse... Decepția țăranilor e generală și acest fenomen îl poți observa chiar și pe fața celui mai înflăcărat aderent al regimului”¹⁰.

Lipsa de încredere a țărănimii în politica și conducerea P.N.Ț. va fi una din cauzele principale a înlăturării acestui partid de la guvern în 1931 (aprilie). Recunoaște acest lucru chiar I. Mihalache la Congresul organizației național-țăraniste din județul Severin (noiembrie 1931). Explicînd demisia guvernului național-țăranesc, Mihalache s-a adresat țăranilor prezenți la acea adunare: „Dacă am fi simțit scaunul solid așezat pe bază, noi n-am fi plecat. Dar nu ne-am simțit siguri de sprijinul dumneavoastră...”¹¹.

Neîncrederea tot mai des și vizibil manifestată de țărănimea față de conducerea și măsurile întreprinse de P.N.Ț., au determinat profunde frămîntări, dezbinări și chiar destrămarea unor organizații de la sate ale acestui partid. În cursul anului 1933 disensiunile din cadrul organizațiilor național-țăraniste bănățene se vor adînci și datorită orientării unor conducători ai acestui partid spre idei social-naționaliste (fasciste). Reacționînd împotriva acestor tendințe, tineretul național-țăranist din Banat a trimis în toamna anului 1933 un memoriu critic guvernului Vaida.

Aceleași puternice frămîntări le-au înregistrat organizațiile liberalilor din Banat. La mijlocul anului 1932, P.N.L. din Banat era zdruncinat de grave dezbinări. Neînțelegerile dintre conducătorii locali ai liberalilor erau izvorîte din interese materiale particulare sau din tendințele de a ocupa posturi mai importante în cadrul partidului. La baza acestor frămîntări stătea însă pierderea încrederii membrilor de rînd în conducerea și promisiunile acestui partid. Semnificativă în această privință este scri-

⁹ *Ibidem*, dosar 34/1929.

¹⁰ *Tribuna Banatului*, IV, 20, 15 septembrie 1929, p. 1.

¹¹ *Voința Banatului*, XI, 50, 27 noiembrie 1931, p. 3.

soarea trimisă ziarului „Drapelul” de un țăran, membru al P.N.L.: „Au fost dintre noi oameni cari am avut treburi cu tribunalul și judecătoriile din Timișoara. Noi ca membri ai partidului ne-am dus la domnii avocați ai partidului, fiindcă ni se spusese pe vremurile propagandei electorale că noi, membrii, dacă venim la Timișoara... găsim pe dl. (...) care-le este avocatul clubului. Dar când am vorbit cu dumnealui s-a schimbat povestea și ne-a luat șapte piei pentru cea mai mică intervenție ...”¹²

Și în cadrul partidului maghiar din Banat exista în 1932 o atmosferă încărcată. Nemulțumirea țăranimii va determina și aici disensiuni, frământări. „Acțiunea a început de la țăranii unguri — se arată într-un articol publicat de ziarul „Unirea Română” — *Ei pretind purificarea cadrelor partidului*... Acum câteva luni mai multe delegații de țărani unguri din Banat s-au prezentat președintelui partidului și i s-au plins de unele neajunsuri pe cari le suferă din partea actualilor conducători. Printre aceste plângeri este și aceea a desconsiderării păturii țărănești. Țăranii sînt buni — spuneau delegațiile — numai pentru a-și da voturile, iar partidul în schimb îi desconsiderază și nu-și aduce aminte de ei decît în preajma alegerilor”¹³.

Organizațiile locale ale Partidului Țărănesc din Banat au cunoscut același zbucium în anii crizei economice. În cadrul lor, membrii de rînd, țăranii îndeosebi, manifestau o orientare tot mai pregnant spre stînga, antifascistă. La Congresul acestui partid (29 iunie 1933 la Timișoara), s-a arătat deschis nemulțumirea față de conducerea partidului „care a deviat de la adevăratele principii democratice”¹⁴. S-a hotărît de aceea ieșirea din Partidul Țărănesc și întemeierea Partidului Țărănesc Independent, a cărui activitate se va extinde în lunile următoare, cuprinzînd șase județe.

Cu privire la orientarea acestui nou partid țăărănesc, este semnificativ „actul de constituire” al organizației sale din județul Caraș în care se prevedea: „organizația plugarilor va fi un instrument de luptă democratică, legală și constituțională, avînd în vedere interesele superioare ale plugărimii, înlăturarea parazitismului politic și a parazitismului financiar cari rod azi temeliile statului românesc ...”¹⁵. Orientarea sa democratică va fi susținută și de legăturile pe care le-a avut încă de la întemeierea sa cu Frontul Plugarilor¹⁶.

Adîncirea procesului de radicalizare politică a țăărănimii din SV România ne este dovedit convingător și de faptul că încă în luna martie 1933 — la numai două luni de la întemeierea Frontului Plugarilor în județul Hunedoara — s-au înființat organizații ale acestei importante

¹² *Drapelul*, III, 36, 4 septembrie 1932, p. 3.

¹³ *Unirea Română*, II, 190, 15 ianuarie 1932.

¹⁴ *Întrăpirea*, I, 8, 10 iulie 1933.

¹⁵ *Lumina Carașului*, V, 226—227, 30 iulie 1933, p. 3.

¹⁶ Vezi W. Marin, Gh. Oancea, „Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat”, Timișoara, 1971, p. 102—103.

grupări politice democratice în județele Caraș, Severin și Arad. Cu prilejul unor întruniri ținute în localitățile Făget, Caransebeș, Birchiș etc., țăranii au hotărât să părăsească Liga Agrară (condusă de G. Garoflid) și să se înscrie în Frontul Plugarilor¹⁷. În alte localități bănățene, țăranimea a ieșit din organizațiile Partidului Țărănesc și național-țăraniste aderând la aceeași organizație democratică¹⁸.

De altfel, accentuarea orientării țăranimii bănățene spre forțele democratice este pregnant reliefată și de atitudinea pe care a avut-o — cu multe prilejuri — față de organizațiile politice de extremă dreaptă. Un fapt petrecut în iunie 1933 în localitatea Cheri (jud. Arad) denotă clar că aceste organizații nu se bucurau de simpatie în rîndul majorității țăranilor. Aici s-a ajuns la o violentă ciocnire între un grup de 15 legionari și săteni. „Echipa morții” cum s-au autodenumit cei 15 legionari veniți în propagandă electorală, au refuzat să dea ascultare autorităților comunale. În cursul ciocnirii, 5 membrii ai Gărzii de Fier au fost grav răniți de sătenii ce au sărit asupra lor cu ciomegele¹⁹.

Lipsa de popularitate a Gărzii de Fier în satele bănățene în anii crizei economice este reliefată și în referatul poliției din Lugoj (26 noiembrie 1933). Cu privire la influența legionarilor în satele județului Severin, în referat se sublinia: „Nu s-a constatat nimica în județ. Este inexistentă”²⁰.

Ca urmare a orientării tot mai pronunțate în spre curențele de extremă dreaptă a conducătorilor partidului liberal-georgist, numeroase organizații locale de la sate se vor dizolva în anul 1933. De fapt, în județul Severin acest partid era ca și inexistent, iar în județul Caraș multe organizații se vor destrăma ca urmare a orientării sătenilor în spre alte partide²¹. Tot în anul 1933 se vor dizolva organizații ale acestui partid și în unele localități din județul Timiș-Torontal (Secușiu ș.a.)²².

În repetate rînduri, țăranimea bănățeană a folosit adunările convocate de diferite grupări politice pentru a demasca asuprirea și nedreptățile pe care le îndura, pentru a-și exprima nemulțumirea față de cercurile conducătoare din România. Astfel, la adunarea convocată în 27 martie 1931 de Liga Agrară la Lugoj, țăranii participanți „au făcut — după cum reiese din raportul Chesturei poliției din Lugoj — o amplă critică asupra dobînzilor prea mari ce se iau de către bănci”. Totodată, au arătat „că legiuitorii din România pînă în prezent nu au făcut nimic pentru agricultură și de aceea astăzi țăranimea a ajuns să nu mai poată suporta datoriile la bănci și cămătării particali”²³.

¹⁷ *Ibidem*, p. 101—102.

¹⁸ *Calendarul*, din 3 iulie 1933.

¹⁹ *Știrea*, III, 375, 11 iunie 1933, p. 1.

²⁰ W. Marin, Gh. Oancea, *Op. cit.*, p. 43.

²¹ *Țara*, II, 94, 29 noiembrie 1933, p. 1.

²² *Idem*, II, 96, 1 decembrie 1933, p. 1.

²³ *A.S.L.*, fond „Prefect. jud. Severin”, dosar 13/1931, f. 3—4.

La întrunirea convocată de „Asociația debitorilor din Banat”, pentru 22 octombrie 1933 în sala Fabricii de Bere din Timișoara au venit și țărani din toate colțurile Banatului. Din comuna Sacoșul Mare, de pildă, au sosit, de la zeci de km distanță, pe ploaie, 80 de plugari să „protesteze împotriva creditorilor care ignorează legea conversiunii și apelează la toate mijloacele numai să-și asigure creanțele”. La întrunire s-a arătat că „nimeni din viața noastră politică nu se ocupă cu seriozitatea reclamată de împrejurări de soarta debitorilor”²⁴.

În 12 noiembrie 1933 aceeași asociație organizează o nouă întrunire la Deta, participând și acum un număr foarte mare de țărani²⁵.

Simpatia cu care țăranimea din SV României privea organizațiile politice care se pronunțau pentru apărarea revendicărilor sale reale și imediate reiese și din atitudinea pe care a avut-o față de B.M.Ț.. Dintr-un raport al șefului poliției de siguranță din Timișoara aflăm că în vara anului 1930 B.M.Ț., prin propagandiștii săi, a intensificat mișcarea de organizare a țăranilor, în special a celor tineri²⁶. Eficiența acestei activități ne-o dovedește faptul că la o consfătuire a Comitetului B.M.Ț. din Timișoara „s-au dat cetire la mai multe scrisori primite din provincie de la țăranii din diferite comune cari îi cheamă pe conducătorii Blocului să se ducă în comune și să organizeze Asociațiuni țărănești. Este de remarcat că unele dintre aceste scrisori sint venite chiar din comune pur românești. În urma acestor scrisori și a situației actuale conducătorii sint de părere că e timpul să se înființeze în provincie comitete naționale revoluționare în care să încadreze țăranii fără deosebire de naționalitate, agitind printre aceștia cu criza financiară, cu impozitul și cu legea reformei agrare”²⁷.

Rezultatele pozitive ale activității desfășurate la sate de comuniști și de organizațiile democratice de masă îndrumate și conduse de P.C.R., sint deci evidente și în sud-vestul României. Orientată spre revendicările de bază ale maselor muncitoare, activitatea desfășurată de organizațiile P.C.R. în satele bănățene — mai ales după lichidarea luptelor fracționiste — a găsit adeziunea unor pături largi țărănești.

De altfel, încă din 1930 biroul poliției de siguranță din Timișoara remarca cu privire la orientarea și starea de spirit a țăranimii din multe localități ale Banatului: „țăranii nu numai că sint nemulțumiți, dar sint hotărâți să sprijine orice acțiune în urma căreia li s-ar promite că vor fi salvați din situația în care se află”.²⁸ O concludentă dovadă a celor afirmate mai sus o constituie și rezultatele alegerilor parlamentare și comunale din anii crizei economice. Alegerile comunale din martie 1930 au dovedit hotărârea unei părți însemnate a populației din satele bănățene de a impune la conducerea localităților rurale oameni legați de

²⁴ Știrea, III, 503, 18 noiembrie 1933, p. 3—4.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ A.S.T., fond „Directorat. VII Minister.”, dosar 87/1930, f. 6.

²⁷ *Ibidem*, dosar 97/1930, f. 61.

²⁸ *Ibidem*, f. 34.

interesele țărănimii, și nu de ai partidelor, oameni care cunoșteau realitatea și se arătau dispuși să lupte pentru apărarea drepturilor sătenilor. Potrivit datelor statistice ale timpului, candidații B.M.Ț. au obținut un număr important de voturi în numeroase localități : ²⁹ în comuna Rovine — 314 voturi ; în Peregul Mic toate cele 262 voturi și 9 mandate ; la Șeitin — 415 voturi ; la Nădlac — 375 voturi etc. Lista „Comitetelor cetățenești“, organizație de asemenea cu orientare democratică, obține la Cermișu 237 voturi, iar în Minișul de Sus, Chereluș, Pecica, Ineu, obține un număr important de voturi și mandate în consiliile comunale”. ³⁰

Aceeași situație o întâlnim și în județul Severin, unde „lista plugărească“, considerată de autorități „drept comunistă” ³¹ obține de asemenea importante succese electorale. În localitățile : Dobrești, Dezești, Bicligi, Ostrov, majoritatea mandatelor sînt obținute de „lista plugărească“, iar în comunele Curtea, Rusca etc. obține un număr de voturi apropiat de lista P.N.Ț. aflat la guvern. ³²

Comparînd rezultatele scrutinului din anii 1928 și 1931 pentru alegerile parlamentare, se poate remarca un spor însemnat de voturi obținut de forțele democratice. Numărul voturilor obținute de B.M.Ț. a sporit de la 8 096 (1928) la 18 587 (1931) în cele patru județe, iar P.N.Ț. a înregistrat o scădere de la 233 329 voturi (1928) la 65 711 (1931). ³³ În 1932 P.N.Ț. — revenit la guvern — obține cu aproape 100 000 de voturi mai puțin ca în 1928, ³⁴ iar în 1933 obține doar 34 612 voturi, ³⁵ ceea ce dovedește scăderea considerabilă a popularității acestui partid.

Nu este lipsit de semnificație faptul că partidele politice cunoscute prin orientarea lor spre dreapta (L.A.C.N. ; P. Liberal-georgist ; Liga agrară ; Partidul poporului) au obținut un număr foarte mic de voturi, marcînd astfel lipsa lor de popularitate, iar Garda de Fier nu a obținut nici un vot în alegerile din 1931.

Comentînd, de altfel, rezultatele electorale din 1931, cunoscutul publicist cu vederi democratice I. Stoica-Udrea, remarca : „În zarva alegerilor fiecare partid a fost preocupat cu numărarea zgîrcită a voturilor, în propaganda electorală nici un partid, absolut nici unul, nu și-a măsurat cuvintele iar odată instalat la cîrmă nici un partid nu s-a mai gîndit, la realitățile sociale, cari într-o veșnică frămîntare, mai întotdeauna imperceptibilă pentru observatorul superficial, tălăzuiesc spre țeluri izvorite și formulate din năzuințele proprii ale mașelor anonime ... Ca dovadă

²⁹ *Ibidem*, dosar 324/1930, f. 15—20.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, dosar 326/1930, f. 222.

³² *Ibidem*, f. 25—26.

³³ Marcel I., *Evoluția partidelor noastre politice, 1919—1932, în ciire și grafice*, tabel V, a-g.

³⁴ *Ibidem*, tabel XII.

³⁵ „*Vestul*“, din 25 decembrie 1933.

a celor afirmate mai sus stă realitatea celor aproape 30 de mii de voturi comuniste (obținute de B.M.Ț. — n.n.) din cele cinci județe care formează centura de vest. ... Nu exagerăm cu nimic. Aici nu e vorba numai de 30 000 de voturi opoziționiste. Mai întâi că avem aici o evoluție lentă și sigură a elementului comunist. O dovedesc cât se poate de eclatant cifrele comparative ... Aceste cifre vorbesc de la sine".³⁶

Alegerile comunale din ianuarie 1933 s-au desfășurat sub semnul luptei împotriva curentelor extremiste de dreapta, în condiții de prigoană a forțelor democratice. Blocul democratic care grupa forțele democratice a întrecut, prin numărul voturilor obținute (2 080), atît lista extremiștilor de dreapta, cît și listele altor partide burghezo-moșierești. Datorită măsurilor teroriste ale autorităților cît și unor erori de tactică ale comuniștilor timișoreni, forțele democratice au obținut însă în 1933 un număr mai mic de voturi decît în alegerile comunale din 1930. Frământată de lupte fracționiste, organizația P.C.R. din Timișoara — deși a desfășurat o activitate politică în campania electorală, prin manifeste și mai ales prin gazetele de stînga, nu a reușit să prezinte o listă proprie sub egida B.M.Ț. cum a procedat în 1931.³⁷

Hotărîrea maselor muncitoare din Banat de a apăra regimul parlamentar din România, de a se opune ofensivei curentelor extremiste de dreapta s-a manifestat și cu prilejul alegerilor parlamentare din decembrie 1933. Desfășurate într-o atmosferă de violență imprimată sub semnul demagogiei șoviniste de către grupările extremiste de dreapta și de abuzurile autorităților, alegerile au scos în evidență creșterea pericolului de fascizare a țării.³⁸ Lipsa de unitate a forțelor democratice în timpul acestei campanii electorale, interzicerea organizației B.M.Ț.,³⁹ au permis grupărilor de extrema dreaptă — cu toate că unele măsuri ale autorităților au lovit acum și în activitatea acestora — să-și intensifice propaganda demagogică șovină și să inducă în eroare, prin promisiunile făcute pe unii locuitori ai Banatului.

Totodată, pronunțata diferență ce a existat între numărul celor înscriși pe listele electorale și numărul celor care au votat în anii crizei economice, reflectă faptul că o parte tot mai importantă din populația Banatului nu se mai lasă amăgită de zarva campaniilor electorale și de promisiunile demagogice ale partidelor burghezo-moșierești. În acest context, este concludentă situația dintr-o serie de circumscripții electorale rurale la alegerile comunale din 1930 și 1933 (localitățile din județul Caraș).⁴⁰

³⁶ *Unirea Română*, I, 7, 5 iunie 1931, p. 1.

³⁷ W. Marin, Gh. Oancea, *Op. cit.*, p. 100—101.

³⁸ *Ibidem*, p. 106—107.

³⁹ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁰ A.S.T., fond „Directorat. VII Minister.", dosar 324/1930, f. 12—20; A.S.C., fond „Prefect. jud. Caraș", dosar 185/1933.

Comuna	Nr. celor înscrși pe liste	Nr. celor care au votat
Nădlac	4 345	2 717
Covăsint	1 162	655
Șiria	2 022	1 584
Bozovici	3 095	1 806
Dalboșet	2 633	1 547
Sasca Montană	3 183	2 193
Moldova Nouă	2 980	1 882

Numărul mare a celor neprezențați la vot constituie o dovadă a rezervei cu care tot mai mulți țărani din SV României priveau politica claselor dominante și orientarea partidelor burghezo-moșierești.

Nu lipsită de importanță pentru cunoașterea stării de spirit și a orientării politice a unei însemnate părți a țărănimii bănățene este și atitudinea sa față de autoritățile locale. Remarcăm faptul că țărănimea — în foarte multe cazuri — nu se mai limita doar să demaște, să protesteze împotriva abuzurilor și nedreptăților săvârșite de unele autorități locale care reprezentau interese de partid, ci solicită, și de mai multe ori impun, înlăturarea și schimbarea acestora.

Reprezentanții a peste 100 familii sărace din comuna Cîlnic cer prefecturii județului Caraș ca „primarul și cei doi delegați cu reforma agrară să fie înlocuiți căci ei sînt contra interesului obștesc, contra propășirii noastre și contra dezvoltării noastre economice. Ei arată fătîș rea voință și vroiesc ca numai cei bogați să trăiască. Ei sînt bogați și nu înțeleg sărăcia noastră”.⁴¹ Se cere să fie numiți „în locul lor oameni care să apere interesele comunei noastre”.

Un număr de 5 săteni în numele a 365 de alegători din Bocșa-Montană se adresează regelui, protestînd împotriva abuzurilor încălcărilor de legi și a numirii unei Comisii interimare peste voința locuitorilor. În încheierea memoriului se arată : „Scirbiți de încălcările de legi nu mai putem tolera batjocura comisă de Comisia interimară a comunei noastre...”.⁴²

În februarie 1932 un număr de 130 săteni din comuna Rădești cer prefecturii județului Arad să fie numită o nouă comisie interimară din oamenii propuși de locuitori și numiți de autorități : „Noi ne cunoaștem mai bine sătenii noștri ; mai mult, îi propunem pentru motivul că aceștia nu umblă după interese personale, nu caută a mîndri locul ce-l ocupă. Membrii propuși de noi nu au nici un amestec în lupta politică, putem zice nu sînt membrii ai nici unei grupări politice”.⁴³ Locuitorii din Vois-

⁴¹ A.S.C., fond „Prefect, jud. Caraș”, dosar 69/1931.

⁴² A.S.T. fond „Directorat. VII Minister.”, dosar 325/1930, f. 200.

⁴³ A.S.A., fond „Prefect. jud. Arad”, pachet 31/1932, dosar nr. 6 432.

lova (jud. Severin) s-au împotrivit primpretorului din Caransebeș care intenționa să instaleze o nouă comisie interimară formată din oameni ai guvernului în locul vechiului consiliu comunal ales de locuitori. „Întreaga comună s-a adunat la primărie, protestînd vehement în contra nedreptății ce li se făcea”.⁴⁴ Primpretorul a fost obligat de sătenii revoltați să părăsească comuna. În noiembrie 1931 prefectul județului Severin a înlocuit pe primarul ales în comuna Sacul și „nerespectînd nici legea și nici voința populației comunei Sacul revoltată de acest abuz a împiedicat instalarea comisiei”.⁴⁵ Peste 200 de săteni din această localitate s-au deplasat la Lugoj, au pătruns în clădirea prefecturii și nu s-au retras „pînă cînd prefectul județului nu le-a promis că va renunța la planul său de a instala o nouă comisie interimară”.⁴⁶ Sub presiunea sătenilor a fost destituit din funcție primarul din Stanciova pentru abuzuri.⁴⁷ Același lucru s-a petrecut în multe alte localități din Banat.⁴⁸

Radicalizarea politică a țăranimii bănățene în anii crizei economice este rezultatul adîncirii situației materiale grele a majorității populației de la sat, cît și a activității desfășurate de comuniști și de organizațiile democratice de masă.

În același timp, radicalizarea politică a țăranimii bănățene a avut ca rezultat intensificarea luptei sale împotriva exploatării capitaliste.

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE POLITISCHE RAKALISIERUNG DER BANATER BAUERN SCHAFT IN DEN JAHREN DER WIRTSCHAFTSKRISE 1929—1933

(Zusammenfassung)

Der Kampf der Banater Bauernschaft gegen die kapitalistische Ausbeutung in den Jahren der Wirtschaftskrise, ist eng mit der politischen Radikalisierung der armen Dorfbewohner verbunden. Dieser Vorgang äusserte sich in einem ständig anwachsenden Misstrauen der Bauernschaft der demagogischen Politik der bürgerlichen Parteien gegenüber; in einer steigenden Empfänglichkeit in der Richtung der Tätigkeit der Kommunisten und der durch die Rumänische Kommunistische Partei geleiteten Massenorganisationen und in eine ansteigende Unzufriedenheit der Bauernschaft mit der bürgerlich-gutsherrlichen Regime.

Die politische Radikalisierung der Banater Bauernschaft ist die Folge der Verschlimmerung ihrer materiellen Lage in den Jahren der Wirtschaftskrise und das Ergebniss der Tätigkeit der Kommunisten und der demokratischen Massenorganisationen in den Dörfern.

⁴⁴ Vestul, II, 417, 23 decembrie 1931, p. 3.

⁴⁵ Voința Banatului, XI, 51, 6 decembrie 1931, p. 1.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ A.S.T., fond „Prefect. jud. Timiș-Torontal”, dosar 56/1930.

⁴⁸ Ibidem, dosar 37/1930.

PARTICIPAREA TINERETULUI TIMIȘAN LA ÎNFĂPTUIREA SARCINILOR REVOLUȚIEI POPULARE DIN ROMÂNIA (23 AUGUST 1944 — 30 DECEMBRIE 1947)

GHEORGHE RADULOVICI

— Timișoara —

În procesul revoluției populare din țara noastră, tineretul și-a adus o contribuție de seamă integrându-se organic, cu elanul și dinamismul ce îl caracterizează, luptei maselor populare pentru profunde transformări revoluționare. Dînd o înaltă apreciere activității creatoare desfășurate de tineret în slujba mărețelor idealuri ale comunismului, de la tribuna Congresului al IX-lea al Uniunii Tineretului Comunist tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea : „În tot ce s-a înfăptuit în acești ani sînt încorporate și energia, priceperea și hărnicia tinerei generații, care împreună cu întregul popor n-a precupețit și nu precupețește nimic pentru traducerea în viață a mărețului program elaborat de Partidul Comunist Român”.¹

Hărnicia, talentul, entuziasmul, devotamentul cu care tînăra generație își împlinește prin muncă propriile idealuri sînt legate organic de esența evoluției întregii noastre națiuni socialiste și constituie o continuantă firească, pe un plan superior și într-un cadru calitativ nou — făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate — a celor mai înaintate tradiții revoluționare ale tineretului din țara noastră. Eexmplul luminos al înaintașilor purtători ai stindardului de libertate, dreptate, independență a oferit un stimulent tonifiant pentru nepoții și strănepoții luptătorilor pașoptiști, ai făurarilor unității noastre naționale, ai creatorilor partidului comunist, ai tuturor celor care prin lupte și jertfa lor au deschis perspectivele de astăzi ale României socialiste.

O etapă importantă de călire și maturitate revoluționară a reprezentat-o contribuția tineretului la îndeplinirea sarcinilor desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice (23 Aug. 1944—30 Dec. 1947), etapă în care s-au cristalizat factorii hotărîtori ai trecerii României pe drumul socialismului.

În înclăștarea dintre forțele revoluționare, aflate sub conducerea P.C.R., și reacțiune, tineretul, provenind din cele mai diferite categorii sociale, s-a mobilizat în apărarea dreptului la o viață mai bună și independentă, constituind un însemnat factor de progres. Că tineretul țării noastre, în frunte cu elementele revoluționare, comuniste s-a manifestat

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al IX-lea al U.T.C.*, 18 februarie 1971, Ed. Politică, Buc., 1971, pag. 7—8.

cu adversitate față de perpetuarea regimului burghezo-moșieresc, luptînd pentru lichidarea lui, a rămășițelor guvernării fasciste și a înțeles să se integreze conștient și consecvent în marea armată a făurarilor României socialiste, nu este decît o dovadă a faptului că s-a realizat acea deplină concordanță dintre destinele sale și tendințele generale ale dezvoltării țării pe calea progresului și a neatrînării, sintetizate convingător în orientarea dată maselor largi populare de către Partidul Comunist Român.

Perioada imediat următoare victoriei insurecției armate de la 23 August 1944 s-a caracterizat prin concentrarea forțelor democratice revoluționare în vederea împlinirii obiectivelor politice și economice de cea mai mare importanță. În centrul activității de organizare a maselor populare, P.C.R., a situat unitatea de acțiune, singura formă eficientă, capabilă să asigure în aceste condiții istorice rezolvarea problemei puterii, problemă vitală a revoluției. Activitatea de mobilizare a tuturor forțelor interesate în continuarea procesului revoluționar a cuprins, cum era și firesc, tineretul. Încă la începutul lunii septembrie 1944 se înfăptuiește Frontul Unic al U.T.C. și U.T.S. după modelul Frontului Unic Muncitoresc, pe baza unei platforme-program care îmbina armonios sarcinile generale ale luptei revoluționare cu revendicările specifice tineretului.²

Referindu-se la rolul Frontului Unic al Tineretului Muncitoresc, tovarășul Nicolae Ceaușescu, atunci prim-secretar al C.C. al U.T.C., spunea între altele : „Realizînd prin munca noastră de zi cu zi sarcinile comune, vom putea face din tineretul muncitoresc conducătorul luptei întregului tineret român”.³

La rîndul său, Frontul Național Democrat, organism politic de luptă revoluționară a maselor, creat la începutul lunii octombrie pe baza platformei-program a P.C.R., a constituit un nou cadru de întărire mai largă a rîndurilor tineretului democrat și un imbold la organizare în forme specifice tineretului.⁴ În a doua jumătate a lunii septembrie 1944 și începutul lunii octombrie la Timișoara și în alte localități timișene au loc, sub egida Frontului Unic al Tineretului Muncitor și sub directa îndrumare a organelor de partid, numeroase întruniri ale tineretului în care este exprimată hotărîrea de-a lupta neabătut împotriva tuturor elementelor fascizante, pentru lichidarea oricăror posibilități de revenire la un regim de dictatură.⁵

În același timp, tinerii muncitori, țărani, intelectuali, dezbăteau cu însuflețire conținutul proiectului de platformă a Frontului Național Democrat al Tineretului elaborat de C.C. al U.T.C. și propus tuturor organizațiilor și forțelor democratice ale tineretului care s-au pronunțat pentru transformări radicale în viața economică, social-politică și culturală a țării. Participanții la adunări și-au dat acordul la prevederile progra-

² *România în anii revoluției democrat-popolare. 1944—1947*, Ed. Politică, Buc., 1971, pag. 64.

³ *Scînteia*, 22 septembrie 1944.

⁴ *Ibidem*, 26 septembrie 1944.

⁵ *Luptătorul bănățean*, 5 octombrie 1944.

mului : sprijinirea frontului antihitlerist, democratizarea aparatului de stat, lupta pentru pământ, îmbunătățirea condițiilor de viață ale tinerilor, crearea posibilităților materiale pentru studii medii și universitare tinerilor săraci, lichidarea educației șovine în rîndul tineretului etc.⁶

Activitatea de organizare a tineretului se desfășura ca parte integrantă a organizării clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, a altor categorii sociale, sub forma sindicatelor unice, a comitetelor de întreprindere și comitetelor țărănești etc., în procesul mai larg de apariție a elementelor constitutive ale viitoarei puteri de stat democratice. În perioada premergătoare actului de la 6 Martie 1945, U.T.C. a desfășurat, sub conducerea nemijlocită și atentă a partidului, o laborioasă muncă de mobilizare și organizare a tineretului din fabrici și uzine, din școli și de la sate, de antrenare la ample acțiuni întreprinse de masele populare pentru impunerea programului de guvernare al F.N.D. Acest deziderat al practicii politice se împlenea într-o unitate organică cu procesul de clarificare ideologică a tineretului, de atragere de partea concepțiilor înaintate, marxist-leniniste, a noi și noi detașamente de tineri, de convingere că propriile lor interese sînt rezolvabile numai prin democratizarea țării și lichidarea pentru totdeauna a inechităților sociale, a exploatării. Este ceea ce, în cuvinte simple dar pline de înțelesuri, arăta într-o scrisoare adresată ziarului „Luptătorul bănățean” un tînăr ceferist timișorean, anume că : „cerîndu-și dreptul la viață”, tineretul are de ales între „morcîrlă și lumină”, adică „între trecut și viitor”⁷.

Adunările sindicale uzinale, din școli și diferite instituții de stat au relevat prezența activă a tineretului, înțelegerea faptului că organizarea este o necesitate stringentă a luptei și nu un act în sine ; de unde concluzia că aceste adunări trebuie însoțite de acțiuni practice : demascarea nedreptăților, a sabotajului, speculei, a samavolniciilor comise de patroni. Un asemenea caracter l-au avut adunările de alegeri a comitetelor sindicale de tineret din luna octombrie de la „I.L.S.A.”, „Romitex”, „Mecher”, „Britania”, „Helicon”⁸, a comitetelor de fabrică ale tineretului de la „Bozsak”, „Dura”, „I.L.S.A.”, „Hammer și Ney”, „Texta”, „Bănățena”, „Golf”, „Fenyo”, „Helicon” „Dermata” și altele.⁹

Cu ocazia diferitelor întruniri din cursul lunii noiembrie 1944 tinerii muncitori reclamă, prin memorii adresate patronilor sau moțiuni de protest, îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai : majorarea salariilor și acordarea drepturilor de 50 % în caz de boală („Szlobotka”, „Dura”, „Wantum Braun”, „Texta”, „Frații Friedrich”, „Golf” etc.)¹⁰, reducerea duratei uceniciei la trei ani („Fabrica de lanțuri”), asigurarea echipamentului de protecție („I.L.S.A.”, „Como”, „Fabrica de mînuși”, „Industria

⁶ *Ibidem*, 8 oct. 1944.

⁷ *Ibidem*, 18 oct. 1944.

⁸ *Ibidem*, 21 oct. 1944.

⁹ *Ibidem*, 22 oct. 1944 și 3 nov. 1944.

¹⁰ *Ibidem*, 4, 5, 9 și 17 nov. 1944.

română de piele"), desființarea corvezilor pentru ucenici și îmbunătățirea hranei la cantină etc. („Industria română de piele", „Fabrica de mănuși", „Alarmat")¹¹.

Procesul de organizare și integrare revoluționară a cuprins și tineretul studios. Încă de la începutul lunii octombrie 1944 este dat publicității un manifest al studențimii democrate timișorene, în care se lansează chemarea la unire a forțelor democratice în lupta pentru lichidarea consecințelor războiului și participarea activă la propășirea țării.¹²

Un loc important în preocupările studențimii îl ocupau: democratizarea vieții universitare și epurarea elementelor fasciste și profasciste, crearea condițiilor optime de studiu pentru studenții săraci etc., adevărat teren al confruntărilor dintre partea democratică a studențimii și elementele reacționare, aflate sub influența partidelor „istorice". Astfel, în timp ce „Uniunea studenților bănățeni", organizație creată sub egida ziarului „Vestul", organ al P.N.Ț.-Maniu din Banat, propunea un program ce se rezuma în esență la „dezvoltarea culturii bănățene", sub lozinca unui patriotism local exacerbât și neavenit¹³, eludînd problemele vitale ale studențimii și țării, studențimea democratică aflată în plin proces de afirmare își propunea să militeze, în ceea ce privește viața universitară, pentru obiective imediate: achitarea taxei de înscriere în rate și reducerea ei în cazul studenților fără posibilități materiale, acordarea asistenței medicale, participarea reprezentantului studenților în Consiliul profesoral și exercitarea controlului studentesc asupra căminelor și cantinelor, editarea de cursuri și îmbunătățirea activității bibliotecilor, reduceri de prețuri la spectacole și transport C.F.R. etc.¹⁴. În vederea unei mai bune organizări, în luna noiembrie se constituie, sub conducerea Asociației Studenților Democrați din România, comitetele studentești din facultăți, extinse și la nivelul liceelor, formate din reprezentanți ai U.T.C., U.T.S., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților și grupările de stînga din P.N.Ț. și P.N.L.

Organizarea tineretului democrat, delimitarea de elementele reacționare, sub influența crescîndă și conducerea directă a P.C.R., au contribuit la angajarea sa pe drumul transformărilor revoluționare, evidențiind uriașele sale rezerve de energie. În lupta pentru instaurarea puterii politice democratice, susținerea frontului antihitlerist, înfăptuirea reformei agrare, refacerea potențialului economic al țării și zădărnicierea planurilor reacțiunii, tineretul și-a adus un substanțial aport. „Luptăm pentru un guvern al F.N.D., căci numai un astfel de guvern va putea asigura o Românie democratică, liberă și fericită" — arătau într-o moțiune cu valoare de generalizare tinerii din comuna Tormac.¹⁵ Pentru sprijinirea frontului pînă la victorie, refacerea țării grav avariată de război și ridi-

¹¹ *Idem*.

¹² *Ibidem*, 12 oct. 1944.

¹³ *Ibidem*, 6 nov. 1944.

¹⁴ *Ibidem*, 30 nov. 1944.

¹⁵ *Ibidem*, 15 dec. 1944.

carea nivelului ei economic, cultural și sanitar, reformă agrară, dreptul la vot de la 18 ani, învățământ gratuit, lichidarea șovinismului se pronunțau în moțiunea lor tinerii timișoreni întruniți la 4 martie 1945¹⁶.

Instaurarea guvernului democratic de la 6 Martie 1946, încununare a luptelor revoluționar-democrate desfășurate de masele populare sub conducerea Partidului Comunist Român a marcat intrarea României într-o etapă nouă, al cărei obiectiv era „încheierea procesului de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice, înfăptuirea unor transformări social-politice profunde în societatea românească”¹⁷. Actul instaurării guvernului revoluționar-democratic a însemnat un puternic imbold pentru toți oamenii muncii. Apelul lansat în martie de C.C. al U.T.C. către tinerii muncitori, țărani, studenți și elevi, ce chema la înzecirea eforturilor pentru transpunerea în viață a programului de guvernare democratică, a stîrnit un viu și legitim ecou în rîndul tinerilor din județul Timiș. „Asigurăm guvernul pentru instaurarea căruia am luptat, că vom mări producția, că vom contribui la înfăptuirea reformei agrare, că vom ajuta însămințările și vom lupta contra fascismului”... se spunea în telegrama adresată guvernului de participanții la mitingul tineretului din Timișoara din 25 martie 1945.¹⁸

În lunile martie-aprilie tineretul din Timișoara, în frunte cu comunistii, a transpus în practică chemarea Comitetului Regional Banat al U.T.C. : „Formați echipe care să plece la țară pentru a ajuta pe țărani în campania de însămințări”¹⁹, participînd în număr mare și cu elan tineresc la recoltarea porumbului și pregătirea terenurilor agricole pentru însămințările de primăvară, la lucrări de grădinarit și pomicultură. La 23 martie, o echipă a ucenicilor de la I.L.S.A. pleacă în ajutorul gospodăriilor țărănești din comuna Dumbrăvița, ai căror membri luptau pe frontul anti-hitlerist, la 31 martie circa 120 de tineri comuniști de la fabricile „Kandia”, „Mecher”, „Lișman”, „Hammer și Ney”, însoțiți de elevi și tineri țărani din Chișoda constituți în organizația de tineret Frontul Plugarilor iau parte la însămințări.²⁰

În luna aprilie 1945, numărul tinerilor prezenți pe ogoarele timișene crește simțitor. O amplă acțiune se desfășoară în primele zile ale lunii în mai multe comune ale județului, în prezența membrilor Comitetului Regional Banat al P.C.R. în frunte cu Leontin Sălăjan. La Săcălaz, peste 1 300 de elevi din Timișoara (Liceul militar, Liceul „Vincențiu Babeș”, Liceul de construcții, Liceul industrial etc.) împreună cu numeroși tineri din comună și ostași efectuează mai multe zile la rînd importante lucrări agricole ; la Becicherecul Mic sînt prezenți în aceeași perioadă 600 de

¹⁶ *Ibidem*, 10 martie 1945.

¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie 1945*, Ed. Politică, Buc., 1970, pag. 20.

¹⁸ *Luptătorul bănățean*, 28 martie 1945.

¹⁹ William Marin, Gheorghe Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, 1971, pag. 316.

²⁰ *Luptătorul bănățean*, 1 și 2 aprilie 1945.

elevi de la Liceul „Constantin Diaconovici-Loga”, Liceul comercial, Școala Normală; în alte comune ale județului au plecat studenții poli-tehniști.²¹ Tot în luna aprilie Apărarea Patriotică a inițiat mobilizarea elevilor din școlile primare la cultivarea cu zarzavat a terenurilor virane din Timișoara în folosul orfanilor de război.²²

Pe lângă munca depusă la lucrările câmpului, tinerii au luat parte, alături de cei vîrstnici, la repararea și confectionarea uneltelor agricole. Un număr de tineri muncitori de la „I.E.T.”, „I.T.A.S.” și C.F.R. au repara-t în comuna Săcălaz 11 tractoare, 4 pluguri²³. Brigada de tineret de la I.E.T., de exemplu, a transformat participarea la susținerea campaniei agricole din primăvara anului 1945 într-o frumoasă tradiție, prezența lor fiind semnalată și în anii următori.²⁴

Un loc important în acțiunea de refacere economică a țării l-a avut participarea tineretului la vindecarea rănilor provocate de război numeroaselor fabrici și uzine, căilor de comunicații, repararea utilajelor distruse și darea lor în folosință, concomitent cu lupta pentru mărirea producției — sarcini de mare însemnătate ale primei etape a revoluției din țara noastră. În această muncă plină de greutate tineretul muncitor a făcut dovada capacităților și devotamentului său față de destinele țării; acum, la această școală aspră a muncii și luptei, s-au plămădit su-tele de mii de făurari ai industriei noastre socialiste. În aprilie 1945 tinerii muncitori de la „Fabrica de lanturi”, „Mecher”, „Kandia” rapor-tau ridicarea producției între 40 și 80%²⁵. De altfel, la „Mecher” și în alte fabrici timișorene, tinerii lucrau câte 10 ore pe zi, cot la cot cu ceilalți muncitori.²⁶

Alte dovezi stau mărturie felului în care tineretul muncitoresc, detașamentul cel mai activ și mai disciplinat, s-a încadrat în bătaia re-construcției economice, constituind pilde de neuitat pentru generațiile următoare.

Rezolvarea problemelor politice deosebit de complexe și de mo-bile, determinate de desfășurarea procesului revoluționar, diversitatea forțelor sociale interesate în înfăptuirea sarcinilor cu caracter general-democratic au dat naștere unei mari varietăți de forme organizatorice. Situarea din punct de vedere al însemnătății istorice pe primul plan a sarcinilor desăvîșirii revoluției burghezo-democratice și succesul înde-plinirii lor erau indisolubil legate de polarizarea în jurul clasei munci-toare și a partidului său a tuturor elementelor progresiste în vederea izolării treptate a reacțiunii, pînă la completa ei nimicire. Această ce-rință a ieșit cu claritate în evidență în perioada luptelor pentru instau-

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, 25 aprilie 1945.

²³ *Ibidem*, 12 aprilie 1945.

²⁴ Vezi, D. Sarca și G. Radulovici, *Centenarul tramvaielor din Timișoara 1869—1969*, Timișoara, 1969, pag. 25.

²⁵ *Luptătorul bănățean*, 12 aprilie 1945.

²⁶ *Ibidem*, 2 iulie 1945.

rarea guvernului democratic, dar și în perioada următoare. În aceste împrejurări, P.C.R. a adoptat o politică elastică, recurgând la constituirea unor largi coaliții politice.

Organizația „Tineretului progresist”, creată în primăvara anului 1945, răspundea tocmai unui asemenea deziderat și înmănușia în rindurile sale U.T.C., U.T.S., tineretul din Uniunea Patrioților, Frontul plugarilor, Uniunea populară maghiară, ARLUS, Apărarea patriotică, Tineretul național-liberal (Gh. Tătărașcu), Tineretul național-țărănesc (A. Alexandrescu). Desființarea prematură a U.T.C. ca organizație de sine stătătoare, faptul că Frontul Unic Muncitoresc al Tineretului nu a devenit coloana vertebrală a acestei organizații, au limitat rolul și activitatea „Tineretului progresist”.²⁷ Dizolvarea U.T.C. pe motivul că ar fi fost prea „îngust” și crearea unei organizații de tineret „mai largi” a fost apreciată de Plenara C.C. al P.C.R. din 22—24 dec. 1948 ca o greșeală.²⁸

Adunările de constituire ale organizațiilor „Tineretului progresist” din Timișoara și din celelalte localități ale județului Timiș s-au desfășurat sub semnul hotărârii exprimate de participanți de a lupta pentru transformarea în viață a programului guvernului democratic dr. Petru Groza, de a contribui la soluționarea problemelor specifice tineretului, îmbunătățirea condițiilor sale de muncă și de trai, ridicarea nivelului de cultură.

O atenție deosebită a fost acordată organizării tineretului sătesc, atragerea sa în lupta revoluționară și scoaterea de sub influența organizațiilor maniste, acțiune la care au fost prezenți tinerii muncitori din întreprinderile timișorene. Înființarea organizației Tineretului progresist plugăresc din comuna Checia a fost sprijinită de Frontul Plugarilor²⁹; la întrunirea din comuna Pesac un participant făcea următoarea declarație semnificativă, nu lipsită de umor: „... vedem că tot muncitorii ne vin nouă în ajutor, nu fișcalii de la oraș...”³⁰. Probleme stricte ale tineretului plugăresc și modalitățile de soluționare au fost discutate și în comunele Gătaia (19 iunie), Bazoș (25 iulie), Teremia Mare (23 august) și altele³¹.

Între alte preocupări se remarcă atenția acordată petrecerii instructiv-educative a timpului liber, organizarea frecventă a excursiilor, a competițiilor sportive, o variată activitate de club („Filt”, „Dura”, „E. K. Thomas”, C.F.R., „Hammer și Ney”, „ITAS”, „Bozsak” „Romitex”) toate menite să atragă tineretul la activități organizate³². Dar întâi de toate, în centrul preocupărilor organizațiilor Tineretului progresist se situează sarcinile majore ale țării așa cum rezultă și din rezolu-

²⁷ Vezi, *File din istoria U.T.C.*, Ed. Politică, Buc., 1971, pag. 260.

²⁸ *Rezoluții și hotărâri ale C.C. al P.M.R., 1948—1950*, Ed. P.M.R., 1951.

²⁹ *Lupătorul bănățean*, 18 aprilie 1945.

³⁰ *Ibidem*, 29 iunie 1945.

³¹ *Ibidem*, 19 iunie, 24 august și 1 septembrie 1945.

³² *Ibidem*, 7 și 24 sept. 1945.

ția Conferinței Regionale Banat a Tineretului Progresist : „Conferința noastră...a hotărît susținerea și sprijinirea guvernului dr. Petru Groza, pentru refacerea patriei noastre libere prin crearea echipelor de șoc pentru ridicarea producției pentru strângerea recoltei..., pentru întărirea centrelor de mașini agricole în folosul țării noastre..., precum și o serie de obiective cu caracter cultural-artistic și educativ”³³.

Făcînd bilanțul activității depuse de organizațiile de tineret din perioada martie 1945—martie 1946, Conferința județeană a Tineretului progresist din 10—11 martie 1946 remarcă, ca deosebit de importante, antrenarea tineretului în lupta pentru democratizarea țării, a reconstrucției, scoaterea de sub influența „partidelor istorice” ale burgheziei și promovarea spiritului de bună înțelegere între toți tinerii, indiferent de naționalitate. La loc de frunte s-au situat o serie de realizări : înjghebarea brigăzilor de reconstrucție de la Atelierele C.F.R., „I.E.T.”, „Fabrica de lanțuri”, „Dermata”, „FILT”, a echipelor de culturalizare pentru sate, organizarea acțiunii „Luna elevului sărac” în colaborare cu U.T.S., organizație neîncadrată în Tineretul progresist, înființarea de biblioteci rurale etc.³⁴

Un rol important în concentrarea forțelor tineretului studentesc l-a avut crearea Frontului Democrat Universitar din Timișoara la 26 mai 1946 din studenți membri ai P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, P.N.L. — Gh. Tătărăscu, P.N.T. — A. Alexandrescu. În manifestul constitutiv, membrii Frontului Democrat își exprimau hotărîrea de a lupta... „pentru un învățămînt superior adaptat realităților românești, bazîndu-și întreaga sa activitate pe necesitățile celor ce muncesc”, pentru o cultură avansată, progresistă, fundamentată pe rigorile științei, înlăturarea misticismului, șovinismului și rasismului, pentru democrație.³⁵ Dealtfel, încrederea tineretului universitar timișorean în perspectivele sale luminoase se întemeia pe realitățile de necontestat ale politicii guvernului condus de dr. Petru Groza : în mai 1945 se înființează în baza decretului-lege nr. 361 Facultatea de medicină³⁶ iar în iulie potrivit legii nr. 617, Institutul agronomic³⁷, cele dintîi institute de învățămînt superior create de regimul democrat-popular.

Un moment hotărîtor în evoluția bătăliei pentru puterea politică l-au constituit alegerile parlamentare din toamna anului 1946. Pornit pe

³³ *Ibidem*, 27 sept. 1945.

³⁴ *Ibidem*, 7 și 18 martie 1946.

³⁵ *Ibidem*, 20 mai 1946.

³⁶ *Monitorul oficial*, Partea I, anul CXIII, br. 102 din 4 mai 1945.

³⁷ Ministerul învățămîntului, *Institutul agronomic Timișoara 1945—1970*, Timișoara, pag. 7—8.

drumul transformărilor revoluționare, tineretul și-a adus un prețios aport la victoria forțelor democrației populare în alegeri, la zdrobirea reacțiunii. Pe meleagurile timișene, ca pretutindeni în țară, B.P.D. a depus o vie și stăruitoare activitate, pregătind cu simț istoric și răspundere politică campania electorală.

Tineretul revoluționar-democrat a înțeles că de victoria B.P.D. în alegeri depinde consolidarea regimului democrat-popular, adică garanția împlinirii idealurilor sale constructive, de progres. În moțiunea adoptată la 22 iulie 1946 la marea întrunire a tinerilor sindicaliști din Timișoara cu ocazia discutării platformei-programe a B.P.D. este prezentă hotărârea ... „de a sprijini cu toate forțele lupta de ridicare a producției, de redresare economică a țării ... pentru victoria completă a B.P.D.”³⁸

În această încheștare, un important obiectiv a fost demascarea politicii reacționare, potrivnică intereselor țării, dusă de „partidele istorice” și scoaterea unor categorii de tineri de sub influența acestora, zădărnicierea planurilor de dezorganizare a Tineretului progresist, așa cum s-a încercat în unele sate și comune din județ de către elementele maniste.³⁹

Dealtfel, în vederea asigurării unității de acțiune a tineretului muncitoresc, țărănesc și studios, în august 1947 se constituie din inițiativa P.C.R. și în baza hotărârii Congresului de la Cluj al organizațiilor democratice de tineret, Federația Națională a Tineretului Democrat din România, cadru organizatoric de participare a tineretului la lupta împotriva reacțiunii, pentru consolidarea regimului democratic.

Adeziunea manifestată la programul B.P.D. a fost concretizată în acțiuni propagandistice menite să contribuie la popularizarea obiectivelor forțelor democratice, atragerea masei tineretului, izolarea reacțiunii, sub formă de întruniri, mitinguri, simpozioane, difuzarea presei și materialelor de propagandă, acțiuni culturale-artistice, mai ales în mediul rural, brigăzi de agitație etc. Deosebit de activi au fost tinerii din principalele întreprinderi timișorene. Cu numai câteva zile înainte de ținerea alegerilor, organizațiile de tineret din Timișoara, întrunite într-un miting grandios, și-au reafirmat hotărârea de a vota candidații B.P.D., deoarece acest vot este ... „o cheazășie a viitorului tinerilor din țara noastră”.⁴⁰

Victoria în alegerile din noiembrie 1946 a forțelor democratice a însemnat, de fapt, opțiunea poporului român pentru trecerea României

³⁸ *Luptătorul bănățean*, 24 iulie 1946.

³⁹ A.S.T., Fond Prefectura, Dosar nr. 20 din 1946, fila 41 și urm.

⁴⁰ *Luptătorul bănățean*, 20 nov. 1946.

pe calea socialismului, convingerea că „numai urmîndu-i pe comuniști își asigură un viitor fericit, perspectiva unei dezvoltări independente”⁴¹.

Această izbîndă revoluționară a insuflat o și mai mare încredere tineretului în viitorul său, impulsînd procesul organizării sale politice. În acest sens, o mare însemnătate politică a avut-o crearea în 1947 a Uniunii Tineretului Muncitoresc, organizație ce a grupat toate organizațiile tineretului muncitoresc sub direcția conducere a P.C.R., pas important înspre realizarea unei organizații unice a tineretului din țara noastră. În primăvara și vara anului 1947 tineretul se angajează în acțiuni destinate să înfăptuiască propunerile realiste ale P.C.R., de redresare economică a țării. Dintre formele de manifestare a patriotismului tineretului din țara noastră se distinge participarea brigăzilor de muncă patriotică la diferite șantiere de importanță națională sau locală. În această acțiune sînt cuprinși atît tinerii muncitori, cît și elevii și studenții, tineretul sîtesc. Deosebit de activă a fost brigada U.T.M. de muncă patriotică „Ștefan Plăvăț” din Timișoara care în vara anului 1947 a participat intens la diferite lucrări de reconstrucție în Gara de Nord ⁴² și Atelierele C.F.R. ⁴³, la recondiționarea unor bulevarde, acțiune la care a beneficiat și de ajutorul prietenesc al unui grup de 70 de tineri de pe Valea Jiului.⁴⁴ Tinerii din Jimbolia sînt antrenați în colectarea fierului vechi și au reușit să amenajeze prin forțe proprii o sală de cinematograf ⁴⁵ iar cei din Bacova, Cheveres și din alte sate au luat parte la repararea drumurilor ⁴⁶. Timp de cîteva săptămîni 140 de U.T.M.-iști din brigăzile de tineret au participat alături de alți tineri din țară la lucrări de refacere a unor căi ferate în R.S.F. Iugoslavia, evidențiindu-se pentru calitatea muncii prestate ⁴⁷. Munca patriotică pusă în slujba țării și a poporului a continuat în anii următori înscriindu-se ca o deosebit de prețioasă tradiție a tineretului din patria noastră.

Aceste cîteva momente referitoare la organizarea și angrenarea tineretului în procesul revoluționar ce se desfășura impetuos nu sînt, desigur, decît o parte din imensa activitate depusă de partidul comunist în vederea mobilizării sale la înfăptuirile radicale din viața societății românești, la care și-a adus contribuția și tineretul timișan.

⁴¹ Nicolae Ceaușescu, *Semicentenarul glorios al P.C.R. (7 mai 1971)* Ed. Politică, Buc., 1971, pag. 16.

⁴² *Luptătorul bănățean*, 23 mai 1947.

⁴³ *Ibidem*, 24 iulie 1947.

⁴⁴ *Ibidem*, 4 august 1947.

⁴⁵ *Ibidem*, 10 august, 1947.

⁴⁶ *Ibidem*, 12 iunie 1947.

⁴⁷ *Ibidem*, 6 iunie și 14 iulie 1947.

DIE TEILNAHME DER JUGEND AN DIE ERFÜLLUNG DER AUFGABEN DER VOLKSREVOLUTION IN RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Aus der Arbeit geht der Beitrag der Jugend aus dem Kreis Timiș hervor so wie der ganzen revolutionären-demokratischen Jugend und progressistischen Kräften unseres Landes, für die Verwirklichung der Aufgaben der Volksrevolution in der Zeitspanne 23 August 1944—30 Dezember 1947.

Man berichtet über der politisch-ideologischen Radikalisationsprozess der verschiedenen jugendlichen Gruppen : Arbeiter, Bauer, Schüler, Hochschüler welche unter der Führung der Kommunistischen Jugend und unter der direkten Leitung der rumänischen kommunistischen Partei sich organisierten, um effektiv an dem Aufbau des sozialistischen Rumäniens teilzunehmen.

DEZVOLTAREA ȘI CONTRIBUȚIA UZINELOR REȘITE NE LA PROCESUL DE INDUSTRIALIZARE SOCIALISTĂ A ȚĂRII

OVIDIU BOZU

— Reșița —

Abolirea monarhiei la 30 Decembrie 1947, proclamarea României, Republică Populară, a marcat trecerea la construirea socialismului, a însemnat realizarea istorică a întregului popor sub conducerea partidului său comunist, a descătușat puterea de creație a clasei muncitoare, a țăranimii muncitoare și a intelectualității, a dinamizat spiritul revoluționar al maselor în vederea refacerii economice și politice a țării.

Construirea bazei tehnico-materiale a socialismului își are începutul în înfăptuirea la 11 iunie 1948, a actului revoluționar al naționalizării.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție și crearea sectorului socialist în economie a permis trecerea la dezvoltarea planificată a economiei noastre naționale, ținându-se seama de nevoile vieții materiale a societății, de dezvoltarea complexă a economiei în toate regiunile țării pe baza exploatării raționale și eficiente a resurselor naționale de materie primă și de muncă.

Începutul înfăptuirii politicii de industrializare socialistă a țării a fost marcat de lucrările Congresului VI al P.C.R. din februarie 1948, care a elaborat programul constituirii socialismului în R.P.R. pe baza planurilor anuale pe anii 1949 și 1950, urmat apoi, în octombrie și decembrie 1950, de Hotărîrea cu privire la planul decenal de electrificare și de Hotărîrea cu privire la primul plan cincinal de dezvoltare economică a țării. Au urmat în aceeași direcție Directivele Congresului VII al P.C.R. din decembrie 1955 cu privire la cel de al doilea plan cincinal, continuându-se în iulie 1960 cu lucrările celui de al VIII-lea Congres al partidului, cu Hotărîrea privind planul șesenal pe 1960—1965, iar în iulie 1965, Directivele Congresului IX P.C.R. cu privire la planul pe 1966—1970 și Directivele planului de 10 ani pentru dezvoltarea bazei energetice¹.

Încadrându-se în efortul general al țării, răspunzînd cu însuflețire chemării partidului în vederea transpunerii în fapte a politicii de industrializare economică a țării, alături de muncitorii din celelalte unități industriale importante, muncitorii reșițeni au transformat uzinele metalur-

¹ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. Albatros, București, 1971, p. 661.

gice într-o puternică bază de înfăptuire a politicii de industrializare socialistă și de dezvoltare multilaterală a economiei românești².

În vederea realizării acestui măreț program de transformare economică a țării, pentru obținerea unor efecte economice cât mai mari într-un termen scurt, s-a urmărit paralel cu folosirea la maximum a capacităților de producție în uzinele Reșița, reconstrucția, dezvoltarea și modernizarea acestor uzine. Acest proces a cuprins trei etape importante. Prima etapă corespunde perioadei 1948—1957, dezvoltându-se secțiile și secțiile ce constituiau puncte de strângere în producție. A doua etapă, 1957—1961, este etapa de mari prefaceri industriale, perioadă în care s-au construit din temelii noi secții producătoare mai ales în siderurgie. A treia etapă, 1961—1970 se caracterizează prin reconstrucția totală a secțiilor constructoare de mașini, în vederea asimilării în fabricație a unor noi utilaje cu un înalt grad de tehnicitate³.

Pe parcursul unui sfert de secol de existență victorioasă a socialismului în România, relieful industrial al Reșiței este cu totul înnoit, prin stabilirea în 1951 a amplasamentului noilor turnătorii din zona Mociur, prin reconstrucția totală a oțelăriei Martin în 1957, prin construirea în 1960 a primelor furnale de 700 mc din țară, prin darea în funcțiune a noului sector de aglomerare și a funicularului de 1 750 m. Alături de aceste noi obiective industriale s-a construit și dat în funcțiune noua și modernă fabrică de motoare Diesel în 1958, modernele și impunătoare laboratoare de cercetare din incinta celor două uzine. Trebuie să menționăm de asemenea construirea celor trei baraje de acumulare de la Văliug, Gozna, Secu, din imediata vecinătate a municipiului Reșița. Toate acestea sînt numai o parte din marile prefaceri și realizări pe plan local ale orașului-uzină Reșița, ca urmare a măsurilor întreprinse de partidul și guvernul nostru pe linia industrializării și dezvoltării economice a țării, a importanțelor investiții alocate de statul nostru sectorului siderurgic și cel de construcții de mașini, în vederea participării cât mai complexe a uzinelor reșițene la procesul de edificare socialistă a țării.

Participînd efectiv și cu toată responsabilitatea ce-i revenea în urma sarcinilor trasate de partid și guvern, în primii ani de dezvoltare planificată a economiei, combinatul din Reșița a contribuit prin cantitățile mari de construcții metalice produse, la realizarea unor noi obiective economice. Aici au fost construite și montate majoritatea podurilor metalice de cale ferată, șosele și viaducte dintre care amintim podurile și viaductele de pe linia ferată Salva-Vișeu, Bumbești-Livezeni, contribuția la Podul Prieteniei peste Dunăre de la Giurgiu, și de dată recentă construcția metalică a podului rutier Giurgeni—Vadul Oii. Tot la Reșița au fost construite și montate o bună parte din construcțiile metalice destinate ridicării unor noi unități industriale cum ar fi: Fabrica de Țevi Roman, Fabrica de Rulmenți Bîrlad, turnătorii și forja de la Uzinele de tractoare Brașov, Halele Noi pentru Uzinele de Utilaj Greu

² * * * , *Reșița istorie și contemporaneitate*, Reșița, 1971, p. 117.

³ *Idem*, p. 130.

Progresul Brăila, Furnalul nr. 5 de 500 mc de la Hunedoara, Furnalul nr. 5 de la Călan, Scheletul Metalic al clădirii Casei Scînteii ⁴.

În aceeași direcție pe baza celor peste 2 800 000 t de laminate finite produse în laminarele din Reșița și a produselor livrate de Uzina Constructoare de Mașini economiei naționale în anii puterii populare și în continuare, au fost ridicate noi și importante unități pentru industrializarea țării cum sînt : Combinatul Chimic din Borzești, Uzinele Chimice de la Govora, Ocna Mureșului, Uzina de Mașini Grele București, Uzina de Aluminiiu din Slatina, Combinatul Siderurgic Galați, Uzina Steagul Roșu Brașov, Uzinele Republica din București. Prin contribuția directă a Reșiței, s-au extins Combinatul Siderurgic Hunedoara, Uzinele 23 August București, Uzina Electroputere Craiova și încă multe alte unități ⁵.

Deosebit de pregnantă apare contribuția uzinelor reșițene la dezvoltarea transporturilor feroviare, participare concretizată prin îndeplinirea sarcinilor trasate de conducerea de partid, constructorilor de locomotive de la Reșița, care au reparat în prima fază a acestei perioade peste 196 locomotive avariate, precum și prin aceea de a livra transportului feroviar noi locomotive cu aburi a căror număr se ridică la 496 în perioada 1950—1960 ⁶.

În vederea satisfacerii cerințelor interne în perioada 1950—1959, la Reșița au fost asimilate noi tipuri de locomotive. Astfel, pentru industria forestieră, a fost asimilată în 1950—1951 o locomotivă cu aburi, de cale îngustă, care avea o forță de tracțiune la cîrlig de 5 170 kg, desfășurînd o viteză maximă de 30 km. În 1952, s-a asimilat locomotiva cu aburi pentru industria siderurgică de ecartament normal cu o forță de tracțiune la cîrlig de 13 150 kg, cu o viteză maximă de 40 km/oră putînd să se înscrie în curbe cu raze mici. Începînd cu 1959, după 87 de ani de fabricație a locomotivelor cu aburi la Reșița, Uzinelor Constructoare de Mașini le-a revenit sarcina de a realiza pentru prima oară la noi în țară locomotive Diesel de 2 100 CP, iar nu mult după aceea locomotive Diesel electrice, toate acestea fiind o dovadă a prestigiului, a muncii neobosite de creație și realizări a întregului colectiv ce a acționat neînterupt pe frontul dezvoltării impetuoase a industrializării României ⁷. Tot ca o contribuție la dezvoltarea transporturilor feroviare se înscrie producția de șine de cale ferată, a căror livrare anuală se ridică la circa 900 km, făcînd astfel posibilă extinderea și modernizarea rețelei de linii ferate. La acest copitol se alătură producția de bandaje și discuri pentru roțile vehiculelor de transport feroviar, care asigură materialul necesar pentru cca. 12 000 vagoane convenționale ⁸.

Participînd direct la înfăptuirea planului de electrificare a țării, Uzinei Constructoare de Mașini i-a fost trasată ca sarcină de partid și

⁴ * * * , *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, București, 1963, p. 323.

⁵ * * * , *200 de ani de construcții de mașini la Reșița 1771—1971*, I, Reșița, 1971, p. 198.

⁶ *Reșița, istorie și contemporaneitate*, p. 211, v. n. 2.

⁷ *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, p. 328, v. n. 4.

⁸ * * * , *Două secole de siderurgie la Reșița*, Reșița, 1971, p. 280.

de stat, asimilarea întregului echipament energetic, necesarul de utilaje și mașini în vederea electrificării țării. Fiind singura producătoare de echipament hidroenergetic din țară, contribuind astfel în mod și mai direct la dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, Uzinele din Reșița au realizat în primii zece ani de existență a Republicii Populare un total de 7 hidroagregate de puteri mici cuprinse între 500—3 000 KW care au pus în funcțiune centralele hidroelectrice Crăinicești-Văliug și Tîrgu Mureș⁹.

Proiectate la Reșița începînd cu anul 1960, fabricația hidroagregatelor cunoaște o dezvoltare rapidă și ascendentă. Varietatea, inventivitatea, înaltul grad de tehnicitate, găsirea de soluții optime și eficiente din punct de vedere economic, oglindite prin executarea de dată mai recentă a giganticele turbine de 178 MW tip Kaplan și a turbinelor de 175 MW tip Pelton, a transformat Uzina Constructoare de Mașini din Reșița în unica întreprindere din țară profilată pe executarea acestui gen pretențios de agregate.

Turboagregatele executate la Reșița pot fi identificate în centralele hidroelectrice de la Roznov II, Bacău II, Bacău I, Zărnești, Oiești, Albești, Cerbureni, Valea Iașului, Pîngărați, Racova, Gîrleni, Piatra Neamț, Buhuși, Baia Mare, Vaduri, Argeș și în marea realizare din ultimii ani C.S.H.E. Porțile de Fier și C.H.E. Lotru.

Alături de echipamente hidroenergetice, uzinele Reșița au livrat industriei naționale un complet utilaj metalurgic, vane, stavile, porți servomotoare, compresoare de aer de 15, 25, 45, 50, 90, 100 mc, turbosuflante de 90 000 mc pentru furnalele înalte, precum și o gamă largă de tipuri constructive de turbine cu aburi a căror producție totală realizată pînă în 1970 reprezintă o putere de cca. 1 000 MW, echivalentul unui număr de cca. 200 de astfel de agregate livrate industriei naționale. Toate aceste produse echipează astăzi centralele electrice ale combinatelor chimice, siderurgice, de prelucrare a lemnului, de celuloză și hîrtie și a fabricilor de zahăr.

Realizate integral în cadrul uzinei începînd cu prima turbină de tip constructiv AP 3-1 cu o putere nominală de 3 000 KW, culminînd cu turbina tip DSL-50 cu o putere de 50 000 KW, aceste turboagregate pot fi întîlnite în centralele electrice ale țării: Palas, Govora, Sighet, Tîrgu Mureș, Galați, Hunedoara, Făgăraș, Pitești, Cluj, Săvinești, Iași etc.¹⁰

Uzina constructoare de mașini participă activ la dezvoltarea industriei electrotehnice, acordînd un sprijin substanțial noilor fabrici de mașini și aparate electrice ce iau ființă în țară.

Profilată pe execuția mașinilor electrice de mare putere, precum și pe o serie de aparataje și mașini speciale, uzina din Reșița a livrat începînd cu anul 1951 industriei țării convertizoare de mare frecvență

⁹ *Uzinele Reșița în anii...*, p. 185, v. n. 4.

¹⁰ *200 de ani...*, p. 185, v. n. 5.

cu o putere de 8 000 KW, motoare de curent continuu reversibile pentru linia grea de la laminoare de 2 940 KWh; motoare asincron de 3 000 CP; iar din 1958 echipamentul electric al motoarelor Diesel de mare capacitate. Cu ajutorul motoarelor de curent continuu de 250 KW—800 KW, livrate de uzina din Reșița, au intrat în funcțiune laminorul de țevi de la Uzinele Republica București, și Slatina, iar motoarele asincron își găsesc funcționalitatea în uzinele din Roman, Brăila, Craiova, Timișoara, Iași și București.¹¹

Uzina constructoare de mașini Reșița și-a adus o contribuție valoroasă la echiparea industriei petoliere cu utilajul necesar refacerii și dezvoltării în continuare pe noi coordonate a acestui sector al economiei. În lipsa unor întreprinderi specializate în producerea utilajelor petoliere, uzina reșițeană și-a asumat această răspundere livrând țării o gamă variată de produse destinate industriei extractive și petoliere, începînd cu trolitul de foraj pentru adîncimi de 4 000 m executat în 1948, continuînd cu prăjinile de foraj grele și prăjinile de pompaj, pompele Duplex, mesele Rotary, pompele de intervenție și noroi, terminînd cu turbina de foraj (turbobur) agregat de o tehnică avansată în domeniul forajului pe plan mondial în anii 1952—1953. Începînd cu anul 1954 uzina reșițeană rămîne în conlucrare permanentă cu noua întreprindere de utilaj petrolier construită în țară, Uzina 1 Mai Ploiești.¹²

Pe lîngă contribuția adusă în domeniul construcțiilor metalice, Reșița participă la utilizarea industriei noastre cu importante realizări în domeniul construcției de poduri rulante și macarale. În intervalul 1948—1970 constructorii de mașini din Reșița au dat economiei naționale, peste 338 poduri rulante și macarale. Au fost executate poduri rulante pentru oțelăria C.S.R., pentru Combinatul Siderurgic Hunedoara, Uzina Mașini Grele București, pentru rafinăria Brazi, pentru Uzina Republica și Uzina de țevi Roman. Trebuie semnalate de asemenea realizările de ordin mai recent, cele două poduri pentru hidrocentrala de la Porțile de Fier precum și exhaustoarele de gaze SR 12 000/012 cu un debit de 12 000 mc/m folosite în fabricile de aglomerare a minereurilor.

Lista produselor sectorului construcției de mașini livrate în vederea dezvoltării industriale a țării mai cuprinde un bogat sortiment de piese turnate, forjate, presate, organe de asamblare, utilaje pentru industria chimică, Reșița contribuind în mare măsură la dotarea fabricilor de sodă de la Govora și Ocna Mureș, pentru Combinatul Tîrgu Mureș.

¹¹ *Idem*, p. 173—174.

¹² *Uzinele Reșița în anii...*, p. 324.

Uzinele Reșița nu numai că produc o gamă largă de bunuri materiale de o mare însemnătate pentru economia națională dar realizează la cele mai importante produse ale lor un asemenea volum de producție, încît ocupă o pondere mare în volumul total al producției respective din țara noastră. Astfel în anul 1961 Reșița era singura uzină din țară care producea șină de cale ferată, bandaje, discuri, tablă de 4 mm, producea 49,7% din întreaga producție de profile grele din oțel carbon, 98,2% din producția de laminate mijlocii finite, realizări deosebite ale sectorului siderurgic.¹³

În noile condiții create, siderurgiștii participă la dezvoltarea bazei industriale a țării, ridicînd pe o treaptă superioară calitatea produselor, lărgind gama acestora. În acest sens de o deosebită importanță sînt rezultatele obținute în domeniul elaborării oțelurilor. Au fost asimilate 83 mărci noi de oțeluri diferite, s-au realizat în cuptoarele Martin oțeluri aliate cu crom, crom-nichel, crom-vanadiu, crom-vanadiu-titan, mangan siliciu, crom-nichel-molibden, produse de o deosebită însemnătate pentru întreaga industrie națională.

În urma preocupărilor pentru creșterea eficienței economice, Combinatul Siderurgic Reșița a pus la dispoziția statului, produsele de strictă necesitate în vederea construirii de noi obiective industriale, precum și importante resurse bănești obținute prin beneficiile realizate an de an.

Gama largă a produselor siderurgiei de la Reșița au fost livrate numeroaselor întreprinderi din țară cum sînt: Uzina 23 August București, Uzina Semănătoarea București, Uzina Steagu Roșu Brașov, Uzina Mecanică Cîmpina, Fabrica de Șuruburi Brașov, Mediaș și Bacău, Uzina Mecanică Buzău, Uzina Piese Auto Sibiu, Industria Sîrmei Cîmpia Turzii, Uzina 1 Mai Ploiești, Uzina de Țevi Roman, Fabrica Rulmentul Bîrlad, Șantierul Naval Galați și Constanța, Uzina Progresul Brăila.¹⁴

Orașul-uzină Reșița, acest mare centru industrial al țării răspunzînd cu multă responsabilitate la îndeplinirea sarcinilor ce-i revin din Directivele Congresului X al P.C.R. în vederea dezvoltării în continuare a bazei tehnico-materiale, de dezvoltare multilaterală a țării — deține în continuare un loc important în dezvoltarea economiei naționale, ca factor de bază în dezvoltarea industrială a țării, contribuind, prin noile coordonate trasate de partid, să sprijine substanțial valoroasa operă de creare a unei puternice industrii în România Socialistă.

¹³ *Idem*, p. 317.

¹⁴ *Două secole ...*, p. 283.

DIE ENTWICKLUNG UND DER BEITRAG DER RESIZAER WERKE BEIM PROZESS DER SOZIALISTISCHEN INDUSTRIALISIERUNG DES LANDES

(Zusammenfassung)

Die Abschaffung der Monarchie, die Enteignung der wichtigsten Produktionsmitteln und die Gründung des sozialistischen Sektors im Rumänien des Jahres 1948, bildeten die Grundlage der sozialistischen Industrialisierung des Landes.

In diesem Zusammenhang, im Laufe von 25 Jahre siegreichen Aufbaus des Sozialismus, durch ihre Ergebnisse die der National-Ökonomie geliefert wurden, behielt und behaltet die Werk-Stadt Reșița weiter einen Führungsposten im Prozess der sozialistischen Industrialisierung Rumäniens.

Diese Arbeit hebt gerade den Beitrag der Reșițaer Werke bei der Wiederherstellung der National-Ökonomie und der vielseitigen Entwicklung Rumäniens, hervor.

*ISTORIA
CULTURII—
MUZEOGRAFIE*

LEGĂTURILE EXPLORATORULUI AFRICAN EMIL HOLUB CU MUZEUL BANATULUI

COSTIN FENEȘAN

— Cluj —

Odată cu crearea Societății de Științe Naturale, la sfîrșitul anului 1873 și începutul celui următor, cu scopul de a impulsiona cultivarea și răspîndirea cunoștințelor de istorie naturală pe teritoriul Banatului¹, cercetărilor științifice în provincia timișană li se deschid noi perspective. De la începutul activității sale Societatea de Științe Naturale din Timișoara a acordat o atenție deosebită problemelor de geografie, publicînd în revista sa de specialitate „Természettudományi Füzetek”, ce apare începînd cu anul 1877, numeroase comunicări de certă valoare științifică. Prin intermediul revistei — specialiștilor cît și publicului larg — le sînt prezentate rezultatele explorărilor geografice care în a doua jumătate a veacului trecut cunosc un remarcabil avînt. De un deosebit interes se bucură călătoriile africane ale exploratorului ceh Emil Holub², care au contribuit la cunoașterea geografico-etnografică și biologică a unor „pete albe” de pe harta Africii sudice și centrale. Omagiînd valoroasa activitate științifică a lui Emil Holub, Societatea de Științe Naturale îl alege în 1881 ca membru de onoare³, iar Sigismund Ormós, activ sprijinitor al Societății, stabilește contacte personale cu exploratorul ceh, legături ce vor evolua cît se poate de rodnic de-a lungul anilor. Revista de specialitate a Societății publică un articol al lui Holub, în care autorul descrie un episod din cursul primei sale călătorii africane (1872—1879)⁴, expediție soldată cu colecționarea a peste 30 900 exponate de istorie naturală și etnografie⁵. La invitația lui Sigismund Ormós și a societății de Științe Naturale, Holub sosește la 1 aprilie 1882 la Timișoara. În ziua următoare el ține o conferință despre tribul Beciuaniilor în fața unei asistențe de peste 800 de persoane, o parte venită chiar din România și Serbia⁶. Impresia făcută asupra auditoriului de expunerea exploratoru-

¹ *Temesvarer Zeitung*, XXIII (1874), 2, din 3 ianuarie.

² Pentru viața și activitatea lui E. Holub (1847—1902), cf. *Der grosse Brockhaus*, VIII, Berlin, 1931, p. 617.

³ T. F., VIII, 1, 1884, p. 27.

⁴ Dr. E. Holub, *Eine Elefantenjagd*, în T. F., VI, 2, 1882, p. 83—88.

⁵ Dr. J. Szalkay, *Unser Ehrenmitglied Dr. Emil Holub in Temesvar*, în T. F., VI, 2, 1882, p. 90.

⁶ G. Czirbusz, *Dr. Holub Emil Temesvárott*, în T. F., VI, 2, 1882, p. 63; articolul prezintă pe larg primirea făcută lui E. Holub la Timișoara, banchetele date în onoarea lui, desfășurarea conferinței și rezumatul celor expuse de exploratorul african.

lui african este dintre cele mai profunde; unul dintre participanți notează: „... putem afirma cu mândrie, că nici o cuvîntare, nici un concert, nu au atras pe atîția la Timișoara, ca și prelegerea lui Holub”. Același participant subliniază înalta ținută științifică și calitățile deosebite ale expunerii: „El (Holub — n.n.) știe să explice atît de pe înțeles noțiunile abstracte ale științei, să grupeze atît de iscusit detaliile, să sublinieze cea mai interesantă latură a fiecărei probleme, încît atenția întregului auditoriu este captată pe nesimțite. Nu poți să-l asculți îndeajuns, întotdeauna aștepti ceva mai interesant și într-adevăr, încordarea devine tot mai mare în timpul cuvîntării sale”⁷. În urma contactelor stabilite la Timișoara, Holub va trimite în cursul anilor 1882—1883 bibliotecii de specialitate a Societății de Științe Naturale, numeroase din lucrările sale științifice între care excelenta relatare a primei călătorii africane, „Sieben Jahre in Südafrika. Erlebnisse, Forschungen und Jagden”) 2 vol., Viena 1880—1881⁸. Relațiile dintre exploratorul african și Societatea de Științe Naturale din Timișoara se întrerup între 1883 și 1887, timp în care Holub efectuează cea de-a doua călătorie în Africa, în cursul căreia va străbate teritorii neexplorate de pe cursul inferior al fluviului Zambezi. La reîntoarcerea din Africa, Societatea de Științe Naturale din Timișoara este prima care-i trimite la Hamburg o elogioasă telegramă de felicitare⁹. Emoționat de prețuirea ce i se arăta, Holub mulțumește călduros, adăugînd că „și în timpul acestei șederi în Africa n-am năzuit decît să ne îndeplinim datoria și n-am căutat deci, decît să ne urmărim țelul vieții noastre”¹⁰. Aceleași înalte simțăminte de împlinire a idealului uman transpar din altă scrisoare adresată de E. Holub lui Sigismund Ormós „... sînteți prea amabil în aprecierea meritelor noastre, căci n-am năzuit decît să ne îndeplinim datoria, în mod asemănător cu fiecare ce ocupă un post în țară, căutînd să îmlinească după puteri datorințele vieții”¹¹. Holub acceptă cu plăcere invitația de a ține una sau două conferințe la Timișoara, venitul acestora urmînd să contribuie la acoperirea cheltuielilor necesare organizării expoziției ultimei sale călătorii africane. La închiderea expoziției întreaga colecție etnografică și biologică urma să fie constituită în diferite donații, Holub amintind și Timișoara printre beneficiarii

⁷ J. Szálkay, *op. cit.*, p. 91.

⁸ T. F., VII, 1, 1883, p. 31.

⁹ Dr. Emil Holub *Temesvárott*, în T. F., XI, 3—4, 1887, p. 190.

¹⁰ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 14. E. Holub către S. Ormós, Viena, 18 sept. 1887: „... dass wir auch während dieses Afrikanischen Aufenthaltes nur unsere Pflicht genüge zu leisten bestrebt waren und deshalb recte nur unserer Lebensaufgabe gerecht zu suchen”.

¹¹ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 20; E. Holub către S. Ormós, Viena, 26, oct. 1887: „... sind allzugütig in der Beurtheilung unserer Verdienste, haben wir doch nur getrachtet unsere Pflicht genüge zu tun, in ähnliche Weise wie ein Jeder, der in der Heimat eine Stellung einnimmt, den Pflichten des Lebens nach Kräften nachzukommen sucht.”

acestora¹². Cu toate că, la un moment dat ținerea expunerilor la Timișoara a stat sub semnul incertitudinii datorită muncii susținute la organizarea expoziției¹³, pînă la urmă Holub își anunță prezența pentru mijlocul lunii decembrie 1887¹⁴. La 17 decembrie el sosește la Timișoara, unde se manifesta un viu interes pentru ultima expediție a exploratorului ceh. Revista Societății de Științe Naturale publică relatări ample ale călătoriei și rezultatelor ei științifice¹⁵. La 18 decembrie 1887 Holub ține în fața unui numeros și entuziast public prima conferință despre triburile de pe cursul inferior al fluviului Zambezi, urmată a doua zi de altă expunere asupra itinerarului african parcurs. În urma prelegerilor se realizează 494 fl. 75 cr., sumă completată la 500 fl. din fondurile Societății de Științe Naturale și destinată a contribui la acoperirea cheltuielilor de organizare a expoziției africane de la Viena¹⁶. După reîntoarcerea la Viena, Holub îl asigură pe Ormós că „... șederea noastră la Timișoara ne-a bucurat nespus de mult și se numără printre cele mai plăcute amintiri ale carierei noastre”¹⁷. Relațiile de colaborare dintre Holub și publicul din Banat sînt atestate de turneul de conferințe pe care exploratorul african îl întreprinde la Virșet, Reșița și Oravița între 25 și 29 ianuarie 1889¹⁸. În același timp Holub continuă să trimită bibliotecii Societății de Științe Naturale din Timișoara lucrările sale apărute, între care remarcabila descriere a celei de-a doua călătorii africane, „Von der Capstadt ins Land der Maschukulumbé” (2 vol., Viena 1888—1890)¹⁹. Organizarea expoziției africane, îngreunată datorită unor dispoziții administrative și a problemelor puse de prepararea exponatelor, îl silește pe Holub să renunțe la un turneu de conferințe proiectat la Lugoj, Caransebeș, Orșova, Lipova și Radna²⁰. În 1892, la Viena, se deschide expoziția africană organizată de Emil Holub, cu a cărei organizare s-au cheltuit 125 400 fl. adunați în cea mai mare parte din încasările conferințelor ținute în orașele monarhiei. Prin contribuția bănească adusă (600 fl.), Timișoara ocupă locul al treilea, după Viena (1 275 fl.) și Zagreb (625 fl.), dar înaintea unor orașe ca Brno (485 fl.), Graz (480 fl.) și Praga (575 fl.). Peste 370 de expuneri a trebuit să țină exploratorul Holub spre a strînge fondurile necesare organizării expoziției. Cu atît mai mult ține să-și exprime mulțumirea față de metropola bănățeană „căci, dacă toate orașele mi-ar fi oferit atît cît Timișoara, problema

¹² *Ibidem*, f. 21.

¹³ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 11 ; E. Holub către S. Ormós, Esseg, 5 dec. 1887.

¹⁴ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 12 ; E. Holub către S. Ormós, Viena, 13 dec. 1887.

¹⁵ G. Czirbusz, *Dr. Holub Emilnek legujabbik alrikai utjáról*, în T. F., XI, 3—4, 1887, p. 117—129, cu rezumatul german, *Dr. Emil Holub's zweite Reise in Süd-Centralafrika*, p. 195—198.

¹⁶ T. F., XI, 3—4, 1887, p. 197 și urm.

¹⁷ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 16 ; E. Holub către S. Ormós, Viena, 24 dec. 1887.

¹⁸ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 22 ; E. Holub către S. Ormós, Virșet, 26 ian. 1889.

¹⁹ A.S.T., fond M.B.T., nr. 247, f. 21 ; E. Holub către S. Ormós, Timișoara, 7 mai 1890.

²⁰ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 24 și urm.

procurării banilor mi-ar fi fost mult mai ușoară decât a fost" ²¹. Cu amărăciune Holub îi mărturisește lui Ormós că în organizarea expoziției nu s-a bucurat de nici o subvenție de stat, conchizînd: „... am găsit munca în Austro-Ungaria atît de grea, încît adeseori ași fi mers în străinătate" ²². Într-o notă confidențială Holub adaugă: „Despre o subvenționare (de stat — n.n.) a expozițiilor nici vorbă. Văzînd cum cercetători germani, ruși, italieni sînt decorați de guvernele lor, adesea chiar înainte de a fi pășit pe pămîntul patriei, îmi pare rău, cu toate că nu sînt orgolios, (...) de ce n-am fost găsit vrednic măcar de un cuvînt de laudă, cu atît mai puțin de o decorație după ultima mea călătorie care a adus Austro-Ungariei atîtea colecții bogate și mai ales a expoziției de la Viena" ²³. Încă la 12 octombrie 1894, Emil Holub anunță trimiterea unei colecții de exponate etnografice și biologice africane pe seama muzeului din Timișoara. 9 colete mari incluzînd anexele necesare expunerii materialului, împreună cu indicații precise asupra modului de organizare a expoziției, sînt trimise pe adresa muzeului Societății de Istorie și Arheologie, confuzie care va crea probleme pînă cînd colecția va ajunge în patrimoniul muzeului Societății de Științe Naturale ²⁴. De un deosebit interes este inventarul celor 140 de piese ale donației lui Holub, grupate în secțiunile de etnografie, zoologie, botanică și mineralogie, însoțite de datele științifice ale fiecărui exponat. ²⁵ În ședința din 31 octombrie 1894, „Societatea de Științe Naturale" prin intermediul „Societății Muzeului de Istorie și Arheologie" — ajuns prin forța împrejurărilor în proprietatea donației Holub — exprimă exploratorului african, vii mulțumiri pentru colecția primită ²⁶, care potrivit mesajului trimis lui Holub la 10 noiembrie 1894 „reprezintă o adevărată podoabă a muzeului nostru". ²⁷ Elogiind gestul nobil, scrisoarea continuă: „Înălțimea Voastră sînteți o faclă a științei moderne. Însă știința Dvs. deschizătoare de drumuri este explicitată prin nobila străduință de a face accesibile cercetările și realizările Dvs. unui cerc cît mai larg, iar gloria

²¹ A.S.T., fond M.B.T., nr. 229, f. 27; E Holub către S. Ormós, Praga, 18 oct. 1892: „... ja wenn alle Städte mir so viel geboten hätten wie Temeswar, dann wäre meine Arbeit des Geldschaffens viel leichter gewesen als sie war."

²² *Ibidem*: „... ich fand die Arbeit in Österreich-Ungarn so schwierig, dass ich schon wie oft ins Ausland gegangen wäre."

²³ *Ibidem*: „... Von einer Subvention der Ausstellungen keine Rede. Sehe ich wie deutsche, russische, italienische Forscher von ihren Regierungen ausgezeichnet werden, bevor sie noch den heimischen Boden betreten, so thut es mir leid, wenn ich auch nicht ehrgeizig bin, warum ich auch nach meiner letzten Reise, die das Österreich-Ungarn solch reiche Sammlungen gebracht hat, warum ich selbst nicht nach der Installation der Ausstellung in Wien (...) eines lobenden Wortes, viel weniger einer Auszeichnung würdig befunden wurde."

²⁴ A.M.B., E. Holub către S. Ormós, Viena, 12 oct. 1894; abia în 1899, la intervenția directă a lui Emil Holub, colecția de exponate africane va trece în patrimoniul Societății de Științe Naturale, cf. T. F., XXIV, 2—3, 1900, p. 152 și A.M.B., E. Holub către Fr. Riesz, Viena, 22 febr. 1900.

²⁵ A.M.B., fără nr. de inv.

²⁶ A.M.B., procesul verbal al ședinței din 31 oct. 1894.

²⁷ A.M.B.: „... sie bildet eine wahre Zierde Unseres Museums."

nepieritoare a călătorului african cunoscut în întreaga lume este înconronată de noblețea cea mai altruistă”²⁸. Holub păstrează în continuare legăturile cu Timișoara, trimițând alte două donații din materialul călătoriilor africane: una școlii reale, cealaltă școlii comunale de meserii²⁹. Moartea îl surprinde pe Holub în plină activitate cretoare, punind capăt unei vieți închinată cu totul în slujba științei și umanității. Omagiind memoria celui dispărut, necrologul publicat în revista Societății de Științe Naturale „jelește sincer și adânc pe savantul dispărut, a cărui nume este geografia, și care cu siguranță va rămâne pentru totdeauna în istoria societății noastre”³⁰.

DIE BEZIEHUNGEN DES AFRIKAFORSCHERS EMIL HOLUB ZUM BANATER MUSEUM

(Zusammenfassung)

Aufgrund archivalischer Bestände und veröffentlichter Materialien behandelt der Artikel die langjährigen Beziehungen des bekannten Afrikaforschers Dr. Emil Holub zum Banater Museum. Als Ehrenmitglied der Temesvarer Naturwissenschaftlichen Gesellschaft hat es Emil Holub verstanden im Banat Vorträge über seine Afrikareisen zu halten, der Fachbibliothek des Vereins seine Hauptwerke zukommen zu lassen und das Temesvarer Museum mit einer Sammlung afrikanischer Exponate zu bedenken.

²⁸ *Ibidem*: „...Ew. Hochwohlgeboren sind eine Leuchte der modernen Wissenschaft. Doch Ihr bahnbrechendes Wissen wird verklärt durch den edlen Eifer Ihre Forschungen und Errungenschaften je weiteren Kreisen zugänglich zu machen und dem unvergänglichen Ruhm des weltbekannten Afrika-Reisenden setzt ein uneigenütziger Edelmut die Krone auf.”

²⁹ A.M.B., E. Holub către Fr. Reisz, Viena, 22 febr. 1900.

³⁰ T. F., XXVI, 1, 1902, p. 32.

PATRU PIESE DE TEATRU ALE SOFIEI VLAD RĂDULESCU ÎN MANUSCRIS, LA MUZEUL BANATULUI

ARISTIDA TURCUȘ

— Timișoara —

„Un cap distins, care poartă coafura vârstei înaintate — radiază flăcările științelor cumulate și orînduite. Creierul ei este sălașul unei biblioteci universitare, care-ți oferă cu prisosință savoarea cunoștințelor bazate pe vasta experiență a unei vieți laborioase. Căci doamna Sofia Vlad Rădulescu a dus o viață de muncă, de preocupări de toate clipele. Seducția aparențelor, falsele exteriorizări n-au ademenit-o în cursa vremelniciilor sociale. Resursele ei sufletești fecundează la infinit, iar năzuințele intelectualului se încadrează în ritmul evoluției. Interesele ei personale au fost subjugate de altruism plin de jertfe. Orice confruntări, ori examinare a anilor trecuți cu cei prezenți înregistrează numai progres și însuflețire spre binele națiunii și al umanității.”¹

Așa era caracterizată însuflețita animatoare a vieții culturale lugojene, Sofia Vlad Rădulescu, la vârsta de 85 de ani.

Sofia Vlad Rădulescu s-a născut la 24 noiembrie 1851, la Chizătău. Descendentă a unei familii de intelectuali de mare prestigiu în Banat, ea a fost educată în spiritul dragostei față de națiunea și cultura română, astfel încît mai tîrziu, în anii maturității, își va putea aduce contribuția la opera de impunere a culturii românești în Banatul acelor vremuri.

Și-a făcut studiile la Lugoj, apoi la Timișoara, primele sale încercări artistice datînd încă de la vârsta de 11 ani.²

La 17 ani se căsătorește cu pretorul Ion Vlad, unul din fruntașii mișcării de emancipare a poporului român din Banat. Înlăturat din pricina activității sale progresiste din funcția de pretor, Ion Vlad își ia licența în drept și se stabilește la Lugoj împreună cu familia sa.

Pe lîngă îndatoririle familiale, ocupîndu-se cu creșterea și educarea celor patru copii (cel mai mare va ajunge cunoscutul poet dialectal Victor Vlad Delamarina), Sofia Vlad Rădulescu s-a ocupat intensiv cu muzica și literatura, fiind una din organizatoarele seratelor teatrale și culturale inițiale de tatăl său, avocatul Constantin Rădulescu.

¹ Elena Bogdan, *Figuri marcante din trecutul și prezentul Transilvaniei și Banatului*, în *Gazeta Femeii*, V, nr. 19—20 din 7 iulie 1936.

² *Idem*.

În același timp, ea însăși a creat piese muzicale, poezii, lucrări teatrale de mare succes în perioada respectivă.

Din activitatea muzicală a Sofiei Vlad Rădulescu reținem faptul că a realizat un prim aranjament pentru pian al dansului „Lugojana”, compozițiile „Doina Lăcărmiorei”, „Cîntecul ciobanului”, „Doina primăverii”, pentru voce și pian, încercînd să valorifice artistic folclorul muzical din Banat.

Unele dintre creațiile literare au apărut în periodicele vremii: „Familia”, „Luminătorul”, „Rumänische Revue” unde o întîlnim adesea semnînd și articole critice, sau consemnări ale unor evenimente culturale din Lugoj.

Primele încercări teatrale ale Sofiei Vlad Rădulescu datează din anul 1882, cînd a prelucrat pentru copii basmul „Dornröschen” (Rosa din spini) și a scris piesa originală „La maial”.

Pe foaia de titlu a manuscrisului piesei „Rosa din spini” există specificația „teatru de copii”... „în patru acte și un între-act (ballet)”.

Așa cum vom vedea mai tîrziu, în traduceri și localizări sale, Sofia Vlad Rădulescu nu păstrează numele personajelor din lucrarea originală, ci le schimbă cu nume românești. În cazul basmului dramatizat „Rosa din spini”, personajele sînt: regele Lucian, Prințul Timotei, regina Elvira, Eugenia, damă de onoare, prințesa Rosa, etc. Subiectul basmului este simplificat și adaptat la condițiile prezentării scenice. Regele Lucian și regina Elvira, sînt fericiți de sosirea pe lume a fiicei lor, Rosa. La botez sînt invitate personaje de basm: regi, prinți, vrăjitori. Cînd masa era în toi și oaspeții închinau pentru sănătatea și fericirea micuței prințese, apare vrăjitoarea Cordula, supărată că regele și regina uitaseră să o invite la botez și o blestemă pe Rosa să moară în ziua în care va împlini 17 ani, înțepată cu un fus de tors. Cu toate măsurile de precauție ale părinților, care o izolează pe Rosa într-un castel din pădure și poruncesc să fie arse toate fusele din țară, blestemul vrăjitoarei se împlinește și prințesa moare înțepată cu un fus de tors pe care însăși vrăjitoarea i-l pune în mînă, prefăcîndu-se că o învață să toarcă. Abia după 100 de ani prințul Timotei o dezleagă pe Rosa de blestem, printr-o sărutare, și o ia de soție.

Piesa conține, așa cum se arată în foaia de titlu, un antract de balet „cu genii și îngerași (copilași și fetițe)”³, care adaugă un plus de farmec lucrării, ajutînd la crearea atmosferei de feerie. Pentru frumoasa și simpla construcție teatrală, precum și pentru farmecul limbii presărată cu elemente arhaice, piesa își menține viabilitatea, putînd fi și astăzi interpretată de echipele de teatru ale copiilor.

Tot din anul 1882 datează și lucrarea originală a Sofiei Vlad Rădulescu „La maial”, cu aceeași specificație pe foaia de titlu „teatru de copii”.

³ M.B.T., ms., nr. inv. 5 762, p. 25.

Cuvîntul „maial” este de circulație mai restrînsă și are sensul de „petrecere cîmpenească tradițională organizată în luna mai”⁴. Acțiunea piesei se petrece la Lugoj, iar personajele sînt copii de vîrstă școlară: Elena, Răducan, Marioara, și Ion, amicul lui Răducan. Întreaga acțiune a piesei cuprinde pregătirile înfrigurate ale copiilor de a pleca la petrecere, dar chiar în momentul în care vor să iasă pe ușă, începe o ploaie torențială, care le dă peste cap planurile.

Maialul era în vremea aceea o sărbătoare care se organiza și în școală. Despre aceasta aflăm din amintirile Luciei Barbu, fiica Sofiei Vlad Rădulescu, care povestește cum se pregăteau în familie, învățînd cîntece pentru maial, în timp ce Victor, fratele mai mare le lua în răs-păr: „El fiind mai mare, își închipuia că e ceva mai mult decît noi! Ne tot imita cum cîntăm noi: „Oh, șie mai cîntări sciți voi! ... A, a, a, trăiască domnișoara și if, if, if, trăiască Franz Iosif!” Așa erau cîntările noastre ce le învățam la școală pe atunci, dar, vă puteți închipui, să ne supere el în mîndria noastră! Îl certam și el ne supăra și mai mult zicînd: „Dar-ar Dumnezeu să ploaie!” (în timpul maialului n.n.)⁵.

Piesa Sofiei Vlad Rădulescu s-a bucurat de succes în vremea aceea, ea fiind interpretată de mai multe ori de către copii de școală din Lugoj la diferite serate teatrale organizate și a fost publicată în anul 1889 în revista „Familia”.

Ca și „Rosa din spini” și această piesă poate fi și astăzi interpretată de echipele școlare de teatru, decorul și costumele fiind ușor de conceput.

În anul 1891, revista „Familia”, publică o notiță informativă asupra reprezentării operetei „Crai nou” la Lugoj, unde se arată că ea a fost precedată de o localizare a comediei într-un act „Recetă contra sócrelor”, aparținînd Sofiei Vlad Rădulescu.

Pe foaia de titlu a manuscrisului se arată că originalul este în limba spaniolă, fără să se specifice, însă, titlul și autorul piesei originale, iar pe ultima pagină, între paranteze este notat: „jucată de diletanți români din Lugoj, 30 mai 1891”. Chiar dacă piesa nu este originală, merită discutată, fiind de fapt cea mai reușită lucrare dramatică a Sofiei Vlad Rădulescu, atît din punct de vedere al construcției scenice, autoarea creînd momente de savuros suspens, cît și pentru aluziile la situația socială a Lugojului din acea epocă.

Personajele piesei poartă nume românești: Radu Docan, Silvia soția sa, d-a Stăncescu, d-na de Lambrior, Valeriu, nobil de Lutescu, doctorul Cotescu, un servitor.

Piesa este de fapt o ușoară comedie de moravuri, în stilul multora, traduse sau adaptate la noi în a doua parte a secolului trecut.

Radu Docan se căsătorește cu tînăra Silvia, dar viața conjugală i

⁴ *Dicționarul Limbii Române Moderne*, București, 1958, p. 473.

⁵ Lucia Barbu, Victor Vlad *Delamarina. Amintiri*, în *Luceafărul*, nr. 11—12, 1908, p. 283.

se pare un chin, din pricina celor două soacre — d-na Stăncescu, mama și d-na de Lambrior, bunica fetei.

„Iată-mă nu mai sînt om : sînt o mașină al cărei resort îl învîrtește mamă-ta și bunică-ta. — Așa — mă culc, mă scol, plec de acas', mă întorc, mănînc, mistuiesc, dorm, îngheț, mă topesc, respir, suspin, rîd, tac, vorbesc, cînt, joc — tot și toate numai după programul ce mi-l prescrie una din soacre. În fiecare dimineață una din ele îmi prezintă lista ocupațiilor mele de peste zi. Viață-i asta ? — ba-i iad. Curat iad, nu alta !”⁶, îi mărturisește el Silviei într-un moment de disperare.

Situația se schimbă odată cu sosirea vechiului său prieten, Valeriu, nobil de Lutescu, care îi mărturisește lui Radu Docan că este îndrăgostit de o femeie pe care a văzut-o o singură dată și de atunci o caută mereu cutreierînd țările. Spre marea sa surprindere își găsește iubita chiar în casa prietenului său, în persoana soacrei acestuia, d-na Stăncescu. Pentru a scăpa de d-na de Lambrior, soacra, Lutescu se hotărăște s-o căsătorească cu doctorul Cotescu, un bătrîn ramolit, care ambiționa să ajungă ca și strămoșii săi medic șef într-un consiliu sanitar. Valeriu îi promite o asemenea funcție, ba chiar și o decorație, cu condiția de a o lua în căsătorie pe d-na de Lambrior. Momentul declarației de dragoste pe care doctorul Cotescu o face bătrînei soacre este de un umor savuros, amintind de ifosele Chiriței lui Bîrzo.

Punctul culminant al comediei este atins atunci cînd cele două doamne își mărturisesc că li s-au făcut declarații de dragoste fără să spună, însă, din partea cui erau acestea. Astfel, d-na Stăncescu crede că Lutescu i-a făcut și ei și mamei sale declarații, iar d-na de Lambrior crede același lucru despre Cotescu.

În cele din urmă, lucrurile se limpezesc și cele trei femei se despart fericite, plecînd fiecare cu soții lor, iar piesa ia sfîrșit cu replica lui Radu Docan, adresată publicului : „Și acum, care din d-stră, v-ați mai afla în asemenea situațiune ca și mine, cu soacrele, iată rețeta : căutați și le măritați”. Localizînd piesa, Sofia Vlad Rădulescu a creat și atmosfera specifică a Lugoșului din a doua jumătate a secolului trecut. Doctorul Cotescu, devine astfel un ramolit medic de provincie, lipsit de clienți, care visează să primească funcții înalte la fel ca și strămoșii săi.

Radu vrea să meargă la teatru să vadă opereta „Crai nou” a lui Ciprian Porumbescu.

Aluziile la viața culturală a Lugoșului sînt prezente și în caracterizarea pe care Radu Docan o face presei locale : „... Și la așa o mare lipsă de material te mai superi, doctore, cînd gazetele își umplu coloanele înregistrînd cu multă luare aminte de cîte ori s-a stricat ceasul din turn, de ce se bate toba la colțurile de stradă, cu cît sînt ouăle în

⁶ M.B.T., ms., nr. inv. 5 762, p. 18.

pieță, — fără a mai pomeni că : de ce a plecat societatea teatrală de mai dăunăzi atât de curînd din orașul nostru — și alte nesărături de aceste ..."⁷.

Lucrarea este remarcabilă și prin prospețimea limbajului pe care autoarea îl minuieste cu ușurință, presărînd pe alocuri elemente regionale.

În anul 1905, Sofia Vlad Rădulescu scrie piesa de teatru „Oala cu galbeni”, în „dialect bănățean, în 4 acte și un între-act.”⁸

Personajele sînt țărani din jurul Lugojului : Ion, Măriuța, Chivu (tata Măriuții), Ana (mama Măriuții), Lena, Mitru, Pavel, moș Petru, Ghiță, Lae, etc.

Pe pagina a doua a manuscrisului, unde sînt trecute personajele citim : „Se petrece în Tapia, (lîngă Lugoj) și jur (lîngă pădure) pe dealul Grofului și apoi în sat în Tapia”.

„Oala cu galbeni” încearcă o viziune monografică asupra satului bănățean de la sfîrșitul secolului trecut, fără însă să reușească întru totul, autoarea neînțelegînd contradicțiile ce măcinau satul în acea perioadă.

Sofia Vlad Rădulescu imaginează astfel o lume idilică, lipsită de contradicții, în care oamenii încearcă să scape de sărăcie prin mijloace imaginare, cum ar fi găsirea oalei cu galbeni, care după tradițiile populare trebuia să fie ascunsă în jurul bisericii. Săparea în acest loc fiind interzisă, doi țărani, Ghiță și Lae se hotărăsc să meargă să sape noaptea la ora 12. Conversația lor este auzită de Ion, un țăran rămas sărac după ce statul îi vînduse casa și tot avutul. Ion pornește singur în căutarea comorii cu un ceas înaintea celorlalți doi. Bineînțeles că nu găsește nimic, dar în timp ce săpa, este surprins de ceilalți doi, care necăjiți că Ion le-a luat-o înainte îl pîrăsc jandarmilor și flăcăul este arestat.

Autoarea arată astfel, că îmbogățirea rapidă nu este posibilă și numai munca și supunerea față de legile statului îl pot ajuta pe om să iasă din nevoi. Conflictul se încheie cu intervenția părinților Măriuții care îl scot pe Ion din închisoare și îl căsătoresc cu fiica lor. Finalul prezintă astfel o adevărată nuntă țărănească desfășurată după toate tradițiile din Banat.

Așadar, deși conflictul piesei este minor și nu pornește din cunoașterea adîncă a relațiilor sociale din lumea satului, piesa prezintă totuși interes fiind printre primele creații de acest fel scrise în dialect, din literatura română. Adăugăm la aceasta faptul că prezentînd tradiții și obiceiuri din Banat, cuprinzînd piese de folclor muzical prelucrate de autoare, piesa promovează interesul pentru creațiile populare românești.

Lucrările dramatice ale Sofiei Vlad Rădulescu sînt prețioase, fiind printre puținele creații dramatice din Banat de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru.

⁷ *Idem*, p. 5.

⁸ *Idem*, foaia de titlu a ms.

Ele ar trebui publicate cu atît mai mult cu cît ne oferă o imagine a vieții satului și a tradițiilor populare din Banat — interesul lor documentar fiind sporit din această pricină, iar pe de altă parte, cuprind importante piese pentru copii care ar putea fi și astăzi puse în scenă de către echipele de teatru școlar.

VIER THEATERSTÜCK-HANDSCHRIFTEN IM BANATER MUSEUM

(Zusammenfassung)

In den Sammlungen des Banater Museums befinden sich vier Schauspiel-Handschriften der banater Schriftstellerin Sofia Vlad Rădulescu: zwei Kinder-Vorstellungen „Rosa din spini“ (Dornröschen) und „La maial“ (am Maifest), die Umbearbeitung „Rețetă contra soacrelor“ (Rezept gegen Schwiegermüttern) und das Schauspiel „Oala cu galbeni“ (der Schatztopf).

Die dramatischen Arbeiten von Sofia Vlad Rădulescu gehören zu den wenigen Werken dieser Art im Banat aus der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts.

Die zwei Original-Schauspiele „Oala cu galbeni“ und „La maial“ haben gleichzeitig einen dokumentarischen Wert, weil diese eine Darstellung des Dorf lebens und der Volkstraditionen im Banat vertreten.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA MUZEOLOGICĂ A LUI IOACHIM MILOIA

AUREL TURCUȘ

— Timișoara —

În luna ianuarie a anului 1928, Ioachim Miloia preia conducerea Muzeului Bănățean, funcție care o deține pînă la moartea pretimpurie, care survine în 3 martie 1940.

Încă din primele luni de activitate în funcția de director al Muzeului Bănățean, I. Miloia dorește să introducă muzeul din Timișoara în cel mai prestigios cadru cultural național. În acest sens el efectuează o deplasare la București, unde ia legătura cu N. Iorga, Tzigara-Samurcaș, I. Andrieșescu, Constantin Moisil și Virgil Drăghințescu.

Trebuie consenmat că drumul la București îl face prin Cluj, unde este invitat să ia parte la inaugurarea Muzeului Etnografic al Ardealului. La Cluj s-a întîlnit cu arheologul M. Roska, colaborator al Muzeului Bănățean, cu care a vorbit despre viitoarea campanie de explorări și săpături arheologice de pe teritoriul Banatului. Luînd parte la inaugurarea Muzeului Etnografic al Ardealului „s-a interesat de felul său de organizare, de bogatele sale colecțiuni și de rolul așa de mare, cultural, ce acest muzeu îl are în inima Ardealului românesc”.¹

Probabil sub influența celor văzute la Cluj, la inaugurarea Muzeului Etnografic al Ardealului, Ioachim Miloia, încă în anul 1928 se gîndește la înființarea unei secții de etnografie în aer liber, la Timișoara. Punînd în discuție problema de atîta vreme extrem de stringentă a edificiului² muzelui, el propune transformarea castelului Huniade în muzeu, menționînd că grădina și curtea acestei clădiri sînt adecvate pentru a fi mutate aici case țărănești și o biserică de lemn din Banat.³

Ani și ani de-a rîndul, se poate spune că pînă la sfîrșitul vieții, pe Ioachim Miloia l-a preocupat problema spațiului exponabil — element vital pentru organizarea unui muzeu după principiile muzeologiei moderne. Considerîndu-se că amenajarea castelului Huniade pentru a deveni local al muzeului, ridică dificultăți mari s-a propus să se construiască un Palat Cultural, care să adăpostească și muzeul.⁴

¹ Ioachim Miloia, Raport nr. 96 către Municipiul Timișoara din 24 iunie 1928, A.M.B.

² Muzeul era în clădirea în care astăzi se găsește Biblioteca Academiei — Fil. Timișoara (Str. Rodnei nr. 7).

³ Ioachim Miloia, *Chestia edificiului Muzeului Bănățean*, în AnB, I, 1928.

⁴ Ioachim Miloia, Adresa nr. 58 din 28 februarie 1929 înaintată Primăriei orașului Timișoara, A.M.B.

Dar indiferent de modul de rezolvare a problemei edificiului, Ioachim Miloia e de părere, pe bună dreptate, că trebuie, să dea un memoriu cuprinzând toate exigențele și felul de aranjare al noului local. Pentru a se documenta în acest scop, el se adresează Primăriei orașului Timișoara, solicitând să i se aprobe o călătorie de studii la muzeele din Budapesta, Viena, Praga, Dresda și Leipzig.

Dezideratul acesta nu și l-a putut împlini nici după ce muzeul s-a mutat într-un local nou, fostul Hotel Ferdinand — actuala clădire a Teatrului Național — în anul 1937. În vederea instalării muzeului aici, Miloia elaborează un program judicios de activitate pe anul 1937—1938.

El a conceput organizarea muzeului, adaptată la noul local, în felul următor :

a. La etajul I dinspre strada Alba Iulia, birourile muzeului și ale bibliotecii, fiind rezervate două camere pentru biblioteca de specialitate a muzeului și pentru cărțile rare ale bibliotecii;

b. Etajul II latura dinspre strada Alba Iulia va conține colecțiile de arheologie (preistorie și evul mediu).

c. Etajul II, latura nord-est este rezervată colecției de pictură (secția bisericească, pictură bănățeană veche, pictură universală și arta contemporană).

d. Etajul II, latura dinspre strada Alba Iulia este prevăzută pentru secția etnografică, (sectoarele românesc, sîrbesc, bulgăresc), istoria Timișoarei vechi și dezvoltarea edilitară a Timișoarei noi.

Referitor la folosirea noului spațiu, Miloia spunea : „Cea mai arzătoare problemă ce se pune odată cu mutarea, este aranjarea materialului foarte bogat de care dispunem. Dacă în actualul edificiu materialul, din cauza lipsei de spațiu, a fost expus în mod antiștiințific, avînd colecțiile mai mult caracterul unui magazin, decît acela al unui muzeu, în noul local această stare nu va putea să aibă nici o justificare. Însă pentru ca materialul — îndeosebi cel arheologic și cel etnografic — să poată fi expus astfel cum aceasta o cere concepția unui muzeu serios, este nevoie în primul rînd, de vitrine suficiente, confecționate după cerințele muzeologiei moderne (...). Fără o subvenționare substanțială — continuă I. Miloia — vom fi expuși de a deschide noul muzeu în aceeași stare de sărăcie, diletantism și lipsă de posibilități de valorificare a materialului nostru, așa cum a fost și pînă acum.”⁵

Se constată că-n programul acesta de lucru, pe perioada 1937—1938, Ioachim Miloia pune activitatea muzeului din Timișoara într-un cadru larg cultural, relevînd importanța acestei instituții „într-un centru atît de însemnat cum este Timișoara și care nu are totuși o universitate. Biblioteca (orașului — n.n. A.T.) și Muzeul Bănățean, prin viața pe care înțelegem să le-o dăm, vor trebui să înlocuiască într-o măsură oarecare lipsa acestei Universități, nu numai prin aranjarea acestor două insti-

⁵ Plan de muncă pe 1937—1938, ms., A.M.B.

tuțiuni în mod științific, ci și prin exploatarea materialului existent, în scopul popularizării cât mai largi a istoriei și în general a culturii naționale (...) Deci să nu ne mulțumim cu o aranjare relativă a acestor două instituțiuni ci să căutăm prin toate mijloacele de a le da viață și de a face din ele un adevărat instrument de răspîndire în masa publicului nostru".⁶

Patrimoniul muzeal a fost mutat în noua clădire, în anul 1937, dar subvenționarea cerută pentru organizarea secțiilor nu s-a acordat și pe lângă aceasta nici localul nu era adecvat pentru muzeu pentru că nu prezenta siguranță contra incendiului avînd planșeele din lemn. Miloia arată că efectuarea unei izolări între etaje, prin înlocuirea planșeelor de lemn cu planșee de beton ar fi foarte costisitoare și ar fi mai rentabil să se clădească un edificiu nou pentru muzeu. Drept urmare a acestei împrejurări, I. Miloia înaintează Primăriei orașului un memoriu, la 21 ianuarie 1938, în care pleda pentru construirea unui nou edificiu pentru muzeu „iar dacă nu se poate în nici un chip, să se transforme Castelul Huniade în Palat cultural”.⁷

Cu 8 luni înainte de a muri, Miloia concepe o seamă de Indicațiuni în vederea construirii unei noi clădiri pe seama „Muzeului Banatului”⁸. El prevede spațiu pentru organizarea secțiilor de arheologie, de artă feudală, de artă industrială și tehnică, de științe naturale și pinacoteca.

Crearea unei baze științifice propice pentru întemeierea unui muzeu modern în Banat, reclama o cunoaștere temeinică a realităților culturale ale zonei reprezentată în muzeu. De acest lucru a fost conștient Ioachim Miloia, încă din primul an cînd activează ca director al muzeului. Astfel în anul 1928 tipărește și lansează un „Chestionar istorico-arheologic” în satele Banatului, pentru ca intelectualii de aici să răspundă la diferite întrebări legate de aspectele culturale ale localităților, cum ar fi monumentele de arhitectură populară, școala, asociațiuni culturale și reuniuni de cîntări, obiecte arheologice și produse de interes etnografic.

Răspunsurile primite, peste 600 chiar în primul an, constituie un bogat material, privind îndeosebi istoricul vechilor biserici de lemn, însemnate monumente de arhitectură populară din Banat.

Folosind răspunsurile la întrebările prevăzute în chestionar și rezultatele cercetărilor de teren, Ioachim Miloia a întocmit un repertoriu al bisericilor din Banat⁹, pe localități punînd astfel la îndemînă cercetă-

⁶ *Ibidem*

⁷ Ioachim Miloia, Memoriu referitor la situația de viitor a Muzeului Banatului și Bibliotecii Municipale, din 21 ianuarie 1938, A.M.B.

⁸ *Idem*, Indicațiuni în vederea construirii unei clădiri pe seama Muzeului Banatului, 25 aprilie 1939, ms., A.M.B.

⁹ Biserici din Banat, date culese din răspunsuri la chestionarul muzeului și din alte izvoare, ms., fără dată, A.M.B.

torilor un foarte prețios material orientativ pentru depistarea celor mai importante documente de arhitectură bisericească din Banat.

Pentru a face cunoscute cercetările efectuate în cadrul Muzeului, precum și rezultatele investigațiilor științifice ale cercetătorilor preocupați de istoria și viața culturală a Banatului, Ioachim Miloia editează *bulletinul Muzeului Bănățean „Analele Banatului (I. 1928 — IV. 1931) publicație care marchează unul din momentele cele mai importante din istoricul presei bănățene din perioada interbelică. Din păcate, apariția apreciatei publicații nu a putut fi susținută decît puțin timp din cauza lipsei de fonduri.*

Prodigioasa activitate a lui Ioachim Miloia s-a desfășurat în numeroase direcții, ca președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Banat, președinte al Societății de Istorie și Arheologie din Banat, președinte al secției culturale și artistice al Institutului Social Banat-Crișana și redactor, cîțva timp, al Revistei Institutului Social Banat-Crișana, organizator al Arhivelor Statului din Timișoara, profesor la Școala Politehnică din Timișoara etc. Înainte de toate însă, Ioachim Miloia a fost un mare muzeolog, preocupat de lămurirea unor aspecte privind arta ¹⁰, arheologia ¹¹, istoria ¹² și cultura populară a Banatului ¹³ la care se adaugă o muncă onestă de achiziții muzeistice ¹⁴ de selecționare și clasificare a materialului științific, inventarierea co-

¹⁰ Ioachim Miloia, *Biserica din Lipova*, în AnB, I, 1928, 1, p. 26—42; idem, *Patru icoane executate de zugravul Nedelcu*, în AnB, II, 1929, 3, p. 68; idem, *Începuturile artei românești în Banat*, în AnB, 1930, 1, p. 1—8; idem, *Din activitatea artistică a ierodiaconului Vasile*, în AnB, 1930, 4, p. 89—93; idem, *Biserica de lemn din Iersig*, în IV, 1931, 2—4, p. 121—124; idem, *Biserica medievală din Căvăran*, în AnB, III, 1930, 4, p. 26—53; idem, *Mănăstirea Săraca, centru de cultură și artă bănățeană*, în AnB, IV, 1931, 2—4, p. 85—114; idem, *Pictorul Ioan Zaicu, 1868—1914*, în AnB, I, 1928, p. 9—12; idem, *Date și documente noi referitoare la pictorul Nicolae Popescu*, în AnB, II, 1929, 2, p. 7—40; *Sculptorul Ferdinand Gallas*, în AnB, 1930, 2, p. 63—72; idem, *Din activitatea artistică a Timișoarei*, în AnB, I, 1928, 1, p. 94—113; idem, *Tablouri din colecții particulare expuse în pinacoteca noastră*, în AnB, I, 1928, 1, p. 114—117; idem, *Cronica artistică*, în AnB, II, 1929, p. 50—57; idem, *Salonul artelor bănățene*, în AnB, 1930, 4, p. 120—126; idem, *Constantin Daniel a fost sîrb sau român?*, în *Luceafărul*, Timișoara, 1935, nr. 1; *Biserica de lemn din Povîrgina*, în *Luceafărul*, Timișoara, martie 1935.

¹¹ C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în AnB, 1930, 4, p. 10—25; Ioachim Miloia, *Săpăturile de la Parța (Campania 1931)*, în AnB, IV, 1931, 2—4, p. 171—186; idem, *Săpăturile de la Periam*, în AnB, 1931, 2—4, p. 187—188.

¹² Ioachim Miloia, *Un denunț austriac în contra lui Eltimie Murgu și George Poșta*, în AnB, 1928, p. 17—22; idem, *Timișoara văzută de Francisc Grisselinii la 1774*, în AnB, I, 1928, 1, p. 65—74; idem, *Coloniști armeni în Banat*, în AnB, II, 1929, 2, p. 98—101; idem, *Familia Brediceanu în Banat*, în AnB, 1930, 4, p. 1—9; idem, *Căvăranul în Evul Mediu (o rectificare istorică)*, în AnB, IV, 1931, 1, p. 33—57.

¹³ Ioachim Miloia, *Români bănățeni la 1820*, în AnB, I, 1928, 1, p. 23—25; idem, *Cîteva relații între arta populară la români și la lituanieni*, în AnB, I, 1928, 1, p. 42—43; idem, *Un caiet cu cîntări din 1866, în Banatul, Timișoara*, nov.—dec. 1928; idem, *Portul național*, în *Luceafărul*, Timișoara, sept.—oct., 1937.

lecțiilor, etichetarea obiectelor, organizarea secțiilor, așadar activități învăluite în anonimat, dar fără de care nu se poate concepe viața unor instituții muzeale.

Activitatea desfășurată de Ioachim Miloia, deținând funcția de director al muzeului din Timișoara este caracterizată astfel de C. Daicoviciu: „Cu puterea de muncă ce i-o dădea tinerețea (...) cu o pricepere și o pregătire științifică câștigată în lungi ani de studii, cu tactul său ales, pe care i-l dădea firea lui blândă, Ioachim Miloia a creat din incoherențele și răsfirele piese îngrădite în cursul anilor, un muzeu și o bibliotecă. Desigur nu acel muzeu și acea bibliotecă pe care ar fi dorit-o dintru început el.¹⁵

Motivul care l-a împiedicat pe Ioachim Miloia să facă din instituția pe care o conducea un muzeu dintre cele mai de seamă din țară este arătat de el însuși într-un raport din 1933 înaintat Ministerului Instrucțiunii, Culturii și Artelor, în care consemnează următoarele: „Ca material, Muzeul Bănățean trebuie considerat între primele din țară, durere, locul impropriu (întunecos, umed, dosit într-o stradă laterală), precum și lipsă de interes deosebit din partea conducerii municipiului — birocraț și lipsit de preocupări culturale ca pretutindenea — împiedică o evoluție mai accentuată a acestei instituții.¹⁶

Cu toate acestea, însă, „ceea ce a realizat I. Miloia singur, a fost punerea bazelor solide și fixarea cadrelor largi ale Muzeului Bănățean, conceput ca o icoană autentică a vieții materiale și spirituale a Banatului și ca un centru de cercetări științifice asupra trecutului și prezentului acestui admirabil colț de țară românească. Soarta nu i-a permis lui ca atîtor deschizători de drumuri să-și vadă visul împlinit”.¹⁷

Ioachim Miloia ar fi vrut ca instituția muzeală condusă de el „să devină un templu al creației noastre naționale, al acelei creațiuni care singură are viață și valoare veșnică și care în chipul cel mai potrivit aci la poarta occidentului poate să arate în adevărata lumină, trecutul nostru ignorat de străinătate și dreptul nostru la viața de mîine”.¹⁸

În muzeologia românească dintre cele două războaie, Ioachim Miloia poate fi considerat ca fiind unul dintre cei mai buni slujitori ai instituțiilor muzeale, dovadă clarviziune muzeologică și apreciable calități de intelectual-cetățean, care activează în sensul propășirii culturale în Banat.

¹⁴ Ioachim Miloia, *Din activitatea Muzeului Bănățean. Dare de seamă pe 1928*, în AnB, I, 1928, 1, p. 124—136; idem, *Dare de seamă pe 1929*, în AnB, II, 1929, 3, p. 58—75; idem, *Din activitatea Muzeului Bănățean, Achiziții noi pe 1930*, în AnB, III, 1930, 4, p. 131—137; idem, numeroase referate și dări de seamă păstrate în manuscris în A.M.B.

¹⁵ C. Daicoviciu, *Muzeul Bănățean din Timișoara*, în *Transilvania*, 10, 1941, p. 7, Sibiu.

¹⁶ Ioachim Miloia, Raport către Ministerul Instrucțiunii Culturii și artelor, anul 1930, ms., A.M.B.

¹⁷ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 729—730.

¹⁸ Ioachim Miloia, *Memorii referitor la situația de viitor a Muzeului Banatului și Bibliotecii Municipale*, din 21 ian. 1938, ms. A.M.B.

RÜCKBLICK AUF DIE MUSEOLOGISCHE TÄTIGKEIT VON IOACHIM MILOIA

(Zusammenfassung)

Ioachim Miloia ist Direktor des Temeswarer Museums zwischen den Jahren 1928—1940, gewesen. Seine besondere fachkundliche Fähigkeiten und eine museistische Klarsicht sind für seine ganze Tätigkeit bezeichnend. Um die Sammlungen des Museums zu bereichern unternahm er Forschungen im Gebiete der Archäologie, bildende Künste und Volkskunde des Banates, bemühte sich Ausstellungen nach den modernsten Kriterien, zu organisieren und forderte ständig entsprechende Ausstellungs-Räumlichkeiten.

Die Ergebnisse seiner wissenschaftlichen Tätigkeit sind grösstenteils in der von I. Miloia mit besonderer wissenschaftlichen Kompetenz geleiteter Zeitschrift „Analele Banatului“ veröffentlicht worden.

IN MEMORIAM

ACAD. CONSTANTIN DAICOVICIU

S-a stins din viață la Cluj, în 27 mai 1973, cel care a fost profesorul Constantin Daicoviciu.

Personalitate marcantă a vieții științifice și politice din țara noastră, acad. prof. C. Daicoviciu, născut la 1 martie 1898 pe pământul Banatului, la Căvăran, și-a împletit vreme de o jumătate de veac activitatea tumultuoasă și multilaterală, cuprinzând arheologia, epigrafia, filologia și istoria antică, cu destinele istoriografiei și arheologiei românești.

De numele și activitatea eminentului om de știință se leagă amplele cercetări arheologice care au dus la dezvelirea celor două capitale antice ale Daciei : Ulpia Traiana, capitala Daciei romane și Sarmizegetusa, capitala regiilor daci din Munții Orăștiei, precum și cercetările arheologice sistematice care au luat amploare în ultimile decenii — în Transilvania și Banat, cercetări pe care C. Daicoviciu, în calitate de secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Transilvania, de director al Institutului de Studii Clasice și mai apoi al Institutului de Istorie din Cluj, le-a coordonat, sprijinindu-le și încurajându-le.

Activității prodigioase a profesorului C. Daicoviciu i se datorează în bună măsură reorganizarea Muzeului de Antichități din Cluj, iar mai apoi a Muzeului de Istorie al Transilvaniei, precum și reorganizarea pe baze noi a Muzeului Banatului din Timișoara.

Prin grija lui C. Daicoviciu au apărut publicații de prestigiu dintre care amintim *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, buletinul *Acta Musei Napocensis*, *Analele Banatului*, *Banatica* ș.a.

O îndelungată carieră didactică desfășurată în universitatea ridicată în timpurile moderne pe pământul anticei Napoca — asistent universitar din 1928, conferențiar universitar din 1932, profesor universitar din 1938, decan în anii 1940—1941 și 1945—1946, rector al Universității Victor Babeș din 1957 și apoi al Universității Babeș-Bolyai, între anii 1959—1968 — i-a prilejuit bucuria de a vedea crescînd și ridicîndu-se generații mai tinere de cercetători a căror formare a influențat-o nemijlocit, profesorul C. Daicoviciu fiind unul din ctitorii școlii clujene de arheologie și istorie.

Rodul îndelungatelor cercetări întreprinse de savantul Constantin Daicoviciu pe tărîmul istoriei patriei și poporului nostru, l-au constituit numeroasele studii și lucrări care au contribuit la reconstituirea

paginilor istoriei vechi a pământului României. Dintre monografiile publicate amintim : *Castrimoenium in Latium și Italiciei în Dalmația romană* publicate în *Ephemeris Dacoromana, La Transilvanie dans l'antiquité*, București, 1938 (reeditată în mai multe rînduri și în limbile germană și italiană, *Sarmisegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, Cluj, 1938 *Cetatea dacică de la Piatra roșie. Monografie Arheologică*, București, 1954 ; C. Daicoviciu a fost redactor responsabil la volumul I din *Istoria României*, autor și membru în Comitetul de redacție al vol. I *Din Istoria Transilvaniei*. În anul 1970 s-au reeditat în „Biblioteca Muzeului de Istorie din Cluj”, în volumul intitulat *Dacica* numeroase articole și studii greu accesibile cercetătorilor de azi.

Activitatea științifică a savantului Constantin Daicoviciu a fost apreciată atît în țară cit și peste hotare. Astfel, a luat parte la numeroase congrese științifice internaționale de la Roma, Viena, Moscova, Budapesta, Laussane, München etc., fiind membru al „Societății de Studii latine” din Paris, membru corespondent al Institutului Arheologic German din Berlin, și al Academiei Austriece de Științe, membru în Comitetul Internațional al Istoricilor (CISH) și laureat al Premiului Internațional Herder (1968).

Ca un corolar al activității sale științifice a fost ales în 1955 membru titular al Academiei R.P.R., iar din 1959 i s-a încredințat președinția secției de științe istorice, fiind totodată cooptat în prezidiul celui mai înalt for științific din România Socialistă. În 1970 a fost ales Vicepreședinte al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România.

Alături de bogata sa activitate științifică, C. Daicoviciu s-a manifestat ca un democrat convins încă din anii tinereții. Îl întîlnim printre semnatarii Memoriului profesorilor universitari pentru ieșirea țării din războiul antisovietic (aprilie 1944). După eliberarea țării s-a alăturat politicii promovate de P.C.R. Ca subsecretar de Stat la Ministerul Muncii și Asigurărilor Sociale între anii 1947—1949, ca ministru adjunct al Învățămîntului Public, ca deputat în Marea Adunare Națională, ca membru al Comitetului Județean P.C.R. Cluj și ca membru al Consiliului de Stat, Constantin Daicoviciu a desfășurat o bogată activitate obștească, aducîndu-și contribuția la construirea orînduirii socialiste în patria noastră.

Pentru meritele sale științifice și obștești profesorului C. Daicoviciu i-au fost acordate înalte distincții românești și străine : Ordinul Steaua Republicii Socialiste România cl. I, titlul de Erou al Muncii Socialiste și Medalia de aur „Secera și Ciocanul”, Ordinul Muncii cl. I, Ordinul Meritul Cultural cl. I, titlul de Om de Știință Emerit și Profesor Emerit, Ordinul Lenin, Crucea Meritul Cultural al Republicii Federale Germania ș.a.

La începutul anului 1973, profesorul Constantin Daicoviciu a fost oaspetele de onoare al Muzeului Banatului la sărbătorirea centenarului acestuia. Cuvintele de îndemn și de înțelepte sfaturi ce ni le-a adresat cu acest prilej și pe care le-am ascultat cu toții în aula Universității ti-

mișorene, le înfățișăm tuturor în acest volum de arheologie și istorie al centenarului Muzeului Banatului, aducînd din inimă un pios omagiu omului și savantului Constantin Daicoviciu la care adăugăm recunoștința noastră, a foștilor lui colaboratori și elevi, pentru căldura, înțelegerea și sprijinul ce le-am simțit întotdeauna cînd i-am fost în preajmă și pe care nu le vom uita.

COMITETUL DE REDACȚIE

- AR** = Archeologické Rozhledy. Praha, 1949 și urm.
- ArchAnz** = Archäologischer Anzeiger. Berlin, I(1889) și urm.
- ArchAustr** = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien, I(1948) și urm.
- ArchÉrt** = Archaeologiai Értesítő. Budapest, 1869 și urm.
- ArchHung** = Archaeologia Hungarica. Budapest, I(1926) și urm.
- ArchJug** = Archaeologia Iugoslavica. Beograd, I(1954) și urm.
- ArchKözl** = Archaeologiai Közlemények. Budapest, I(1859)—XXII(1899).
- ArchPol** = Archaeologia Polona. Wrocław—Warszawa, I(1958) și urm.
- Arheologija** = Arheologija. Sofia.
- Arheologija-Kie** = Arheologija. Kiev, I(1947) și urm.
- ArhMold** = Arheologia Moldovei. Iași, I(1961) și urm.
- ArhOlt** = Arhivele Olteniei. Craiova I(1920)—XVIII(1939).
- ArhPregled** = Arheološki Pregled. Beograd.
- ARMSI** = Academia Română. Memoriile Secției istorice, seria II, 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.
- AS** = Anatolian Studies. London.
- A.S.C.** = Arhivele Statului Caransebeș.
- A.S.L.** = Arhivele Statului Lugoj.
- A.S.R.** = Arhivele Statului Reșița.
- A.S.T.** = Arhivele Statului Timișoara.
- AthenMitt** = Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung. Berlin.
- AUB** = Analele Universității „C. I. Parhon“, București, Seria științe sociale, Istoria București.
- AVSL** = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
- Balcania** = Balcania. București, I(1938)—VIII(1945).
- BAM** = Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes. Bonn.
- BCH** = Bulletin de Correspondance Hellénique. Paris, I (1877) și urm.
- BCMI** = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București, I(1908)—XXXVIII(1945), XXXIX (1970), XLI (1972) și urm.
- BerRGK** = Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a/M., I(1904) și urm.
- BIAB** = Bulletin (Izvestija) de l'Institut archéologique Bulgare. Sofia, I(1910)—VII(1919).
- BpR** = Budapest régiségei. Budapest, 1901 și urm.
- B.R.V.** = Bibliografia românească veche (I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu), I—IV, București.
- BSA** = Annual of the British School at Athens. Athen.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Abréviations bibliographiques

ACMIT	= Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania. Cluj, I(1926—28), II(1929), III(1930—31), IV(1932—38).
ActaAnt	= Acta Antiqua. Budapest, I(1952) și urm.
ActaAntArch	= Acta Antiqua et Archaeologica Universitatis Szegediensis. Szeged.
ActaArchBp	= Acta Archaeologica. Budapest, I(1951) și urm.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis. Cluj, I(1964) și urm.
ActMuz	= Din activitatea muzeelor. Cluj, 1955, 1956.
AEM	= Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen. Wien, I(1877)—XX(1896).
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj. Cluj, I(1958) și urm.
AIIP	= Analele Institutului de Istorie a Partidului. București, I(1955) și urm.
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I(1928)—V(1949).
AISISP	= Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. București.
AJA	= American Journal of Archaeology. New York, Ser. I(1885). Ser. II. I(1897) și urm.
AkÉrt	= Akadémiai Értesítő. Budapest, 1859—1943.
A.M.B.	= Arhivele Muzeului Banatului.
AnB	= Analele Banatului. Timișoara, I(1928)—IV(1931).
Annales ESC	= Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Paris.
AnnÉp	= Année Épigraphique. Paris.
AntTan	= Antik Tanulmányok. Studia antiqua. Budapest, 1854 și urm.
AnzWien	= Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Wien.
AÖG	= Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Wien, I(1848) și urm.
Apulum	= Apulum, Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia, I(1939—1943), II(1943—1945), III(1947—1949), IV(=Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V(1965), VI(1967), VII/1—2 (1968—1969), VIII(1970), IX(1971).

- BSAB** = Bulletin (Izvestija) de la Société archéologique Bulgare. Sofia, I(1910)—VII(1919).
- BSNR** = Buletinul Societății Numismatice Române. București, I(1904)—XXXVI(1942).
- BullGBudé** = Bulletin de l'Association Guillaume Budé. Paris.
- CAH** = The Cambridge Ancient History. Cambridge, Ed. II, I(1924)—XII(1939).
- CIG** = Corpus Inscriptionum Graecorum. Berlin, I—IV (1828—1877).
- CIL** = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin.
- Civiltà** = Civiltà romana in Romania. Roma, 1970.
- CNA** = Cronica Numismatică și Arheologică. București, I(1920) și urm.
- Coh** = H. Cohen, Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain. Ed. II, Paris—Londres, I(1880)—VIII(1892).
- CRAI** = Comptes Rendus des Séances. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris.
- DA** = Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. Paris, I—V, 1877—1919.
- Dacia** = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I(1924)—XII(1948); N. S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I(1957) și urm.
- Délm** = B. Milleker, Délmagyarország régiségleletei. Timișoara, 1897—1906.
- DFS** = Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu, I(1942)—III(1944).
- DissPann** = Dissertationes Pannonicae. Budapest.
- DocRom** = Documente privind Istoria României. București, A — Moldova, B — Țara Românească, C — Transilvania.
- Dolg** = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Őrem- és Régiségtárából. Kolosvár — Cluj, I(1910)—X(1919).
- DolgSzeged** = Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged, I(1925)—XIX(1943).
- EDR** = Ephemeris Dacoromana. Roma, I(1923)—X(1945).
- EmlKel** = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Cluj, 1957.
- ErdM** = Erdélyi Múzeum. Cluj, I(1860)—L(1945).
- ErdRep** = Erdély régészeti repertórium. I. Öskor (Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom. I, Praehistorica; Roska Márton). Cluj, 1942.
- ESA** = Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki, I(1927) și urm.

- ÉTTK** = Értekezések a történeti köréből. Budapest.
- FolArch** = Folia Archaeologica. Budapest, I(1939) și urm.
- Germania** = Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a/M., I(1917) și urm.
- Getica** = Vasile Pârvan, Getica, o protoistorie a Daciei, București, 1926.
- Glasnik** = Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Bulletin du Musée de la République Socialiste de Bosnie-Herzégovine à Sarajevo. Sarajevo, sér. archéologie.
- GodišnikPlovdiv** = Godišnik — Annuaire du Musée National Archéologique de Plovdiv.
- HurmuzakiDoc** = Documente privitoare la Istoria Românilor. Colecția Hurmuzaki, București, I(1887) și urm.
- IG** = Inscriptiones Graecae. Berlin.
- IGB** = Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae (G. Mihailov). Serdica (Sofia), I—IV, 1956—1966.
- ILS** = Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I(1892), II(1902), III(1916).
- IPEK** = Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst. Berlin.
- IstRom** = Istoria României. București, I(1960), II(1962), III(1964), IV(1964).
- IzvestijaVarna** = Izvestija na narodnija Muzei. Bulletin du Musée National à Varna. Varna.
- JA** = Jahrbuch für Altertumskunde. Wien I(1907) și urm.
- Jahrb.RGZM** = Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz, I(1954) și urm.
- JNES** = Journal of Near Eastern Studies. Chicago.
- JÖAI** = Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts. Wien, I(1898) și urm.
- JRS** = Journal of Roman Studies. London, I(1911) și urm.
- Közl** = Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-Régiségtárából. Cluj, I(1940)—IV(1944).
- KS** = Kratkie soobščeniya Instituta istorii material'noj kul'tury. Moskva.
- KSIA-Kiev** = Kratkie soobščeniya Instituta arheologii. Kiev, 1950.
- KVSL** = Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
- LexMyth** = Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher). Leipzig, I(1884)—IV(1937).
- Materiale** = Materiale și Cercetări Arheologice. București, I(1953) și urm.
- M.B.T.** = Muzeul Banatului Timișoara.

- MFME** = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1, 1964—1965, Szeged, 1966 și urm.
- MIA** = Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moskva—Leningrad.
- MittBruk** = Mitteilungen aus dem Baron Brukentalischen Museum, Sibiu, I—XII.
- MittDarchInst** = Mitteilungen des deutschen archaeologischen Instituts. Roemische Abteilung. Rom., I(1886) și urm.
- M.J.R.** = Muzeul Județean Reșița.
- MKE** = Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Budapest, I(1907)—XII(1918).
- Muz** = Muzeul.
- MuzIstCluj** = Muzeul de istorie Cluj. (MAC, MIC).
- NCB** = Ncolit Centralnog Balkana. Beograd, 1969.
- NumK** = Numizmatikai Közlöny. Budapest, I(1902) și urm.
- OltR** = D. Tudor, Oltenia romană. București (1942), ed. II (1958), ed. III (1968).
- OmD** = Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani. București (1960).
- PA** = Památky archeologické. Praha.
- ProblMuz** = Probleme de muzeografie. Cluj, 1960, (1964).
- PZ** = Praehistorische Zeitschrift. Berlin—Leipzig, I(1909) și urm.
- RA** = Revue archéologique. Paris.
- RadVojvMuz** = Rad Vojvodanskih Muzeja. Novi Sad, I(1952) și urm.
- RE** = Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly—Wissowa—Kroll). Stuttgart, 1893 și urm.
- REA** = Revue des Études Anciennes. Bordeaux, I(1899) și urm.
- RégFüz** = Régészeti Füzetek. Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum. Budapest.
- Reinach, RépStat** = S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine. Paris, I(1897), II/1(1897), II/2(1898), III(1904), IV(1910).
- Rep. ms.** = Repertoriul arheologic al Transilvaniei. Manuscris la Institutul de istorie și arheologie, Cluj.
- RevArh** = Revista Arhivelor. București, I(1924)—VII(1946/47); Ser. nouă I(1958) și urm.
- RevMuz** = Revista Muzeelor, București, I/1—4(1962) și urm.
- RevRHist** = Revue Roumaine d'Histoire. București, I(1962) și urm.
- RIC** = H. Mattingly — E. A. Sydenham, The Roman Imperial Coinage. London, I(1923)—V(1933), IX(1951).
- RISBC** = Revista Institutului Social Banat-Crișana. Buletin Istoric. Timișoara.

- RIR** = Revista Istorică Română. București, I(1931)—XVII(1947).
- RLÖ** = Der römische Limes in Österreich. Wien, I(1900).
- RLV** = Max Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin, Leipzig, I(1924)—XV(1932).
- RömRum** = Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj. Köln, 1969.
- Ruggiero** = E. De Ruggiero, Dizionario Epigrafico di Antichità Romane. Roma.
- SA** = Sovetskaja arheologija. Moskva.
- Sargetia** = Sargetia, Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I(1937), II(1941), III(=Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara 1956), IV(1966), V(1968), VI(1969), VII(1970), VIII(1971) și urm.
- SCIM** = Studii și cercetări de istorie medie. București.
- SCIV** = Studii și cercetări de istorie veche. București, I(1950) și urm.
- SCN** = Studii și cercetări de numismatică. București, I(1957), II(1958), III(1960), IV(1968), V(1971).
- SCȘCluj** = Studii și cercetări științifice. Cluj. I(1950)—VIII(1957).
- SEG** = Supplementum Epigraphicum Graecum. Leyden, I(1923) și urm.
- SitzBer** = Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse. Wien.
- SlavAnt** = Slavia antiqua. Poznan, I(1948) și urm.
- SlovArch** = Slovenská Archéológia. Bratislava, I(1953) și urm.
- Starinar** = Starinar, organ srpskog arheološkog društva. Beograd, I(1884) și urm.
- StCI** = Studii clasice. București, I(1959) și urm.
- StCom** = Muzeul Brukenthal, Studii și comunicări. Sibiu.
- Strack** = Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts (P. L. Strack). Stuttgart, I(1931)—III(1937).
- Studia** = Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Cluj, I(1956), și urm.
- ŠZ AÜSAV** = študijne Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied. Nitra, 1952.
- SzR** = Szovjet régészet. Budapest.
- Tibiscus** = Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara, I(1970), II(1973).
- T.I.R.** = Tabula Imperii Romani, L 34. Budapest, 1968 : L 35. București, 1969.
- T.F.** = Természettudományi Füzetek. Timișoara I(1877) și urm.

TörtRégÉrt	= Történelmi és Régészeti Értesítő. Timișoara, I(1885)—XXXIII(1917).
TransAnt	= C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. București, ed. I (1938), ed. II (germ. și ital., 1943) ed. III (1945).
T.Zs.-gy.	= M. Roska, A. Torma Zsófia — gyűjtemény. Cluj, 1941.
VAN SSSR	= Vestnik Akademii Nauk SSSR. Moskva.
VDI	= Vestnik drevnej istorii, Moskva, I(1946) și urm.
Wagner	= W. Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Berlin, 1938.
WiadArch	= Wiadomości Archeologiczne. Bulletin Archéologique Polonais. Warszawa.
WPZ	= Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien.
ZborNM	= Zbornik radova Narodnog Muzeja. Beograd, I(1956/57) și urm.
ZfEthn	= Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, I(1869) și urm.

Majoritatea prescurtărilor folosite coincid cu cele ale anuarului ActaMN. Folosim acest prilej pentru a-i ruga pe colaboratori, să utilizeze în aparatul critic aceste abrevieri.

PLANȘE I—XXXIX

